

# THE PALIVERSE PROJECT

*Το σύμπαν της σοφίας του Βούδα*

## Σχόλια (Aṭṭhakathā)

Ο Κανόνας των Ομιλιών - Σχόλια (Sutta Piṭaka -  
Aṭṭhakathā)

5. Η συλλογή των μικρών κειμένων (5. Khuddaka Nikāya -  
Aṭṭhakathā)

05. Σχόλια για την ανθολογία ομιλιών (05. Suttanipāta-  
aṭṭhakathā)

1. Το κεφάλαιο για το φίδι (1. Uragavaggo)



PaliVerse

## 5. Η συλλογή των μικρών κειμένων

---

### 05. Σχόλια για την ανθολογία ομιλιών

*Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa*

## Khuddakanikāye

---

### Suttanipāta-aṭṭhakathā

(Paṭhamo bhāgo)

#### Ganthārambhakathā

Uttamaṃ vandaneyyānaṃ, vanditvā ratanattayaṃ;  
Yo khuddakanikāyamhi, khuddācārappahāyinā.

Desito lokanāthena, lokanissaraṇesinā;  
Tassa suttanipātassa, karissāmatthavaṇṇanaṃ.

Ayaṃ suttanipāto ca, khuddakesveva ogadho;  
Yasmā tasmā imassāpi, karissāmatthavaṇṇanaṃ.

Gāthāsatasamākiṇṇo, geyyabyākaraṇaṅkito;  
Kasmā suttanipātoti, saṅkhamesa gatoti ce.

Suvuttato savanato, atthānaṃ suṭṭhu tāṇato;  
Sūcanā sūdanā ceva, yasmā suttaṃ pavuccati.

Tathārūpāni suttāni, nipātetvā tato tato;  
Samūhato ayaṃ tasmā, saṅkhamevamupāgato.

Sabbāni cāpi suttāni, pamāṇantena tādino;  
Vacanāni ayaṃ tesam, nipāto ca yato tato.

Aññaṣaṅkhānimittānaṃ, viśesānamabhāvato;  
Saṅkhaṃ suttanipātoti, evameva samajjhagāti.

## 1. Uravagaggo

---

### 1. Uravasuttavaṇṇanā

Evaṃ samadhigatasaṅkho ca yasmā esa vaggato uravagaggo, cūḷavaggo, mahāvaggo, aṭṭhakavaggo, pārāyanavaggoti pañca vaggā honti; tesu uravagaggo ādi. Suttato uravagagge dvādasa suttāni, cūḷavagge cuddasa, mahāvagge dvādasa, aṭṭhakavagge soḷasa, pārāyanavagge soḷasāti sattati suttāni. Tesam uravasuttaṃ ādi. Pariyattipamāṇato aṭṭha bhāṇavārā. Evaṃ vaggasuttapariyattipamāṇavato panassa -

“Yo uppatitaṃ vineti kodhaṃ, viṣaṇṇaṃ sappavisaṃva osadhehi;

So bhikkhu jahāti orapāraṃ, urago jiṇṇamiva tacama purāṇa”nti. -

Ayaṃ gāthā ādi. Tasmā assā ito pabhuti atthavaṇṇanaṃ kātuṃ idaṃ vuccati -

“Yena yattha yadā yasmā, vuttā gāthā ayaṃ imaṃ;  
Vidhiṃ pakāsayitvāssā, karissāmatthavaṇṇana”nti.

Kena panāyaṃ gāthā vuttā, kattha, kadā, kasmā ca vuttāti? Vuccate - yo so bhagavā catuvīsatibuddhasantike laddhabyākaraṇo yāva vessantarajātakaṃ, tāva pāramiyo pūretvā tusitabhavane uppajji, tatopi cavitvā sakyarājakule upapattiṃ gahetvā, anupubbena katamahābhiniikkhamano bodhirukkhamūle sammāsambodhiṃ abhisambujjhivā, dhammacakkaṃ pavattetvā deva-manussānaṃ hitāya dhammaṃ desesi, tena bhagavatā sayambhunā anācariyakena sammāsambuddhena vuttā. Sā ca pana āḷaviyaṃ. Yadā ca bhūtagāmasikkhāpadaṃ paññattaṃ, tadā tattha upagatānaṃ dhammadesanattaṃ vuttāti. Ayamettha saṅkhepavissajjanā. Vitthārato pana dūrenidānaavidūrenidānasantikenidānavasena veditabbā. Tattha dūrenidānaṃ nāma dīpaṅkarato yāva paccuppannavatthukathā, avidūrenidānaṃ nāma tusitabhavanato yāva paccuppannavatthukathā, santikenidānaṃ nāma bodhimaṇḍato yāva paccuppannavatthukathāti.

Tattha yasmā avidūrenidānaṃ santikenidānañca dūrenidāneyeva samodhānaṃ gacchanti, tasmā dūrenidānavasenevettha vitthārato vissajjanā veditabbā. Sā panesā jātakatṭhakathāyaṃ vuttāti idha na vitthāritā. Tato tattha vitthāritanayeneva veditabbā. Ayaṃ pana viseso - tattha paṭhamagāthāya sāvattiyaṃ vatthu uppannaṃ, idha āḷaviyaṃ. Yathāha -

“Tena samayena buddho bhagavā āḷaviyaṃ viharati aggāḷave cetiye. Tena kho pana samayena āḷavakā bhikkhū navakammaṃ karontā rukkaṃ chindantipi chedāpentipi. Aññataropi āḷavako bhikkhu rukkaṃ chindati. Tasmīṃ rukke adhivatthā devatā taṃ bhikkhuṃ etadavoca - ‘mā, bhante, attano bhavanaṃ kattukāmo mayhaṃ bhavanaṃ chindī’ti. So bhikkhu anādiyanto chindiyeva. Tassā ca devatāya dārakassa bāhuṃ ākoṭesi. Atha kho tassā devatāya etadahosi - ‘yaṃnūnāhaṃ imaṃ bhikkhuṃ idheva jīvitā voropeyya’nti. Atha kho tassā devatāya etadahosi - ‘na kho metaṃ patirūpaṃ, yāhaṃ imaṃ bhikkhuṃ idheva jīvitā voropeyyaṃ, yaṃnūnāhaṃ bhagavato etamatthaṃ āroceyya’nti. Atha kho sā devatā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesi. ‘Sādhu, sādhu devate, sādhu kho tvaṃ, devate, taṃ bhikkhuṃ jīvitā na voropesi. Sacajja tvaṃ, devate, taṃ bhikkhuṃ jīvitā voropeyyāsi, bahuñca tvaṃ, devate, apuññaṃ pasaveyyāsi. Gaccha tvaṃ, devate, amukasmīṃ okāse rukkho vivitto, tasmīṃ upagacchā”’ti.

Evañca pana vatvā puna bhagavā tassā devatāya uppannakodhavinayanattaṃ -

“Yo ve uppatitaṃ kodhaṃ, rathaṃ bhantaṃva vāraye”ti. -

Imaṃ gāthaṃ abhāsi. Tato “kathañhi nāma samaṇā sakyaputtiyā rukkaṃ chindissantipi, chedāpessantipi, ekindriyaṃ samaṇā sakyaputtiyā jīvaṃ viheṭhenti”ti evaṃ manussānaṃ ujjhāyitaṃ sutvā bhikkhūhi ārocito bhagavā -  
“bhūtagāmapātabyatāya pācittiya”nti imaṃ sikkhāpadaṃ paññāpetvā tattha upagatānaṃ dhammadesanattaṃ -

“Yo uppatitaṃ vineti kodhaṃ,

Visaṭaṃ sappaviṣaṃva osadhehī”ti. -

Imaṃ gāthaṃ abhāsi. Evamidaṃ ekaṃyeva vatthu tīsu ṭhānesu saṅgahaṃ gataṃ -  
vinaye, dhammapade, suttanipāṭeti. Ettāvatā ca yā sā mātikā ṭhapitā -

“Yena yattha yadā yasmā, vuttā gāthā ayaṃ imaṃ;  
Vidhi pakāsayitvāssā, karissāmatthavaṇṇana”nti. -

Sā saṅkhepato vitthārato ca pakāsitā hoti ṭhapetvā atthavaṇṇanaṃ.

**1.** Ayaṃ panettha atthavaṇṇanā. Yoti yo yādiso khattiyakulā vā pabbajito, brāhmaṇakulā vā pabbajito, navo vā majjhimo vā thero vā. Uppatitanti uddhamuddhaṃ patitaṃ gataṃ, pavattanti attho, uppannanti vuttaṃ hoti. Uppannañca nāmetaṃ vattamānabhutvāpagatokāsakatabhūmiladdhavasena anekappabhedam. Tattha sabbampi saṅkhataṃ uppādādisamaṅgi vattamānuppannaṃ nāma, yaṃ sandhāya “uppannā dhammā, anuppannā dhammā, uppādino dhammā”ti vuttaṃ. Ārammaṇarasamanubhavitvā niruddhaṃ anubhutvāpagatasāṅkhātāṃ kusalākusalaṃ, uppādādittayamanuppatvā niruddhaṃ bhutvāpagatasāṅkhātāṃ sesasaṅkhatañca bhutvāpagatuppannaṃ nāma. Tadevaṃ “evarūpaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ uppannaṃ hoti”ti ca, “yathā ca uppannassa satisambojjhaṅgassa bhāvanāpāripūrī hoti”ti ca evamādisu suttantesu daṭṭhabbaṃ. “Yānissa tāni pubbe katāni kammāni”ti evamādinā nayena vuttaṃ kammaṃ atītaṃ pi samānaṃ aññassa vipākaṃ paṭibāhitvā attano vipākassokāsaṃ katvā ṭhitattā, tathā katokāsañca vipākaṃ anuppannampi evaṃ kate okāse avassamuppatto okāsakatuppannaṃ nāma. Tāsu tāsu bhūmīsu asamūhatamakusalaṃ bhūmiladdhuppannaṃ nāma.

Ettha ca bhūmiyā bhūmiladdhassa ca nānattaṃ veditabbaṃ. Seyyathidaṃ - bhūmi nāma vipassanāya ārammaṇabhūtā tebhūmakā pañcakkhandhā. Bhūmiladdhaṃ nāma tesu uppattārahaṃ kilesajātaṃ. Tena hi sā bhūmiladdhā nāma hotīti. Tasmā “bhūmiladdha”nti vuccati. Tañca pana na ārammaṇavasena. Ārammaṇavasena hi sabbepi atītādibhede pariññātepi ca khīṇāsavānaṃ khandhe ārabba kilesā uppajjanti mahākaccāyanauppalavaṇṇādīnaṃ khandhe ārabba soreyyasetṭhiputtanandamāṇavakādīnaṃ viya. Yadi cetaṃ bhūmiladdhaṃ nāma siyā, tassa appaheyyato na koci bhavamūlaṃ jaheyya. Vatthuvaseṇa pana bhūmiladdhaṃ nāma veditabbaṃ. Yattha yattha hi vipassanāya aparīññātā khandhā uppajjanti, tattha tattha uppādato pabhuti tesu vaṭṭamūlaṃ kilesajātaṃ anuseti. Taṃ appahīnatṭhena bhūmiladdhuppannaṃ nāmāti veditabbaṃ. Tattha ca yassa khandhesu appahīnānusayitā kilesā, tassa te eva khandhā tesam kilesānaṃ vatthu, na itare khandhā. Atītakhandhesu cassa appahīnānusayitānaṃ kilesānaṃ atītakhandhā eva vatthu, na itare. Eeva nayo anāgatādisu. Tathā kāmāvacarakkhandhesu appahīnānusayitānaṃ kilesānaṃ kāmāvacarakkhandhā eva vatthu, na itare. Esa nayo rūpārūpāvacaresu.

Sotāpannādīnaṃ pana yassa yassa ariyapuggalassa khandhesu taṃ taṃ vaṭṭamūlaṃ kilesajātaṃ tena tena maggena pahīnaṃ, tassa tassa te te khandhā pahīnaṃ tesam tesam vaṭṭamūlakilesānaṃ avatthuto bhūmīti saṅkhaṃ na labhanti. Puthujjanassa pana sabbaso vaṭṭamūlānaṃ kilesānaṃ appahīnatā yaṃ kiñci kariyamānaṃ kammaṃ kusalaṃ vā akusalaṃ vā hoti, iccassa kilesappaccayā vaṭṭam vaḍḍhati. Tassetam vaṭṭamūlaṃ rūpakhandhe eva, na vedanākkhandhādisu...pe...

viññāṇakkhandhe eva vā, na rūpakkhandhādīsūti na vattabbaṃ. Kasmā? Avisesena pañcasu khandhesu anusayitattā. Kathaṃ? Pathavīrasādimiva rukke. Yathā hi mahārukke pathavītaṃ adhiṭṭhāya pathavīrasaṇca āporasaṇca nissāya tappaccayā mūlakhandhasākhapasākhapattapallavapalāsapupphaphalehi vaḍḍhitvā nabhaṃ pūretvā yāvakappāvasānaṃ bijaparamparāya rukkhapaveṇisantāne ṭhite “taṃ pathavīrasādi mūle eva, na khandhādīsū, phale eva vā, na mūlādīsū”ti na vattabbaṃ. Kasmā? Avisesena sabbesveva mūlādīsū anugatattā, evaṃ. Yathā pana tasseeva rukkhassa pupphaphalādīsū nibbinno koci puriso catūsu disūsu maṇḍūkakaṇṭakaṃ nāma rukke viṣaṃ payojeyya, atha so rukkho tena viṣasamphassena phuṭṭho pathavīrasaāporasapariyādinnena appasavanadhammataṃ āgamma puna santānaṃ nibbattetuṃ samattho na bhavēyya, evamevaṃ khandhappavattiyāṃ nibbinno kulaputto tassa purisassa catūsu disūsu rukke viṣappayojanaṃ viya attano santāne catumaggabhāvanaṃ ārabhati. Athassa so khandhasantāno tena catumaggavisasamphassena sabbaso vaṭṭamūlakilesānaṃ pariyādinnattā kiriyabhāvamattamupagatakāyakammādi sabbakammappabhedo āyatīṃ punabbhavābhiniṭṭadhammataṃ āgamma bhavantarasantānaṃ nibbattetuṃ samattho na hoti. Kevalaṃ pana carimaviññāṇanirodhena nirindhano viya jātavedo anupādāno parinibbāti. Evaṃ bhūmiyā bhūmiladdhassa ca nānattaṃ veditabbaṃ.

Apica aparaṃpi samudācārāmmaṇādhiggaḥhitāvikkhambhitāsamūhatavasena catubbidhamuppannaṃ. Tattha vattamānuppannameva samudācāruppannaṃ. Cakkhādīnaṃ pana āpāthagate ārammaṇe pubbabhāge anuppajjamānaṃpi kilesajātaṃ ārammaṇassa adhiggaḥhitattā eva aparabhāge avassamuppatto ārammaṇādhiggaḥhituppannanti vuccati. Kalyāṇigāme piṇḍāya carato mahātissattherassa viṣabhāgarūpadassanena uppannakilesajātāñcettha nidassanaṃ. Tassa “uppannaṃ kāmavitakka”ntiādīsū payogo daṭṭhabbo. Samathavipassanānaṃ aññataravasena avikkhambhitakilesajātaṃ cittasantatimanārūḷhaṃ uppattinivāraṇassa hetuno abhāvā avikkhambhituppannaṃ nāma. Taṃ “ayaṃpi kho, bhikkhave, ānāpānassatisamādhī bhāvito bahulīkato santo ceva paṇīto ca asecanako ca sukho ca vihāro uppannuppanne pāpake akusale dhamme ṭhānaso antaradhāpeti”tiādīsū daṭṭhabbaṃ. Samathavipassanāvasena vikkhambhitampi kilesajātaṃ ariyamaggena asamūhatattā uppattidhammataṃ anatīṭanti katvā asamūhatuppannanti vuccati. Ākāseṇa gacchantassa aṭṭhasamāpattilābhino therassa kusumitarukke upavane pupphāni ocinantassa madhurassareṇa gāyato mātugāmaṃ gītassaraṃ sutavato uppannakilesajātāñcettha nidassanaṃ. Tassa “ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto uppannuppanne pāpake akusale dhamme antarāyeva antaradhāpeti”tiādīsū payogo daṭṭhabbo. Tividhampi cetāṃ ārammaṇādhiggaḥhitāvikkhambhitāsamūhatuppannaṃ bhūmiladdheneva saṅgahaṃ gacchatīti veditabbaṃ.

Evametasmīṃ yathāvuttappabhede uppanne bhūmiladdhārammaṇādhiggaḥhitāvikkhambhitāsamūhatuppannavasenāyaṃ kodho uppannoti veditabbo. Kasmā? Evaṃvidhassa vinetabbato. Evaṃvidhameva hi uppannaṃ yena kenaci vinayena vinetuṃ sakkā hoti. Yaṃ panetaṃ vattamānabhutvāpagatokāsakatasamudācārasaṅkhātaṃ uppannaṃ, ettha aphalo ca asakyo ca vāyāmo. Aphalo hi bhutvāpagate vāyāmo vāyāmantarenāpi tassa niruddhattā. Tathā okāsakate. Asakyo ca vattamānasamudācāruppanne kilesavodānānaṃ ekajjhamanupattitoti.

Vinetīti ettha pana -

“Duvidho vinayo nāma, ekamekettha pañcadhā;  
Tesu aṭṭhavidhenesa, vinetīti pavuccati”.

Ayañhi saṃvaravinayo, pahānavinayoti duvidho vinayo. Ettha ca duvidhe vinaye ekameko vinayo pañcadhā bhijjati. Saṃvaravinayopi hi sīlasaṃvaro, satisaṃvaro, ñāṇasaṃvaro, khantisaṃvaro, vīriyasaṃvaroti pañcavidho. Pahānavinayopi tadaṅgappahānaṃ, vikkhambhanappahānaṃ, samucchedappahānaṃ, paṭippassaddhippahānaṃ, nissaraṇappahānanti pañcavidho.

Tattha “iminā pātimokkhasaṃvarena upeto hoti samupeto”tiādīsu sīlasaṃvaro, “rakkhati cakkhundriyaṃ, cakkhundriye saṃvaraṃ āpajjati”tiādīsu satisaṃvaro.

“Yāni sotāni lokasmim,  
Sati tesam nivāraṇaṃ;  
Sotānaṃ saṃvaraṃ brūmi,  
Paññāyete pidhīyare”ti. -

Ādīsu ñāṇasaṃvaro, “khamo hoti sītassa uṇhassā”tiādīsu khantisaṃvaro, “uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti, pajahati, vinodetī”tiādīsu vīriyasaṃvaro veditabbo. Sabbopi cāyaṃ saṃvaro yathāsakaṃ saṃvaritabbānaṃ vinetabbānañca kāyavacīduccaritādīnaṃ saṃvaraṇato saṃvaro, vinayanato vinayoti vuccati. Evaṃ tāva saṃvaravinayo pañcadhā bhijjatīti veditabbo.

Tathā yaṃ nāmarūpaparicchedādīsu vipassanaṅgesu yāva attano aparihānavasena pavatti, tāva tena tena ñāṇena tassa tassa anattasantānassa pahānaṃ. Seyyathidaṃ - nāmarūpavavatthānena sakkāyadiṭṭhiyā, pacayapariggahena ahetuvisamahetudiṭṭhinaṃ, tasseva aparabhāgena kaṅkhāvitaraṇena kathaṃkathībhāvassa, kalāpasammasanena “ahaṃ mamā”ti gāhassa, maggāmaggaavatthānena amagge maggasaññāya, udayadassanena ucchedadiṭṭhiyā, vayadassanena sassatadiṭṭhiyā, bhayadassanena sabhayesu abhayasaññāya, ādīnavadassanena assādasaññāya, nibbidānupassanena abhiritasaññāya, muccitukamyatāññāṇena amuccitukamyatāya, upekkhāññāṇena anupekkhāya, anulomena dhammaṭṭhitiyaṃ nibbāne ca paṭilomabhāvassa, gotrabhunā saṅkhāranimittaggāhassa pahānaṃ, etaṃ tadaṅgappahānaṃ nāma. Yaṃ pana upacārappanābhedassa samādhino yāva attano aparihānipavatti, tāva tenābhihatānaṃ nīvaraṇānaṃ yathāsakaṃ vitakkādipaccanīkadhammānañca anuppattisaṅkhātāṃ pahānaṃ, etaṃ vikkhambhanappahānaṃ nāma. Yaṃ pana catunnaṃ ariyamaggānaṃ bhāvitattā taṃtaṃmaggavato attano santāne yathāsakaṃ “diṭṭhigatānaṃ pahānāyā”tiādīnā nayena vuttassa samudayaapakkhikassa kilesagahanassa puna accantaappavattibhāvena samucchedasaṅkhātāṃ pahānaṃ, idaṃ samucchedappahānaṃ nāma. Yaṃ pana phalakkhaṇe paṭippassaddhattaṃ kilesānaṃ pahānaṃ, idaṃ paṭippassaddhippahānaṃ nāma. Yaṃ pana sabbasaṅkhatanissaraṇattā pahīnasabbasaṅkhatāṃ nibbānaṃ, etaṃ nissaraṇappahānaṃ nāma. Sabbampi cetāṃ pahānaṃ yasmā cāgaṭṭhena pahānaṃ, vinayanaṭṭhena vinayo, tasmā “pahānavinayo”ti vuccati, taṃtaṃpahānavato vā tassa tassa vinayassa sambhavatopetaṃ “pahānavinayo”ti vuccati. Evaṃ pahānavinayopi pañcadhā bhijjatīti veditabbo. Evamekekassa pañcadhā bhinnattā dasete vinayā honti.

Tesu paṭippassaddhivinayaṃ nissaraṇavinayañca ṭhapetvā avasesena aṭṭhavidhena vinayenesa tena tena pariyāyena vinetīti pavuccati. Kathaṃ? Sīlasaṃvarena kāyavacīduccarītāni vinentopi hi taṃsampayuttaṃ kodhaṃ vineti, satipaññāsaṃvarehi abhijjhādomanassādīni vinentopi domanassasampayuttaṃ kodhaṃ vineti, khantisaṃvarena sītādīni khamantopi taṃtaṃāghātavatthusambhavaṃ kodhaṃ vineti, vīriyasaṃvarena byāpādavittakkaṃ vinentopi taṃsampayuttaṃ kodhaṃ vineti. Yehi dhammehi tadanāgavikkhambhanasamucchedappahānāni honti, tesāṃ dhammānaṃ attani nibbattanena te te dhamme pajahantopi tadanāgappahātabbaṃ vikkhambhetabbaṃ samucchinditabbañca kodhaṃ vineti. Kāmañcetta pahānavinayena vinayo na sambhavati. Yehi pana dhammehi pahānaṃ hoti, tehi vinentopi pariyāyato “pahānavinayena vinetī”ti vuccati. Paṭippassaddhippahānakāle pana vinetabbābhāvato nissaraṇappahānassa ca anuppādetabbato na tehi kiñci vinetīti vuccati. Evaṃ tesu paṭippassaddhivinayaṃ nissaraṇavinayañca ṭhapetvā avasesena aṭṭhavidhena vinayenesa tena tena pariyāyena vinetīti pavuccatīti. Ye vā -

“Pañcime, bhikkhave, āghātaṭṭhavinayā, yattha bhikkhuno uppanno āghāto sabbaso ṭṭhavinetabbo. Katame pañca? Yasmiṃ, bhikkhave, puggale āghāto jāyetha, mettā tasmīṃ puggale bhāvetabbā...pe... karuṇā... upekkhā... asati-amanasikāro tasmīṃ puggale āpajjitabbo, evaṃ tasmīṃ puggale āghāto ṭṭhavinetabbo. Kammassakatā eva vā tasmīṃ puggale adhiṭṭhātabbā kammassako ayamāyasmā...pe... dāyādo bhavissatī”ti -

Evaṃ pañca āghātaṭṭhavinayā vuttā. Ye ca -

“Pañcime, āvuso, āghātaṭṭhavinayā, yattha bhikkhuno uppanno āghāto sabbaso ṭṭhavinetabbo. Katame pañca? Idhāvuso, ekacco puggalo aparisuddhakāyasamācāro hoti, parisuddhavadāsamācāro, evarūpepi, āvuso, puggale āghāto ṭṭhavinetabbo”ti -

Evamādināpi nayena pañca āghātaṭṭhavinayā vuttā. Tesu yena kenaci āghātaṭṭhavinayena vinentopesa vinetīti pavuccati. Apica yasmā -

“Ubhatodaṇḍakena cepi, bhikkhave, kakacena corā ocarakā aṅgamaṅgāni okkanteyyūṃ, tatrāpi yo mano padoseyya, na me so tena sāsanaṅkaro”ti -

Evaṃ satthu ovādaṃ,

“Tasseva tena pāpiyo, yo kuddhaṃ ṭṭhikujjhati;  
Kuddhaṃ appaṭṭikujjhanto, saṅgāmaṃ jetaṃ dujjayaṃ.

“Ubhinnaṃmatthaṃ carati, attano ca parassa ca;  
Paraṃ saṅkupaṭṭhaṃ ṇatvā, yo sato upasammati”.

“Sattime, bhikkhave, dhammā sapattakantā sapattakaraṇā kodhanaṃ āgacchanti itthiṃ vā purisaṃ vā. Katame satta? Idha, bhikkhave, sapatto sapattassa evaṃ icchati - ‘aho, vatāyaṃ dubbaṇṇo assā’ti. Taṃ kissa hetu? Na, bhikkhave, sapatto sapattassa vaṇṇavatāya nandati. Kodhanāyaṃ, bhikkhave, purisaṃpuggalo kodhābhībhūto kodhapareto kiñcāpi so hoti sunhāto suvillitto kappitakesamassu odātavatthavasano, atha kho so dubbaṇṇova hoti kodhābhībhūto. Ayaṃ, bhikkhave, paṭhamo dhammo sapattakanto sapattakaraṇo kodhanaṃ āgacchati itthiṃ vā purisaṃ vā.

“Puna caparaṃ, bhikkhave, sapatto sapattassa evaṃ icchati - ‘aho, vatāyaṃ dukkhaṃ sayeyyā’ti...pe... ‘na pacuratto assā’ti...pe... ‘na bhogavā assā’ti...pe... ‘na yasavā assā’ti...pe... ‘na mittavā assā’ti...pe... ‘kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjeyyā’ti. Taṃ kissa hetu? Na, bhikkhave, sapatto sapattassa sugatigamanena nandati. Kodhanāyaṃ, bhikkhave, purisapuggalo kodhābhibhūto kodhapareto kāyena duccaritaṃ carati, vācāya... manasā duccaritaṃ carati. So kāyena duccaritaṃ caritvā...pe... vācāya...pe... manasā duccaritaṃ caritvā kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā...pe... nirayaṃ upapajjati kodhābhibhūto’ti.

“Kuddho atthaṃ na jānāti, kuddho dhammaṃ na passati...pe...

“Yena kodhena kuddhāse, sattā gacchanti duggatiṃ;  
Taṃ kodhaṃ sammadaññaṃ, pajahanti vipassino.

“Kodhaṃ jahe vippajaheyya mānaṃ, saṃyojanaṃ sabbamatikkameyya.

“Anatthajanano kodho, kodho cittappakopano.

“Ekāparādhaṃ khama bhūripaṇña, na paṇḍitā kodhabalā bhavantī’ti. -

Evamādinā nayena kodhe ādīnavañca paccavekkhatopi kodho vinayaṃ upeti. Tasmā evaṃ paccavekkhitvā kodhaṃ vinetopi esa vinetīti vuccati.

Kodhanti “anattaṃ me acarīti āghāto jāyatī’tiādinā nayena sutte vuttānaṃ navannaṃ, “attaṃ me na carī’ti ādīnavañca tappaṭipakkhato siddhānaṃ navannamevāti aṭṭhārasannaṃ, khāṇukaṇṭakādinā aṭṭhānena saddhiṃ ekūnavīsatiyā āghātavattthūnaṃ aññatarāghātavattthusambhavaṃ āghātaṃ. Visaṭanti vitthataṃ. Sappavisanti sappassa visaṃ. Ivāti opammavacanaṃ, i-kāra lopaṃ katvā va-icceva vuttaṃ. Osadhehīti agadehi. Idaṃ vuttaṃ hoti - yathā visatikicchako vejjo sappena daṭṭhaṃ sabbaṃ kāyaṃ pharitvā ṭhitaṃ visaṭaṃ sappavisaṃ mūlakhandhatacapattapupphādīnaṃ aññatarehi nānābhesajjeḥi payojetvā katehi vā osadhehi khippameva vineyya, evamevaṃ yo yathāvuttenatthena uppatitaṃ cittasantānaṃ byāpetvā ṭhitaṃ kodhaṃ yathāvuttesu vinayanūpāyesu yena kenaci upāyena vineti nādhivāseti pajahati vinodeti byantīkarotīti.

So bhikkhu jahāti orapāranti so evaṃ kodhaṃ vinento bhikkhu yasmā kodho tatiyamaggena sabbaso pahīyati, tasmā orapārasaññitāni pañcorambhāgiyasamyojanāni jahātīti veditabbo. Avisesena hi pāranti tīrassa nāmaṃ, tasmā orāni ca tāni saṃsārasāgarassa pārabhūtāni cāti katvā “orapāra”nti vuccati. Atha vā “yo uppatitaṃ vineti kodhaṃ visaṭaṃ sappavisaṃva osadhehi”, so tatiyamaggena sabbaso kodhaṃ vinetvā anāgāmiphale ṭhito bhikkhu jahāti orapāraṃ. Tattha oranti sakattabhāvo, pāranti parattabhāvo. Oraṃ vā cha ajjhakkāni āyatanāni, pāraṃ cha bāhirāyatanāni. Tathā oraṃ manussaloko, pāraṃ devaloko. Oraṃ kāmādhātu, pāraṃ rūpārūpadhātu. Oraṃ kāmārūpabhavo, pāraṃ arūpabhavo. Oraṃ attabhāvo, pāraṃ attabhāvasukhūpakaraṇāni. Evametasmim orapāre catutthamaggena chandarāgaṃ pajahanto “jahāti orapāra”nti vuccati. Ettha ca kiñcāpi anāgāmīno kāmārāgassa pahīnattā idhattabhāvādīsu chandarāgo eva natthi; apica kho panassa tatiyamaggādīnaṃ viya vaṇṇappakāsanattaṃ sabbametaṃ orapārabhedaṃ saṅgahetvā tattha chandarāgappahānena “jahāti orapāra”nti vuttaṃ.

Idāni tassatthassa vibhāvanatthāya upamaṃ āha “urago jiṇṇamiva tacamaṃ purāṇa”nti. Tattha urena gacchatīti urago, sappassetamaṃ adhivacanamaṃ. So duvidho - kāmarūpī ca akāmarūpī ca. Kāmarūpīpi duvidho - jalajo thalajo ca. Jalajo jale eva kāmarūpamaṃ labhati, na thale, saṅkhapālajātaka saṅkhapālanāgarājā viya. Thalajo thale eva, na jale. So jajjarabhāvena jiṇṇamaṃ, cirakālatāya purāṇaṇcāti saṅkham gataṃ. Tacamaṃ jahanto catubbidhena jahāti - sajātiyamaṃ t̥hito, jigucchanto, nissāya, thāmenāti. Sajāti nāma sappajāti dīghattabhāvo. Uragā hi pañcasu t̥hānesu sajātiṃ nātivattanti - upapattiyamaṃ, cutiyamaṃ, vissat̥thaniddokkamane, samānajātiyā methunapaṭisevane, jiṇṇatacāpanayane cāti. Sappo hi yadā tacamaṃ jahāti, tadā sajātiyamyeva t̥hatvā jahāti. Sajātiyamaṃ t̥hitopi ca jigucchanto jahāti. Jigucchanto nāma yadā upaḍḍhaṭṭhāne mutto hoti, upaḍḍhaṭṭhāne amutto olambati, tadā naṃ aṭṭiyanto jahāti. Evaṃ jigucchantopi ca daṇḍantaramaṃ vā mūlantaramaṃ vā pāsānantaramaṃ vā nissāya jahāti. Nissāya jahantopi ca thāmaṃ janetvā, ussāhamaṃ katvā, vīriyena vaṅkamaṃ naṅguṭṭhamaṃ katvā, passasantova phaṇamaṃ karitvā jahāti. Evaṃ jahitvā yenakāmaṃ pakkamati. Evamevaṃ ayampi bhikkhu orapāramaṃ jahitukāmo catubbidhena jahāti - sajātiyamaṃ t̥hito, jigucchanto, nissāya, thāmenāti. Sajāti nāma bhikkhuno “ariyāya jātiyā jāto”ti vacanato sīlamaṃ. Tenevāha “sīle patit̥thāya naro sappañño”ti. Evametissaṃ sajātiyamaṃ t̥hito bhikkhu taṃ sakattabhāvādibhedamaṃ orapāramaṃ jiṇṇapurāṇatacamiva dukkham janentaṃ tattha tattha ādīnavadassanena jigucchanto kalyāṇamitte nissāya adhimattavāyāmasaṅkhātamaṃ thāmaṃ janetvā “divasaṃ caṅkamaṇa nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodhetī”ti vuttanayena rattindivamaṃ chadhā vibhajitvā ghaṭento vāyamanto urago viya, vaṅkamaṃ naṅguṭṭhamaṃ pallaṅkamaṃ ābhujitvā urago viya passasanto, ayampi asithilaparakkamatāya vāyamanto urago viya phaṇamaṃ karitvā, ayampi ñāṇavipphāramaṃ janetvā uragova tacamaṃ orapāramaṃ jahāti. Jahitvā ca urago viya ohitataco yenakāmaṃ ayampi ohitabhāro anupādisesanibbānadhātudisaṃ pakkamatīti. Tenāha bhagavā -

“Yo uppatitamaṃ vineti kodhamaṃ, visaṭamaṃ sappavisamaṃva osadhehi;  
So bhikkhu jahāti orapāramaṃ, urago jiṇṇamiva tacamaṃ purāṇa”nti.

Evamesā bhagavatā arahattanikūṭena paṭhamagāthā desitāti.

## 2. Idāni dutiyagāthāya atthavaṇṇanākkamo anuppatto. Tatrāpi -

“Yena yattha yadā yasmā, vuttā gāthā ayaṃ imaṃ;  
Vidhiṃ pakāsayitvāssā, karissāmatthavaṇṇana”nti. -

Ayameva mātikā. Tato parañca sabbagāthāsu. Ativithārabhayena pana ito pabhuti mātikaṃ anikkhipitvā uppattidassananayeneva tassā tassā atthamaṃ dassento atthavaṇṇanaṃ karissāmi. Seyyathidaṃ yo rāgamudacchidā asesanti ayaṃ dutiyagāthā.

Tassuppatti - ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvattthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena āyasmato sārīputtattherassa upaṭṭhāko aññataro suvaṇṇakāraputto therassa santike pabbajito. Thero tassa “dahaṇāmaṃ asubhamaṃ sappāya”nti mantvā rāgavighātattaṃ asubhakammaṭṭhānaṃ adāsi. Tassa tasmiṃ āsevanamattampi cittaṃ na labhati. So “anupakāramaṃ mameta”nti therassa ārocesi. Thero “dahaṇāmetamaṃ sappāya”nti mantvā punapi tadevācikkhi. Evaṃ cattāro māsā atitā, so kiñcimattampi visesaṃ na labhati. Tato

naṃ thero bhagavato santikaṃ nesi. Bhagavā “avisayo, sārīputta, tuyhetassa sappāyaṃ jānituṃ, buddhaveneyyo eso”ti vatvā pabhassaravaṇṇaṃ padumaṃ iddhiyā nimminivā tassa hatthe pādasi - “handa, bhikkhu, imaṃ viharapacchāyāyaṃ vālikātale nālena vijjhivā tṭhehi, abhimukhañcassa pallaṅkena nisīda ‘lohitam lohita’nti āvajjento”ti. Ayaṃ kira pañca jātisatāni suvaṇṇakārova ahosi. Tenassa “lohitanimittam sappāya”nti ñatvā bhagavā lohita-kakamma-tṭhānaṃ adāsi. So tathā katvā muhutteneva yathākkamaṃ tattha cattāripi jhānāni adhigantvā anulomapaṭilomādinā nayena jhānakīlaṃ ārabhi. Atha bhagavā ‘taṃ padumaṃ milāyatū’ti adhiṭṭhāsi. So jhānā vuṭṭhito taṃ milātaṃ kāḷavaṇṇaṃ disvā “pabhassararūpaṃ jarāya parimaddita”nti aniccasaññaṃ paṭilabhi. Tato naṃ ajjhataṃpi upasaṃhari. Tato “yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ, yaṃ dukkhaṃ tadanattā”ti tayopi bhava āditte viya passī. Evaṃ passato cassāvidūre padumassaro atthi. Tattha dāra-kā orohitvā padumāni bhañjitvā bhañjitvā rāsiṃ karonti. Tassa tāni uduke padumāni naḷavane aggijālā viya khāyimsu, pattāni patantāni papātaṃ pavisantāni viya khāyimsu, thale nikkhattapadumānaṃ aggāni milātāni aggidaḍḍhāni viya khāyimsu. Athassa tadanusārena sabbadhamme upanijjhāyato bhiyyosomattāya tayo bhavā ādittamiva agāraṃ appaṭisaraṇā hutvā upaṭṭhahimsu. Tato bhagavā gandhakuṭiyaṃ nisinnova tassa bhikkhuno upari sarīrābhaṃ muñci. Sā cassa mukhaṃyeva ajjhotthari. Tato so “kimeta”nti āvajjento bhagavantaṃ āgantvā samīpe tṭhitamiva disvā utṭhāyāsanaṃ añjaliṃ paṇāmesi. Athassa bhagavā sappāyaṃ viditvā dhammaṃ desento imaṃ obhāsagāthaṃ abhāsi “yo rāgamudacchidā asesa”nti.

Tattha rañjanavasena rāgo, pañcakāmaguṇarāgassetam adhivacanaṃ. Udacchidāti ucchindati, bhañjati, vināseti. Atītakālikānaṃpi hi chandasi vattamānavacanaṃ akkharacintakā icchanti. Asesanti sānusayaṃ. Bhisapupphaṃva saroruhanti sare virūḷhaṃ padumapupphaṃ viya. Vigayhāti ogayha, pavisitvāti attho. Sesam pubbasadisameva. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yathā nāma ete dāra-kā saraṃ oruyha bhisapupphaṃ saroruhaṃ chindanti, evamevaṃ yo bhikkhu imaṃ tedhātukalokasannivāsaṃ ogayha -

“Natthi rāgasamo aggi”;

“Kāmarāgena dayhāmi, cittaṃ me paridayhati”;

“Ye rāgarattānupatanti sotaṃ, sayaṃ kataṃ makkaṭakova jālaṃ”.

“Ratto kho, āvuso, rāgena abhibhūto pariyādinna-citto paṇampi hanatī”ti -

Evamādinayamanugantvā rāgādīnavapaccavekkhaṇena yathāvuttappakārehi sīlasaṃvarādīhi saṃvarehi saviññāṇakāviññāṇakesu vatthūsu asubhasaññāya ca thokaṃ thokaṃ rāgaṃ samucchindanto anāgāmi-maggena avasesaṃ arahattamaggena ca tato anavasesampi ucchindati pubbe vuttappakāreneva so bhikkhu jahāti orapāraṃ urago jiṇṇamiva tacam purāṇanti. Evamesā bhagavatā arahattanikūṭena gāthā desitā. Desanāpariyosāne ca so bhikkhu arahatte patiṭṭhitoti.

**3.** Yo taṇhamudacchidāti kā uppatti? Bhagavā sāvatthiyaṃ viharati. Aññataro bhikkhu gaggarāya pokkharāṇiyā tīre viharanto taṇhāvasena akusalavitakkaṃ vitakketi. Bhagavā tassajjhāsayam viditvā imaṃ obhāsagāthamabhāsi.

Tattha tassatīti taṇhā. Visayehi tittim na upetīti attho.

Kāmabhavavibhavataṇhānametaṃ adhivacanaṃ. Saritanti gataṃ pavattaṃ, yāva bhavaggā ajjhottharivā tñhanti vuttaṃ hoti. Sīghasaranti sīghagāminim, sandiṭṭhikasamparāyikaṃ ādīnavaṃ agaṇetvā muhutteneva paracakkavāḷampi bhavaggampi sampāpuṇituṃ samatthanti vuttaṃ hoti. Evametaṃ saritaṃ sīghasaraṃ sabbappakāraṃpi taṇhaṃ -

“Uparivisālā duppūrā, icchā visaṭṭagāminī;  
Ye ca taṃ anugijjhanti, te honti cakkadhārino”ti.

“Taṇhādutiyo puriso, dīghamaddhānasamsāraṃ;  
Itthabhāvaññathābhāvaṃ, samsāraṃ nātivattatī”ti.

“Ūno loko atitto taṇhādāsoti kho, mahārājā”ti ca -

Evamādīnavapaccavekkhaṇena vuttappakārehi sīlasaṃvarādīhi ca yo thokaṃ thokaṃ visosayitvā arahattamaggena asesam ucchijjati, so bhikkhu tasmimyeva khaṇe sabbappakāraṃpi jahāti orapāranti. Desanāpariyosāne so bhikkhu arahatte patiṭṭhitoti.

**4.** Yo mānamudabbadhīti kā uppatti? Bhagavā sāvatthiyaṃ viharati. Aññataro bhikkhu gaṅgāya tīre viharanto gimhakāle appodake sote kataṃ naḷasetuṃ pacchā āgatenā mahoghena vuyhamānaṃ disvā “aniccā saṅkhārā”ti samviggo aṭṭhāsi. Tassajjhāsayam veditvā bhagavā imaṃ obhāsagāthaṃ abhāsi.

Tattha mānoti jātiādivatthuko cetaso uṇṇāmo. So “seyyohamasmī”ti māno, “sadiso hamasmī”ti māno, “hīno hamasmī”ti mānoti evaṃ tividho hoti. Puna “seyyassa seyyohamasmīti, seyyassa sadiso, seyyassa hīno, sadisassa seyyo, sadisassa sadiso, sadisassa hīno, hīnassa seyyo, hīnassa sadiso, hīnassa hīno hamasmī”ti mānoti evaṃ navavidho hoti. Taṃ sabbappakāraṃpi mānaṃ -

“Yena mānena mattāse, sattā gacchanti duggatī”nti. -

Ādinā nayena tattha ādīnavapaccavekkhaṇena vuttappakārehi sīlasaṃvarādīhi ca yo thokaṃ thokaṃ vadhento kilesānaṃ abaladubbalattā naḷasetusadisam lokuttaradhammānaṃ atibalattā mahoghasadisena arahattamaggena asesam udabbadhi, anavasesappahānavasena ucchindanto vadhetīti vuttaṃ hoti. So bhikkhu tasmimyeva khaṇe sabbappakāraṃpi jahāti orapāranti. Desanāpariyosāne so bhikkhu arahatte patiṭṭhitoti.

**5.** Ti kā uppatti? Imissā gāthāya ito parānañca dvādasannaṃ ekāyeva uppatti. Ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati. Tena kho pana samayena aññataro brāhmaṇo attano dhītuyā vāreyye paccupaṭṭhite cintesi - “kenaci vasalena aparibhuttapubbehi pupphehi dārikaṃ alaṅkaritvā patikulaṃ pesessāmī”ti. So santarabāhiraṃ sāvatthim vicinanto kiñci tiṇapupphampi aparibhuttapubbaṃ nāddasa. Atha sambahule dhuttakajātike brāhmaṇadārake sannipatite disvā “ete pucchissāmi, avassaṃ sambahulesu koci jānissatī”ti upasaṅkamitvā pucchi. Te taṃ brāhmaṇaṃ uppaṇḍentā āhaṃsu - “udumbarapupphaṃ nāma, brāhmaṇa, loke na kenaci paribhuttapubbaṃ. Tena dhītaraṃ alaṅkaritvā dehī”ti. So dutiyadivase kālasseva vuṭṭhāya bhattavissaggaṃ katvā aciravatiyā nadiyā tīre udumbaravanaṃ gantvā ekamekaṃ rukkaṃ vicinanto pupphassa vaṇṭamattampi nāddasa. Atha

vītivatte majjhanhike dutiyatīraṃ agamāsi. Tattha ca aññataro bhikkhu aññatarasmiṃ manuññe rukkhamūle divāvihāraṃ nisinno kammaṭṭhānaṃ manasi karoti. So tattha upasaṅkamtīvā amanasikarīvā, sakim nisīditvā, sakim ukkuṭiko hutvā, sakim ṭhatvā, taṃ rukkhaṃ sabbasākhāviṭapapattantaesu vicinanto kilamati. Tato naṃ so bhikkhu āha - “brāhmaṇa, kiṃ maggasī”ti? “Udumbarapupphaṃ, bho”ti.

“Udumbarapupphaṃ nāma, brāhmaṇa, loke natthi, musā etaṃ vacanaṃ, mā kilamā”ti. Atha bhagavā tassa bhikkhuno ajjhāsayam veditvā obhāsaṃ muñcitvā samuppannasamannāhārabahumānassa imā obhāsagāthāyo abhāsi “yo nājjhagamā bhavesu sāra”nti sabbā vattabbā.

Tattha paṭhamagāthāya tāva nājjhagamāti nādhigacchi, nādhigacchati vā. Bhavesūti kāmārūpārūpasaññāsaññānevasaññānāsaññānekavokārakatuvokārapañcavokārabhavesu. Sāranti niccabhāvaṃ attabhāvaṃ vā. Vicinanti paññāya gavesanto. Pupphamiva udumbaresūti yathā udumbararukkhesu pupphaṃ vicinanto esa brāhmaṇo nājjhagamā, evaṃ yo yogāvacaropi paññāya vicinanto sabbabhavesu kiñci sāraṃ nājjhagamā. So asārakaṭṭhena te dhamme aniccato anattato ca vipassanto anupubbena lokuttaradhamme adhigacchanto jahāti orapāraṃ urago jiṇṇamiva tacāṃ purāṇanti ayamatto yojanā ca. Avasesagāthāsu panassa yojanaṃ avatvā visesatthamattameva vakkhāma.

**6.** “Yassantarato na santi kopā,  
Itibhavābhavatañca vītivatto”ti. -

Ettha tāva ayaṃ ‘antarasaddo’ -

“Nadītīresu saṇṭhāne, sabhāsu rathiyāsu ca;  
Janā saṅgamma mantenti, mañca tañca kimantara”nti.

“Appamattakena visesādhigamena antarā vosānamāpādi”;  
“Anatthajanano kodho, kodho cittappakopano;  
Bhayamantarato jātaṃ, taṃ jano nāvabujjhatī”ti. -

Evaṃ kāraṇavemajjhacittādīsū sambahulesu atthesu dissati. Idha pana citte. Tato yassantarato na santi kopāti tatiyamaggena samūhatattā yassa citte na santi kopāti attho. Yasmā pana bhavoti sampatti, vibhavoti vipatti. Tathā bhavoti vuddhi, vibhavoti hāni. Bhavoti sassato, vibhavoti ucchedo. Bhavoti puññaṃ, vibhavoti pāpaṃ. Vibhavo abhavoti ca atthato ekameva. Tasmā itibhavābhavatañca vītivattoti ettha yā esā sampattivipattivuddhihānisassatucchedapuññapāpavasena iti anekappakārā bhavābhavatā vuccati. Catūhipi maggehi yathāsambhavaṃ tena tena nayena taṃ itibhavābhavatañca vītivattoti evamattho ñātabbo.

**7.** Yassa vitakkāti ettha pana yassa bhikkhuno tayo kāmabyāpādavihiṃsāvitakkā, tayo ñātijanapadāmaravitakkā, tayo parānuddayatāpaṭisaṃyuttalābhasakkārasilokaanavaññattipaṭisaṃyuttavitakkāti ete nava vitakkā samantabhaddake vuttanayena tattha tattha ādīnavaṃ paccavekkhitvā paṭipakkhavavatthānena tassa tassa pahānasamatthehi tīhi heṭṭhimamaggehi ca vidhūpitā bhusaṃ dhūpitā santāpitā daḍḍhāti attho. Evaṃ vidhūpetvā ca ajjhattaṃ suvikkappitā asesā, niyakajjhattabhūte attano khandhasantāne ajjhattajjhattabhūte

citte ca yathā na puna sambhavanti, evaṃ arahattamaggena asesā chinnā.  
Chinnañhi kappitanti vuccati. Yathāha “kappitakesamassū”ti. Evamettha attho  
daṭṭhabbo.

**8.** Idāni yo nāccasārīti ettha yo nāccasārīti yo nātidhāvi. Na paccasārīti na ohīyi. Kiṃ  
vuttaṃ hoti? Accāraddhavīriyena hi uddhacce patanto accāsarati, atisithilena kosajje  
patanto paccāsarati. Tathā bhavataṇhāya attānaṃ kilamento accāsarati,  
kāmataṇhāya kāmasukhamanuyuñjanto paccāsarati. Sassatadiṭṭhiyā accāsarati,  
ucchedadiṭṭhiyā paccāsarati. Atītaṃ anusocanto accāsarati, anāgata paṭikaṅkhanto  
paccāsarati. Pubbantānudiṭṭhiyā accāsarati, aparantānudiṭṭhiyā paccāsarati. Tasmā  
yo ete ubho ante vajjetvā majjhimam paṭipadam paṭipajjanto nāccasārī na paccasārīti  
evaṃ vuttaṃ hoti. Sabbam accagamā imaṃ papañcanti tāya ca pana  
arahattamaggavosānāya majjhimāya paṭipadāya sabbam imaṃ  
vedanāsāññāvitakkappabhavam taṇhāmānadiṭṭhisāṅkhātāṃ tividham papañcam  
accagamā atikkanto, samatikkantoti attho.

**9.** Tadanantaragāthāya pana sabbam vitathamidanti ñatvā loketi ayameva viseso.  
Tassattho - sabbanti anavasesam, sakalamanūnanti vuttaṃ hoti. Evaṃ santepi pana  
vipassanupagam lokiyakhandhāyatanadhātuppabhedam saṅkhatameva  
idhāhippetam. Vitathanti vigatatathabhāvam. Niccanti vā sukhanti vā subhanti vā  
attāti vā yathā yathā kilesavasena bālaṇehi gayhati, tathātathābhāvato vitathanti  
vuttaṃ hoti. Idanti tameva sabbam paccakkhabhāvena dassento āha. Ñatvāti  
maggapaññāya jānitvā, tañca pana asammohato, na visayato. Loketi okāsaloke  
sabbam khandhādibhedam dhammajātam “vitathamida”nti ñatvāti sambandho.

**10-13.** Idāni ito parāsu catūsu gāthāsu vītalobho vītarāgo vītadoso vītamohoti ete  
visesā. Ettha lubbhanavasena lobho. Sabbasaṅgāhikametaṃ paṭhamassa  
akusalamūlassa adhivacanam, visamalobhassa vā. Yo so “appekadā mātumattīsipi  
lobhadhammā uppajjanti, bhaginimattīsipi lobhadhammā uppajjanti, dhītumattīsipi  
lobhadhammā uppajjanti”ti evaṃ vutto. Rajjanavasena rāgo,  
pañcakāmaguṇarāgassetam adhivacanam. Dussanavasena doso, pubbe  
vuttakodhassetam adhivacanam. Muyhanavasena moho, catūsu ariyasaccesu  
aññāṇassetam adhivacanam. Tattha yasmā ayaṃ bhikkhu lobham jigucchanto  
vipassanam ārabhi “kudāssu nāmāham lobham vinetvā vigatalobho vihareyya”nti,  
tasmā tassa lobhappahānūpāyam sabbasaṅkhārānam vitathabhāvadassanam  
lobhappahānānisamsañca orapārappahānam dassento imaṃ gāthamāha. Esa nayo  
ito parāsupi. Keci panāhu - “yathāvutteneva nayena ete dhamme jigucchitvā  
vipassanamāradhassa tassa tassa bhikkhuno ekamekāva ettha gāthā vuttā”ti. Yaṃ  
ruccati, taṃ gahetabbam. Esa nayo ito parāsu catūsu gāthāsu.

**14.** Ayaṃ panettha atthavaṇṇanā - appahīnaṭṭhena santāne sayantīti anusayā  
kāmarāgapāṭiḥhamānadiṭṭhivicikicchābhavarāgāvijjānam etaṃ adhivacanam.  
Sampayuttadhammānam attano ākārānuvidhānaṭṭhena mūlā; akhemaṭṭhena  
akusalā; dhammānam paṭiṭṭhābhūtātipi mūlā; sāvajjadukkhavipākāṭṭhena akusalā;  
ubhayampetaṃ lobhadosamohānam adhivacanam. Te hi “lobho, bhikkhave,  
akusalañca akusalamūlañcā”tiādinā nayena evaṃ niddiṭṭhā. Evamete anusayā tena  
tena maggena pahīnattā yassa keci na santi, ete ca akusalamūlā tatheva  
samūhatāse, samūhatā icceva attho. Paccattabahuvacanassa hi se-kārāgamam  
icchanti saddalakkhaṇakovidā. Aṭṭhakathācariyā pana “seti nipāto”ti vaṇṇayanti.  
Yaṃ ruccati, taṃ gahetabbam. Ettha pana “kiñcāpi so evaṃvidho bhikkhu khīṇāsavo

hoti, khīṇāsavo ca neva ādiyati, na pajahati, pajahitvā ṭhito''ti vutto. Tathāpi vattamānasamīpe vattamānavacanalakkhaṇena ''jahāti orapāra''nti vuccati. Atha vā anupādisesāya ca nibbānadhātuyā parinibbāyanto attano ajjhattikabāhirāyatanasaṅkhātāṃ jahāti orapāranti veditabbo.

Tattha kilesapaṭipāṭiyā maggapaṭipāṭiyā cāti dvidhā anusayānaṃ abhāvo veditabbo. Kilesapaṭipāṭiyā hi kāmarāgānusayapaṭighānusayānaṃ tatiyamaggena abhāvo hoti, mānānusayassa catutthamaggena, diṭṭhānusayavicikicchānusayānaṃ paṭhamamaggena, bhavarāgānusayāvijjānusayānaṃ catutthamaggeneva. Maggapaṭipāṭiyā pana paṭhamamaggena diṭṭhānusayavicikicchānusayānaṃ abhāvo hoti. Duttiyamaggena kāmarāgānusayapaṭighānusayānaṃ tanubhāvo, tatiyamaggena sabbaso abhāvo, catutthamaggena mānānusayabhavarāgānusayāvijjānusayānaṃ abhāvo hoti. Tattha yasmā na sabbe anusayā akusalamūlā; kāmarāgabhavarāgānusayā eva hi lobhākusalamūlena saṅgahaṃ gacchanti. Paṭighānusayāvijjānusayā ca ''doso akusalamūlaṃ, moho akusalamūlaṃ'' icceva saṅkhaṃ gacchanti, diṭṭhimānavicikicchānusayā pana na kiñci akusalamūlaṃ honti, yasmā vā anusayābhāvavasena ca akusalamūlasamugghātavasena ca kilesappahānaṃ paṭṭhapesi, tasmā -

''Yassānusayā na santi keci, mūlā ca akusalā samūhatāse''. -

Iti bhagavā āha.

**15.** Yassa darathajāti ettha pana paṭhamuppannā kilesā pariḷhaṭṭhena darathā nāma, aparāparuppannā pana tehi darathehi jātattā darathajā nāma. Oranti sakkāyo vuccati. Yathāha - ''orimaṃ tīranti kho, bhikkhu, sakkāyassetāṃ adhivacana''nti. Āgamanāyāti uppattiyā. Paccayāseti paccayā eva. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yassa pana upādānakkhandhaggahaṇāya paccayabhūtā ariyamaggena pahīnattā, keci darathajavevacanā kilesā na santi, pubbe vuttanayeneva so bhikkhu jahāti orapāranti.

**16.** Yassa vanathajāti etthapi darathajā viya vanathajā veditabbā. Vacanatthe pana ayaṃ viseso - vanute, vanotīti vā vanaṃ yācati sevati bhajatīti attho. Taṇhāyetaṃ adhivacanaṃ. Sā hi visayānaṃ patthanato sevanato ca ''vana''nti vuccati. Taṃ pariyuṭṭhānavasena vanaṃ tharati tanotīti vanatho, taṇhānusayassetāṃ adhivacanaṃ. Vanathā jātāti vanathajāti. Keci panāhu ''sabbepi kilesā gahanaṭṭhena vanathoti vuccanti, aparāparuppannā pana vanathajā''ti. Ayameva cettha uragasutte attho adhippeto, itaro pana dhammapadagāthāyaṃ. Vinibandhāya bhavāyāti bhavavinibandhāya. Atha vā cittassa visayesu vinibandhāya āyatimaṃ uppattiyā cāti attho. Hetuyeva hetukappā.

**17.** Yo nīvaraṇeti ettha nīvaraṇāti cittaṃ, hitapaṭipattiṃ vā nīvarantīti nīvaraṇā, paṭicchādentīti attho. Pahāyāti chaḍḍetvā. Pañcāti tesāṃ saṅkhyāparicchedo. Īghābhāvato anīgho. Kathaṃkathāya tiṇṇattā tiṇṇakathaṃkatho. Vigatasallattā visallo. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yo bhikkhu kāmacchandādīni pañca nīvaraṇāni samantabhaddake vuttanayena sāmāññato visesato ca nīvaraṇesu ādīnavaṃ disvā tena tena maggena pahāya tesaṃca pahīnattā eva kilesadukkhasaṅkhātassa īghassābhāvena anīgho, ''ahosiṃ nu kho ahaṃ atītamaddhāna''ntiadinā nayena

pavattāya kathaṃkathāya tiṇṇattā tiṇṇakathaṃkatho, “tattha katame pañca sallā? Rāgasallo, dosasallo, mohasallo, mānasallo, diṭṭhisallo”ti vuttānaṃ pañcannaṃ sallānaṃ vigatattā visallo. So bhikkhu pubbe vuttanayeneva jahāti orapāranti.

Atrāpi ca kilesapaṭipāṭiyā maggapaṭipāṭiyā cāti dvidhā eva nīvaraṇappahānaṃ veditabbaṃ. Kilesapaṭipāṭiyā hi kāmaccchandanivaraṇassa byāpādanīvaraṇassa ca tatiyamaggena pahānaṃ hoti, thinamiddhanīvaraṇassa uddhaccanīvaraṇassa ca catutthamaggena. “Akataṃ vata me kusala”ntiādinā nayena pavattassa vipaṭṭisārasaṅkhātassa kukkucanīvaraṇassa vicikicchānīvaraṇassa ca paṭhamamaggena. Maggapaṭipāṭiyā pana kukkucanīvaraṇassa vicikicchānīvaraṇassa ca paṭhamamaggena pahānaṃ hoti, kāmaccchandanivaraṇassa byāpādanīvaraṇassa ca duttiyamaggena tanubhāvo hoti, tatiyena anavasesappahānaṃ. Thinamiddhanīvaraṇassa uddhaccanīvaraṇassa ca catutthamaggena pahānaṃ hotīti. Evaṃ -

“Yo nīvaraṇe pahāya pañca, anīgho tiṇṇakathaṃkatho visallo;  
So bhikkhu jahāti orapāraṃ, urago jīṇṇamivattacaṃ purāṇa”nti. -

Arahattanikūṭeneva bhagavā desanaṃ niṭṭhāpesi. Desanāpariyosāne so bhikkhu arahatte paṭiṭṭhito. “Ekacce yena yena tesam bhikkhūnaṃ yā yā gāthā desitā, tena tena tassā tassā gāthāya pariyosāne so so bhikkhu arahatte paṭiṭṭhito”ti vadanti.

*Paramatthajotikāya khuddaka-aṭṭhakathāya*

*Suttanipāṭa-aṭṭhakathāya uragasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.*

## 2. Dhaniyasuttavaṇṇanā

**18.** Pakkodanoti dhaniyasuttaṃ. Kā uppatti? Bhagavā sāvatthiyaṃ viharati. Tena samayena dhaniyo gopo mahītīre paṭivasati. Tassāyaṃ pubbayogo - kassapassa bhagavato pāvācane dibbamāne vīsati vassasahassāni divase divase saṅghassa vīsati salākabhaddhāni adāsi. So tato cuto devesu uppanno. Evaṃ devaloke ekaṃ buddhantaṃ khetvā amhākaṃ bhagavato kāle videharaṭṭhamajjhe pabbataṭṭhaṃ nāma atthi tattha dhammakoraṇḍaṃ nāma nagaraṃ, tasmiṃ nagare seṭṭhiputto hutvā abhinibbatto, goyūthaṃ nissāya jīvati. Tassa hi tiṃsamattāni gosahassāni honti, sattavīsasahassā gāvo khīraṃ duyhanti. Gopā nāma nibaddhavāsino na honti. Vassike cattāromāse thale vasanti, avasese aṭṭhamāse yattha tiṇḍakam sukhaṃ labbhati, tattha vasanti. Tañca nadītīraṃ vā jātassaratīraṃ vā hoti. Athāyampi vassakāle attano vasitagāmato nikkhamitvā gunnaṃ phāsuvihāratthāya okāsaṃ gavesanto mahāmāhī bhijjivā ekato kālamāhī ekato mahāmāhicceva saṅkhaṃ gantvā sandamānā puna samuddasamīpe samāgantvā pavattā. Yaṃ okāsaṃ antaradīpaṃ akāsi, taṃ pavasitvā vacchānaṃ sālaṃ attano ca nivesanaṃ māpetvā vāsaṃ kappesi. Tassa satta puttā, satta dhītaro, satta suṇisā, aneke ca kammakārā honti. Gopā nāma vassanimittaṃ jānanti. Yadā sakuṇikā kulāvakāni rukkhagge karonti, kakkaṭakā udakasamīpe dvāraṃ pidahitvā thalasamīpadvārena vaḷaṇṇanti, tadā suvutṭhikā bhavissatīti gaṇhanti. Yadā pana sakuṇikā kulāvakāni nīcatṭhāne udakapiṭṭhe karonti, kakkaṭakā thalasamīpe dvāraṃ pidahitvā udakasamīpadvārena vaḷaṇṇanti, tadā dubbutṭhikā bhavissatīti gaṇhanti.

Atha so dhaniyo suvuṭṭhikanimittāni upasallakkhetvā upakaṭṭhe vassakāle antaradīpā nikkhamitvā mahāmahiya paratīre sattasattāhampi deve vassante udakena anajjhottharaṇokāse attano vasanokāsaṃ katvā samantā parikkhipitvā, vacchasālāyo māpetvā, tattha nivāsaṃ kappesi. Athassa dārutiṇādisaṅgahe kate sabbesu puttadārakammakaraporisesu samānīyesu jātesu nānappakāre khajjabhojje paṭiyatte samantā catuddisā meghamaṇḍalāni uṭṭhahiṃsu. So dhenuyo duhāpetvā, vacchasālāsu vacche saṇṭhāpetvā, gunnaṃ catuddisā dhūmaṃ kārāpetvā, sabbaparijanaṃ bhojāpetvā, sabbakiccāni kārāpetvā tattha tattha dīpe ujjālāpetvā, sayāṃ khīrena bhattaṃ bhuñjitvā, mahāsayane sayanto attano sirisampattiṃ disvā, tuṭṭhacitto hutvā, aparadisāya meghatthanitasaddaṃ sutvā nipanno imaṃ udānaṃ udānesi “pakkodano duddhakhīrohamasmī”ti.

Tatrāyaṃ atthavaṇṇanā - pakkodanoti siddhabhatto. Duddhakhīroti gāvo duhitvā gahitakhīro. Ahanti attānaṃ nidasseti, asmīti attano tathābhāvaṃ. Pakkodano duddhakhīro ca ahamasmi bhavāmīti attho. Itīti evamāhāti attho. Niddese pana “itīti padasandhi, padasaṃsaggo, padapāripūri, akkharasamavāyo byañjanasiliṭṭhatā padānupubbatāmēta”nti evamassa attho vaṇṇito. Sopi idameva sandhāyāti veditabbo. Yaṃ yaṃ hi padaṃ pubbapadena vuttaṃ, tassa tassa evamāhāti etamatthaṃ pakāsentoyeva itisaddo pacchimena padena metteyyo iti vā bhagavā iti vā evamādinā padasandhi hoti, nāññathā.

Dhaniyo gopoti tassa seṭṭhiputtassa nāmasamodhānaṃ. So hi yānimāni thāvarādīni pañca dhanāni, tesu ṭhapetvā dānasīlādanugāmikadhaṇaṃ, khattavatthu-ārāmādito thāvaradhanatopi, gavassādito jaṅgamadhanatopi hiraññasuvaṇṇādito saṃhārimadhanatopi, sippāyatanādito aṅgasamadhanatopi yaṃ taṃ lokassa pañcagorasānuppadānena bahūpakāraṃ taṃ sandhāya “natthi gosamitaṃ dhana”nti evaṃ visesitaṃ godhanaṃ, tena samannāgatattā dhaniyo, gunnaṃ pālanato gopo. Yo hi attano gāvo pāleti, so “gopo”ti vuccati. Yo paresaṃ vetanena bhaṭo hutvā, so gopālako. Ayaṃ pana attanoyeva, tena gopoti vutto.

Anutīreti tīrassa samīpe. Mahiyāti mahāmahīnāmikāya nadiyā. Samānena anukūlavattinā parijanena saddhiṃ vāso yassa so samānavāso, ayañca tathāvidho. Tenāha “samānavāso”ti. Channāti tiṇapaṇṇacchadanehi anovassakā katā. Kuṭṭi vasanagharassetāṃ adhivacanaṃ. Āhitoti ābhato, jālito vā. Ginīti aggi. Tesu tesu ṭhānesu aggi “ginī”ti vohariyati. Atha ce patthayasīti idāni yadi icchasīti vuttaṃ hoti. Pavassāti siñca, pagghara, udakaṃ muñcāti attho. Devāti meghaṃ ālapati. Ayaṃ tāvettha padavaṇṇanā.

Ayaṃ pana atthavaṇṇanā - evamayaṃ dhaniyo gopo attano sayanaghare mahāsayane nipanno meghatthanitaṃ sutvā “pakkodanohamasmī”ti bhaṇanto kāyadukkhavūpasamūpāyaṃ kāyasukhahetuñca attano sannihitaṃ dīpeti. “Duddhakhīrohamasmī”ti bhaṇanto cittadukkhavūpasamūpāyaṃ cittasukhahetuñca. “Anutīre mahiyā”ti nivāsaṭṭhānasampattiṃ, “samānavāso”ti tādisē kāle piyavippayogapadaṭṭhānassa sokassābhāvaṃ. “Channā kuṭṭi”ti kāyadukkhāpagamaṭṭhānaṃ. “Āhito ginī”ti yasmā gopālakā parikkhepadhūmadāruaggivasena tayo aggī karonti. Te ca tassa gehe sabbe katā, tasmā sabbadisāsu parikkhepaggiṃ sandhāya “āhito ginī”ti bhaṇanto vālamigāgamananivāraṇaṃ dīpeti, gunnaṃ majjhe gomayādīhi dhūmaggiṃ sandhāya ḍaṃsamakasādīhi gunnaṃ anābādhaṃ, gopālakānaṃ sayanaṭṭhāne dāruaggiṃ sandhāya gopālakānaṃ sitābādhaṭṭhānaṃ. So evaṃ dīpento attano vā gunnaṃ vā

parijanassa vā vuṭṭhipaccayassa kassaci ābādhassa abhāvato pītisomanassajāto āha -  
“atha ce patthayasī pavassa devā”ti.

**19.** Evaṃ dhaniyassa imaṃ gāthaṃ bhāsamānassa assosi bhagavā dibbāya sotadhātuyā visuddhāya atikkantamānusikāya jetavanamahāvihāre gandhakuṭiyam viharanto. Sutvā ca pana buddhacakkhunā lokaṃ volokento addasa dhaniyañca pajāpatiñcassa “ime ubhopi hetusampannā. Sace ahaṃ gantvā dhammaṃ desessāmi, ubhopi pabbajitvā arahattaṃ pāpuṇissanti. No ce gamissāmi, sve udakoghena vinassissanti”ti taṃ khaṇeyeva sāvattthito satta yojanasatāni dhaniyassa nivāsaṭṭhānaṃ ākāsa gantvā tassa kuṭiyā upari aṭṭhāsi. Dhaniyo taṃ gāthaṃ punappunaṃ bhāsatiyeva, na niṭṭhāpeti, bhagavati gatepi bhāsati. Bhagavā ca taṃ sutvā “na ettakena santuṭṭhā vā vissatthā vā honti, evaṃ pana hontī”ti dassetuṃ -

“Akkodhano vigatakhilohamasmi, anutīre mahiyekarattivāso;

Vivaṭṭa kuṭi nibbuta gini, atha ce patthayasī pavassa devā”ti. -

Imaṃ paṭigāthaṃ abhāsi byañjanasabhāgaṃ no atthasabhāgaṃ. Na hi “pakkodano”ti, “akkodhano”ti ca ādīni padāni atthato samenti mahāsamuddassa orimapārimatīrāni viya, byañjanaṃ panettha kiñci kiñci sametīti byañjanasabhāgāni honti. Tattha purimagāthāya sadisapadānaṃ vuttanayeneva attho veditabbo.

Visesapadānaṃ panāyaṃ padato atthato ca vaṇṇanā - akkodhanoti akujjhanasabhāvo. Yo hi so pubbe vuttappakāraāghātavattthusambhavo kodho ekaccassa suparittopi uppajjamāno hadayaṃ santāpetvā vūpasammatti, yena ca tato balavataruppanna ekacco mukhavikuṇṇanamattaṃ karoti, tato balavatarena ekacco pharusam vattukāmo hanusañcalanamattaṃ karoti, aparo tato balavatarena pharusam bhaṇati, aparo tato balavatarena daṇḍaṃ vā satthaṃ vā gavesanto disā viloketi, aparo tato balavatarena daṇḍaṃ vā satthaṃ vā āmasati, aparo tato balavatarena daṇḍādīni gahetvā upadhāvati, aparo tato balavatarena ekaṃ vā dve vā pahāre deti, aparo tato balavatarena api ñātisālohitam jīvita voropeti, ekacco tato balavatarena pacchā vippaṭisārī attānampi jīvita voropeti sīhaḷadīpe kālagāmaṃ vāsī amacco viya. Ettāvatā ca kodho paramavepullappatto hoti. So bhagavatā bodhimaṇḍeyeva sabbaso pahīno ucchinnamūlo tālāvatthukato, tasmā bhagavā “akkodhanohamasmi”ti āha.

Vigatakhiloti apagatakhilo. Ye hi te cittabandhabhāvena pañca cetokhilā vuttā, ye hi ca khilabhūte citte seyyathāpi nāma khile bhūmibhāge cattāro māse vassantepi deve sassāni na ruhanti, evamevaṃ saddhammassavanādikusalahetuvasse vassantepi kusalam na ruhati te ca bhagavatā bodhimaṇḍeyeva sabbaso pahīnā, tasmā bhagavā “vigatakhilohamasmi”ti āha.

Ekarattim vāso assāti ekarattivāso. Yathā hi dhaniyo tattha cattāro vassike māse nibaddhavāsaṃ upagato, na tathā bhagavā. Bhagavā hi taṃyeva rattim tassa atthakāmatāya tattha vāsaṃ upagato. Tasmā “ekarattivāso”ti āha. Vivaṭṭati apanītacchadanā. Kuṭīti attabhāvo. Attabhāvo hi taṃ taṃ atthavasam paṭicca kāyotipi guhātipi dehotipi sandehotipi nāvātipi rathotipi vaṇotipi dhajotipi vammikotipi kuṭītipi kuṭikātipi vuccati. Idha pana kaṭṭhādīni paṭicca gehanāmikā kuṭi viya aṭṭhiādīni paṭicca saṅkhyam gatattā “kuṭī”ti vutto. Yathāha -

“Seyyathāpi, āvuso, kaṭṭhañca paṭicca, valliñca paṭicca, mattikañca paṭicca, tiṇañca paṭicca, ākāso parivārito agāraṃtveva saṅkham gacchati; evameva kho, āvuso,

aṭṭhiñca paṭicca, nhāruñca paṭicca, maṃsañca paṭicca, cammañca paṭicca, ākāso parivārito rūpantveva saṅkhaṃ gacchatī”ti.

Cittamakkaṭassa nivāsato vā kuṭi. Yathāha -

“Aṭṭhikaṅkalakuṭi ce sā, makkaṭāvasatho iti;  
Makkaṭo pañcadvārāya, kuṭikāya pasakkiya;  
Dvārena anupariyāti, ghaṭṭayanto punappuna”nti.

Sā kuṭi yena taṇhāmānadiṭṭhichadanena sattānaṃ channattā punappunaṃ rāgādikilesavassaṃ ativassati. Yathāha -

“Channamativassati, vivaṭaṃ nātivassati;  
Tasmā channaṃ vivaretha, evaṃ taṃ nātivassatī”ti.

Ayaṃ gāthā dvīsu ṭhānesu vuttā khandhake theragāthāyañca. Khandhake hi “yo āpattiṃ paṭicchādeti, tassa kilesā ca punappunaṃ āpattiyo ca ativassanti, yo pana na paṭicchādeti, tassa nātivassanti”ti imaṃ atthaṃ paṭicca vuttā. Theragāthāyaṃ “yassa rāgādicchadanaṃ atthi, tassa puna iṭṭhārammaṇādīsu rāgādisambhavato channamativassati. Yo vā uppanne kilese adhivāseti, tasseeva adhivāsitaṃ kilesacchadanacchannā attabhāvakuṭi punappunaṃ kilesavassaṃ ativassati. Yassa pana arahattamaggañāṇavātena kilesacchadanassa viddhaṃsitattā vivaṭā, tassa nātivassatī”ti. Ayamatto idha adhippeto. Bhagavatā hi yathāvuttaṃ chadanaṃ yathāvutteneva nayena viddhaṃsitam, tasmā “vivaṭā kuṭī”ti āha. Nibbutoti upasanto. Ginīti aggi. Yena hi ekādasavidhena agginā sabbamidaṃ ādittaṃ. Yathāha - “ādittaṃ rāgagginā”ti vitthāro. So aggi bhagavato bodhimūleyeva ariyamaggasallasekena nibbuto, tasmā “nibbuto ginī”ti āha.

Evaṃ vadanto ca dhaniyaṃ atuṭṭhabbena tussamānaṃ aññāpadeseneva paribhāsati, ovadati, anusāsati. Kathaṃ? “Akkodhano”ti hi vadamāno, dhaniya, tvaṃ “pakkodanohamasmī”ti tuṭṭho, odanapāko ca yāvajīvaṃ dhanaparikkhayena kattaṃ, dhanaparikkhayaṃ ca āraṅkhaṇīdukkhapadaṭṭhāno, evaṃ sante dukkheneva tuṭṭho hosi. Ahaṃ pana “akkodhanohamasmī”ti tussanto sandiṭṭhikasamparāyikaḍḍhābhāvena tuṭṭho homīti dīpeti. “Vigatakhilo”ti vadamāno tvaṃ “duddhakhīrohamasmī”ti tussanto akatakkicova “katakkicohamasmī”ti mantvā tuṭṭho, ahaṃ pana “vigatakhilohamasmī”ti tussanto katakkicova tuṭṭho homīti dīpeti. “Anutīre mahiyekarattivāso”ti vadamāno tvaṃ anutīre mahiyā samānavāsoti tussanto catumāsānibaddhavāsena tuṭṭho. Nibaddhavāso ca āvāsasaṅgena hoti, so ca dukkho, evaṃ sante dukkheneva tuṭṭho hosi. Ahaṃ pana ekarattivāsoti tussanto anibaddhavāsena tuṭṭho, anibaddhavāso ca āvāsasaṅgābhāvena hoti, āvāsasaṅgābhāvo ca sukhoti sukkheneva tuṭṭho homīti dīpeti.

“Vivaṭā kuṭī”ti vadamāno tvaṃ channā kuṭīti tussanto channagehatāya tuṭṭho, gehe ca te channepi attabhāvakuṭikaṃ kilesavassaṃ ativassati, yena sañjanitehi catūhi mahoghehi vuyhamāno anayabyasanaṃ pāpuṇeyyāsi, evaṃ sante atuṭṭhabbeneva tuṭṭho hosi. Ahaṃ pana “vivaṭā kuṭī”ti tussanto attabhāvakuṭiyā kilesacchadanābhāvena tuṭṭho. Evañca me vivaṭāya kuṭiyā na taṃ kilesavassaṃ ativassati, yena sañjanitehi catūhi mahoghehi vuyhamāno anayabyasanaṃ pāpuṇeyyaṃ, evaṃ sante tuṭṭhabbeneva tuṭṭho homīti dīpeti. “Nibbuto ginī”ti vadamāno tvaṃ āhito ginīti tussanto akatūpaddavanivāraṇova

katūpaddavanivāraṇosmīti mantvā tuṭṭho. Ahaṃ pana nibbuto ginīti tussanto ekādasaggipariḷhābhāvato katūpaddavanivāraṇatāyeva tuṭṭhoti dīpeti. “Atha ce patthayasī pavassa devā”ti vadamāno evaṃ vigatadukkhānaṃ anuppattasukhānaṃ katasabbakiccānaṃ amhādisānaṃ etaṃ vacanaṃ sobhati, atha ce patthayasī, pavassa deva, na no tayi vassante vā avassante vā vuḍḍhi vā hāni vā atthi, tvaṃ pana kasmā evaṃ vadasīti dīpeti. Tasmā yaṃ vuttaṃ “evaṃ vadanto ca dhaniya atuṭṭhabbeneva tussamānaṃ aññāpadeseneva paribhāsati ovadati, anusāsati”ti, taṃ sammadeva vuttanti.

**20.** Evamimaṃ bhagavatā vuttaṃ gāthaṃ sutvāpi dhaniyo gopo “ko ayaṃ gāthaṃ bhāsati”ti avatvā tena subhāsitena parituṭṭho punapi tathārūpaṃ sotukāmo aparaṃpi gāthamāha “andhakamakasā”ti. Tattha andhakāti kāmakkhikānaṃ adhivacanaṃ, piṅgalamakkhikānantipi eke. Makasāti makasāyeva. Na vijjareti natthi. Kaccheti dve kacchā - nadīkaccho ca pabbatakaccho ca. Idha nadīkaccho. Ruḷhatiṇeti sañjātatiṇe. Carantīti bhattakiccaṃ karonti. Vuṭṭhimpīti vātavuṭṭhiādikā anekā vuṭṭhiyo, tā ālavakasutte pakāsayissāma. Idha pana vassavuṭṭhiṃ sandhāya vuttaṃ. Saheyyuṃ kameyyuṃ. Sesam pākāṭameva. Ettha dhaniyo ye andhakamakasā sannipatitvā rudhire pivantā muhutteneva gāvo anayabyasanaṃ pāpenti, tasmā vuṭṭhitamatteyeva te gopālakā paṃsunā ca sākāhi ca mārenti, tesam abhāvena gunnaṃ khemataṃ, kacche ruḷhatiṇacaraṇena addhānagamanaparissamābhāvaṃ vatvā khudākilamathābhāvañca dīpento “yathā aññesaṃ gāvo andhakamakasasamphashehi dissamānā addhānagamanena kilantā khudāya milāyamānā ekavuṭṭhinipātampi na saheyyuṃ, na me tathā gāvo, mayhaṃ pana gāvo vuttappakārābhāvā dvikkhattuṃ vā tikkhattuṃ vā vuṭṭhimpī saheyyu”nti dīpeti.

**21.** Tato bhagavā yasmā dhaniyo antaradīpe vasanto bhayaṃ disvā, kullaṃ bandhitvā, mahāmaḥiṃ taritvā, taṃ kacchaṃ āgamma “ahaṃ suṭṭhu āgato, nibbhayeve tṭhāne tṭhito”ti maññamāno evamāha, sabhaye eva ca so tṭhāne tṭhito, tasmā tassa āgamaṇaṭṭhānā attano āgamaṇaṭṭhānaṃ uttaritarañca paṇītataarañca vaṇṇento “baddhāsi bhisī”ti imaṃ gāthamabhāsi, atthasabhāgaṃ no byañjanasabhāgaṃ.

Tattha bhisīti pattharivā puthulaṃ katvā baddhakullo vuccati loka. Ariyassa pana dhammavinaye ariyamaggasetaṃ adhivacanaṃ. Ariyamaggo hi -

“Maggo pajjo patho pantho, añjasam vaṭumāyanaṃ;  
Nāvā uttarasetu ca, kullo ca bhisī saṅkamo”.

“Addhānaṃ pabhavo ceva, tattha tattha pakāsito”.

Imāyapi gāthāya bhagavā purimanayeneva taṃ ovadanto imaṃ atthaṃ āhāti veditabbo - dhaniya, tvaṃ kullaṃ bandhitvā, maḥiṃ taritvā, imaṃ tṭhānamāgato, punapi ca te kullo bandhitabbo eva bhavissati, nadī ca taritabbā, na cetam tṭhānaṃ khemaṃ. Mayā pana ekacitte maggaṅgāni samodhānetvā ñāṇabandhanena baddhā ahosi bhisī. Sā ca sattatiṃsabodhipakkhiyadhammaparipuṇṇatāya ekarasabhāvūpagatattā aññamaññaṃ anativattanena puna bandhitabbappayojanābhāvena devamanussesu kenaci mocetuṃ asakkuṇeyyatāya ca susaṅkhatā. Tāya camhi tiṇṇo, pubbe patthitaṃ tīrappadesaṃ gato. Gacchantopi ca na sotāpannādayo viya kañcideva padesaṃ gato. Atha kho pāragato sabbāsavakkhayaṃ sabbadhammapāraṃ paramaṃ khemaṃ nibbānaṃ gato, tiṇṇoti

vā sabbaññutaṃ patto, pāragatoti arahattaṃ patto. Kiṃ vineyya pāragatoti ce? Vineyya oghaṃ, kāmoghādicatubbidhaṃ oghaṃ taritvā atikkamma taṃ pāraṃ gatoti. Idāni ca pana me puna taritabbābhāvato attho bhisiyā na vijjati, tasmā mameva yuttaṃ vattum “atha ce patthayasī pavassa devā”ti.

**22.** Tampi sutvā dhaniyo purimanayeneva “gopī mama assavā”ti imaṃ gāthaṃ abhāsi. Tattha gopīti bhariyaṃ niddisati. Assavāti vacanakarā kiṃkārapaṭisāvinī. Alolāti mātugāmo hi pañcahi lolatāhi lolo hoti - āhāralolatāya, alaṅkāralolatāya, parapurisalolatāya, dhanalolatāya, pādalarolatāya. Tathā hi mātugāmo bhattapūvasurādibhede āhāre lolatāya antamaso pārivāsikabhattampi bhuñjati, hatthotāpakampi khādati, diguṇaṃ dhanamanuppadatvāpi suraṃ pivati. Alaṅkāralolatāya aññaṃ alaṅkāraṃ alabhamāno antamaso udakatelakenapi kese oṣaṇḍetvā mukhaṃ parimajjati. Parapurisalolatāya antamaso puttenapi tādise padese pakkosiyamāno paṭhamāṃ asaddhammavasena cinteti. Dhanalolatāya “haṃsarājaṃ gahetvāna suvaṇṇā pariḥāyatha”. Pādalarolatāya ārāmādigamanasīlo hutvā sabbaṃ dhaṇaṃ vināseti. Tattha dhaniyo “ekāpi lolatā mayhaṃ gopiyā natthī”ti dassento alolāti āha.

Dīgharattaṃ saṃvāsiyāti dīghakālaṃ saddhiṃ vasamānā komārabhāvato pabhuti ekato vaḍḍhitā. Tena parapurise na jānātīti dasseti. Manāpāti evaṃ parapurise ajānantī mameva manaṃ allīyatīti dasseti. Tassā na suṇāmi kiñci pāpanti “itthannāmena nāma saddhiṃ imāya hasitaṃ vā lapitaṃ vā”ti evaṃ tassā na suṇāmi, kañci aticāradosanti dasseti.

**23.** Atha bhagavā etehi guṇehi gopiyā tuṭṭhaṃ dhaniyaṃ ovdanto purimanayeneva “cittaṃ mama assava”nti imaṃ gāthamabhāsi, atthasabhāgaṃ, byañjanasabhāgañca. Tattha uttānatthāneva padāni. Ayaṃ pana adhippāyo - dhaniya, tvaṃ “gopī mama assavā”ti tuṭṭho, sā pana te assavā bhavēyya vā na vā; dujjānaṃ paracittaṃ, visesato mātugāmassa. Mātugāmañhi kucchiyā pariharantāpi rakkhituṃ na sakkonti, evaṃ durakkhacittattā eva na sakkā tumhādisēhi itthī alolāti vā saṃvāsiyāti vā manāpāti vā nippāpāti vā jānituṃ. Mayhaṃ pana cittaṃ assavaṃ ovādapāṭikaraṃ mama vase vattati, nāhaṃ tassa vase vattāmi. So cassa assavabhāvo yamakapāṭihāriye channaṃ vaṇṇānaṃ aggidhārāsu ca udakadhārāsu ca pavattamānāsu sabbajanassa pākaṭo ahosi. Agginimmāne hi tejokasiṇaṃ samāpajjitabbaṃ udakanimmāne āpokasiṇaṃ, nīlādinimmāne nīlādikasiṇāni. Buddhānampi hi dve cittāni ekato nappavattanti, ekameva pana assavabhāvena evaṃ vasavatti ahosi. Tañca kho pana sabbakilesabandhanāpagamā vimuttaṃ, vimuttattā tadeva alolaṃ, na tava gopī. Dīpaṅkarabuddhakālato ca pabhuti dānasīlādīhi dīgharattaṃ paribhāvitattā saṃvāsiyaṃ, na tava gopī. Tadetam anuttarena damathena damitattā sudantaṃ, sudantattā attano vasena chadvāravisevanaṃ pahāya mameva adhippāyamanassa vasenānuvattanato manāpaṃ, na tava gopī.

Pāpaṃ pana me na vijjatīti iminā pana bhagavā tassa attano cittassa pāpābhāvaṃ dasseti, dhaniyo viya gopiyā. So cassa pāpābhāvo na kevalaṃ sammāsambuddhakāleyeva, ekūnatimśa vassāni sarāgādikāle agāramajjhe vasantassāpi veditabbo. Tadāpi hissa agāriyabhāvānurūpaṃ viññūpaṭikuṭṭhaṃ kāyaduccaritaṃ vā vacīduccaritaṃ vā manoduccaritaṃ vā na uppannapubbaṃ. Tato paraṃ māropi chabbassāni anabhisambuddhaṃ, ekaṃ vassaṃ abhisambuddhanti satta vassāni tathāgataṃ anubandhi “appeva nāma vālagganitudanamattampissa

pāpasamācāraṃ passeyya''nti. So adisvāva nibbinno imaṃ gāthaṃ abhāsi -

''Satta vassāni bhagavantam, anubandhiṃ padāpadaṃ;  
Otāraṃ nādhigacchissam, sambuddhassa satīmato''ti.

Buddhakālepi naṃ uttaramāṇavo satta māsāni anubandhi ābhisamācārikaṃ daṭṭhukāmo. So kiñci vajjaṃ adisvāva parisuddhasamācāro bhagavāti gato. Cattāri hi tathāgatassa arakkheyyāni. Yathāha -

''Cattārimāni, bhikkhave, tathāgatassa arakkheyyāni. Katamāni cattāri?  
Parisuddhakāyasamācāro, bhikkhave, tathāgato, natthi tathāgatassa kāyaduccaritaṃ, yaṃ tathāgato rakkheyya 'mā me idaṃ paro aññāsī'ti,  
parisuddhavadāsamācāro...pe... parisuddhamānosamācāro...pe... parisuddhājīvo, bhikkhave, tathāgato, natthi tathāgatassa micchājīvo, yaṃ tathāgato rakkheyya 'mā me idaṃ paro aññāsī''ti.

Evaṃ yasmā tathāgatassa cittassa na kevalaṃ sammāsambuddhakāle, pubbepi pāpaṃ natthi eva, tasmā āha - ''pāpaṃ pana me na vijjati''ti. Tassādhippāyo - mameva cittassa pāpaṃ na sakkā suñituṃ, na tava gopiyā. Tasmā yadi etehi guṇehi tuṭṭhena ''atha ce patthayasī pavassa devā''ti vattabbaṃ, mayāvetam vattabbanti.

**24.** Tampi sutvā dhaniyo tatuttaripi subhāsitarasāyanaṃ pivitukāmo attano bhujissabhāvaṃ dassento āha ''attavetanabhatohamasmi''ti. Tattha attavetanabhatoti attaniyeneva ghāsacchādanena bhato, attanoyeva kammaṃ katvā jīvāmi, na parassa vetanaṃ gahetvā parassa kammaṃ karomīti dasseti. Puttāti dhītarō ca puttā ca, te sabbe puttātveva ekajjhaṃ vuccanti. Samāniyāti sannihitā avippavutṭhā. Arogāti nirābhādhā, sabbeva ūrubāhubalāti dasseti. Tesam na suṇāmi kiñci pāpanti tesam corāti vā paradārikāti vā dussilāti vā kiñci pāpaṃ na suṇāmi.

**25.** Evaṃ vutte bhagavā purimanayeneva dhaniyaṃ ovadanto imaṃ gāthaṃ abhāsi - ''nāhaṃ bhatako''ti. Atrāpi uttānatthāneva padāni. Ayaṃ pana adhippāyo - tvaṃ ''bhujissohamasmi''ti mantvā tuṭṭho, paramatthato ca attano kammaṃ karitvā jīvantopi dāso evāsi taṇhādāsattā, bhatakavādā ca na parimuccasi. Vuttañhetam ''ūno loko atitto taṇhādāso''ti. Paramatthato pana nāhaṃ bhatakosmi kassaci. Ahañhi kassaci parassa vā attano vā bhatako na homi. Kiṃ kāraṇā? Yasmā nibbiṭṭhena carāmi sabbaloke. Ahañhi dīpaṅkarapādāmūlato yāva bodhi, tāva sabbaññutaññāṇassa bhatako ahoṣiṃ. Sabbaññutaṃ patto pana nibbiṭṭho nibbiso rājabhato viya. Teneva nibbiṭṭhena sabbaññubhāvena lokuttarasamādhisukhena ca jīvāmi. Tassa me idāni uttarikaraṇīyassa kataparicayassa vā abhāvato appahīnapaṭisandhikānaṃ tādīsānaṃ viya pattabbo koci attho bhatiyā na vijjati. ''Bhatiyā''tipi pāṭho. Tasmā yadi bhujissatāya tuṭṭhena ''atha ce patthayasī pavassa devā''ti vattabbaṃ, mayāvetam vattabbanti.

**26.** Tampi sutvā dhaniyo atittova subhāsītāmatena attano pañcappakāragomaṇḍalaparipuṇṇabhāvaṃ dassento āha ''atthi vasā''ti. Tattha vasāti adamitavuddhavadacchakā. Dhenupāti dhenum pivantā taruṇavacchakā, khīradāyikā vā gāvo. Godharaṇiyoti gabbhiniyo. Paveṇiyoti vayappattā balībaddehi saddhiṃ methunapattanakagāvo. Usabhopi gavampatīti yo gopālakehi pāto eva nhāpetvā, bhojetvā, pañcaṅgulaṃ datvā, mālaṃ bandhitvā - ''ehi, tāta, gāvo gocaraṃ pāpetvā

rakkhitvā ānehī”ti pesīyati, evaṃ pesito ca tā gāvo agocaraṃ pariharitvā, gocare cāretvā, sīhabyagghādibhayā parittāyitvā āneti, tathārūpo usabhopi gavampati idha mayhaṃ gomaṇḍale atthīti dassesi.

**27.** Evaṃ vutte bhagavā tatheva dhaniyaṃ ovaḍanto imaṃ paccaṇīkagāthaṃ āha “natthi vasā”ti. Ettha cesa adhippāyo - idha amhākaṃ sāsane adamiṭṭhena vuḍḍhaṭṭhena ca vasāsaṅkhātā pariyutṭhānā vā, taruṇavacchake sandhāya vasānaṃ mūlaṭṭhena khīradāyiniyo sandhāya paggharaṇaṭṭhena dhenupāsaṅkhātā anusayā vā, paṭisaṇḍhigabbhadhāraṇaṭṭhena godharaṇisaṅkhātā puññāpuññāneñjābhisaṅkhāracetanā vā, saṃyogapatthanaṭṭhena pavenisaṅkhātā patthanaṃ taṇhā vā, ādhipaccaṭṭhena pubbaṅgamaṭṭhena seṭṭhaṭṭhena ca gavampatiṣabhasaṅkhātāṃ abhisaṅkhāraviññāṇaṃ vā natthi, svāhaṃ imāya sabbayogakkhemabhūtāya natthitāya tuṭṭho. Tvaṃ pana sokādivatthubhūtāya atthitāya tuṭṭho. Tasmā sabbayogakkhematāya tuṭṭhassa mamevetam yuttaṃ vattum “atha ce patthayasī pavassa devā”ti.

**28.** Tampi sutvā dhaniyo tatuttaripi subhāsitaṃ amatarasaṃ adhigantukāmo attano gogaṇassa khilabandhanasampattiṃ dassento āha “khilā nikhātā”ti. Tattha khilāti gunnaṃ bandhanatthambhā. Nikhātāti ākoṭetvā bhūmiyaṃ pavesitā khuddakā mahantā khaṇitvā ṭhapitā. Asampavedhīti akampakā. Dāmāti vacchakānaṃ bandhanatthāya katā ganthitapāsāyuttā rajjubandhanavisesā. Muñjamayāti muñjatiṇamayā. Navāti acirakatā. Sasaṇṭhānāti suṭṭhu saṇṭhānā, suvaṭṭitasanṭhānā vā. Na hi sakkhintīti neva sakkhissanti. Dhenupāpi chettunti taruṇavacchakāpi chinditum.

**29.** Evaṃ vutte bhagavā dhaniyassa indriya-paripākakālaṃ ñatvā purimanayeneva taṃ ovaḍanto imaṃ catusaccadīpikaṃ gāthaṃ abhāsī “usabhoriva chetvā”ti. Tattha usabhoti gopitā gopariṇāyako goyūthapati balībaddo. Keci pana bhaṇanti “gavasatajeṭṭho usabho, sahasasajetṭho vasabho, satasahasasajetṭho nisabho”ti. Apare “ekagāmakhetṭe jeṭṭho usabho, dvīsu jeṭṭho vasabho, sabbattha appaṭihato nisabho”ti. Sabbepete papañcā, apica kho pana usabhoti vā vasabhoti vā nisabhoti vā sabbepete appaṭisamaṭṭhena veditabbā. Yathāha - “nisabho vata bho samaṇo gotamo”ti. Ra-kāro padasandhikaro. Bandhanānīti rajjubandhanāni kilesabandhanāni ca. Nāgoti hatthī. Pūtilatanti gaḷocīlataṃ. Yathā hi suvaṇṇavaṇṇopi kāyo pūtikāyo, vassasatikopi sunakho kukkuro, tadahujātopi siṅgālo “jarasiṅgālo”ti vuccati, evaṃ abhinavāpi gaḷocīlatā asārakattena “pūtilatā”ti vuccati. Dālayitvāti chinditvā. Gabbhañca seyyañca gabbhaseyyaṃ. Tattha gabbhaggahaṇena jalābujayoni, seyyaggahaṇena avasesā. Gabbhaseyyamukhena vā sabbāpi tā vuttāti veditabbā. Sesamettha padatthato uttānameva.

Ayaṃ panettha adhippāyo - dhaniya, tvaṃ bandhanena tuṭṭho, ahaṃ pana bandhanena aṭṭiyanto thāmaṇīyūpeto mahāusabhoriva bandhanāni pañcuddhambhāgiyaṃyojanāni catutthaariyamaggathāmaṇīyena chetvā, nāgo pūtilataṃva pañcorambhāgiyaṃyojanabandhanāni heṭṭhāmaggaṭṭayathāmaṇīyena dālayitvā, atha vā usabhoriva bandhanāni anusaye nāgo pūtilataṃva pariyutṭhānāni chetvā dālayitvāva ṭhito. Tasmā na puna gabbhaseyyaṃ upessaṃ. Sohaṃ jātidukkhavatthukehi sabbadukkhehi parimutto sobhāmi - “atha ce patthayasī pavassa devā”ti vadamāno. Tasmā sace tvampi ahaṃ viya vattumicchasi, chinda tāni bandhanānīti. Ettha ca bandhanāni samudayasaccaṃ, gabbhaseyyā dukkhasaccaṃ, “na upessa”nti ettha anupagamo anupādisesavasena,

“chetvā dālayitvā”ti ettha chedo padālanañca saupādisesavasena nirodhasaccam,  
yena chindati padāleti ca, tam maggasaccanti.

Evametaṃ catusaccadīpikaṃ gāthaṃ sutvā gāthāpariyosāne dhaniyo ca pajāpati  
cassa dve ca dhītaroti cattāro janā sotāpattiphale patitṭhahimsu. Atha dhaniyo  
aveccappasādayogena tathāgate mūlajātāya patitṭhitāya saddhāya paññācakkhunā  
bhagavato dhammakāyaṃ disvā dhammatāya coditahadayo cintesi - “bandhanāni  
chindim, gabbhaseyyo ca me natthī”ti avīcim pariyantaṃ katvā yāva bhavaggā ko  
añño evaṃ sīhanādaṃ nadissati aññatra bhagavatā, āgato nu kho me satthāti. Tato  
bhagavā chabbaññarasamijālavitram suvaññarasasekapiñjaraṃ viya sarīrābhaṃ  
dhaniyassa nivesane muñci “passa dāni yathāsukha”nti.

**30.** Atha dhaniyo anto pavitṭhacandimasūriyaṃ viya samantā  
pajjalitapadīpasahassasamujjalitamiva ca nivesanaṃ disvā “āgato bhagavā”ti cittaṃ  
uppādesi. Tasmīmyeva ca samaye meghopi pāvassi. Tenāhu saṅgītikārā “ninnañca  
thalañca pūrayanto”ti. Tattha ninnanti pallamaṃ. Thalanti ukkūlaṃ. Evametaṃ  
ukkūlavikūlaṃ sabbampi samaṃ katvā pūrayanto mahāmegho pāvassi, vassituṃ  
ārabhīti vuttaṃ hoti. Tāvadevāti yaṃ khaṇaṃ bhagavā sarīrābhaṃ muñci, dhaniyo ca  
“satthā me āgato”ti saddhāmayā cittaḥbhaṃ muñci, tam khaṇaṃ pāvassīti. Keci  
pana “sūriyuggamanampi tasmīmyeva khaṇe”ti vaṇṇayanti.

**31-32.** Evaṃ tasmīṃ dhaniyassa  
saddhuppādatathāgatobhāsapharaṇasūriyuggamanakkhaṇe vassato devassa saddaṃ  
suvā dhaniyo pītisomanassajāto imamattamaṃ abhāsatha “lābhā vata no anappakā”ti  
dve gāthā vattabbā.

Tattha yasmā dhaniyo saputtadāro bhagavato ariyamaggapaṭivedhena  
dhammakāyaṃ disvā, lokuttaracakkhunā rūpakāyaṃ disvā, lokiyacakkhunā  
saddhāpaṭilābhaṃ labhi. Tasmā āha - “lābhā vata no anappakā, ye mayaṃ  
bhagavantaṃ addasāmā”ti. Tattha vata iti vimhayatthe nipāto. No iti amhākaṃ.  
Anappakāti vipulā. Sesaṃ uttānameva. Saraṇaṃ tam upemāti ettha pana kiñcāpi  
maggapaṭivedhenevassa siddhaṃ saraṇagamaṇaṃ, tattha pana  
nicchayagamaṇameva gato, idāni vācāya attasanniyyātanaṃ karoti. Maggavasena vā  
sanniyyātanasaraṇataṃ acalasaraṇataṃ patto, tam paresaṃ vācāya pākaṭaṃ  
karonto paṇipātasaraṇagamaṇaṃ gacchati. Cakkhumāti bhagavā  
pakatidibbapaññāsamantabuddhacakkhūhi pañcahi cakkhūhi cakkhumā. Tam  
ālapanto āha - “saraṇaṃ tam upema cakkhumā”ti. “Satthā no hohi tuvaṃ  
mahāmunī”ti idaṃ pana vacanaṃ sissabhāvūpagamanenāpi saraṇagamaṇaṃ  
pūretuṃ bhaṇati, gopī ca ahañca assavā, brahmacariyaṃ sugate carāmaṇeti idaṃ  
samādānavasena.

Tattha brahmacariyanti  
methunaviratimaggasamaṇadhammasāsanasadārasantosānametaṃ adhivacanaṃ.  
“Brahmacārī”ti evamādīsu hi methunavirati brahmacariyanti vuccati. “Idaṃ kho pana  
me pañcasikha, brahmacariyaṃ ekantanibbidāyā”ti evamādīsu maggo. “Abhijānāmi  
kho panāhaṃ, sārīputta, caturaṅgasamannāgataṃ brahmacariyaṃ caritā”ti  
evamādīsu samaṇadhammo. “Tayidaṃ brahmacariyaṃ iddhañceva phītañcā”ti  
evamādīsu sāsanaṃ.

“Mayañca bhariyā nātikkamāma, amhe ca bhariyā nātikkamanti;  
Aññatra tāhi brahmacariyaṃ carāma, tasmā hi amhaṃ daharā na mīyare”ti. -

Evamādīsu sadārasantoso. Idha pana samañadhammabrahmacariyapubbaṅgamaṃ uparimaggabrahmacariyamadhippetam. Sugateti sugatassa santike. Bhagavā hi antadvayamanupaggamma suṭṭhu gatattā, sobhaṇena ca ariyamaggagamanena samannāgatattā, sundarañca nibbānasaṅkhātāṃ tñānaṃ gatattā sugatoti vuccati. Samīpatthe cettha bhumma vacanaṃ, tasmā sugatassa santiketi attho. Carāma seti carāma. Yañhi taṃ sakkate carāmasīti vuccati, taṃ idha carāma seti. Aṭṭhakathācariyā pana “seti nipāto”ti bhaṇanti. Teneva cettha āyācanatthaṃ sandhāya “carema se”tipi pāṭhaṃ vikappenti. Yaṃ ruccati, taṃ gahetabbaṃ.

Evam dhaniyo brahmacariyacaraṇāpadesena bhagavantaṃ pabbajjaṃ yācitvā pabbajjapayojanaṃ dīpento āha “jātimaraṇassa pāragū, dukkhassantakarā bhavāma se”ti. Jātimaraṇassa pāraṃ nāma nibbānaṃ, taṃ arahattamaggena gacchāma. Dukkhasāti vaṭṭadukkhassa. Antakarāti abhāvakarā. Bhavāma seti bhavāma, atha vā aho vata mayaṃ bhavye yāma ti. “Carāma se”ti ettha vuttanayeneva taṃ veditabbaṃ. Evaṃ vatvāpi ca puna ubhopi kira bhagavantaṃ vanditvā “pabbājetha no bhagavā”ti evaṃ pabbajjaṃ yāciṃsūti.

**33.** Atha māro pāpimā evaṃ te ubhopi vanditvā pabbajjaṃ yācante disvā -“ime mama visayaṃ atikkamitukāmā, handa nesaṃ antarāyaṃ karomī”ti āgantvā gharāvāse guṇaṃ dassento imaṃ gāthamāha “nandati puttehi puttima”ti. Tattha nandatīti tussati modati. Puttehi puttehi dhītarehi, sahayogatthe, karaṇatthe vā karaṇavacanaṃ, puttehi saha nandati, puttehi karaṇabhūtehi nandatīti vuttaṃ hoti. Puttimāti puttavā puggalo. Itīti evamāha. Māroti vasavattibhūmiyaṃ aññataro dāmarikadevaputto. So hi saṭṭhānātikkamitukāmaṃ janaṃ yaṃ sakkoti, taṃ māreti. Yaṃ na sakkoti, tassapi maraṇaṃ icchatī. Tena “māro”ti vuccati. Pāpimāti lāmakapuggalo, pāpasamācāro vā. Saṅgītikārānametaṃ vacanaṃ, sabbagāthāsu ca īdisāni. Yathā ca puttehi puttima, gopiyo gohi tattheva nandati. Yassa gāvo atthi, sopi gopiyo, gohi saha, gohi vā karaṇabhūtehi tattheva nandatīti attho.

Evaṃ vatvā idāni tassatthassa sādha kakāraṇaṃ niddisati, “upadhī hi narassa nandanā”ti. Tattha upadhīti cattāro upadhayo - kāmūpadhī, khandhūpadhī, kilesūpadhī, abhisāṅkhārūpadhīti. Kāmā hi “yaṃ pañcakāmaguṇe paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ, ayaṃ kāmānaṃ assādo”ti evaṃ vuttassa sukhasa adhiṭṭhānabhāvato upadhīyati ettha sukhanti iminā vacanatthena upadhīti vuccanti. Khandhāpi khandhamūlakadukkhassa adhiṭṭhānabhāvato, kilesāpi apāyadukkhassa adhiṭṭhānabhāvato, abhisāṅkhārāpi bhavadukkhassa adhiṭṭhānabhāvatoti. Idha pana kāmūpadhī adhippeto. So sattasaṅkhārasena duvidho. Tattha sattapaṭibaddho padhāno, taṃ dassento “puttehi gohī”ti vatvā kāraṇamāha - “upadhī hi narassa nandanā”ti. Tassattho - yasmā ime kāmūpadhī narassa nandanā, nandayanti naraṃ pītisomanassaṃ upasaṃharantā, tasmā veditabbametam “nandati puttehi puttima, gopiyo gohi tattheva nandati, tvañca puttima gopiyo ca, tasmā etehi, nanda, mā pabbajjaṃ pāṭikaṅkhi. Pabbajitassa hi ete upadhayo na santi, evaṃ sante tvaṃ dukkhassantaṃ patthentopi dukkhitova bhavissasī”ti.

Idāni tassapi atthassa sādha kakāraṇaṃ niddisati “na hi so nandati, yo nirūpadhī”ti. Tassattho - yasmā yassete upadhayo natthi, so piyehi ñātīhi vippayutto nibbhogūpakaraṇo na nandati, tasmā tvaṃ ime upadhayo vajjetvā pabbajito dukkhitova bhavissasīti.

**34.** Atha bhagavā “māro ayaṃ pāpimā imesaṃ antarāyāya āgato”ti viditvā phalena phalaṃ pātento viya tāyeva mārenābhatāya upamāya māravādaṃ bhindanto tameva gāthaṃ parivattetvā “upadhi sokavattthū”ti dassento āha “socati puttehi puttimā”ti. Tattha sabbaṃ padatthato uttānameva. Ayaṃ pana adhippāyo - mā, pāpima, evaṃ avaca “nandati puttehi puttimā”ti. Sabbeheva hi piyehi, manāpehi nānābhāvo vinābhāvo, anatikkamanīyo ayaṃ vidhi, tesañca piyamanāpānaṃ puttadārānaṃ gavāssavaḷavahiraññasuvaṇṇādīnaṃ vinābhāvena adhimattasokasallasamappitahadayā sattā ummattakāpi honti khittacittā, maraṇampi nigacchanti maraṇamattampi dukkhaṃ. Tasmā evaṃ gaṇha - socati puttehi puttimā. Yathā ca puttehi puttimā, gopiyo gohi tattheva socatīti. Kiṃ kārāṇā? Upadhī hi narassa socanā. Yasmā ca upadhī hi narassa socanā, tasmā eva “na hi so socati, yo nirūpadhi”. Yo upadhīsu saṅgappahānena nirupadhi hoti, so santuṭṭho hoti kāyaparihārikena cīvarena, kucchiparihārikena piṇḍapātena, yena yeneva pakkamati, samādāyeva pakkamati. Seyyathāpi nāma pakkhī sakuṇo ...pe... nāparaṃ itthattāyāti pajānāti. Evaṃ sabbasokasamugghātā “na hi so socati, yo nirupadhī”ti. Iti bhagavā arahattanikūṭeṇa desanaṃ vosāpesi. Atha vā yo nirupadhi, yo nikkilesa, so na socati. Yāvadeva hi kilesā santi, tāvadeva sabbe upadhayo sokapphalāva honti. Kilesappahānā pana natthi sokoti. Evampi arahattanikūṭeneva desanaṃ vosāpesi. Desanāpariyosāne dhaniyo ca gopī ca ubhopi pabbajimsu. Bhagavā ākāseṇa jetavanaṃ agamāsi. Te pabbajitvā arahattaṃ sacchikarimsu. Vasanaṭṭhāne ca nesaṃ gopālakā vihāraṃ kāresuṃ. So ajjāpi gopālakavihārotveva paññāyatīti.

*Paramatthajotikāya khuddaka-aṭṭhakathāya*

*Suttanipāta-aṭṭhakathāya dhaniyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.*

### 3. Khaggavisāṇasuttavaṇṇanā

Sabbesu bhūtesūti khaggavisāṇasuttaṃ. Kā uppatti? Sabbasuttānaṃ catubbidhā uppatti - attajjhāsayato, parajjhāsayato, aṭṭhuppattito, pucchāvasito cāti. Dvayatānupassanādīnañhi attajjhāsayato uppatti, mettasuttādīnaṃ parajjhāsayato, uragasuttādīnaṃ aṭṭhuppattito, dhammikasuttādīnaṃ pucchāvasito. Tattha khaggavisāṇasuttassa avisesena pucchāvasito uppatti. Visesena pana yasmā ettha kāci gāthā tena tena paccekasambuddhena puṭṭhena vuttā, kāci apuṭṭhena attanā adhigatamaggaṇayānurūpaṃ udānaṃyeva udānentena, tasmā kāyaci gāthāya pucchāvasito, kāyaci attajjhāsayato uppatti.

Tattha yā ayaṃ avisesena pucchāvasito uppatti, sā ādito pabhuti evaṃ veditabbā - ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati. Atha kho āyasmato ānandassa rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi - “buddhānaṃ patthanā ca abhinīhāro ca dissati; tathā sāvakānaṃ, paccekabuddhānaṃ na dissati; yaṃnūnāhaṃ bhagavantaṃ upasaṅkamitvā puccheyya”nti. So paṭisallānā vuṭṭhito bhagavantaṃ upasaṅkamitvā yathākkamena etamatthaṃ pucchi. Athassa bhagavā pubbayogāvacarasuttaṃ abhāsi -

“Pañcime, ānanda, ānisaṃsā pubbayogāvacare diṭṭheva dhamme paṭikacceva aññaṃ ārādheti. No ce diṭṭheva dhamme paṭikacceva aññaṃ ārādheti, atha maraṇakāle aññaṃ ārādheti. No ce maraṇakāle aññaṃ ārādheti, atha devaputto samāno aññaṃ ārādheti, atha buddhānaṃ sammukhībhāve khippābhiñño hoti, atha pacchime kāle paccekasambuddho hotī”ti -

Evaṃ vatvā puna āha -

“Paccekabuddhā nāma, ānanda, abhinīhārasampannā pubbayogāvacarā honti. Tasmā buddhapaccekabuddhasāvakānaṃ sabbesaṃ patthanā ca abhinīhāro ca icchitabbo”ti.

So āha - “buddhānaṃ, bhante, patthanā kīva ciraṃ vaṭṭatī”ti? Buddhānaṃ, ānanda, heṭṭhimaparicchedena cattāri asaṅkhyeyyāni kappasatasahassaṇca, majjhimaparicchedena aṭṭha asaṅkhyeyyāni kappasatasahassaṇca, uparimaparicchedena soḷasa asaṅkhyeyyāni kappasatasahassaṇca. Ete ca bheda paññādhikasaddhādhikavīriyādhikavasena ñātābba. Paññādhikānañhi saddhā mandā hoti, paññā tikkhā. Saddhādhikānaṃ paññā majjhimā hoti, saddhā balavā. Vīriyādhikānaṃ saddhāpaññā mandā, vīriyaṃ balavanti. Appatvā pana cattāri asaṅkhyeyyāni kappasatasahassaṇca divase divase vessantaradānasadisāṃ dānaṃ dentopi tadanurūpasīlādisabbapāramidhamme ācīnantopi antarā buddho bhavissatīti netaṃ tṭhānaṃ vijjati. Kasmā? Ñānaṃ gabbhaṃ na gaṇhāti, vepullaṃ nāpajjati, paripākaṃ na gacchatīti. Yathā nāma timāsacatumāsapañcamāsaccayena nipphajjanakaṃ sassaṃ taṃ taṃ kālaṃ appatvā divase divase sahasakkhattum kelāyanti udakena siñcantopi antarā pakkhena vā māsena vā nipphādessatīti netaṃ tṭhānaṃ vijjati. Kasmā? Sassaṃ gabbhaṃ na gaṇhāti, vepullaṃ nāpajjati, paripākaṃ na gacchatīti. Evamevaṃ appatvā cattāri asaṅkhyeyyāni...pe... netaṃ tṭhānaṃ vijjati. Tasmā yathāvuttameva kālaṃ pāramipūraṇaṃ kātabbaṃ ñānaparipākathāya. Ettakenapi ca kālena buddhattaṃ patthayato abhinīhāra karaṇe aṭṭha sampattiyo icchitābba. Ayañhi -

“Manussattaṃ liṅgasampatti, hetu satthāradassanaṃ;  
Pabbajjā guṇasampatti, adhikāro ca chandatā;  
Aṭṭhadhammasamodhānā, abhinīhāro samijjhatī”ti.

Abhinīhāroti ca mūlapaṇidhānassetāṃ adhivacanaṃ. Tattha manussattanti manussajāti. Aññatra hi manussajātiyā avasesajātīsu devajātiyampi tṭhitassa paṇidhi na ijjhati. Ettha tṭhitena pana buddhattaṃ patthentena dānādīni puññakammāni katvā manussattaṃyeva patthetabbaṃ. Tattha tṭhatvā paṇidhi kātabbo. Evañhi samijjhati. Liṅgasampattīti purisabhāvo. Mātugāmanapuṃsakaubhatobyañjanakānañhi manussajātiyaṃ tṭhitānampi paṇidhi na samijjhati. Tattha tṭhitena pana buddhattaṃ patthentena dānādīni puññakammāni katvā purisabhāvoyeva patthetabbaṃ. Tattha tṭhatvā paṇidhi kātabbo. Evañhi samijjhati. Hetūti arahattassa upanissayasampatti. Yo hi tasmīṃ attabhāve vāyamanto arahattaṃ pāpuṇitum samattho, tassa samijjhati, no itarassa, yathā sumedhapaṇḍitassa. So hi dīpaṅkarapādamūle pabbajitvā tenattabhāvena arahattaṃ pāpuṇitum samattho ahosi. Satthāradassananti buddhānaṃ sammukhāradassanaṃ. Evañhi ijjhati, no aññathā; yathā sumedhapaṇḍitassa. So hi dīpaṅkaraṃ sammukhā disvā paṇidhesi. Pabbajjāti anagāriyabhāvo. So ca kho sāsane vā kammavādikiriyavāditāpasaparibbājakanikāye vā vaṭṭati yathā sumedhapaṇḍitassa. So hi sumedho nāma tāpaso hutvā paṇidhesi. Guṇasampattīti jhānādiguṇapaṭilābho. Pabbajitassāpi hi guṇasampannasseva ijjhati, no itarassa; yathā sumedhapaṇḍitassa. So hi pañcābhiñño aṭṭhasamāpattilābhī ca hutvā paṇidhesi. Adhikāroti adhikakāro, pariccāgoti attho. Jīvitādi pariccāgañhi katvā paṇidhatoyeva ijjhati, no itarassa; yathā sumedhapaṇḍitassa. So hi -

“Akkamitvāna maṃ buddho, saha sissehi gacchatu;

Mā naṃ kalale akkamittha, hitāya me bhavissatī”ti. -

Evam jīvitapariccāgaṃ katvā paṇidhesi. Chandatāti kattukamyatā. Sā yassa balavatī hoti, tassa ijjhati. Sā ca, sace koci vadeyya “ko cattāri asaṅkhyeyyāni satasahassaṇca kappe niraye paccitvā buddhattaṃ icchatī”ti, taṃ sutvā yo “aha”nti vattuṃ ussahati, tassa balavatīti veditabbā. Tathā yadi koci vadeyya “ko sakalacakkavālaṃ vītaccikānaṃ aṅgārānaṃ pūraṃ akkamanto atikkamitvā buddhattaṃ icchatī, ko sakalacakkavālaṃ sattisūlehi ākiṇṇaṃ akkamanto atikkamitvā buddhattaṃ icchatī, ko sakalacakkavālaṃ samatittikaṃ udakapuṇṇaṃ uttaritvā buddhattaṃ icchatī, ko sakalacakkavālaṃ nirantaraṃ veḷugumbasaṅchannaṃ maddanto atikkamitvā buddhattaṃ icchatī”ti taṃ sutvā yo “aha”nti vattuṃ ussahati, tassa balavatīti veditabbā. Evarūpena ca kattukamyatāchandena samannāgato sumedhapañḍito paṇidhesīti.

Evam samiddhābhinihāro ca bodhisatto imāni aṭṭhārasa abhabbatṭhānāni na upeti. So hi tato pabhuti na jaccandho hoti, na jaccabadhiro, na ummattako, na eḷamūgo, na pīṭhasappī, na milakkhūsu uppajjati, na dāsikucchiyā nibbattati, na niyatamicchādiṭṭhiko hoti, nāssa liṅgaṃ parivattati, na pañcānantariyakammāni karoti, na kuṭṭhī hoti, na tiracchānayaṇiyaṃ vaṭṭakato pacchimattabhāvo hoti, na khuppipāsikanijjhāmataṇhikapetesu uppajjati, na kālakaṇḍikāsuresu, na avīciniraye, na lokantarikesu, kāmāvacaresu na māro hoti, rūpāvacaresu na asaṅṇībhava, na suddhāvāsabhavesu uppajjati, na arūpabhavesu, na aññaṃ cakkavālaṃ saṅkamati.

Yā cimā ussāho ummaṅgo avatthānaṃ hitacariyā cāti catasso buddhabhūmiyo, tāhi samannāgato hoti. Tattha -

“Ussāho vīriyaṃ vuttaṃ, ummaṅgo paññaṃ pavuccati;  
Avatthānaṃ adhiṭṭhānaṃ, hitacariyā mettābhāvanā”ti. -

Veditabbā. Ye cāpi ime nekkhammajjhāsayo, pavivekajjhāsayo, alobhajjhāsayo, adosajjhāsayo, amohajjhāsayo, nissaraṇajjhāsayoti cha ajjhāsayā bodhiparipākāya saṃvattanti, yehi samannāgatattā nekkhammajjhāsayā ca bodhisattā kāme dosadassāvino, pavivekajjhāsayā ca bodhisattā saṅgaṇikāya dosadassāvino, alobhajjhāsayā ca bodhisattā lobhe dosadassāvino, adosajjhāsayā ca bodhisattā dose dosadassāvino, amohajjhāsayā ca bodhisattā mohe dosadassāvino, nissaraṇajjhāsayā ca bodhisattā sabbabhavesu dosadassāvinoti vuccanti, tehi ca samannāgato hoti.

Paccekabuddhānaṃ pana kīva ciraṃ patthanā vaṭṭatīti? Paccekabuddhānaṃ dve asaṅkhyeyyāni kappasatasahassaṇca. Tato oraṃ na sakkā. Pubbe vuttanayenevettha kāraṇaṃ veditabbaṃ. Ettakenāpi ca kālana paccekabuddhattaṃ patthayato abhinihāra karaṇe pañca sampattiyo icchitabbā. Tesañhi -

Manussattaṃ liṅgasampatti, vigatāsavadassanaṃ;  
Adhikāro chandatā ete, abhinihāra kāraṇā.

Tattha vigatāsavadassananti buddhapaccekabuddhasāvakānaṃ yassa kassaci dassananti attho. Sesam vuttanayameva.

Atha sāvakaṇaṃ patthanā kittakaṃ vaṭṭatīti? Dvinnaṃ aggasāvakānaṃ ekaṃ asaṅkhyeyyaṃ kappasatasahassaṇca, asītimahāsāvakānaṃ kappasatasahassaṃ, tathā buddhassa mātāpitūnaṃ upaṭṭhākassa puttassa cāti. Tato oraṃ na sakkā.

Vuttanayamevettha kāraṇaṃ. Imesaṃ pana sabbesampi adhikāro chandatāti dvaṅgasampannoyeva abhinīhāro hoti.

Evaṃ imāya patthanāya iminā ca abhinīhārena yathāvuttappabhedam kālaṃ pāramiyo pūretvā buddhā loke uppajjantā khattiyakule vā brāhmaṇakule vā uppajjanti, paccekabuddhā khattiyabrāhmaṇagahapatikulānaṃ aññatarasmiṃ, aggasāvakaṃ pana khattiyabrāhmaṇakulesveva buddhā iva sabbabuddhā saṃvaṭṭamāne kappe na uppajjanti, vivaṭṭamāne kappe uppajjanti. Paccekabuddhā buddhe appatvā buddhānaṃ uppajjanakāleyeva uppajjanti. Buddhā sayañca bujjhanti, pare ca bodhenti. Paccekabuddhā sayameva bujjhanti, na pare bodhenti. Attharasameva paṭivijjhanti, na dhammarasaṃ. Na hi te lokuttaradhammaṃ paññattiṃ āropetvā desetum sakkonti, mūgena diṭṭhasupino viya vanacarakena nagare sāyitabyañjanaraso viya ca nesaṃ dhammābhisamayo hoti. Sabbam iddhisamāpattiṃ sambhidāpabhedam pāpuṇanti, guṇavisitṭhatāya buddhānaṃ heṭṭhā sāvakaṇaṃ upari honti, aññe pabbājetvā ābhisamācārikaṃ sikkhāpenti, “cittasallekho kātabbo, vosānaṃ nāpajjitabba”nti iminā uddesena uposathaṃ karonti, ‘ajjuposatho’ti vacanamattena vā. Uposathaṃ karontā ca gandhamādane mañjūsakarukkhamaṃ ratanamāle sannipatitvā karontīti. Evaṃ bhagavā āyasmato ānandassa paccekabuddhānaṃ sabbākāraparipūraṃ patthanañca abhinīhārañca kathetvā, idāni imāya patthanāya iminā ca abhinīhārena samudāgate te te paccekabuddhe kathetum “sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍa”ntiadinā nayena imaṃ khaggavisāṇasuttaṃ abhāsī. Ayaṃ tāva avisesena pucchāvasito khaggavisāṇasuttassa uppatti.

**35.** Idāni visesena vattabbā. Tattha imissā tāva gāthāya evaṃ uppatti veditabbā - ayaṃ kira paccekabuddho paccekabodhisattabhūmiṃ ogāhanto dve asaṅkhyeyyāni kappasatasahassañca pāramiyo pūretvā kassapassa bhagavato sāsane pabbajitvā āraññiko hutvā gatapaccāgatavattaṃ pūrento samaṇadhammaṃ akāsi. Etaṃ kira vattaṃ aparipūretvā paccekabodhiṃ pāpuṇantā nāma natthi. Kiṃ panetaṃ gatapaccāgatavattaṃ nāma? Haraṇapaccāharaṇanti. Taṃ yathā vibhūtaṃ hoti, tathā kathessāma.

Idhekacco bhikkhu harati, na paccāharati; ekacco paccāharati, na harati; ekacco pana neva harati, na paccāharati; ekacco harati ca paccāharati ca. Tattha yo bhikkhu pageva vuṭṭhāya cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇavattaṃ katvā, bodhirukkhe udakaṃ āsiñcitvā, pāṇiyaghaṭaṃ pūretvā pāṇiyamāle ṭhapetvā, ācariyavattaṃ upajjhāyavattaṃ katvā, dveasīti khuddakavattāni cuddasa mahāvattāni ca samādāya vattati, so sarīraparikammaṃ katvā, senāsanaṃ pavisitvā, yāva bhikkhācāraṇelā tāva vivittāsane vītināmetvā, velaṃ ñatvā, nivāsetvā, kāyabandhanaṃ bandhitvā, uttarāsaṅgaṃ karitvā, saṅghātiṃ khandhe karitvā, pattaṃ aṃse ālaggetvā, kammaṭṭhānaṃ manasi karonto cetiyaṅgaṇaṃ patvā, cetiyañca bodhiñca vanditvā, gāmasamīpe cīvaraṃ pārūpitvā, pattamādāya gāmaṃ piṇḍāya pavisati, evaṃ pavitṭho ca lābhī bhikkhu puññavā upāsakehi sakkatagarukato upaṭṭhākakule vā paṭikkamanasālāyaṃ vā paṭikkamitvā upāsakehi taṃ taṃ pañhaṃ pucchiyamāno tesam pañhavissajjanena dhammadesanāvikkhepena ca taṃ manasikāraṃ chaḍḍetvā nikkhamati, vihāraṃ āgatopi bhikkhūnaṃ pañhaṃ puṭṭho katheti, dhammaṃ bhaṇati, taṃ taṃ byāpāramāpajjati, pacchābhattampi purimayāmappi

majjhimayāmaṃpi evaṃ bhikkhūhi saddhiṃ papañcitvā kāyaduṭṭhullābhibhūto  
pacchimayāmeṃpi sayati, neva kammaṭṭhānaṃ manasi karoti, ayaṃ vuccati harati, na  
paccāharatīti.

Yo pana byādhībahulo hoti, bhuttāhāro paccūsasamaye na sammā pariṇamati,  
pageva vuṭṭhāya yathāvuttaṃ vattaṃ kātuṃ na sakkoti kammaṭṭhānaṃ vā manasi  
kātuṃ, aññadatthu yāguṃ vā bhesajjaṃ vā patthayamāno kālasseva  
pattacīvaramādāya gāmaṃ pavisati. Tattha yāguṃ vā bhesajjaṃ vā bhattaṃ vā  
laddhā bhattakiccaṃ niṭṭhāpetvā, paññattāsane nisinno kammaṭṭhānaṃ manasi  
katvā, visesaṃ patvā vā appatvā vā, vihāraṃ āgantvā, teneva manasikārena viharati.  
Ayaṃ vuccati paccāharati na haratīti. Edisā ca bhikkhū yāguṃ pivitvā, vipassanaṃ  
ārabhitvā, buddhasāsane arahattaṃ pattā gaṇanapathaṃ vītivattā. Sīhaḍāḍīpeyeve  
tesu tesu gāmesu āsanāsālāya na taṃ āsanaṃ atthi, yattha yāguṃ pivitvā arahattaṃ  
patto bhikkhu natthīti.

Yo pana pamādavihārī hoti nikkhattadhuro, sabbavattāni bhinditvā  
pañcavidhacetokhilavinibandhanabaddhacitto viharanto  
kammaṭṭhānamanasikāramananuyutto gāmaṃ piṇḍāya pavisitvā gihipapañcena  
papañcito tucchako nikkhamati, ayaṃ vuccati neva harati na paccāharatīti.

Yo pana pageva vuṭṭhāya purimanayeneva sabbavattāni paripūretvā yāva  
bhikkhācāravelā, tāva pallaṅkaṃ ābhujitvā kammaṭṭhānaṃ manasi karoti.  
Kammaṭṭhānaṃ nāma duvidhaṃ - sabbatthakaṃ, pārihāriyañca. Sabbatthakaṃ  
nāma mettā ca maraṇassati ca. Taṃ sabbattha icchitabbato “sabbatthaka”nti  
vuccati. Mettā nāma āvāsādīsū sabbattha icchitabbā. Āvāsesu hi mettāvihārī bhikkhu  
sābrahmacārīnaṃ piyo hoti, tena phāsu asaṅghaṭṭho viharati. Devatāsu mettāvihārī  
devatāhi rakkhitagopito sukhaṃ viharati. Rājārājamahāmattādīsū mettāvihārī, tehi  
mamāyito sukhaṃ viharati. Gāmanigamādīsū mettāvihārī sabbattha  
bhikkhācariyādīsū manussehi sakkatagarukato sukhaṃ viharati.  
Maraṇassatibhāvanāya jīvitānikantiṃ pahāya appamatto viharati.

Yaṃ pana sadā pariharitabbāṃ caritānukūlena gahitattā dasāsūbhakasiṇānussatīsū  
aññataraṃ, catudhātuvavatthānameva vā, taṃ sadā pariharitabbato, rakkhitabbato,  
bhāvetabbato ca pārihāriyanti vuccati, mūlakammaṭṭhānantipi tadeva. Tattha yaṃ  
paṭhamaṃ sabbatthakakammaṭṭhānaṃ manasi karitvā pacchā  
pārihāriyakammaṭṭhānaṃ manasi karoti, taṃ catudhātuvavatthānamukhena  
dassessāma.

Ayañhi yathāṭṭhitaṃ yathāpaṇihitaṃ kāyaṃ dhātuso paccavekkhati - yaṃ imasmiṃ  
sarīre vīsati koṭṭhāsesu kakkhaḷaṃ kharagataṃ, sā pathavīdhātu. Yaṃ dvādasasu  
ābandhanakiccakaraṃ snehagataṃ, sā āpodhātu. Yaṃ catūsū paripācanakaraṃ  
usumagataṃ, sā tejodhātu. Yaṃ pana chasu vitthambhanakaraṃ vāyogataṃ, sā  
vāyodhātu. Yaṃ panettha catūhi mahābhūtehi asamphuṭṭhaṃ chiddaṃ vivaraṃ, sā  
ākāsadhātu. Taṃ vijānanakaraṃ cittaṃ viññāṇadhātu. Tato uttari añño satto vā puggalo  
vā natthi. Kevalaṃ suddhasaṅkhārapuñjova ayanti.

Evaṃ ādimajjhapariyosānato kammaṭṭhānaṃ manasi karitvā, kālaṃ ñatvā,  
uṭṭhāyāsanaṃ nivāsetvā, pubbe vuttanayeneva gāmaṃ piṇḍāya gacchati. Gacchanto  
ca yathā andhaputhujjanā abhikkamādīsū “attā abhikkamati, attanā abhikkamo  
nibbattito”ti vā, “ahaṃ abhikkamāmi, mayā abhikkamo nibbattito”ti vā  
sammuyhanti, tathā asammuyhanto “abhikkamāmīti citte uppajjamāne teneva

cittena saddhiṃ cittasamuṭṭhānā sandhāraṇavāyodhātu uppajjati. Sā imaṃ pathavīdhātvādisannivesabhūtaṃ kāyasammataṃ aṭṭhikasaṅghātaṃ vippharati, tato cittakiriyāvāyodhātuvipphāravasena ayaṃ kāyasammato aṭṭhikasaṅghāto abhikkamati. Tassevaṃ abhikkamato ekekaṇḍuddhāraṇe catūsu dhātūsu vāyodhātuanugatā tejodhātu adhikā uppajjati, mandā itarā.

Atiharaṇavīti haraṇāpaharaṇesu pana tejodhātuanugatā vāyodhātu adhikā uppajjati, mandā itarā. Orohaṇe pana pathavīdhātuanugatā āpodhātu adhikā uppajjati, mandā itarā. Sannikkhepanasamuppīlanesu āpodhātuanugatā pathavīdhātu adhikā uppajjati, mandā itarā. Icceṭā dhātuyo tena tena attano uppādakacittena saddhiṃ tattha tattheva bhijjanti. Tattha ko eko abhikkamati, kassa vā ekassa abhikkamana’’nti evaṃ ekekaṇḍuddhāraṇādippakāresu ekekaṃsaṃ pakāre uppannadhātuyo, tadavinibbhuttā ca sesā rūpadhammā, taṃsamuṭṭhāpakāṃ cittaṃ, taṃsampayuttā ca sesā arūpadhammāti ete rūpārūpadhammā. Tato paraṃ atiharaṇavīti haraṇādīsu aññaṃ pakāraṃ na sampāpuṇanti, tattha tattheva bhijjanti. Tasmā aniccā. Yañca aniccaṃ, taṃ dukkhaṃ. Yaṃ dukkhaṃ, tadanattāti evaṃ sabbākāraparipūraṃ kammaṭṭhānaṃ manasikarontova gacchati. Atthakāmā hi kulaputtā sāsane pabbajitvā dasapi vīsampi tiṃsampi cattālīsampi paññāsampi saṭṭhipi sattatipi satampi ekato vasantā katikavattaṃ katvā viharanti - “āvuso, tumhe na iṇaṭṭhā, na bhayaṭṭhā, na jīvikaṇḍakā pabbajitā; dukkhā muccitukāmā panettha pabbajitā. Tasmā gamane uppannakilesaṃ gamaneyeva niggaṇḥatha, ṭhāne nisajjāya, sayane uppannakilesaṃ gamaneyeva niggaṇḥathā’’ti. Te evaṃ katikavattaṃ katvā bhikkhācāraṃ gacchantā aḍḍhausaḥsaḥsaḥaḍḍhagāvutaḥgāvutantaṃsaṃ pāsāṇā honti, tāya saññāya kammaṭṭhānaṃ manasikarontāva gacchanti. Sace kassaci gamane kilesaṃ uppajjati, tattheva naṃ niggaṇḥāti. Tathā asakkonto tiṭṭhati. Athassa pacchato āgacchantopi tiṭṭhati. So - “ayaṃ bhikkhu tuyhaṃ uppannavitakkaṃ jānāti, ananucchavikaṃ te eta’’nti attānaṃ paṭicodetvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā tattheva ariyabhūmiṃ okkamati. Tathā asakkonto nisīdati. Athassa pacchato āgacchantopi nisīdati soyeva nayo. Ariyabhūmi okkamituṃ asakkontopi taṃ kilesaṃ vikkhambhetvā kammaṭṭhānaṃ manasikarontova gacchati. Na kammaṭṭhānavippayuttaṃ cittaṃ pādaṃ uddharati. Uddharati ce, paṭinivattitvā purimappadesaṃyeva eti sīhaḷadīpe ālindakavāsī mahāphussadevatthero viya.

So kira ekūnavāsati vassāni gatapaccāgatavattaṃ pūrento eva vihāsi. Manussāpi sudaṃ antarāmagge kasantā ca vapantā ca maddantā ca kammāni karontā therāṃ tathā gacchantaṃ disvā - “ayaṃ thero punappunaṃ nivattitvā gacchati, kiṃ nu kho maggamūḷho, udāhu kiñci pamuṭṭho’’ti samullapanti. So taṃ anādiyitvā kammaṭṭhānayutteneva cittaṃ samaṇadhammaṃ karonto vīsativassabbhantare arahattaṃ pāpuṇi. Arahattappattadivase cassa caṅkamanakoṭṭiyaṃ adhivatthā devatā aṅgulīhi dīpaṃ ujjaletvā aṭṭhāsi. Cattāropi mahārājāno sakko ca devānamindo, brahmā ca saḥampati upaṭṭhānaṃ āgamaṃsu. Tañca obhāsaṃ disvā vanavāsī mahātissatthero taṃ dutiyadivase pucchi “rattibhāge āyasmato santike obhāso ahoṣi, kiṃ so obhāso’’ti? Thero vikkhepaṃ karonto “obhāso nāma dīpobhāsoṃ hoti, maṇiobhāsoṃ’’ti evamādiṃ āha. So “paṭicchādettha tumhe’’ti nibaddho “āmā’’ti paṭijānitvā ārocesi.

Kāḷavallimaṇḍapavāsī mahānāgattthero viya ca. Sopi kira gatapaccāgatavattaṃ pūrento “paṭhamāṃ tava bhagavato mahāpadhānaṃ pūjemī’’ti satta vassāni ṭhānacaṅkameva adhiṭṭhāsi. Puna soḷasa vassāni gatapaccāgatavattaṃ pūretvā arahattaṃ pāpuṇi. Evaṃ kammaṭṭhānayutteneva cittaṃ pādaṃ uddharanto

vippayuttēna cittaena uddhaṭṭe pana paṭinivattanto gāmasamīpaṃ gantvā, “gāvī nu pabbajito nū”ti āsaṅkanīyappadesē ṭhatvā, saṅghāṭiṃ pārupitvā pattaṃ gahetvā, gāmadvāraṃ patvā, kacchakantarato udakaṃ gahetvā, gaṇḍūsaṃ katvā gāmaṃ pavisati “bhikkhaṃ dātuṃ vā vandituṃ vā upagata manusse ‘dīghāyukā hothā’ti vacanamattenapi mā me kammaṭṭhānavikkhepo ahoṣī”ti sace pana “ajja, bhante, kiṃ sattamī, udāhu aṭṭhamī”ti divasaṃ pucchanti, udakaṃ gilitvā āroceti. Sace divasapucchakā na honti, nikkhamanavelāyaṃ gāmadvāre niṭṭhubhitvā yāti.

Sīhaḷadīpeyeva kalambatitthavihāre vassūpagatā paññāsabhikkhū viya ca. Te kira vassūpanāyikauposathadivase katikavattaṃ akaṃsu - “arahattaṃ appatvā aññaṃaññaṃ nālapissāmā”ti. Gāmañca piṇḍāya pavisantā gāmadvāre udakagaṇḍūsaṃ katvā pavisiṃsu, divase pucchite udakaṃ gilitvā ārocesuṃ, apucchite gāmadvāre niṭṭhubhitvā vihāraṃ āgamaṃsu. Tattha manussā niṭṭhubhanaṭṭhānaṃ disvā jāniṃsu “ajja eko āgato, ajja dve”ti. Evañca cintesuṃ “kiṃ nu kho ete amheheva saddhiṃ na sallapanti, udāhu aññaṃaññaṃampi? Yadi aññaṃaññaṃampi na sallapanti, addhā vivādaḷatā bhavissanti, handa nesaṃ aññaṃaññaṃ khamāpessāmā”ti sabbe vihāraṃ āgamaṃsu. Tattha paññāsabhikkhūsu vassaṃ upagatesu dve bhikkhū ekokāse nāddasaṃsu. Tato yo tesu cakkhumā puriso, so evamāha - “na, bho, kalahakāraḷaṇaṃ vasanokāso īdiso hoti, susammaṭṭhaṃ cetiyaṅgaṇaṃ bodhiyaṅgaṇaṃ, sunikkhittā sammajjaniyo, sūpaṭṭhapitaṃ pānīyaparibhojanīya”nti. Te tatova nivattā. Te bhikkhū antotemāseyeva vipassanaṃ ārabhitvā arahattaṃ patvā mahāpavāraṇāya visuddhipavāraṇaṃ pavāresuṃ.

Evaṃ kāḷavallimaṇḍapavāsī mahānāgaṭṭhero viya kalambatitthavihāre vassūpagatabhikkhū viya ca kammaṭṭhānayutteneva cittaena pādaṃ uddharanto gāmasamīpaṃ patvā, udakagaṇḍūsaṃ katvā, vīthiyo sallakkhetvā, yattha surāsoṇḍadhuttādayo kalahakāraḷaṇaṃ caṇḍahatthiassādayo vā natthi, taṃ vīthiṃ paṭipajjati. Tattha ca piṇḍāya caramāno na turitaturito viya javena gacchati, javanapiṇḍapātikadhutaṅgaṃ nāma natthi. Visamabhūmibhāgappattaṃ pana udakabharitasakaṭamiva niccalova hutvā gacchati. Anugharaṃ pavittḥo ca dātukāmaṃ adātukāmaṃ vā sallakkhetuṃ tadanurūpaṃ kālaṃ āgamento bhikkhaṃ gahetvā, patirūpe okāse nisīditvā, kammaṭṭhānaṃ manasi karonto āhāre paṭikūlasaññaṃ upaṭṭhapetvā, akkhabbhañjanavaṇālepanaputtamaṃsūpamāvasena paccavekkhanto aṭṭhaṅgasamannāgataṃ āhāraṃ āhāreti, neva davāya na madāya...pe... bhuttāvī ca udakakiccaṃ katvā, muhuttaṃ bhattakilamathaṃ paṭippassambhetvā, yathā pure bhattaṃ, evaṃ pacchā bhattaṃ purimayāmaṃ pacchimayāmañca kammaṭṭhānaṃ manasi karoti. Ayaṃ vuccati harati ceva paccāharati cāti. Evameṭaṃ haraṇapaccāharaṇaṃ gatapaccāgatavattanti vuccati.

Etaṃ pūrento yadi upanissayasampanno hoti, paṭhamavaye eva arahattaṃ pāpuṇāti. No ce paṭhamavaye pāpuṇāti, atha majjhimavaye pāpuṇāti. No ce majjhimavaye pāpuṇāti, atha maraṇasamaye pāpuṇāti. No ce maraṇasamaye pāpuṇāti, atha devaputto hutvā pāpuṇāti. No ce devaputto hutvā pāpuṇāti, atha paccekasambuddho hutvā parinibbāti. No ce paccekasambuddho hutvā parinibbāti, atha buddhānaṃ santike khippābhiñño hoti; seyyathāpi - therō bāhiyo, mahāpañño vā hoti; seyyathāpi therō sāriputto.

Ayaṃ pana paccekabodhisatto kassapassa bhagavato sāsane pabbajitvā, āraññiko hutvā, vīsati vassasahassāni etaṃ gatapaccāgatavattaṃ pūretvā, kālaṃ katvā,

kāmāvacaradevaloke uppajji. Tato cavitvā bārāṇasirañño aggamaheṣiyā kucchimhi paṭisandhiṃ aggahesi. Kusalā itthiyo tadaheva gabbhasaṇṭhānaṃ jānanti, sā ca tāsamaññatarā, tasmā taṃ gabbhapatiṭṭhānaṃ rañño nivedesi. Dhammatā esā, yaṃ puññavante satte gabbhe uppanne mātugāmo gabbhaparihāraṃ labhati. Tasmā rājā tassā gabbhaparihāraṃ adāsi. Sā tato pabhuti nāccuṇhaṃ kiñci ajjhoharituṃ labhati, nātisītaṃ, nātiambilaṃ, nātiḷaṇaṃ, nātikaṭukaṃ, nātittakkaṃ. Accuṇhe hi mātara ajjhohaṭṭe gabbhassa lohakumbhivāso viya hoti, atisīte lokantarikavāso viya, accambilaḷaṇakaṭukatittakesu bhuttesu satthena phāletvā ambilādīhi sittāni viya gabbhaseyyakassa aṅgāni tibbavedanāni honti.

Aticaṅkamaṇaṭṭhānaṇisaṃjāsāyanatopi naṃ nivārenti - “kucchigatassa saṅcalanadukkhaṃ mā ahoṣī”ti. Mudukattharaṇatthataṃ bhūmiyaṃ caṅkamaṇādīni mattāya kātuṃ labhati, vaṇṇagandhādisampannaṃ sādusappāyaṃ annapānaṃ labhati. Pariggahetvāva naṃ caṅkamāpentī, nisīdāpentī, vuṭṭhāpentī.

Sā evaṃ parihariyamānā gabbhaparipākakāle sūtigharaṃ pavisitvā paccūsasamaye puttaṃ vijāyi pakkatelaṃ madditaṃ manosiḷaṇḍisaṃ dhaññaṃ puññaḷakkhaṇūpetā. Tato naṃ pañcamadivase alaṅkatappaṭiyattaṃ rañño dassesuṃ, rājā tuṭṭho chasaṭṭhiyā dhātīhi upaṭṭhāpesi. So sabbasampattīhi vaḍḍhamāno na cirasseva viññutaṃ pāpuṇi. Taṃ soḷasaṃvassuddesikameva samānaṃ rājā rajje abhisīñci, vividhanāṭakāni cassa upaṭṭhāpesi. Abhisitto rājaputto rajjaṃ kāresi nāmena brahmadatto sakalaṃ jambudīpe vīsatiyā nagarasahassesu. Jambudīpe hi pubbe caturāsīti nagarasahassāni ahesuṃ. Tāni parihāyantāni saṭṭhi ahesuṃ, tato parihāyantāni cattālīsaṃ, sabbaparihāyanakāle pana vīsati honti. Ayaṅca brahmadatto sabbaparihāyanakāle uppajji. Tenassa vīsati nagarasahassāni ahesuṃ, vīsati pāsādasahassāni, vīsati hatthisahassāni, vīsati assasahassāni, vīsati rathasahassāni, vīsati pattisahassāni, vīsati itthisahassāni - orodhā ca nāṭakitthiyo ca, vīsati amaccasahassāni. So mahārajjaṃ kārayamāno eva kaṣiṇaparikkammaṃ katvā pañca abhiññāyo, aṭṭha samāpattiyo ca nibbattesi. Yasmā pana abhisittarañña nāma avassaṃ aṭṭakaraṇe nisīditabbaṃ, tasmā ekadivasaṃ pageva pātaraṃ bhuñjitvā vinicchayaṭṭhāne nisīdi. Tattha uccāsaddamahāsaddaṃ akaṃsu. So “ayaṃ saddo samāpattiyā upakkilesu”ti pāsādalaṃ abhiruhitvā “samāpattiṃ appemī”ti nisinno nāsakkhi appetuṃ, rajjavikkhepena samāpatti parihīnā. Tato cintesi “kiṃ rajjaṃ varam, udāhu samaṇadhammo”ti. Tato “rajjasukhaṃ parittaṃ anekādīnaṃ, samaṇadhammasukhaṃ pana vipulamaṇeṇaṃ samāpattiṃ uttamapurisasevitaṅkā”ti ñatvā aññataraṃ amaccaṃ āṇāpesi - “imaṃ rajjaṃ dhammena samena anusāsa, mā kho adhammakāraṃ akāsi”ti sabbāni niyyātetvā pāsādaṃ abhiruhitvā samāpattisukhena viharati, na koci upasaṅkamituṃ labhati aññatra mukhadhovanadantakaṭṭhadāyakaḷabbhataṇhīrakādīhi.

Tato addhamāsamatte vītikkante maheṣī pucchi “rājā uyyānagamaṇaḷadassanaṇāṭakādīsū katthaci na dissati, kuhiṃ gato”ti? Tassā tamatthaṃ ārocesuṃ. Sā amaccassa pāhesi “rajje paṭicchite ahampi paṭicchitā homi, etu mayā saddhiṃ saṃvāsaṃ kappetū”ti. So ubho kaṇṇe thaketvā “asavaṇīyameta”nti paṭikkhipi. Sā punapi dvattikkhattuṃ pesetvā anicchamaṇaṃ tājāpesi - “yadi na karosi, ṭhānāpi te cāvemi, jīvitaṃ voropemī”ti. So bhīto “mātugāmo nāma daḷhaṇicchayo, kadāci evampi kārāpeyyā”ti ekadivasaṃ raho gantvā tāya saddhiṃ sirisayane saṃvāsaṃ kappesi. Sā puññaṇatī sukhasamphassā. So tassā samphassarāgena ratto tattha abhikkhaṇaṃ saṅkitasaṅkitova agamāsi. Anukkamaṇa attano gharasāmiko viya nibbisaṅko pavisitumāraddho.

Tato rājamanussā taṃ pavattiṃ rañño ārocesuṃ. Rājā na saddahati. Dutiyampi tatiyampi ārocesuṃ. Tato nilīno sayameva disvā sabbāmacce sannipātāpetvā ārocesi. Te - “ayaṃ rājāparādhiko hatthacchedaṃ arahati, pādacchedaṃ arahatī”ti yāva sūle uttāsanaṃ, tāva sabbakammakāraṇāni niddisiṃsu. Rājā - “etassa vadhabandhanatāḷane mayhaṃ vihiṃsā uppajjeyya, jīvitā voropane pāṇātipāto bhaveyya, dhanaharaṇe adinnādānaṃ, alaṃ evarūpehi katehi, imaṃ mama rajjā nikkaḍḍhathā”ti āha. Amaccā taṃ nibbisayaṃ akaṃsu. So attano dhanasāraṇca puttadāraṇca gahetvā paravisayaṃ agamāsi. Tattha rājā sutvā “kiṃ āgatosī”ti pucchi. “Deva, icchāmi taṃ upaṭṭhātu”nti. So taṃ sampāṭicchi. Amacco katipāhaccayena laddhavissāso taṃ rājānaṃ etadavoca - “mahārāja, amakkhikamadhuṃ passāmi, taṃ khādanto natthī”ti. Rājā “kiṃ etaṃ uppaṇḍetukāmo bhaṇatī”ti na suṇāti. So antaraṃ labhitvā punapi suṭṭhuturaṃ vaṇṇetvā ārocesi. Rājā “kiṃ eta”nti pucchi. “Bārāṇasirajjaṃ, devā”ti. Rājā “maṃ netvā māretukāmosī”ti āha. So “mā, deva, evaṃ avaca, yadi na saddahasi, manusse pesehī”ti. So manusse pesesi. Te gantvā gopuraṃ khaṇitvā rañño sayanaghare uṭṭhahiṃsu.

Rājā disvā “kissa āgatātthā”ti pucchi. “Corā mayaṃ, mahārājā”ti. Rājā tesāṃ dhanāṃ dāpetvā “mā puna evamakatthā”ti ovaditvā vissajjesi. Te āgantvā tassa rañño ārocesuṃ. So punapi dvattikkhattuṃ tatheva vīmaṃsitvā “sīlavā rājā”ti caturaṅginiṃ senāṃ sannayhitvā sīmantare ekaṃ nagaraṃ upagamma tattha amaccassa pāhesi “nagaraṃ vā me dehi yuddhaṃ vā”ti. So brahmadattassa tamatthaṃ ārocāpesi “āṇāpetu devo kiṃ yujjhāmi, udāhu nagaraṃ demī”ti. Rājā “na yujjhitaḍḍhaṃ, nagaraṃ datvā idhāgacchā”ti pesesi. So tathā akāsi. Paṭirājāpi taṃ nagaraṃ gahetvā avasesanagaresupi tatheva dūtaṃ pāhesi. Tepi amaccā tatheva brahmadattassa ārocetvā tena “na yujjhitaḍḍhaṃ, idhāgantabba”nti vuttā bārāṇasim āgamaṃsu.

Tato amaccā brahmadattaṃ āhaṃsu - “mahārāja, tena saha yujjhāmā”ti. Rājā - “mama pāṇātipāto bhavissatī”ti vāresi. Amaccā - “mayaṃ, mahārāja, taṃ jīvaggāhaṃ gahetvā idheva ānessāmā”ti nānāupāyehi rājānaṃ saññāpetvā “ehi mahārājā”ti gantuṃ āradhā. Rājā “sace sattamāraṇappaharaṇavilumpanakammaṃ na karoṭha, gacchāmī”ti bhaṇati. Amaccā “na, deva, karoma, bhayaṃ dassetvā palāpemā”ti caturaṅginiṃ senāṃ sannayhitvā ghaṭesu dīpe pakkhipitvā rattim gacchiṃsu. Paṭirājā taṃ divasaṃ bārāṇasisamīpe nagaraṃ gahetvā idāni kinti rattim sannāhaṃ mocāpetvā pamatto niddaṃ okkami saddhiṃ balakāyena. Tato amaccā bārāṇasirājānaṃ gahetvā paṭirañño khandhāvāraṃ gantvā sabbaghaṭehi dīpe niharāpetvā ekapajjotāya senāya saddaṃ akaṃsu. Paṭirañño amacco mahābalaṃ disvā bhīto attano rājānaṃ upasaṅkamtivā “uṭṭhehi amakkhikamadhuṃ khādāhī”ti mahāsaddaṃ akāsi. Tathā dutiyopi, tatiyopi. Paṭirājā tena saddena paṭibujjhivā bhayaṃ santāsaṃ āpajji. Ukkuṭṭhisatāni pavattiṃsu. So “paravacanaṃ saddahitvā amittahatthaṃ pattomhī”ti sabbarattiṃ taṃ taṃ vippalapitvā dutiyadivase “dhammiko rājā, uparodhaṃ na kareyya, gantvā khamāpemi”ti cintetvā rājānaṃ upasaṅkamtivā jaṇṇukehi paṭiṭṭhahitvā “khama, mahārāja, mayhaṃ aparādha”nti āha. Rājā taṃ ovaditvā “uṭṭhehi, khamāmi te”ti āha. So raññā evaṃ vuttamatteyeva paramassāsappatto ahosi, bārāṇasirañño samīpeyeva janapade rajjaṃ labhi. Te aññamaññaṃ sahāyakā ahesuṃ.

Atha brahmadatto dvepi senā sammadamānā ekato ṭhitā disvā “mamekassa

cittānurakkhaṇāya asmiṃ janakāye khuddakamakkhikāya pivanamattampi lohitabindu na uppannaṃ. Aho sādhu, aho suṭṭhu, sabbe sattā sukhitā hontu, averā hontu, abyāpajjhā hontū”ti mettājhānaṃ uppādetvā, tadeva pādakaṃ katvā, saṅkhāre sammāsivā, paccekabodhiṇānaṃ sacchikatvā, sayambhutaṃ pāpuṇi. Taṃ maggasukhena phalasukhena sukhitaṃ hatthikkhandhe nisinnaṃ amaccā paṇipātaṃ katvā āhaṃsu - “yānakālo, mahārāja, vijitabalakāyassa sakkāro kātabbo, parājitalakāyassa bhattaparibbaya dātabbo”ti. So āha - “nāhaṃ, bhaṇe, rājā, paccekabuddho nāmāha”nti. Kiṃ devo bhaṇati, na edisā paccekabuddhā hontīti? Kīdisā, bhaṇe, paccekabuddhāti? Paccekabuddhā nāma dvaṅgulakesamassu aṭṭhaparikkhārayuttā bhavantīti. So dakkhiṇahatthena sīsaṃ parāmasi, tāvadeva gihiliṅgaṃ antaradhāyī, pabbajitaveso pāturahosi, dvaṅgulakesamassu aṭṭhaparikkhārasamannāgato vassasatikattherasadiso ahosi. So catutthajjhānaṃ samāpajjitvā hatthikkhandhato vehāsaṃ abbhuggantvā padumapupphe nisīdi. Amaccā vanditvā “kiṃ, bhante, kammaṭṭhānaṃ, kathaṃ adhigatosī”ti pucchimṃsu. So yato assa mettājhānakammaṭṭhānaṃ ahosi, tañca vipassanaṃ vipassitvā adhigato, tasmā tamatthaṃ dassento udānagāthañca byākaraṇagāthañca imaṇṇeva gāthaṃ abhāsi “sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍa”nti.

Tattha sabbesūti anavasesesu. Bhūtesūti sattesu. Ayamettha saṅkhepo, vitthāraṃ pana ratanasuttavaṇṇanāyaṃ vakkhāma. Nidhāyāti nikkhipitvā. Daṇḍanti kāyavacīmanodaṇḍaṃ, kāyaduccaritādīnametaṃ adhivacanaṃ. Kāyaduccaritaṇhi daṇḍayatīti daṇḍo, bādheti anayabyasanaṃ pāpetīti vuttaṃ hoti. Evaṃ vacīduccaritaṃ manoduccaritaṃ ca. Paharaṇadaṇḍo eva vā daṇḍo, taṃ nidhāyātipi vuttaṃ hoti. Aviheṭṭhayanti aviheṭṭhayanto. Aññataraṃpīti yaṃkiñci ekampi. Tesanti tesāṃ sabbabhūtānaṃ. Na puttamiccheyyāti atrajo, khetrajo, dinnako, antevāsikoti imesu catūsu puttesu yaṃ kiñci puttaṃ na iccheyya. Kuto sahāyanti sahāyaṃ pana iccheyyāti kuto eva etaṃ.

Ekoti pabbajjāsaṅkhātena eko, adutiyaṭṭhena eko, taṇhāpahānena eko, ekantavigatakilesoti eko, eko paccekasambodhiṃ abhisambuddhoti eko. Samaṇasahassassāpi hi majjhe vattamāno gihisaññojanassa chinnattā eko - evaṃ pabbajjāsaṅkhātena eko. Eko tiṭṭhati, eko gacchati, eko nisīdati, eko seyyaṃ kappeti, eko iriyati vattatīti - evaṃ adutiyaṭṭhena eko.

“Taṇhādutiyo puriso, dīghamaddhānaṃsaraṃ;  
Itthabhāvaññathābhāvaṃ, saṃsāraṃ nātivattati.

“Evamādīnavaṃ ñatvā, taṇhaṃ dukkhassa sambhavaṃ;  
Vītataṇho anādāno, sato bhikkhu paribbaje”ti. -

Evaṃ taṇhāpahānaṭṭhena eko. Sabbakilesāssa pahīnā ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṃkatā āyatīṃ anuppādadhammāti - evaṃ ekantavigatakilesoti eko. Anācariyako hutvā sayambhū sāmañṇeva paccekasambodhiṃ abhisambuddhoti - evaṃ eko paccekasambodhiṃ abhisambuddhoti eko.

Careti yā imā aṭṭha cariyāyo; seyyathidaṃ - paṇidhisampannānaṃ catūsu iriyāpathesu iriyāpathacariyā, indriyesu guttadvārānaṃ ajjhakkāyatanesu āyatanacariyā, appamādavihārīnaṃ catūsu satipaṭṭhānesu saticariyā, adhiccittamanuyuttānaṃ catūsu jhānesu samādhicariyā, buddhisampannānaṃ catūsu ariyasaccesu ñāṇacariyā, sammā paṭipannānaṃ catūsu ariyamaggesu maggacariyā,

adhigatapphalānaṃ catūsu sāmāññaphalesu patticariyā, tiṇṇaṃ buddhānaṃ sabbasattesu lokatthacariyā, tattha padesato paccekabuddhasāvakānanti. Yathāha - “cariyāti atṭha cariyāyo iriyāpathacariyā”ti vitthāro. Tāhi cariyāhi samannāgato bhaveyyāti attho. Atha vā yā imā “adhimuccanto saddhāya carati, paggaṇhanto vīriyena carati, upaṭṭhahanto satiyā carati, avikkhitto samādhinā carati, pajānanto paññāya carati, vijānanto viññāṇena carati, evaṃ paṭipannassa kusalā dhammā āyatantīti āyatanacariyāya carati, evaṃ paṭipanno visesamadhigacchatīti visesacariyāya caratī”ti evaṃ aparāpi atṭha cariyā vuttā. Tāhipi samannāgato bhaveyyāti attho. Khaggavisāṇakappoti ettha khaggavisāṇaṃ nāma khaggamigasiṅgaṃ. Kappasaddassa atthaṃ vitthārato maṅgalasuttavaṇṇanāyaṃ pakāsayissāma. Idha panāyaṃ “satthukappena vata, bho, kira sāvakena saddhiṃ mantayamānā”ti evamādīsu viya paṭibhāgo veditabbo. Khaggavisāṇakappoti khaggavisāṇasadisoti vuttaṃ hoti. Ayaṃ tāvettha padato atthavaṇṇanā.

Adhippāyānusandhito pana evaṃ veditabbā - yvāyaṃ vuttappakāro daṇḍo bhūtesu pavattiyamāno ahito hoti, taṃ tesu appavattanena tappaṭipakkhabhūtāya mettāya parahitūpasamhārena ca sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍaṃ, nihitadaṇḍattā eva ca. Yathā anihitadaṇḍā sattā bhūtāni daṇḍena vā satthena vā pāṇinā vā leḍḍunā vā viheṭṭhayanti, tathā aviheṭṭhayaṃ aññatarampi tesam. Imaṃ mettākammaṭṭhānamāgamma yadeva tattha vedanāgataṃ saññāsankhāraviññāṇagataṃ tañca tadanusāreneva tadaññañca sankhāragataṃ vipassitvā imaṃ paccekabodhiṃ adhigatomhīti ayaṃ tāva adhippāyo.

Ayaṃ pana anusandhi - evaṃ vutte te amaccā āhaṃsu - “idāni, bhante, kuhiṃ gacchathā”ti? Tato tena “pubbapaccekasambuddhā kattha vasantī”ti āvajjetvā ñatvā “gandhamādanapabbate”ti vutte punāhaṃsu - “amhe dāni, bhante, pajahatha, na icchathā”ti. Atha paccekabuddho āha - “na puttamiccheyyā”ti sabbaṃ. Tatrādhippāyo - ahaṃ idāni atrajādīsu yaṃ kiñci puttampi na iccheyyaṃ, kuto pana tumhādisaṃ sahāyaṃ? Tasmā tumhesupi yo mayā saddhiṃ gantuṃ mādiso vā hotuṃ icchatī, so eko care khaggavisāṇakappo. Atha vā tehi “amhe dāni, bhante, pajahatha na icchathā”ti vutte so paccekabuddho “na puttamiccheyya kuto sahāya”nti vatvā attano yathāvuttenatthena ekacariyāya guṇaṃ disvā pamudito pītisomanassajāto imaṃ udānaṃ udānesi - “eko care khaggavisāṇakappo”ti. Evaṃ vatvā pekkhamānasseva mahājanassa ākāse uppatitvā gandhamādanaṃ agamāsi.

Gandhamādano nāma himavati cūlakālapabbataṃ, mahākālapabbataṃ, nāgapaliveṭṭhanaṃ, candagabbhaṃ, sūriyagabbhaṃ, suvaṇṇapassaṃ, himavantapabbatanti satta pabbate atikkamma hoti. Tattha nandamūlakaṃ nāma pabbhāraṃ paccekabuddhānaṃ vasanokāso. Tisso ca guhāyo - suvaṇṇaguhā, maṇiguhā, rajataguhāti. Tattha maṇiguhādvāre mañjūsako nāma rukkho yojanaṃ ubbedhena, yojanaṃ vitthārena. So yattakāni uduke vā thale vā pupphāni, sabbāni tāni pupphayati visesena paccekabuddhāgamanadivase. Tassūparito sabbaratanamālo hoti. Tattha sammajjanakavāto kacavaraṃ chaḍḍeti, samakaraṇavāto sabbaratanamayaṃ vālikaṃ samaṃ karoti, siñcanakavāto anotattadahato ānetvā udakaṃ siñcati, sugandhakaraṇavāto himavantato sabbesaṃ gandharukkhānaṃ gandhe āneti, ocinakavāto pupphāni ocinitvā pāṭeti, santharakavāto sabbattha santharati. Sadā paññattāneva cettha āsanāni honti, yesu paccekabuddhuppādadivase uposathadivase ca sabbapaccekabuddhā sannipatitvā nisīdanti. Ayaṃ tattha pakati. Abhisambuddha-paccekabuddho tattha gantvā

paññattāsane nisīdati. Tato sace tasmim kāle aññepi paccekabuddhā saṃvijjanti, tepi taṅkhaṇaṃ sannipatitvā paññattāsanesu nisīdanti. Nisīditvā ca kiñcideva samāpattiṃ samāpajjitvā vuṭṭhahanti, tato saṅghatthero adhunāgatapaccekabuddhaṃ sabbesaṃ anumodanattāya “kathamadhigata”nti kammaṭṭhānaṃ pucchati. Tadāpi so tameva attano udānabyākaraṇagāthaṃ bhāsati. Puna bhagavāpi āyasmatā ānandena puṭṭho tameva gāthaṃ bhāsati, ānando ca saṅgītiyanti evamekekā gāthā paccekasambodhiabhisambuddhaṭṭhāne, mañjūsakamāle, ānandena pucchitakāle, saṅgītiyanti catukkhattum bhāsita hotīti.

*Paṭhamagāthavaṇṇanā samattā.*

**36.** Saṃsaggajātassāti kā uppatti? Ayampi paccekabodhisatto kassapassa bhagavato sāsane vīsati vassasahassāni purimanayeneva samaṇadhammaṃ karonto kasiṇaparikkammaṃ katvā, paṭhamajjhānaṃ nibbattetvā, nāmarūpaṃ vavatthapetvā, lakkhaṇasammasanaṃ katvā, ariyamaggaṃ anadhigamma brahmaloke nibbatti. So tato cuto bārāṇasirañño aggamaheṣiyā kucchimhi uppajjitvā purimanayeneva vaḍḍhamāno yato pabhuti “ayaṃ itthī ayaṃ puriso”ti visesaṃ aññāsi, tatupādāya itthīnaṃ hatthe na ramati, ucchādananhāpanamaṇḍanādimattampi na sahati. Taṃ purisā eva posenti, thaññapāyanakāle dhātiyo kaṇcukaṃ paṭimuñcitvā purisavesena thaññaṃ pāyenti. So itthīnaṃ gandhaṃ ghāyitvā saddaṃ vā sutvā rodati, viññutaṃ pattopi itthiyo passitum na icchati, tena taṃ anitthigandhotveva sañjāniṃsu.

Tasmim soḷasavassuddesike jāte rājā “kulavaṃsaṃ saṇṭhapessāmī”ti nānākulehi tassa anurūpā kaññāyo ānetvā aññataraṃ amaccaṃ āṇāpesi “kumāraṃ ramāpehī”ti. Amacco upāyena taṃ ramāpetukāmo tassa avidūre sāṇipākāraṃ parikkhipāpetvā nāṭakāni payojāpesi. Kumāro gītavāditasaddaṃ sutvā - “kasseso saddo”ti āha. Amacco “taveso, deva, nāṭakitthīnaṃ saddo, puññavantānaṃ īdisāni nāṭakāni honti, abhirama, deva, mahāpuññosi tva”nti āha. Kumāro amaccaṃ daṇḍena tālāpetvā nikkadḍhāpesi. So rañño ārocesi. Rājā kumārassa mātaraṃ saha gantvā, kumāraṃ khamāpetvā, puna amaccaṃ appesi. Kumāro tehi atinippīliyamāno seṭṭhasuvaṇṇaṃ datvā suvaṇṇakāre āṇāpesi - “sundaraṃ itthirūpaṃ karoṭhā”ti. Te vissakammunā nimmitasadisāṃ sabbālaṅkāravibhūsitāṃ itthirūpaṃ katvā dassetum. Kumāro disvā vimhayena sīsaṃ cāletvā mātāpitūnaṃ pesesi “yadi īdisiṃ itthiṃ labhissāmi, gaṇhissāmi”ti. Mātāpitāro “amhākaṃ putto mahāpuñño, avassaṃ tena saha katapuññaṃ kaci dārikā loka uppannā bhavissati”ti taṃ suvaṇṇarūpaṃ rathaṃ āropetvā amaccānaṃ appesum “gacchatha, īdisiṃ dārikaṃ gavesathā”ti. Te gahetvā soḷasa mahājanapade vicarantā taṃ taṃ gāmaṃ gantvā udakatitthādīsu yattha yattha janasaṃmūhaṃ passantī, tattha tattha devataṃ viya suvaṇṇarūpaṃ ṭhapetvā nānāpupphavatthālaṅkārehi pūjaṃ katvā, vitānaṃ bandhitvā, ekamantaṃ tiṭṭhanti - “yadi kenaci evarūpā diṭṭhapubbā bhavissati, so kathaṃ samuṭṭhāpessati”ti? Etenupāyena aññatra maddaraṭṭhā sabbe janapade āhiṇḍitvā taṃ “khuddakaraṭṭha”nti avamaññaṃ mānā tattha paṭhamāṃ agantvā nivattiṃsu.

Tato nesaṃ ahosi “maddaraṭṭhampi tāva gacchāma, mā no bārāṇasiṃ pavitṭhepi rājā puna pāhesi”ti maddaraṭṭhe sāgalanagaraṃ agamaṃsu. Sāgalanagare ca maddavo nāma rājā. Tassa dhītā soḷasavassuddesikā abhirūpā hoti. Tassā vaṇṇadāsiyo nhānodakatthāya tiṭṭhaṃ gatā. Tattha amaccehi ṭhapitaṃ taṃ suvaṇṇarūpaṃ dūratova disvā “amhe udakatthāya pesetvā rājaputtī sayameva āgatā”ti bhaṇantiyo samīpaṃ gantvā “nāyaṃ sāmīnī, amhākaṃ sāmīnī ito abhirūpatarā”ti āhaṃsu.

Amaccā taṃ sutvā rājānaṃ upasaṅkamitvā anurūpena nayena dārikaṃ yāciṃsu, sopi adāsi. Tato bārāṇasirañño pāhesuṃ “laddhā dārikā, sāmaṃ āgacchissati, udāhu amheva ānemā”ti? So ca “mayi āgacchante janapadapīlā bhavissati, tumheva ānethā”ti pesesi.

Amaccā dārikaṃ gahetvā nagarā nikkhamitvā kumārassa pāhesuṃ - “laddhā suvaṇṇarūpasadisī dārikā”ti. Kumāro sutvāva rāgena abhibhūto paṭhamajjhānā parihāyi. So dūtaparamparaṃ pesesi “sīghaṃ ānetha, sīghaṃ ānethā”ti. Te sabbattha ekarattivāseneva bārāṇasiṃ patvā bahinagare ʘhitā rañño pāhesuṃ - “ajja pavisitabbaṃ, no”ti? Rājā “seṭṭhakulā ānītā dārikā, maṅgalakiriyaṃ katvā mahāsakkārena pavesessāma, uyyānaṃ tāva naṃ nethā”ti āṇāpesi. Te tathā akaṃsu. Sā accantasukhumālā yānugghātena ubbālā addhānaparissamena uppannavātarogā milātāmālā viya hutvā rattimyeva kālamakāsi. Amaccā “sakkārā paribhaṭṭhamhā”ti parideviṃsu. Rājā ca nāgarā ca “kulavaṃso vinaṭṭho”ti parideviṃsu. Nagare mahākolāhalaṃ ahosi. Kumārassa sutamatteyeva mahāsoko udapādi. Tato kumāro sokassa mūlaṃ khaṇitumāraddho. So cintesi - “ayaṃ soko nāma na ajātassa hoti, jātassa pana hoti, tasmā jātiṃ paṭicca soko”ti. “Jāti pana kiṃ paṭiccā”ti? Tato “bhavaṃ paṭicca jātī”ti evaṃ pubbhāvanānubhāvena yoniso manasikaronto anulomapaṭilomapaṭiccasamuppādaṃ disvā saṅkhāre sammasanto tattheva nisinno paccekabodhiṃ sacchākāsi. Taṃ maggaphalasukhena sukhitaṃ santindriyaṃ santamānaṃ nisinnaṃ disvā, paṇipātaṃ katvā, amaccā āhaṃsu - “mā soci, deva, mahanto jambudīpo, aññaṃ tato sundarataraṃ ānessāmā”ti. So āha - “nāhaṃ socako, nissoko paccekabuddho aha”nti. Ito paraṃ sabbaṃ purimagāthāsadisameva ʘhapetvā gāthāvaṇṇanaṃ.

Gāthāvaṇṇanāyaṃ pana saṃsaggajātassāti jātasamsaggassa. Tattha dassana, savana, kāya, samullapana, sambhogasamsaggavasena pañcavidho saṃsaggo. Tattha aññaṃaññaṃ disvā cakkhuvīññānavīthivasena uppannarāgo dassanasamsaggo nāma. Tattha sīhaḷadīpe kālādīghavāpīgāme piṇḍāya carantaṃ kalyāṇavihāravāsīdīghabhāṇakadahaṃbhikkhuṃ disvā paṭibaddhacittā kenaci upāyena taṃ alabhitvā, kālakatā kuṭumbiyadhītā, tassā nivāsanacoḷakhaṇḍaṃ disvā “evarūpavattadhāriniyā nāma saddhiṃ saṃvāsaṃ nālattha”nti hadayaṃ phāletvā kālakato. So eva ca daharo nidassanaṃ.

Parehi pana kathiyamānaṃ rūpādisampattiṃ attanā vā hasitalapitagītasaddaṃ sutvā sotaviññānavīthivasena uppanno rāgo savanasamsaggo nāma. Tatrāpi girigāmaṃvāsīkammāradhītāya pañcahi kumārīhi saddhiṃ padumassaraṃ gantvā, nhatvā mālaṃ āropetvā, uccāsaddena gāyantiyā ākāsenā gacchanto saddaṃ sutvā kāmārāgena visesā parihāyitvā anayabyasanaṃ patto pañcaggaḷaṇavāsī tissadaharo nidassanaṃ.

Aññaṃaññaṃ aṅgaparāmasanena uppannarāgo kāyasamsaggo nāma. Dhammagāyanadaharabhikkhu cettha nidassanaṃ. Mahāvihāre kira daharabhikkhu dhammaṃ bhāsati. Tattha mahājane āgate rājāpi agamāsi saddhiṃ antepurena. Tato rājadhītāya tassa rūpañca saddaṃca āgamma balavarāgo uppanno, tassa ca daharassāpi. Taṃ disvā rājā sallakkhetvā sāṇipākārena parikkhipāpesi. Te aññaṃaññaṃ parāmasitvā āliṅgiṃsu. Puna sāṇipākāraṃ apanetvā passantā dvepi kālakateyeva addasaṃsūti.

Aññaṃaññaṃ ālapanasamullapane uppanno rāgo pana samullapanasamsaggo nāma. Bhikkhubhikkhunīhi saddhiṃ paribhogakaraṇe uppannarāgo sambhogasamsaggo nāma. Dvīsupi cetesu pārājikappatto bhikkhu ca bhikkhunī ca nidassanaṃ. Maricivaṭṭināmamahāvihāramahe kira duṭṭhagāmaṇi abhayamahārājā mahādānaṃ paṭiyādetvā ubhatosaṅghaṃ parivisati. Tattha uṇhayāguyā dinnāya saṅghanavakasāmaṇerī anādhārakassa saṅghanavakasāmaṇerassa dantavalayaṃ datvā samullāpaṃ akāsi. Te ubhopi upasampajjitvā saṭṭhivassā hutvā paratīraṃ gatā aññaṃaññaṃ samullāpena pubbasaññaṃ paṭilabhivā tāvadeva jātasinehā sikkhāpadaṃ vītikkamitvā pārājikā ahesunti.

Evam pañcavidhe samsagge yena kenaci samsaggena jātasamsaggassa bhavati sneho, purimarāgapaccayā balavarāgo uppajjati. Tato snehanvayaṃ dukkhamidaṃ pahoti tameva snehaṃ anugacchantam sandiṭṭhikasamparāyikasokaparidevādinānappakārakaṃ dukkhamidaṃ pahoti, nibbattati, bhavati, jāyati. Apare pana “ārammaṇe cittassa vossaggo samsaggo”ti bhaṇanti. Tato sneho, snehā dukkhamidanti.

Evamatthappabhedam imaṃ aḍḍhagāthaṃ vatvā so paccekabuddho āha - “svāhaṃ yamidaṃ snehanvayaṃ sokādidukkhaṃ pahoti, tassa dukkhassa mūlaṃ khananto paccekasambodhimadhigato”ti. Evam vutte te amaccā āhaṃsu - “amhehi dāni, bhante, kiṃ katabba”nti? Tato so āha - “tumhe vā aññe vā yo imamahā dukkhā muccitukāmo, so sabbopi ādīnavaṃ snehajaṃ pekkhamāno, eko care khaggavisāṇakappo”ti. Ettha ca yaṃ “snehanvayaṃ dukkhamidaṃ pahoti”ti vuttam “tadeva sandhāya ādīnavaṃ snehajaṃ pekkhamāno”ti idaṃ vuttanti veditabbaṃ. Atha vā yathāvuttena samsaggena samsaggajātassa bhavati sneho, snehanvayaṃ dukkhamidaṃ pahoti, etaṃ yathābhūtaṃ ādīnavaṃ snehajaṃ pekkhamāno ahaṃ adhigatoti. Evam abhisambandhitvā catutthapādo pubbe vuttanayeneva udānavasena vuttopi veditabbo. Tato paraṃ sabbam purimagāthāya vuttasadisamevāti.

*Samsaggagāthāvaṇṇanā samattā.*

**37.** Mitte suhajjeti kā uppatti? Ayaṃ paccekabodhisatto purimagāthāya vuttanayeneva uppajjitvā bārāṇasiyaṃ rajjaṃ kārento paṭhamaṃ jhānaṃ nibbattetvā “kiṃ samaṇadhammo varo, rajjaṃ vara”nti vīmaṃsitvā catunnaṃ amaccānaṃ hatthe rajjaṃ niyyātetvā samaṇadhammaṃ karoti. Amaccā “dhammena samena karoṭhā”ti vuttāpi lañjaṃ gahetvā adhammena karonti. Te lañjaṃ gahetvā sāmike parājentā ekadā aññataraṃ rājavallabhaṃ parājesuṃ. So rañño bhattahārakena saddhiṃ pavisitvā sabbam ārocesi. Rājā dutiyadivase sayam vinicchayaṭṭhānaṃ agamāsi. Tato mahājanakāyā - “amaccā sāmike asāmike karontī”ti mahāsaddaṃ karontā mahāyuddham viya akaṃsu. Atha rājā vinicchayaṭṭhānā vuṭṭhāya pāsādaṃ abhiruhitvā samāpattiṃ appetuṃ nisinno tena saddena vikkhittacitto na sakkoti appetuṃ. So “kiṃ me rajjena, samaṇadhammo varo”ti rajjasukhaṃ pahāya puna samāpattiṃ nibbattetvā pubbe vuttanayeneva vipassanto paccekasambodhiṃ sacchākāsi. Kammatṭhānañca pucchito imaṃ gāthaṃ abhāsi -

“Mitte suhajje anukampamāno, hāpeti atthaṃ paṭibaddhacitto;  
Etaṃ bhayaṃ santhave pekkhamāno, eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tattha mettāyanavasena mittā. Suhadayabhāvena suhajjā. Keci hi ekantahitakāmatāya mittāva honti, na suhajjā. Keci gamanāgamanatṭhānanisajjāsamullāpādīsu hadayasukhajanenena suhajjāva honti, na mittā. Keci tadubhayavasena suhajjā ceva mittā ca. Te duvidhā honti - agāriyā anagāriyā ca. Tattha agāriyā tividhā honti - upakāro, samānasukhadukkho, anukampakoti. Anagāriyā visesena atthakkhāyino eva. Te catūhi aṅgehi samannāgatā honti. Yathāha -

“Catūhi kho, gahapatiputta, ṭhānehi upakāro mitto suhado veditabbo - pamattaṃ rakkhati, pamattassa sāpateyyaṃ rakkhati, bhītassa saraṇaṃ hoti, uppannesu kiccakaraṇīyesu taddiguṇaṃ bhogaṃ anuppadeti”.

Tathā -

“Catūhi kho, gahapatiputta, ṭhānehi samānasukhadukkho mitto suhado veditabbo - guyhamassa ācikkhati, guyhamassa parigūhati, āpadāsu na vijahati, jīvitampissa atthāya pariccattaṃ hoti”.

Tathā -

“Catūhi kho, gahapatiputta, ṭhānehi anukampako mitto suhado veditabbo - abhavenassa na nandati, bhavenassa nandati, avaṇṇaṃ bhaṇamānaṃ nivāreti, vaṇṇaṃ bhaṇamānaṃ pasaṃsati”.

Tathā -

“Catūhi kho, gahapatiputta, ṭhānehi atthakkhāyī mitto suhado veditabbo - pāpā nivāreti, kalyāṇe niveseti, assutaṃ sāveti, saggassa maggaṃ ācikkhati”ti.

Tesvidha agāriyā adhippetā. Atthato pana sabbepi yujjanti. Te mitte suhajje. Anukampamānoti anudayamāno. Tesam sukhaṃ upasaṃharitukāmo dukkhaṃ apaharitukāmo ca.

Hāpeti atthanti diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthavasena tividhaṃ, tathā attatthaparatthaubhayatthavasenāpi tividhaṃ. Atthaṃ laddhavināsanena aladdhānuppādanenāti dvidhāpi hāpeti vināseti. Paṭibaddhacittoti “ahaṃ imaṃ vinā na jīvāmi, esa me gati, esa me parāyaṇa”nti evaṃ attānaṃ nīce ṭhāne ṭhapentopi paṭibaddhacitto hoti. “Ime maṃ vinā na jīvanti, ahaṃ tesam gati, tesam parāyaṇa”nti evaṃ attānaṃ ucce ṭhāne ṭhapentopi paṭibaddhacitto hoti. Idha pana evaṃ paṭibaddhacitto adhippeto. Etaṃ bhayanti etaṃ atthahāpanabhayaṃ, attano samāpattihāniṃ sandhāya vuttaṃ. Santhaveti tividho santhavo - taṇhādiṭṭhimittasanthavavasena. Tattha aṭṭhasatappabhedāpi taṇhā taṇhāsanthavo, dvāsaṭṭhibhedāpi diṭṭhi diṭṭhisanthavo, paṭibaddhacittatāya mittānukampanā mittasanthavo. So idhādhappeto. Tena hissa samāpatti parihīnā. Tenāha - “etaṃ bhayaṃ santhave pekkhamāno ahamadhigato”ti. Sesam vuttasadisamevāti veditabbanti.

*Mittasuhajjagāthāvaṇṇanā samattā.*

**38.** Vaṃso visālota kā uppatti? Pubbe kira kassapassa bhagavato sāsane tayo paccekabodhisattā pabbajitvā vīsati vassasahassāni gatapaccāgatavattaṃ pūretvā devaloke uppannā. Tato cavitvā tesam jeṭṭhako bārāṇasirājakule nibbatto, itare paccantarājakulesu. Te ubhopi kammaṭṭhānaṃ uggaṇhitvā, rajjaṃ pahāya pabbajitvā,

anukkamena paccekabuddhā hutvā, nandamūlakapabbhāre vasantā ekadivasam samāpattito vuṭṭhāya “mayaṃ kiṃ kammaṃ katvā imaṃ lokuttarasukhaṃ anuppattā”ti āvajjetvā paccavekkhamānā kassapabuddhakāle attano cariyaṃ addasaṃsu. Tato “tatiyo kuhi”nti āvajjentā bārāṇasiyaṃ rajjaṃ kārentaṃ disvā tassa guṇe saritvā “so pakatiyāva appicchatādiguṇasamannāgato ahosi, amhākaññeva ovādako vattā vacanakkhamo pāpagarahī, handa, naṃ ārammaṇaṃ dassetvā mocessāmā”ti okāsaṃ gavesantā taṃ ekadivasam sabbālaṅkāravibhūsitam uyyānaṃ gacchantam disvā ākāsenāgantvā uyyānadvāre veḷugumbamūle aṭṭhaṃsu. Mahājano atitto rājadassanena rājānaṃ oloketi. Tato rājā “atthi nu kho koci mama dassane abyāvaṇṇo”ti olovento paccekabuddhe addakkhi. Saha dassaneneva cassa tesu sineho uppajji.

So hatthikkhandhā oruyha santena upacārena te upasaṅkamitvā “bhante, kiṃ nāmā tumhe”ti pucchi. Te āhaṃsu “mayaṃ, mahārāja, asajjamānā nāmā”ti. “Bhante, ‘asajjamānā’ti etassa ko attho”ti? “Alagganattho, mahārājā”ti. Tato taṃ veḷugumbaṃ dassentā āhaṃsu - “seyyathāpi, mahārāja, imaṃ veḷugumbaṃ sabbaso mūlakhandhasākhānusākhāhi saṃsibbitvā ʈhitaṃ asihattho puriso mūle chetvā āviñchanto na sakuṇeyya uddharitum, evameva tvaṃ anto ca bahi ca jaṭāya jaṭito āsattavisatto tattha laggo. Seyyathāpi vā panassa vemajjhagatopi ayaṃ vaṃsakaḷīro asaṅjātasākhattā kenaci alaggo ʈhito, sakkā ca pana agge vā mūle vā chetvā uddharitum, evameva mayaṃ katthaci asajjamānā sabbadisā gacchāmā”ti tāvadeva catutthajjhānaṃ samāpajjitvā passato eva rañño ākāsenā nandamūlakapabbhāraṃ agamaṃsu. Tato rājā cintesi - “kadā nu kho ahampi evaṃ asajjamāno bhaveyya”nti tattheva nisīditvā vipassanto paccekabodhiṃ sacchākāsi. Purimanayeneva kammaṭṭhānaṃ pucchito imaṃ gāthaṃ abhāsi -

“Vaṃso visālova yathā visatto, puttesu dāresu ca yā apekkhā;  
Vaṃsakaḷīrova asajjamāno, eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tattha vaṃsoti veḷu. Visāloti vitthiṇṇo. Cakāro avadhāraṇattho, evakāro vā ayaṃ, sandhivasenettha ekāro naṭṭho. Tassa parapadena sambandho, taṃ pacchā yojessāma. Yathāti paṭibhāge. Visattoti laggo, jaṭito saṃsibbito. Puttesu dāresu cāti puttadhītubhariyāsu. Yā apekkhāti yā taṇhā yo sneho. Vaṃsakaḷīrova asajjamānoti vaṃsakaḷīro viya alaggamāno. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yathā vaṃso visālo visatto eva hoti, puttesu dāresu ca yā apekkhā, sāpi evaṃ tāni vatthūni saṃsibbitvā ʈhitattā visattā eva. Svāhaṃ tāya apekkhāya apekkhavā visālo vaṃso viya visattoti evaṃ apekkhāya ādīnavaṃ disvā taṃ apekkhaṃ maggañāṇena chindanto ayaṃ vaṃsakaḷīrova rūpādīsu vā lobhādīsu vā kāmabhavādīsu vā diṭṭhādīsu vā taṇhāmānadiṭṭhivasena asajjamāno paccekabodhiṃ adhigatoti. Sesam purimanayeneva veditabbanti.

*Vaṃsakaḷīragāthāvaṇṇanā samattā.*

**39.** Migo araṇṇamhīti kā uppatti? Eko kira bhikkhu kassapassa bhagavato sāsane yogāvacaro kālaṃ katvā, bārāṇasiyaṃ seṭṭhikule uppanno aḍḍhe mahaddhane mahābhoge, so subhago ahosi. Tato paradāriko hutvā tattha kālakato niraye nibbatto tattha paccitvā vipākāvasesena seṭṭhibhariyāya kucchimhi itthipaṭisandhiṃ aggahesi. Nirayato āgatānaṃ gattāni uṇhāni honti. Tena seṭṭhibhariyā ḍayhamānena udarena kicchena kasirena taṃ gabbhaṃ dhāretvā kālana dārikaṃ vijāyi. Sā jātadivasato pabhuti mātāpitūnaṃ sesabandhuparijanānañca dessā ahosi. Vayappattā ca yamhi kule dinnā, tatthāpi sāmikasassusasurānaṃ dessāva ahosi appiyā amanāpā. Atha

nakkhatte ghosite seṭṭhiputto tāya saddhiṃ kīlitaṃ anicchanto vesiṃ ānetvā kīlati. Sā taṃ dāsīnaṃ santikā sutvā seṭṭhiputtaṃ upasaṅkamitvā nānappakārehi anunayitvā āha - “ayyaputta, itthī nāma sacepi dasannaṃ rājūnaṃ kaniṭṭhā hoti, cakkavattino vā dhītā, tathāpi sāmikassa pesanakarā hoti. Sāmiṃke anālapante sūle āropitā viya dukkhaṃ paṭisaṃvedeti. Sace ahaṃ anuggahārahā, anuggahetabbā. No ce, vissajjetabbā, attano ñātikulaṃ gamissāmī”ti. Seṭṭhiputto - “hotu, bhadde, mā soci, kīlanasajjā hohi, nakkhattaṃ kīlissāmā”ti āha. Seṭṭhidhītā tāvatakenapi sallāpamattena ussāhajātā “sve nakkhattaṃ kīlissāmī”ti bahuṃ khajjabhojjaṃ paṭiyādeti. Seṭṭhiputto dutiyadivase anārocetvāva kīlanaṭṭhānaṃ gato. Sā “idāni pesessati, idāni pesessati”ti maggaṃ oloketi nisinnā ussūraṃ disvā manusse pesesi. Te paccāgantvā “seṭṭhiputto gato”ti ārocesuṃ. Sā sabbaṃ taṃ paṭiyāditaṃ ādāya yānaṃ abhiruhitvā uyyānaṃ gantuṃ āradhā.

Atha nandamūlakapabbhāre paccekasambuddho sattame divase nirodhā vuṭṭhāya anotatte mukhaṃ dhovitvā nāgalatādanapaṇaṃ khāditvā “kattha ajja bhikkhaṃ carissāmī”ti āvajjento taṃ seṭṭhidhītaraṃ disvā “imissā mayi sakkāraṃ karitvā taṃ kammaṃ parikkhayaṃ gamissati”ti ñatvā pabbhārasamīpe saṭṭhiyojanaṃ manosilātalaṃ, tattha ṭhatvā nivāsetvā pattacīvaramādāya abhiññāpādakajjhānaṃ samāpajjitvā ākāsenāgantvā tassā paṭipathe oruyha bārāṇasībhimukho agamāsi. Taṃ disvā dāsiyo seṭṭhidhītāya ārocesuṃ. Sā yānā oruyha sakkaccaṃ vanditvā, pattaṃ gahetvā, sabbarasasampannaṃ khādanīyabhojanīyena pūretvā, padumapupphena paṭicchādetvā heṭṭhāpi padumapupphaṃ katvā, pupphakalāpaṃ hatthena gahetvā, paccekabuddhaṃ upasaṅkamitvā, tassa hatthe pattaṃ datvā, vanditvā, pupphakalāpahatthā patthesi “bhante, yathā idaṃ pupphaṃ, evāhaṃ yattha yattha uppajjāmi, tattha tattha mahājanassa piyā bhavēyyaṃ manāpā”ti. Evaṃ patthetvā dutiyaṃ patthesi “bhante, dukkho gabbhavāso, taṃ anupagamma padumapupphe evaṃ paṭisaṃdhi bhavēyyā”ti. Tatiyampi patthesi “bhante, jigucchaniyo mātugāmo, cakkavattidhītāpi paravaṣaṃ gacchati, tasmā ahaṃ itthibhāvaṃ anupagamma puriso bhavēyya”nti. Catutthampi patthesi “bhante, imaṃ saṃsāradukkhaṃ atikkamma pariyoṣāne tumhehi pattaṃ amataṃ pāpuṇeyya”nti.

Evaṃ caturo paṇidhaya katvā, taṃ padumapupphakalāpaṃ pūjetvā, paccekabuddhassa pañcapaṭiṭṭhitena vanditvā “pupphasadiso eva me gandho ceva vaṇṇo ca hotū”ti imaṃ pañcamaṃ paṇidhiṃ akāsi. Tato paccekabuddho pattaṃ pupphakalāpaṇca gahetvā ākāse ṭhatvā -

“Icchitaṃ patthitaṃ tuyhaṃ, khippameva samijjhatu;  
Sabbe pūrentu saṅkappā, cando pannaraso yathā”ti. -

Imāya gāthāya seṭṭhidhītāya anumodanaṃ katvā “seṭṭhidhītā maṃ gacchantāṃ passatū”ti adhiṭṭhahitvā nandamūlakapabbhāraṃ agamāsi. Seṭṭhidhītāya taṃ disvā mahatī pīti uppannā. Bhavantare kataṃ akusalakammaṃ anokāsatāya parikkhīṇaṃ, ciñcambiladhotatambabhājanamiva suddhā jātā. Tāvadeva cassā patikule ñātikule ca sabbo jano tuṭṭho “kiṃ karomā”ti piyavacanāni paṇṇākārāni ca pesesi. Seṭṭhiputto manusse pesesi “sīghaṃ sīghaṃ ānetha seṭṭhidhītaraṃ, ahaṃ vissaritvā uyyānaṃ āgato”ti. Tato pabhuti ca naṃ ure vilittacandanaṃ viya āmuttamuttāhāraṃ viya pupphamālaṃ viya ca piyāyanto parihari.

Sā tattha yāvatāyukaṃ issariyabhogasukhaṃ anubhavitvā kālaṃ katvā purisabhāvena devaloke padumapupphe uppajji. So devaputto gacchantopi padumapupphagabbheyeva gacchati, tiṭṭhantopi, nisīdantopi, sayantopi padumagabbheyeva sayati. Mahāpadumadevaputtoti cassa nāmaṃ akaṃsu. Evaṃ so tena iddhānubhāvena anulomapaṭilomaṃ chadevaloke eva saṃsarati.

Tena ca samayena bārāṇasirañño vīsati itthisahassāni honti. Rājā ekissāpi kucchiyaṃ puttaṃ na labhati. Amaccā rājānaṃ viññāpesuṃ “deva, kulavaṃsānupālako putto icchitabbo, atraje avijjamāne khetrajopi kulavaṃsadharo hotī”ti. Rājā “ṭhapetvā mahesiṃ avasesā nāṭakitthiyo sattāhaṃ dhammanāṭakaṃ karoṭhā”ti yathākāmaṃ bahi carāpesi, tathāpi puttaṃ nālattha. Puna amaccā āhaṃsu - “mahārāja, mahesī nāma puññaena ca paññāya ca sabbittihīnaṃ aggā, appeva nāma devo mahesiyāpi kucchismiṃ puttaṃ labheyyā”ti. Rājā mahesiyā etamatthaṃ ārocesi. Sā āha - “mahārāja, yā itthī saccavādinī sīlavatī, sā puttaṃ labheyya, hirottapparāhitāya kuto putto”ti pāsādaṃ abhiruhitvā pañca sīlāni samādiyitvā punappunaṃ anumajjati. Sīlavatiyā rājadhītāya pañca sīlāni anumajjantiyā puttapatthanācette uppannamatte sakkassa āsanaṃ santappi.

Atha sakko āsanatāpakāraṇaṃ āvajjento etamatthaṃ viditvā “sīlavatiyā rājadhītāya puttavaraṃ demī”ti ākāsenāgantvā deviyā sammukhe ṭhatvā “kiṃ patthesi devī”ti pucchi. “Puttaṃ, mahārājā”ti. “Dammi te, devi, puttaṃ, mā cintayī”ti vatvā devalokaṃ gantvā “atthi nu kho ettha khīṇāyuko”ti āvajjento “ayaṃ mahāpadumo uparidevaloke uppajjituṃ ito cavatī”ti ṇatvā tassa vimānaṃ gantvā “tāta mahāpaduma, manussalokaṃ gacchāhī”ti yāci. So āha - “mahārāja, mā evaṃ bhaṇi, jeguccho manussaloko”ti. “Tāta, tvaṃ manussaloke puññaṃ katvā idhūpapanno, tattheva ṭhatvā pāramiyo pūretabbā, gaccha, tātā”ti. “Dukkho, mahārāja, gabbhavāso, na sakkomi tattha vasitu”nti. “Kiṃ te, tāta, gabbhavāsena, tathā hi tvaṃ kammamakāsi, yathā padumagabbheyeva nibbattissasi, gaccha, tātā”ti punappunaṃ vuccamāno adhivāsesi.

Tato mahāpadumo devalokā cavitvā bārāṇasirañño uyyāne silāpaṭṭapokkharāṇiyaṃ padumagabbhe nibbatto. Tañca rattiṃ mahesī paccūsasamaye supinantaena vīsatiitthisahassaparivutā uyyānaṃ gantvā silāpaṭṭapokkharāṇiyaṃ padumassare puttaṃ laddhā viya ahosi. Sā pabhātāya rattiyā sīlāni rakkhamānā tattheva tattha gantvā ekaṃ padumapupphaṃ addasa. Taṃ neva tīre hoti na gambhīre. Saha dassaneneva cassā tattha puttasiṇho uppajji. Sā sāmāmyeva pavisitvā taṃ pupphaṃ aggahesi. Pupphe gahitamatteyeva pattāni vikaṃsu. Tattha taṭṭake āsittasuvaṇṇapaṭimaṃ viya dāraṃ addasa. Disvāva “putto me laddho”ti saddaṃ nicchāresi. Mahājano sādhu-kārasahassāni muñci, rañño ca pesesi. Rājā sutvā “kattha laddho”ti pucchitvā laddhokāsañca sutvā “uyyānañca pokkharāṇiyaṃ padumañca amhākaññeva khettaṃ, tasmā amhākaṃ khette jātattā khetrajo nāmāyaṃ putto”ti vatvā nagaraṃ pavesetvā vīsatisahassaitthiyo dhātikiccaṃ kārāpesi. Yā yā kumārassa ruciṃ ṇatvā patthitapatthitaṃ khādāṇiyaṃ khādāpeti, sā sā sahasaṃ labhati. Sakalabārāṇasī calitā, sabbo jano kumārassa paṇṇākārasahassāni pesesi. Kumāro taṃ taṃ atinetvā “imaṃ khāda, imaṃ bhuñjā”ti vuccamāno bhojanena ubbālho ukkaṇṭhito hutvā, gopuradvāraṃ gantvā, lākhaguḷakena kīḷati.

Tadā aññataro paccekabuddho bārāṇasiṃ nissāya isipatane vasati. So kālasseva vuṭṭhāya senāsanavattasārīraparikammamanasikārādīni sabbakiccāni katvā, paṭisallānā vuṭṭhito “ajja kattha bhikkhaṃ gahessāmī”ti āvajjento kumārassa

sampattiṃ disvā “esa pubbe kiṃ kammaṃ karī”ti vīmaṃsanto “mādisassa piṇḍapātāṃ datvā, catasso patthanā patthesi tattha tisso siddhā, ekā tāva na sijjhati, tassa upāyena ārammaṇaṃ dassemi”ti bhikkhācariyavasena kumārassa santikaṃ agamāsi. Kumāro taṃ disvā “samaṇa, mā idha āgacchi, ime hi tampi ‘idaṃ khāda, idaṃ bhuñjā’ti vadeyyu”nti āha. So ekavacaneneva tato nivattitvā attano senāsanaṃ pāvīsi. Kumāro parijanaṃ āha - “ayaṃ samaṇo mayā vuttamattova nivatto, kuddho, nu, kho mamā”ti. Tato tehi “pabbajitā nāma, deva, na kodhaparāyaṇā honti, parena pasannamanena yaṃ dinnāṃ hoti, tena yāpentī”ti vuccamānopi “kuddho eva mamāyaṃ samaṇo, khamāpessāmi na”nti mātāpitūnaṃ ārocetvā hatthiṃ abhiruhitvā, mahatā rājānubhāvena isipatanaṃ gantvā, migayūthaṃ disvā, pucchi “kiṃ nāma ete”ti? “Ete, sāmi, migā nāmā”ti. Etesaṃ “imaṃ khādatha, imaṃ bhuñjatha, imaṃ sāyathā”ti vatvā paṭijaggantā atthīti. Natthi sāmi, yattha tiṇodakaṃ sulabhaṃ, tattha vasantīti.

Kumāro “yathā ime arakkhiyamānāva yattha icchanti, tattha vasanti, kadā nu, kho, ahampi evaṃ vaseyya”nti etamārammaṇaṃ aggahesi. Paccekabuddhopi tassa āgamaṇaṃ ñatvā senāsanaṃ maggañca caṅkamañca sammajjitvā, maṭṭhaṃ katvā, ekadvikkhattuṃ caṅkamitvā, padanikkhepaṃ dassetvā, divāvihāro kāsāñca paṇṇasālañca sammajjitvā, maṭṭhaṃ katvā, pavisanapadanikkhepaṃ dassetvā, nikkhamanapadanikkhepaṃ adassetvā, aññatra agamāsi. Kumāro tattha gantvā taṃ padesaṃ sammajjitvā maṭṭhaṃ kataṃ disvā “vasati maññe ettha so paccekabuddho”ti parijanena bhāsitaṃ sutvā āha - “pātopi so samaṇo kuddho, idāni hatthiassādīhi attano okāsaṃ akkantaṃ disvā, suṭṭhutaṃ kujjheyya, idheva tumhe tiṭṭhathā”ti hatthikkhandhā oruyha ekakova senāsanaṃ pavitṭho vattasīsenā susammaṭṭhokāse padanikkhepaṃ disvā, “ayaṃ samaṇo ettha caṅkamanto na vaṇijjādikammaṃ cintesi, addhā attano hitameva cintesi maññe”ti pasannamānaso caṅkamaṃ āruhitvā, dūrīkataputhuvitakko gantvā, pāsāṇaphalake nisīditvā, sañjātaekaggo hutvā, paṇṇasālaṃ pavisitvā, vipassanto paccekabodhiññaṃ adhigantvā, purimanayeneva purohiteṇa kammaṭṭhāne pucchite gaganatale nisinno imaṃ gāthamāha -

“Migo araṇṇamhi yathā abaddho, yenicchakaṃ gacchati gocarāya;  
Viññū naro seritaṃ pekkhamāno, eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tattha migoti dve migā eṇīmigo, pasadamigo cāti. Apica sabbesaṃ āraṇṇikānaṃ catuppadānametaṃ adhivacanaṃ. Idha pana pasadamigo adhippeto. Araṇṇamhīti gāmañca gāmūpacārañca ṭhapetvā avasesaṃ araṇṇaṃ, idhaṃ pana uyyānamadhippetāṃ, tasmā uyyānamhīti vuttaṃ hoti. Yathāti paṭibhāge. Abaddhoti rajjubandhanādīhi abaddho, etena vissatthacariyaṃ dīpeti. Yenicchakaṃ gacchati gocarāyati yena yena disābhāgena gantumicchati, tena tena disābhāgena gocarāya gacchati. Vuttampi cetaṃ bhagavatā -

“Seyyathāpi, bhikkhave, āraṇṇako migo araṇṇe pavane caramāno vissattho gacchati, vissattho tiṭṭhati, vissattho nisīdati, vissattho seyyaṃ kappeti. Taṃ kissa hetu? Anāpāthagato, bhikkhave, luddassa; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu vivicceva kāmehi...pe... paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu andhamakāsi māraṃ apadaṃ, vadhitvā māraccakkhuṃ adassanaṃ gato pāpimato”ti vitthāro.

Viññū naroti paṇḍitapuriso. Seritanti sacchandavuttitaṃ aparāyattataṃ. Pekkhamānoti paññācakkhunā olokayamāno. Atha vā dhammaseritaṃ puggalaseritañca. Lokuttaradhammā hi kilesavasāṃ agamanato serino tehi samannāgatā puggalā ca, tesāṃ bhāvaniddeso seritā. Taṃ pekkhamānoti. Kiṃ vuttaṃ hoti? “Yathā migo araññaṃhi abaddho yenicchakaṃ gacchati gocarāya, kadā nu kho ahampi evaṃ gaccheyya”nti iti me tumhehi ito cito ca parivāretvā t̥hitehi baddhassa yenicchakaṃ gantuṃ alabhantassa tasmīṃ yenicchakagamanābhāvena yenicchakagamane cānisaṃsaṃ disvā anukkamena samathavipassanā pāripūriṃ agamaṃsu. Tato paccekabodhiṃ adhigatomhi. Tasmā aññopi viññū paṇḍito naro seritaṃ pekkhamāno eko care khaggavisāṇakappoti. Sesāṃ vuttanayeneva veditabbanti.

*Migaaraññagāthāvaṇṇanā samattā.*

**40.** Āmantanā hotīti kā uppatti? Atīte kira ekavajjikabrahmadatto nāma rājā ahosi mudukajātiko. Yadā amaccā tena saha yuttaṃ vā ayuttaṃ vā mantetukāmā honti, tadā naṃ pāṭiyekkaṃ pāṭiyekkaṃ ekamantaṃ nenti. Taṃ ekadivasāṃ divāseyyaṃ upagataṃ aññataro amacco “deva, mama sotabbaṃ atthī”ti ekamantaṃ gamanaṃ yāci. So utt̥hāya agamāsi. Puna eko mahāupaṭṭhāne nisinnaṃ varaṃ yāci, eko hatthikkhandhe, eko assapiṭṭhiyaṃ, eko suvaṇṇarathe, eko sivikāya nisīditvā uyyānaṃ gacchantaṃ yāci. Rājā tato orohitvā ekamantaṃ agamāsi. Aparo janapadacārikaṃ gacchantaṃ yāci, tassāpi vacanaṃ sutvā hatthito oruya ekamantaṃ agamāsi. Evaṃ so tehi nibbinno hutvā pabbaji. Amaccā issariyena vaḍḍhanti. Tesu eko gantvā rājānaṃ āha - “amukaṃ, mahārāja, janapadaṃ mayhaṃ dehī”ti. Rājā “taṃ itthannāmo bhuñjatī”ti bhaṇati. So rañño vacanaṃ anādiyitvā “gacchāmahaṃ taṃ janapadaṃ gahetvā bhuñjāmi”ti tattha gantvā, kalahaṃ katvā, puna ubhopi rañño santikaṃ āgantvā, aññamaññassa dosaṃ ārocenti. Rājā “na sakkā ime tosetu”nti tesāṃ lobhe ādīnavaṃ disvā vipassanto paccekasambodhiṃ sacchākāsi. So purimanayeneva imaṃ udānagāthaṃ abhāsi -

“Āmantanā hoti sahāyamajjhe, vāse t̥hāne gamane cārikāya;  
Anabhijjhitaṃ seritaṃ pekkhamāno, eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tassattho - sahāyamajjhe t̥hitassa divāseyyasaṅkhāte vāse ca, mahāupaṭṭhānasaṅkhāte t̥hāne ca, uyyānagamanasaṅkhāte gamane ca, janapadacārikasaṅkhātāya cārikāya ca “idaṃ me suṇa, idaṃ me dehī”tiādīnā nayena tathā tathā āmantanā hoti, tasmā ahaṃ tattha nibbijjitvā yāyaṃ ariyajanasevitā anekānisaṃsā ekantasukhā, evaṃ santepi lobhābhibhūtehi sabbakāpurisehi anabhijjhitaṃ anabhipatthitaṃ pabbajjā, taṃ anabhijjhitaṃ paresāṃ avasavattanena dhammapuggalavasena ca seritaṃ pekkhamāno vipassanaṃ ārabhitvā anukkamena paccekasambodhiṃ adhigatomhīti. Sesāṃ vuttanayamevāti.

*Āmantanāgāthāvaṇṇanā samattā.*

**41.** Khiddā ratīti kā uppatti? Bārāṇasiyaṃ ekaputtakabrahmadatto nāma rājā ahosi. So cassa ekaputtako piyo ahosi manāpo pāṇasamo. So sabbiriyāpathesu puttaṃ gahetvāva vattati. So ekadivasāṃ uyyānaṃ gacchantaṃ taṃ t̥hapetvā gato. Kumāropi taṃ divasaṃyeva uppannena byādhinā mato. Amaccā “puttasinehena rañño hadayampi phaleyyā”ti anārocetvāva naṃ jhāpesuṃ. Rājā uyyāne surāmadena matto puttaṃ neva sari, tathā dutiyadivasepi nhānabhojanavelāsu. Atha bhuttāvī

nisinno saritvā “puttaṃ me ānethā”ti āha. Tassa anurūpena vidhānena taṃ pavattiṃ ārocesuṃ. Tato sokābhibhūto nisinno evaṃ yoniso manasākāsi “imasmim̐ sati idaṃ hoti, imassuppādā idaṃ uppajjati”ti. So evaṃ anukkamena anulomapaṭilomaṃ paṭiccasamuppādaṃ sammasanto paccekabodhiṃ sacchākāsi. Sesāṃ saṃsaggagāthāya vuttasadisameva ṭhapetvā gāthāyatthavaṇṇanaṃ.

Atthavaṇṇanāyaṃ pana khiḍḍāti kīlanā. Sā duvidhā hoti - kāyikā, vācasikā ca. Tattha kāyikā nāma hatthīhipi kīlanti, assehipi, rathehipi, dhanūhipi, tharūhipīti evamādi. Vācasikā nāma gītaṃ, silokabhaṇanaṃ, mukhabherīti evamādi. Ratīti pañcakāmaguṇarati. Vipulanti yāva aṭṭhimiñjaṃ āhacca ṭhānena sakalattabhāvabyāpakaṃ. Sesāṃ pākāṭameva. Anusandhiyojanāpi cettha saṃsaggagāthāya vuttanayeneva veditabbā, tato parañca sabbanti.

*Khiḍḍāratigāthāvaṇṇanā samattā.*

**42.** Cātuddisoti kā uppatti? Pubbe kira kassapassa bhagavato sāsane pañca paccekabodhisattā pabbajitvā vīsati vassasahassāni gatapaccāgatavattaṃ pūretvā devaloke uppannā. Tato cavitvā tesāṃ jeṭṭhako bārāṇasiyaṃ rājā ahosi, sesā pākaticarājāno. Te cattāropi kammaṭṭhānaṃ uggaṇhitvā, rajjaṃ pahāya pabbajitvā, anukkamena paccekabuddhā hutvā nandamūlakapabbhāre vasantā ekadivasaṃ samāpattito vuṭṭhāya vaṃsakaḷīragāthāyaṃ vuttanayeneva attano kammañca sahāyañca āvajjetvā ñatvā bārāṇasirañño upāyena ārammaṇaṃ dassetuṃ okāsaṃ gavesanti. So ca rājā tikkhattuṃ rattiyā ubbijjati, bhīto vissaraṃ karoti, mahātale dhāvati. Purohitena kālasseva vuṭṭhāya sukhasēyyaṃ pucchitopi “kuto me, ācariya, sukha”nti sabbāṃ taṃ pavattiṃ ārocesi. Purohitopi “ayaṃ rogo na sakkā yena kenaci uddhamvirecanādinā bhesajjakammena vinetuṃ, mayhaṃ pana khādanūpāyo uppanno”ti cintetvā “rajjahānījīvitantarāyādīnaṃ pubbanimittaṃ etaṃ mahārājā”ti rājānaṃ suṭṭhutaṃ ubbejetvā tassa vūpasamanatthaṃ “ettake ca ettake ca hatthiassarathādayo hiraññasuvaṇṇaṃ dakkhiṇaṃ datvā yañño yajitabbo”ti taṃ yaññayajane samādapesi.

Tato paccekabuddhā anekāni pañasahassāni yaññatthāya sampiṇḍiyamānāni disvā “etasmim̐ kamme kate dubbodhaneyyo bhavissati, handa naṃ paṭikacceva gantvā pekkhāmā”ti vaṃsakaḷīragāthāyaṃ vuttanayeneva āgantvā piṇḍāya caramānā rājaṇaṇe paṭipāṭiyā agamaṃsu. Rājā sīhapañjare ṭhito rājaṇaṇaṃ olokayamāno te addakkihi, saha dassaneneva cassa sineho uppajji. Tato te pakkosāpetvā ākāsatale paññattāsane nisīdāpetvā sakkaccaṃ bhojetvā katabhattakicce “ke tumhe”ti pucchi. “Mayaṃ, mahārāja, cātuddisā nāmā”ti. “Bhante, cātuddisāti imassa ko attho”ti? “Catūsu disūsu katthaci kutoci bhayaṃ vā cittutrāso vā amhākaṃ natthi, mahārāja”ti. “Bhante, tumhākaṃ taṃ bhayaṃ kiṃ kāraṇā na hoti”ti? “Mayaṃhi, mahārāja, mettaṃ bhāvema, karuṇaṃ bhāvema, muditaṃ bhāvema, upekkhaṃ bhāvema, tena no taṃ bhayaṃ na hoti”ti vatvā uṭṭhāyāsanaṃ attano vasatiṃ agamaṃsu.

Tato rājā cintesi “ime samaṇā mettādibhāvanāya bhayaṃ na hotīti bhaṇanti, brāhmaṇā pana anekasahassapaṇavādhaṃ vaṇṇayanti, kesāṃ nu kho vacanaṃ sacca”nti. Athassa etadahosi - “samaṇā suddhena asuddhaṃ dhovanti, brāhmaṇā pana asuddhena asuddhaṃ. Na ca sakkā asuddhena asuddhaṃ dhovituṃ, pabbajitānaṃ eva vacanaṃ sacca”nti. So “sabbe sattā sukhitā hontū”tiādinā nayena

mettādayo cattāropi brahmavihāre bhāvetvā hitapharaṇacittena amacce āṇāpesi  
“sabbe pāṇe muñcatha, sītāni pāṇiyāni pivantu, haritāni tiṇāni khādantu, sīto ca  
nesaṃ vāto upavāyatū”ti. Te tathā akaṃsu.

Tato rājā “kalyāṇamittānaṃ vacaneneva pāpakammato muttomhī”ti tattheva nisinno  
vipassitvā paccekasambodhiṃ sacchākāsi. Amaccehi ca bhojanavelāyaṃ “bhuñja,  
mahārāja, kālo”ti vutte “nāhaṃ rājā”ti purimanayeneva sabbāṃ vatvā imaṃ  
udānabyākaraṇagāthaṃ abhāsi -

“Cātuddiso appaṭigho ca hoti, santussamāno itarītarena;  
Parissayānaṃ sahitā achambhī, eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tattha cātuddisoti catūsu disāsu yathāsukhavihārī, “ekaṃ disaṃ pharitvā  
viharatī”tiādinā vā nayena brahmavihārabhāvanāpharitā catasso disā assa santītipi  
cātuddiso. Tāsu disāsu katthaci satte vā saṅkhāre vā bhayena na paṭihaññatīti  
appaṭigho. Santussamānoti dvādasavidhassa santosassavasena santussako,  
itarītarenāti uccāvacena paccayena. Parissayānaṃ sahitā achambhīti ettha  
parissayanti kāyacittāni, parihāpenti vā tesāṃ sampattiṃ, tāni vā paṭicca sayantīti  
parissayā, bāhirānaṃ sīhabyagghādīnaṃ abbhantarānañca kāmaccchandādīnaṃ  
kāyacittupaddavānaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Te parissaye adhivāsanakhantiyā ca  
vīriyādīhi dhammehi ca sahatīti parissayānaṃ sahitā.

Thaddhabhāvakarabhayābhāvena achambhī. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yathā te cattāro  
samaṇā, evaṃ itarītarena paccayena santussamāno ettha paṭipattipadaṭṭhāne  
santose ṭhito catūsu disāsu mettādibhāvanāya cātuddiso, sattasaṅkhāresu  
paṭihananabhayābhāvena appaṭigho ca hoti. So cātuddisattā vuttappakārānaṃ  
parissayānaṃ sahitā, appaṭighattā achambhī ca hotīti evaṃ paṭipattiguṇaṃ disvā  
yoniso paṭipajjitvā paccekabodhiṃ adhigatomhīti. Atha vā te samaṇā viya  
santussamāno itarītarena vuttanayeneva cātuddiso hotīti ñatvā evaṃ  
cātuddisabhāvaṃ patthayanto yoniso paṭipajjitvā adhigatomhi. Tasmā aññopi īdisaṃ  
ṭhānaṃ patthayamāno cātuddisatāya parissayānaṃ sahitā appaṭighatāya ca  
achambhī hutvā eko care khaggavisāṇakappoti. Sesāṃ vuttanayamevāti.

*Cātuddisagāthāvaṇṇanā samattā.*

**43.** Dussaṅgahāti kā uppatti? Bārāṇasirañño kira aggamaheśī kālamakāsi. Tato  
vītivattesu sokadivasesu ekaṃ divasaṃ amaccā “rājūnaṃ nāma tesu tesu kiccesu  
aggamaheśī avassaṃ icchitabbā, sādhu, devo, aññaṃ devīṃ ānetū”ti yāciṃsu.  
Rājā “tena hi, bhaṇe, jānāthā”ti āha. Te pariyesantā sāmantarajje rājā mato. Tassa  
devī rajjaṃ anusāsati. Sā ca gabbhinī hoti. Amaccā “ayaṃ rañño anurūpā”ti ñatvā  
taṃ yāciṃsu. Sā “gabbhinī nāma manussānaṃ amanāpā hoti, sace āgametha, yāva  
vijāyāmi, evaṃ hotu, no ce, aññaṃ pariyesathā”ti āha. Te raññopi etamatthaṃ  
ārocesuṃ. Rājā “gabbhinīpi hotu ānethā”ti. Te ānesuṃ. Rājā taṃ abhisiñcitvā  
sabbāṃ mahesībhogāṃ adāsi. Tassā parijanañca nānāvidhehi paṇṇākārehi  
saṅgaṇhāti. Sā kālena puttāṃ vijāyi. Tampi rājā attano jātaputtamiva  
sabbiriyāpathesu aṅke ca ure ca katvā viharati. Tato deviyā parijano cintesi “rājā  
ataviya saṅgaṇhāti kumāraṃ, ativissāsaniyāni rājahadayāni, handa naṃ  
paribhedemā”ti.

Tato kumāraṃ - “tvaṃ, tāta, amhākaṃ rañño putto, na imassa rañño, mā ettha vissāsaṃ āpajjī”ti āhaṃsu. Atha kumāro “ehi puttā”ti rañña vuccamānopi hatthe gahetvā ākaḍḍhiyamānopi pubbe viya rājānaṃ na allīyati. Rājā “kiṃ eta”nti vīmaṃsanto taṃ pavattiṃ ñatvā “are, ete mayā evaṃ saṅgahitāpi paṭikūlavuttino evā”ti nibbijjivā rājānaṃ pahāya pabbajito. “Rājā pabbajito”ti amaccaparijanāpi bahū pabbajitā, “saparijano rājā pabbajito”ti manussā paṇīte paccaye upanenti. Rājā paṇīte paccaye yathāvuḍḍhaṃ dāpeti. Tattha ye sundaraṃ labhanti, te tussanti. Itare ujjhāyanti “mayāṃ pariveṇasammajjanādīni sabbakiccāni karontā lūkhabhattaṃ jīṇṇavatthañca labhāmā”ti. So tampi ñatvā “are, yathāvuḍḍhaṃ diyyamānēpi nāma ujjhāyanti, aho, ayaṃ parisā dussaṅgahā”ti pattacīvaraṃ ādāya eko araṇṇaṃ pavisitvā vipassanaṃ ārabhitvā paccekabodhiṃ sacchākāsi. Tattha āgatehi ca kammaṭṭhānaṃ pucchito imaṃ gāthaṃ abhāsi -

“Dussaṅgahā pabbajitāpi eke, atho gahaṭṭhā gharamāvasantā;  
Appossukko paraputtesu hutvā, eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Sā atthato pākaṭā eva. Ayaṃ pana yojanā - dussaṅgahā pabbajitāpi eke, ye asantosābhibhūtā, tathāvidhā eva ca atho gahaṭṭhā gharamāvasantā. Etamahaṃ dussaṅgahabhāvaṃ jigucchanto vipassanaṃ ārabhitvā paccekabodhiṃ adhigatomhīti. Sesaṃ purimanayeneva veditabbanti.

*Dussaṅgahagāthāvaṇṇanā samattā.*

**44.** Oropayitvāti kā uppatti? Bārāṇasiyaṃ kira cātumāsikabrahmadatto nāma rājā gimhānaṃ paṭhame māse uyyānaṃ gato. Tattha ramaṇīye bhūmibhāge nīlaghanapattasañchannaṃ koviḷārarukkhaṃ disvā “koviḷāramūle mama sayanaṃ paññāpethā”ti vatvā uyyāne kīḷitvā sāyanhasamayaṃ tattha seyyaṃ kappesi. Puna gimhānaṃ majjhime māse uyyānaṃ gato. Tadā koviḷāro pupphito hoti, tadāpi tattheva akāsi. Puna gimhānaṃ pacchime māse gato. Tadā koviḷāro sañchinnapatto sukkharukkho viya hoti. Tadāpi so adisvāva taṃ rukkaṃ pubbapariyayena tattheva seyyaṃ āṇāpesi. Amaccā jānantāpi “rañña āṇatta”nti bhayena tattha sayanaṃ paññāpesuṃ. So uyyāne kīḷitvā sāyanhasamayaṃ tattha seyyaṃ kappento taṃ rukkaṃ disvā “are, ayaṃ pubbe sañchannapatto maṇimayo viya abhirūpadassano aho. Tato maṇivaṇṇasākhantare ṭhapitapavāḷaṅkurasadisehi pupphehi sassirikacārudassano aho. Muttādalasadisavālikākiṇṇo cassa heṭṭhā bhūmibhāgo bandhanā pamuttapupphasañchanno rattakambalasanthato viya aho. So nāmajja sukkharukkho viya sākhamattāvaseso ṭhito. ‘Aho, jarāya upahato koviḷāro’”ti cintetvā “anupādinnaṃpi tāva jarā haññati, kimaṅga pana upādinna”nti aniccasaññaṃ paṭilabhi. Tadanusāreneva sabbasañkhāre dukkhato anattato ca vipassanto “aho vatāhampi sañchinnapatto koviḷāro viya apetaḡihibyañjano bhavēyya”nti patthayamāno anupubbena tasmīṃ sayanatale dakkhiṇena passena nipannoyeva paccekabodhiṃ sacchākāsi. Tato gamanakāle amaccehi “kālo gantuṃ, mahārājā”ti vutte “nāhaṃ rājā”tiādīni vatvā purimanayeneva imaṃ gāthaṃ abhāsi -

“Oropayitvā gihibyañjanāni, sañchinnapatto yathā koviḷāro;  
Chetvāna vīro gihibandhanāni, eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tattha oropayitvāti apanetvā. Gihibyañjanānīti kesamassuodātavattāḷaṅkāramālāgandhavilepanaitthiputtadāsīdāsādīni. Etāni hi gihibhāvaṃ byañjayanti, tasmā “gihibyañjanānī”ti vuccanti. Sañchinnapattoti

patitapatto. Chetvānāti maggañāṇena chinditvā. Vīroti maggavīriyasamannāgato. Ghibandhanānīti kāmabandhanāni. Kāmā hi gihīnaṃ bandhanāni. Ayaṃ tava padattho.

Ayaṃ pana adhippāyo - “aho vatāhampi oropayitvā ghibyañjanāni sañchinnapatto yathā koviḷāro bhavye”nti evaṃhi cintayamāno vipassanaṃ ārabhitvā paccekabodhiṃ adhigatommhīti. Sesam purimanayeneva veditabbanti.

Koviḷāragāthāvaṇṇanā samattā. Paṭhamo vaggo niṭṭhito.

**45-46.** Sace labhethāti kā uppatti? Pubbe kira kassapassa bhagavato sāsane dve paccekabodhisattā pabbajitvā vīsati vassasahassāni gatapaccāgatavattaṃ pūretvā devaloke uppannā. Tato cavitvā tesam jetṭhako bārāṇasirañño putto ahosi, kaniṭṭho purohitassa putto ahosi. Te ekadivasamyeva paṭisandhiṃ gahetvā ekadivasameva mātukucchito nikkhamitvā sahapamsukīlitasahāyakā ahesum. Purohitaputto paññavā ahosi. So rājaputtaṃ āha - “samma, tvaṃ pituno accayena rajjaṃ labhissasi, ahaṃ purohitaṭṭhānaṃ, susikkhitena ca sukhaṃ rajjaṃ anusāsituṃ sakkā, ehi sippaṃ uggahessāmā”ti. Tato ubhopi pubbopacitakammā hutvā gāmanigamādīsu bhikkhaṃ caramānā paccantajanapadagāmaṃ gatā. Tañca gāmaṃ paccekabuddhā bhikkhācāraṇāya pavisanti. Atha manussā paccekabuddhe disvā ussāhajātā āsanāni paññāpentī, paṇītaṃ khādaniyaṃ bhojanīyaṃ upanāmenti, mānenti, pūjenti. Tesam etadahosi - “amhehi sadisā uccākulikā nāma natthi, atha ca panime manussā yadi icchanti, amhākaṃ bhikkhaṃ denti, yadi ca nicchanti, na denti, imesaṃ pana pabbajitānaṃ evarūpaṃ sakkāraṃ karonti, addhā ete kiñci sippaṃ jānanti, handa nesaṃ santike sippaṃ uggaṇhāmā”ti.

Te manussesu paṭikkantesu okāsaṃ labhitvā “yaṃ, bhante, tumhe sippaṃ jānātha, taṃ amhepi sikkhāpethā”ti yāciṃsu. Paccekabuddhā “na sakkā apabbajitena sikkhitu”nti āhaṃsu. Te pabbajjaṃ yācitvā pabbajīṃsu. Tato nesaṃ paccekabuddhā “evaṃ vo nivāsetabbaṃ, evaṃ pārupitabba”ntiādinā nayena ābhisamācārikaṃ ācikkhitvā “imassa sippassa ekibhāvābhīrati nipphatti, tasmā ekeneva nisīditabbaṃ, ekena caṅkamatibbaṃ, ṭhātabbaṃ, sayitabba”nti pāṭiyekkaṃ paṇṇasālamadaṃsu. Tato te attano attano paṇṇasālaṃ pavisitvā nisīdiṃsu. Purohitaputto nisinnakālato pabhūti cittasamādhānaṃ laddhā jhānaṃ labhi. Rājaputto muhutteneva ukkaṇṭhito tassa santikaṃ āgato. So taṃ disvā “kiṃ, sammā”ti pucchi. “Ukkaṇṭhitommhī”ti āha. “Tena hi idha nisīdā”ti. So tattha muhuttaṃ nisīditvā āha - “imassa kira, samma, sippassa ekibhāvābhīrati nipphatti”ti purohitaputto “evaṃ, samma, tena hi tvaṃ attano nisinnokāsaṃ eva gaccha, uggahessāmi imassa sippassa nipphatti”nti āha. So gantvā punapi muhutteneva ukkaṇṭhito purimanayeneva tikkhattuṃ āgato.

Tato naṃ purohitaputto tattheva uyyojetvā tasmim gate cintesi “ayaṃ attano ca kammaṃ hāpeti, mama ca idhābhikkhaṇaṃ āgacchanta”ti. So paṇṇasālato nikkhamma araṇṇaṃ pavitṭho. Itaro attano paṇṇasālāyeva nisinno punapi muhutteneva ukkaṇṭhito hutvā tassa paṇṇasālaṃ āgantvā ito cito ca maggantopi taṃ adisvā cintesi - “yo gahaṭṭhakāle paṇṇākāraṃpi ādāya āgato maṃ daṭṭhuṃ na labhati, so nāma mayi āgate dassanampi adātukāmo pakkāmi, aho, re citta, na lajjasi, yaṃ maṃ catukkhattuṃ idhānesi, sodāni te vase na vattissāmi, aññadatthu taṃyeva mama vase vattāpessāmi”ti attano senāsanaṃ pavisitvā vipassanaṃ ārabhitvā paccekabodhiṃ sacchikatvā ākāseṇa nandamūlakapabbhāraṃ agamāsi.

Itaropi araṇṇaṃ pavisitvā vipassanaṃ ārabhitvā paccekabodhiṃ sacchikatvā tattheva agamāsi. Te ubhopi manosilātale nisīditvā pāṭiyekkaṃ pāṭiyekkaṃ imā udānagāthāyo abhāsiṃsu -

“Sace labhetha nipakaṃ sahāyaṃ, saddhiṃ caraṃ sādhuviḥārī dhīraṃ;  
Abhibhuyya sabbāni parissayāni, careyya tenattamano satimā.

“No ce labhetha nipakaṃ sahāyaṃ, saddhiṃ caraṃ sādhuviḥārī dhīraṃ;  
Rājāva raṭṭhaṃ vijitaṃ pahāya, eko care mātaṅgaraṇṇeva nāgo”ti.

Tattha nipakanti pakatinipuṇaṃ paṇḍitaṃ kasiṇaparikkammādīsu kusalaṃ. Sādhuviḥārīnti appanāviḥārena vā upacārena vā samannāgataṃ. Dhīraṃ dhitisaṃpannaṃ. Tattha nipakattena dhitisaṃpadā vuttā. Idha pana dhitisaṃpannamevāti attho. Dhiti nāma asithilaparakkamatā, “kāmaṃ taco ca nhāru cā”ti evaṃ pavattavīriyassettaṃ adhivacanaṃ. Apica dhikataṭṭhāpotipi dhīro. Rājāva raṭṭhaṃ vijitaṃ pahāyāti yathā paṭirājā “vijitaṃ raṭṭhaṃ anattāhava”nti ṇatvā rajjaṃ pahāya eko carati, evaṃ bālasahāyaṃ pahāya eko care. Atha vā rājāva raṭṭhanti yathā sutasoma rājā vijitaṃ raṭṭhaṃ pahāya eko cari, yathā ca mahājanako, evaṃ eko careti ayampi tassattho. Sesaṃ vuttānusārena sakkā jānitunti na vitthāritanti.

*Sahāyagāthāvaṇṇanā samattā.*

**47.** Addhā pasaṃsāmaṃti imissā gāthāya yāva ākāsatāle paññattāsane paccekabuddhānaṃ nisajjā, tāva cātuddisagāthāya uppattisadisā eva uppatti. Ayaṃ pana viseso - yathā so rājā rattiyā tikkhattuṃ ubbijji, na tathā ayaṃ, nevassa yaṇṇo paccupaṭṭhito ahoṣi. So ākāsatāle paññattesu āsanesu paccekabuddhe nisīdāpetvā “ke tumhe”ti pucchi. “Mayaṃ, mahārāja, anavajjabhojino nāmā”ti. “Bhante, ‘anavajjabhojino’ti imassa ko attho”ti? “Sundaraṃ vā asundaraṃ vā laddhā nibbikārā bhuñjāma, mahārājā”ti. Taṃ sutvā raṇṇo etadahosi “yaṃnūnāhaṃ ime upaparikkheyyaṃ edisā vā no vā”ti. Taṃ divasaṃ kaṇājakena bilaṅgadutiyaṃ parivisi. Paccekabuddhā amataṃ bhuñjantā viya nibbikārā bhuñjiṃsu. Rājā “honti nāma ekadivasaṃ paṭiññātattā nibbikārā, sve jānissāmī”ti svātanāyapi nimantesi. Tato dutiyadivasepi tathevākāsi. Tepi tatheva paribhuñjiṃsu. Atha rājā “idāni sundaraṃ datvā vīmaṃsissāmī”ti punapi nimantetvā, dve divase mahāsakkāraṃ katvā, paṇītena ativicitrena khādanīyena bhojanīyena parivisi. Tepi tatheva nibbikārā bhuñjitvā raṇṇo maṅgalaṃ vatvā pakkamiṃsu. Rājā acirapakkantesu tesu “anavajjabhojinova ete samaṇā, aho vatāhampi anavajjabhojī bhavēyya”nti cintetvā mahārājaṃ pahāya pabbajjaṃ samādāya vipassanaṃ ārabhitvā, paccekabuddho hutvā, mañjūsakarukkhamaṃle paccekabuddhānaṃ majjhe attano ārammaṇaṃ vibhāvento imaṃ gāthaṃ abhāsi -

“Addhā pasaṃsāma sahāyasampadaṃ, seṭṭhā samā sevitaḥḥā sahāyā;  
Ete aladdhā anavajjabhojī, eko care khaggavisāṇakappa”ti.

Sā padatthato uttānā eva. Kevalaṃ pana sahāyasampadanti ettha asekhehi sīlādikkhandhehi sampannā sahāyā eva sahāyasampadāti veditabbā. Ayaṃ panettha yojanā - yāyaṃ vuttā sahāyasampadā, taṃ sahāyasampadaṃ addhā pasaṃsāma, ekaṃseneva thomemāti vuttaṃ hoti. Kathaṃ? Seṭṭhā samā sevitaḥḥā sahāyāti. Kasmā? Attano hi sīlādīhi seṭṭhe sevamānassa sīlādayo dhammā anuppannā

uppajjanti, uppannā vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ pāpuṇanti. Same sevamānassa aññamaññaṃ samadhāraṇena kukkuccassa vinodanena ca laddhā na parihāyanti. Ete pana saḥāyake seṭṭhe ca same ca aladdhā kuhanādimicchājīvaṃ vajjetvā dhammena samena uppannaṃ bhojanaṃ bhuñjanto tattha ca paṭighānunayaṃ anuppādentō anavajjabhojī hutvā atthakāmo kulaputto eko care khaggavisāṇakappo. Ahampi hi evaṃ caranto imaṃ sampattiṃ adhigatomhīti.

*Anavajjabhojigāthāvaṇṇanā samattā.*

**48.** Disvā suvaṇṇassāti kā uppatti? Aññataro bārāṇasirājā gimhasamaye divāseyyaṃ upagato. Santike cassa vaṇṇadāsī gosītacandanaṃ pisati. Tassā ekabāhāyaṃ ekaṃ suvaṇṇavalayaṃ, ekabāhāyaṃ dve, tāni saṅghaṭṭanti itaraṃ na saṅghaṭṭati. Rājā taṃ disvā “evameva gaṇavāse saṅghaṭṭanā, ekavāse asaṅghaṭṭanā”ti punappunaṃ taṃ dāsiṃ olokayamāno cintesi. Tena ca samayena sabbālaṅkārabhūsitā devī taṃ bījayanīti ṭhitā hoti. Sā “vaṇṇadāsīyā paṭibaddhacitto maññe rājā”ti cintetvā taṃ dāsiṃ utṭhāpetvā sayameva pisitumāraddhā. Tassā ubhosu bāhāsu aneke suvaṇṇavalayā, te saṅghaṭṭantā mahāsaddaṃ janayiṃsu. Rājā suṭṭhutaṃ nibbinno dakkhiṇena passena nipannoyeva vipassanaṃ ārabhitvā paccekabodhiṃ sacchākāsi. Taṃ anuttarena sukkena sukhiṃ nipannaṃ candanahatthā devī upasaṅkamitvā “ālimpāmi, mahārājā”ti āha. Rājā - “apehi, mā ālimpāhi”ti āha. Sā “kissa, mahārājā”ti āha. So “nāhaṃ rājā”ti. Evametesam taṃ kathāsallāpaṃ sutvā amaccā upasaṅkamiṃsu. Tehipi mahārājavādena ālapito “nāhaṃ, bhaṇe, rājā”ti āha. Sesam paṭhamagāthāya vuttasadisameva.

Ayaṃ pana gāthāvaṇṇanā - disvāti oloketvā. Suvaṇṇassāti kañcanassa “valayānī”ti pāṭhaseso. Sāvasesapāṭho hi ayaṃ attho. Pabhassarānīti pabhāsanasilāni, jutimantānīti vuttaṃ hoti. Sesam uttānatthameva. Ayaṃ pana yojanā - disvā bhujasmiṃ suvaṇṇassa valayāni “gaṇavāse sati saṅghaṭṭanā, ekavāse asaṅghaṭṭanā”ti evaṃ cinto vipassanaṃ ārabhitvā paccekabodhiṃ adhigatomhīti. Sesam vuttanayamevāti.

*Suvaṇṇavalayagāthāvaṇṇanā samattā.*

**49.** Evaṃ dutiyenāti kā uppatti? Aññataro bārāṇasirājā daharova pabbajitukāmo amacce āṇāpesi “deviṃ gahetvā rajjaṃ pariharatha, ahaṃ pabbajissāmī”ti. Amaccā “na, mahārāja, arājakaṃ rajjaṃ amhehi sakkā rakkhituṃ, sāmantarājāno āgamma vilumpissantī, yāva ekaputtōpi uppajjati, tāva āgamehī”ti saññāpesuṃ. Muducitto rājā adhivāsesi. Atha devī gabbhaṃ gaṇhi. Rājā punapi te āṇāpesi - “devī gabbhinī, puttaṃ jātaṃ rajje abhisiñcitvā rajjaṃ pariharatha, ahaṃ pabbajissāmī”ti. Amaccā “dujjānaṃ, mahārāja, etaṃ devī puttaṃ vā vijāyissati dhītaṃ vā, vijāyanakālaṃ tāva āgamehī”ti punapi saññāpesuṃ. Atha sā puttaṃ vijāyi. Tadāpi rājā tatheva amacce āṇāpesi. Amaccā punapi rājānaṃ “āgamehi, mahārāja, yāva, paṭibalo hotī”ti bahūhi kāraṇehi saññāpesuṃ. Tato kumāre paṭibale jāte amacce sannipātāpetvā “paṭibalo ayaṃ, taṃ rajje abhisiñcitvā paṭipajjathā”ti amaccānaṃ okāsaṃ adatvā antarāpaṇā kāsāyavatthādayo sabbaparikkhāre āharāpetvā antepure eva pabbajitvā mahājanako viya nikkhami. Sabbaparijano nānappakāraṃ paridevamāno rājānaṃ anubandhi.

Rājā yāva attano rajjasīmā, tāva gantvā kattaradaṇḍena lekhaṃ katvā “ayaṃ lekhaṃ nātikkamitabbā”ti āha. Mahājano lekhaṃ sīsaṃ katvā, bhūmiyaṃ nipanno paridevamāno “tuyhaṃ dāni, tāta, rañño āṇa, kiṃ karissatī”ti kumāraṃ lekhaṃ atikkamāpesi. Kumāro “tāta, tātā”ti dhāvitvā rājānaṃ sampāpuṇi. Rājā kumāraṃ disvā “etaṃ mahājanaṃ pariharanto rajjaṃ kāresiṃ, kiṃ dāni ekaṃ dāraṃ pariharitum na sakkhissa”nti kumāraṃ gahetvā araṇṇaṃ pavittṭho, tattha pubbapaccekabuddhehi vasitapaṇṇasālaṃ disvā vāsaṃ kappesi saddhiṃ puttena. Tato kumāro varasayanādīsu kataparicayo tiṇasanthāraṃ vā rajjumaṇḍake vā sayamāno rodāti. Sītavātādīhi phuṭṭho samāno “sītaṃ, tāta, uṇhaṃ, tāta, makkhikā, tāta, khādanti, chātomhi, tāta, pipāsitomhi, tātā”ti vadati. Rājā taṃ saññāpentoyeva rattim vītināmeti. Divāpissa piṇḍāya caritvā bhattaṃ upanāmeti, taṃ hoti missakabhattaṃ kaṅguvarakamuggādibahulaṃ. Kumāro acchādentampi taṃ jighacchāvasena bhuñjamāno katipāheneva uṇhe ṭhapitapadumaṃ viya milāyi. Paccekabodhisatto pana paṭisaṅkhānabalena nibbikāroyeva bhuñjati.

Tato so kumāraṃ saññāpento āha - “nagarasmim, tāta, paṇītāhāro labbhati, tattha gacchāmā”ti. Kumāro “āma, tātā”ti āha. Tato naṃ purakkhatvā āgatamaggeneva nivatti. Kumāramātāpi devī “na dāni rājā kumāraṃ gahetvā araṇṇe ciraṃ vasissati, katipāheneva nivattissatī”ti cintetvā raññaṃ kattaradaṇḍena likhitatṭhāneyeva vatim kārāpetvā vāsaṃ kappesi. Tato rājā tassā vatiyā avidūre ṭhatvā “ettha te, tāta, mātā nisinnā, gacchāhi”ti pesesi. Yāva ca so taṃ ṭhānaṃ pāpuṇāti, tāva udikkhanto atṭhāsi “mā heva naṃ koci viheṭṭheyyā”ti. Kumāro mātu santikaṃ dhāvanto agamāsi. Ārakkhakapurisā ca naṃ disvā deviyā ārocesum. Devī vīsatināṭakitthisahassaparivutā gantvā paṭiggahesi, rañño ca pavattim pucchi. Atha “pacchato āgacchatī”ti sutvā manusse pesesi. Rājāpi tāvadeva sakavasatiṃ agamāsi. Manussā rājānaṃ adisvā nivattimsu. Tato devī nirāsava hutvā, puttaṃ gahetvā, nagaraṃ gantvā, taṃ rajje abhisiñci. Rājāpi attano vasatiṃ patvā, tattha nisinno vipassitvā, paccekabodhiṃ sacchikatvā, mañjūsakarukkhamaṇḍale paccekabuddhānaṃ majjhe imaṃ udānagāthaṃ abhāsi -

“Evaṃ dutiyena saha mamassa, vācābhilāpo abhisajjanā vā;  
Etaṃ bhayaṃ āyatim pekkhamāno, eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Sā padatthato uttānā eva. Ayaṃ panettha adhippāyo - yvāyaṃ etena dutiyena kumārena sītuṇhādīni nivedentena saha vāsaṃ taṃ saññāpentassa mama vācābhilāpo, tasmim sinehasena abhisajjanā ca jātā, sace ahaṃ imaṃ na pariccajāmi, tato āyatimpi hessati yatheva idāni; evaṃ dutiyena saha mamassa vācābhilāpo abhisajjanā vā. Ubhayampi cetam antarāyakaraṃ visesādhigamassāti etaṃ bhayaṃ āyatim pekkhamāno taṃ chaḍḍetvā yoniso paṭipajjitvā paccekabodhiṃ adhigatohīti. Sesam vuttanayamevāti.

*Āyatibhayaḡāthāvaṇṇanā samattā.*

**50.** Kāmā hi citrāti kā uppatti? Bārāṇasiyaṃ kira seṭṭhiputto daharova seṭṭhitṭhānaṃ labhi. Tassa tiṇṇaṃ utūnaṃ tayo pāsādā honti. So tattha sabbasampattīhi devakumāro viya paricāreti. So daharova samāno “pabbajissāmī”ti mātāpitāro yāci. Te naṃ vārenti. So tatheva nibandhati. Punapi naṃ mātāpitāro “tvaṃ, tāta, sukhumaṇḍo, dukkarā pabbajjā, khuradhārāya upari caṅkamanasadisā”ti nānappakārehi vārenti. So tatheva nibandhati. Te cintesum “sacāyaṃ pabbajati, amhākaṃ domanassaṃ hoti. Sace naṃ nivārema, etassa domanassaṃ hoti. Apica

amhākaṃ domanassaṃ hotu, mā ca etassā''ti anujāñimsu. Tato so sabbaparijanaṃ paridevamānaṃ anādiyitvā isipatanaṃ gantvā paccekabuddhānaṃ santike pabbaji. Tassa uḷārasenāsaṃ na pāpuṇāti, mañcake taṭṭikaṃ pattharivā sayi. So varasayane kataparicayo sabbarattim atidukkhito ahosi. Pabhātepi sarīraparikammaṃ katvā, pattacīvaramādāya paccekabuddhehi saddhim piṇḍāya pāvisi. Tattha vuḍḍhā aggāsanañca aggapiṇḍañca labhanti, navakā yaṃkiñcideva āsanaṃ lūkhabhojanañca. So tena lūkhabhojanenāpi atidukkhito ahosi. So katipāhaṃyeva kiso dubbaṇṇo hutvā nibbijji yathā taṃ aparipākagate samaṇadhamme. Tato mātāpitūnaṃ dūtaṃ pesetvā uppabbaji. So katipāhaṃyeva balaṃ gahetvā punapi pabbajitukāmo ahosi. Tato teneva kamena pabbajitvā punapi uppabbajitvā tatiyavāre pabbajitvā sammā paṭipanno paccekasambodhim sacchikatvā imaṃ udānagāthaṃ vatvā puna paccekabuddhānaṃ majjhe imameva byākaraṇagāthaṃ abhāsi -

''Kāmā hi citrā madhurā manoramā, virūparūpena mathenti cittaṃ;  
Ādīnaṃ kāmagaṇesu disvā, eko care khaggavisāṇakappo''ti.

Tattha kāmāti dve kāmā vatthukāmā ca kilesakāmā ca. Tattha vatthukāmā manāpiyarūpādayo dhammā, kilesakāmā chandādayo sabbepi rāgappabhedā. Idha pana vatthukāmā adhippetā. Rūpādiānekappakāravasena citrā. Lokassādasena madhurā. Bālaputhujjanānaṃ maṇaṃ ramentīti manoramā. Virūparūpenāti virūpena rūpena, anekavidhena sabhāvenāti vuttaṃ hoti. Te hi rūpādivasena citrā, rūpādisupi nīlādivasena vividharūpā. Evaṃ tena virūparūpena tathā tathā assādaṃ dassetvā mathenti cittaṃ pabbajjāya abhiraṃmituṃ na dentīti. Sesamettha pākaṭameva. Nigamanampi dvīhi tīhi vā padehi yojetvā purimagāthāsu vuttanayeneva veditabbanti.

*Kāmagāthāvaṇṇanā samattā.*

**51.** Ītī cāti kā uppatti? Bārāṇasiyaṃ kira rañño gaṇḍo udapādi. Bāḷhā vedanā vattanti. Vejjā ''satthakammena vinā phāsu na hotī''ti bhaṇanti. Rājā tesam abhayaṃ datvā satthakammaṃ kārāpesi. Te phāletvā, pubbalohitaṃ nīharitvā, nibbedanaṃ katvā, vaṇaṃ paṭṭena bandhimsu, āhārācāresu ca naṃ sammā ovadimsu. Rājā lūkhabhojanena kisasarīro ahosi, gaṇḍo cassa milāyi. So phāsukasaññī hutvā siniddhāhāraṃ bhuñji. Tena ca sañjātābalo visaye paṭisevi. Tassa gaṇḍo puna purimasabhāvameva sampāpuṇi. Evaṃ yāva tikkhattuṃ satthakammaṃ kārāpetvā, vejjeḥi parivajjito nibbijjitvā, rajjaṃ pahāya pabbajitvā, araññaṃ pavisitvā, vipassanaṃ ārabhitvā, sattahi vassehi paccekabodhim sacchikatvā, imaṃ udānagāthaṃ bhāsivā nandamūlakapabbhāraṃ agamāsi.

''Ītī ca gaṇḍo ca upaddavo ca, rogo ca sallañca bhayañca metaṃ;  
Etaṃ bhayaṃ kāmagaṇesu disvā, eko care khaggavisāṇakappo''ti.

Tattha etīti īti, āgantukānaṃ akusalabhāgiyānaṃ byasanahetūnaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Tasmā kāmagaṇāpi ete anekabyasanāvahaṭṭhena daḷhasannipātaṭṭhena ca īti. Gaṇḍopi asuciṃ paggharati, uddhumātaparipakkaparibhinno hoti. Tasmā ete kilesāsucipaggharaṇato uppādajarābhaṇgehi uddhumātaparipakkaparibhinnaḥvato ca gaṇḍo. Upaddavatīti upaddavo; anattaṃ janento abhibhavati; ajjhottharatīti attho, rājadaṇḍādīnametaṃ adhivacanaṃ. Tasmā kāmagaṇāpete aviditanibbānatthāvahahetutāya

sabbupaddavavatthutāya ca upaddavo. Yasmā panete kilesāturabhāvaṃ janentā silasaṅkhātāmārogyaṃ, loluppaṃ vā uppādentā pākatikameva ārogyaṃ vilumpanti, tasmā iminā ārogyavilumpanaṭṭheneva rogo. Abbhantaramanuppariṭṭhaṭṭhena pana antotudakaṭṭhena dunniharaṇīyaṭṭhena ca sallaṃ. Diṭṭhadhammikasamparāyikabhayaāvahanato bhayaṃ. Me etanti metaṃ. Sesamettha pākaṭameva. Nigamaṇaṃ vuttanayeneva veditabbanti.

*Ītigāthāvaṇṇanā samattā.*

**52.** Sītañcāti kā uppatti? Bārāṇasiyaṃ kira sītālukabrahmadatto nāma rājā ahosi. So pabbajitvā araṇṇakuṭikāya viharati. Tasmiṃca padese sīte sītaṃ, uṇhe uṇhameva ca hoti abbhokāsattā padesassa. Gocaragāme bhikkhā yāvadatthāya na labbhati. Pivanakapāṇīyampi dullabhaṃ, vātātapaḍaṃsasarīsapāpi bādhenti. Tassa etadahosi - “ito aḍḍhayaḍḍhanamatte sampanno padeso, tattha sabbepi ete parissayā natthi. Yaṃnūnāhaṃ tattha gaccheyyaṃ; phāsukaṃ viharantena sakkā viṣesaṃ adhigantu”nti. Tassa puna ahosi - “pabbajitā nāma na paccayavasikā honti, evarūpaṇca cittaṃ vase vattenti, na cittassa vase vattenti, nāhaṃ gamissāmī”ti paccavekkhitvā na agamāsi. Evaṃ yāvatatīyakaṃ uppannacittaṃ paccavekkhitvā nivattesi. Tato tattheva satta vassāni vassitvā, sammā paṭipajjamāno paccekasambodhiṃ sacchikatvā, imaṃ udānagāthaṃ bhāsītva nandamūlakapabbhāraṃ agamāsi.

“Sītañca uṇhañca khudaṃ pipāsaṃ, vātātape ḍaṃsasarīsape ca;  
Sabbānipetāni abhisambhavitvā, eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tattha sītañcāti sītaṃ nāma duvidhaṃ abbhantaradhātukkabhāpaccayañca, bāhiradhātukkabhāpaccayañca; tathā uṇhaṃ. Ḍaṃsāti piṅgalamakakkhikā. Sarīsapāti ye keci dīghajātikā saritvā gacchanti. Sesaṃ pākaṭameva. Nigamaṇampi vuttanayeneva veditabbanti.

*Sītālukagāthāvaṇṇanā samattā.*

**53.** Nāgovāti kā uppatti? Bārāṇasiyaṃ kira aññataro rājā vīsati vassāni rajjaṃ karetvā kālakato niraye vīsati eva vassāni paccitvā himavantappadese hatthiyoniyaṃ uppajjitvā sañjātakkhandho padumavaṇṇasakalasārīro uḷāro yūthapati mahānāgo ahosi. Tassa obhaggobhaggaṃ sākhaḍḍhaṅgaṃ hatthichāpāva khādanti. Ogāhepi naṃ hatthiniyo kaddamena limpanti, sabbhaṃ pālīyeyyanāgasseva ahosi. So yūthā nibbijjitvā pakkami. Tato naṃ padānusārena yūthaṃ anubandhi. Evaṃ yāvatatīyaṃ pakkanto anubaddhova. Tato cintesi - “idāni mayhaṃ nattako bārāṇasiyaṃ rajjaṃ kareti, yaṃnūnāhaṃ attano purimajātīyā uyyānaṃ gaccheyyaṃ, tatra maṃ so rakkhissatī”ti. Tato rattiṃ niddāvasaṃ gate yūthe yūthaṃ pahāya tameva uyyānaṃ pāvīsi. Uyyānapālo disvā rañño ārocesi. Rājā “hatthiṃ gahessāmī”ti senāya parivāresi. Hatthī rājānaṃ eva abhimukho gacchati. Rājā “maṃ abhimukho etī”ti khurappaṃ sannayhitvā aṭṭhāsi. Tato hatthī “vijjheyyāpi maṃ eso”ti mānusikāya vācāya “brahmadatta, mā maṃ vijjha, ahaṃ te ayyako”ti āha. Rājā “kiṃ bhaṇasī”ti sabbhaṃ pucchi. Hatthīpi rajje ca narake ca hatthiyoniyañca pavattiṃ sabbhaṃ ārocesi. Rājā “sundaraṃ, mā bhāyi, mā ca kañci bhimsāpehī”ti hatthino vaṭṭaṇca ārakkhake ca hatthibhaṇḍe ca upaṭṭhāpesi.

Athekadivasam rājā hatthikkhandhagato “ayaṃ vīsati vassāni rajjaṃ katvā niraye pakko, vipākāvasesena ca tiracchānayaniyaṃ uppanno, tatthapi gaṇavāsasaṅghaṭṭanaṃ asahanto idhāgato. Aho dukkho gaṇavāso, ekibhāvo eva ca pana sukho”ti cintetvā tattheva vipassanaṃ ārabhitvā paccekabodhiṃ sacchākāsi. Taṃ lokuttarasukhena sukhitaṃ amaccā upasaṅkamtivā, paṇipātaṃ katvā “yānakālo mahārājā”ti āhaṃsu. Tato “nāhaṃ rājā”ti vatvā purimanayeneva imaṃ gāthaṃ abhāsi -

“Nāgova yūthāni vivajjayitvā, sañjātakhandho padumī ulāro;  
Yathābhirantaṃ viharaṃ araṇṇe, eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Sā padatthato pākaṭā eva. Ayaṃ panettha adhippāyayojanā. Sā ca kho yuttivaseneva, na anussavavasena. Yathā ayaṃ hatthī manussakantesu sīlesu dantattā adantabhūmiṃ nāgacchatīti vā, sarīramahantatāya vā nāgo, evaṃ kudāssu nāmāhampi ariyakantesu sīlesu dantattā adantabhūmiṃ nāgamanena āguṃ akaraṇena puna itthattaṃ anāgamanena ca guṇasarīramahantatāya vā nāgo bhaveyyaṃ. Yathā cesa yūthāni vivajjetvā ekacariyasukhena yathābhirantaṃ viharaṃ araṇṇe eko care khaggavisāṇakappo, kudāssu nāmāhampi evaṃ gaṇaṃ vivajjetvā ekavihārasukhena jhānasukhena yathābhirantaṃ viharaṃ araṇṇe attano yathā yathā sukhaṃ, tathā tathā yattakaṃ vā icchāmi, tattakaṃ araṇṇe nivāsaṃ eko care khaggavisāṇakappo careyyanti attho. Yathā cesa susaṇṭhitakkhandhatāya sañjātakhandho, kudāssu nāmāhampi evaṃ asekkasīlakkhandhamahantatāya sañjātakhandho bhaveyyaṃ. Yathā cesa padumasadisagattatāya vā padumakule uppannatāya vā padumī, kudāssu nāmāhampi evaṃ padumasadisaujugattatāya vā ariyajātipadume uppannatāya vā padumī bhaveyyaṃ. Yathā cesa thāmabalajavādīhi ulāro, kudāssu nāmāhampi evaṃ parisuddhakāyasamācāratādīhi sīlasamādhinibbedhikapaññādīhi vā ulāro bhaveyyanti evaṃ cinto vipassanaṃ ārabhitvā paccekabodhiṃ adhigatomhīti.

*Nāgagāthāvaṇṇanā samattā.*

**54.** Aṭṭhāna tanti kā uppatti? Bārāṇasiraṇṇo kira putto daharo eva samāno pabbajitukāmo mātāpitaro yāci. Mātāpitaro naṃ vārenti. So vāriyamānopi nibandhatiyeva “pabbajissāmī”ti. Tato naṃ pubbe vuttaseṭṭhiputtaṃ viya sabbaṃ vatvā anujāniṃsu. Pabbajitvā ca uyyāneyeva vasitabbanti paṭijānāpesuṃ, so tathā akāsi. Tassa mātā pātova vīsatisahassanātakitthiparivutā uyyānaṃ gantvā, puttaṃ yāguṃ pāyetvā, antarā khajjakādīni ca khādāpetvā, yāva majjhanhikasamayaṃ tena saddhiṃ samullapitvā, nagaraṃ pavisati. Pitā ca majjhanhike āgantvā, taṃ bhojetvā attanāpi bhuñjitvā, divasaṃ tena saddhiṃ samullapitvā, sāyanhasamaye jagganapurise ṭhapetvā nagaraṃ pavisati. So evaṃ rattindivaṃ avivitto viharati. Tena kho pana samayena ādiccabandhu nāma paccekabuddho nandamūlakapabbhāre viharati. So āvajjento taṃ addasa - “ayaṃ kumāro pabbajituṃ asakkhi, jaṭaṃ chindituṃ na sakkotī”ti. Tato paraṃ āvajji “attano dhammatāya nibbijjissati, no”ti. Atha “dhammatāya nibbindanto aticiraṃ bhavissatī”ti ṇatvā “tassa ārammaṇaṃ dassessāmī”ti pubbe vuttanayeneva manosilātalato āgantvā uyyāne aṭṭhāsi. Rājapuriso disvā “paccekabuddho āgato, mahārājā”ti raṇṇo ārocesi. Rājā “idāni me putto paccekabuddhena saddhiṃ anukkaṇṭhito vasissatī”ti pamuditamano hutvā paccekabuddhaṃ sakkaccaṃ upaṭṭhahitvā tattheva vāsaṃ yācitvā paṇṇasālādivāvihāraṭṭhānacaṅkamādisabbaṃ kāretvā vāsesi.

So tattha vasanto ekadivasam okāsam labhivā kumāram pucchi “kosi tva”nti? So āha “aham pabbajito”ti. “Pabbajitā nāma na edisā honti”ti. “Atha bhante, kīdisā honti, kiṃ mayham ananucchavika”nti vutte “tvam attano ananucchavikam na pekkhasi, nanu te mātā vīsatisahassaitthiṃ saddhiṃ pubbaṇhasamaye āgacchanti uyyānam avivittam karoti, pitā mahatā balakāyena sāyanhasamaye, jagganapurisā sakalarattim; pabbajitā nāma tava sadisā na honti, ‘edisā pana honti’”ti tatra ṭhitasseva iddhiyā himavante aññataram vihāram dassesi. So tattha paccekabuddhe ālambanabāham nissāya ṭhite ca caṅkamante ca rajanakammasūcikammādīni karonte ca disvā āha - “tumhe idha, nāgacchatha, pabbajjā nāma tumhehi anuññātā”ti. “Āma, pabbajjā anuññātā, pabbajitakālato paṭṭhāya samaṇā nāma attano nissaraṇam kātuṃ icchitapaṭṭhitaṇca padesam gantum labhanti, ettakamva vaṭṭatī”ti vatvā ākāse ṭhatvā -

“Aṭṭhāna tam saṅgaṇikāratassa, yaṃ phassaye sāmayaikam vimutti”nti. -

Imam upaḍḍhagātham vatvā, dissamāneneva kāyena nandamūlakapabbhāram agamāsi. Evaṃ gate paccekabuddhe so attano paṇṇasālam pavisitvā nipajji. Ārakkhakapurisopi “sayito kumāro, idāni kuhiṃ gamissatī”ti pamatto niddam okkami. So tassa pamattabhāvam ñatvā pattacīvaram gahetvā araṇṇam pāvisi. Tatra ca vivitto vipassanam ārabhitvā, paccekabodhiṃ sacchikatvā, paccekabuddhaṭṭhānam gato. Tatra ca “kathamadhighata”nti pucchito ādiccabandhunā vuttam upaḍḍhagātham paripuṇṇam katvā abhāsi.

Tassattho - aṭṭhāna tanti. Aṭṭhānam tam, akāraṇam tanti vuttam hoti, anunāsikalopo kato “ariyasaccāna dassana”ntiādīsu viya. Saṅgaṇikāratassāti gaṇābhīratassa. Yanti karaṇavacanametam “yaṃ hiriyati hiriyitabbenā”tiādīsu viya. Phassayeti adhigacche. Sāmayaikam vimuttinti lokiyasamāpattim. Sā hi appitappitasamaye eva paccanīkehi vimuccanato “sāmayaikā vimutti”ti vuccati. Tam sāmayaikam vimuttiṃ. Aṭṭhānam tam, na tam kāraṇam vijjati saṅgaṇikāratassa, yena kāraṇena phassayeti etam ādiccabandhusa paccekabuddhassa vaco nisamma saṅgaṇikāratim pahāya yoniso paṭipajjanto adhigatomhīti āha. Sesam vuttanayamevāti.

*Aṭṭhānagāthavaṇṇanā samattā.*

*Dutiyo vaggo niṭṭhito.*

**55.** Diṭṭhivīsūkānīti kā uppatti? Bārāṇasiyam kira aññataro rājā rahogato cintesi - “yathā sītādīnam paṭighātakāni uṇhādīni atthi, atthi nu kho evam vaṭṭapaṭighātakam vinaṭṭam, no”ti. So amacce pucchi - “vivaṭṭam jānāthā”ti? Te “jānāma, mahārājā”ti āhaṃsu. Rājā - “kiṃ ta”nti? Tato “antavā loko”tiādīnā nayena sassatucchedam kathesum. Atha rājā “ime na jānanti, sabbepime diṭṭhigatikā”ti sayameva tesam vilomataṇca ayuttataṇca disvā “vaṭṭapaṭighātakam vivaṭṭam atthi, tam gavesitabba”nti cintetvā rajjam pahāya pabbajitvā vipassanto paccekabodhiṃ sacchākāsi. Imaṇca udānagātham abhāsi paccekabuddhamajjhe byākaraṇagāthaṇca -

“Diṭṭhivīsūkāni upātivatto, patto niyāmam paṭiladdhamaggo;  
Uppannañāṇomhi anaññaneyyo, eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tassattho - diṭṭhivīsūkānīti dvāsaṭṭhidiṭṭhigatāni. Tāni hi maggasammādiṭṭhiyā visūkaṭṭhena vijjhanatṭhena vilomatṭhena ca visūkāni. Evaṃ diṭṭhiyā visūkāni, diṭṭhi eva vā visūkāni diṭṭhivīsūkāni. Upātivattoti dassanamaggena atikkanto. Patto

niyāmanti avinipātadhammatāya sambodhiparāyaṇatāya ca niyatabhāvaṃ adhigato, sammattaniyāmasaṅkhātāṃ vā paṭhamamagganti. Ettāvatā paṭhamamaggakiccanipphatti ca tassa paṭilābho ca vutto. Idāni paṭiladdhamaggoti iminā sesamaggapaṭilābhaṃ dasseti. Uppannañāṇomhīti uppannapaccekabodhiñāṇo amhi. Etena phalaṃ dasseti. Anaññaneyyoti aññehi “idaṃ saccaṃ, idaṃ sacca”nti na netabbo. Etena sayambhutaṃ dīpeti, patte vā paccekabodhiñāṇe aneyyatāya abhāvā sayamvasitaṃ. Samathavipassanāya vā diṭṭhivisūkāni upātivatto, ādimaggena patto niyāmaṃ, sesehi paṭiladdhamaggo, phalañāṇena uppannañāṇo, taṃ sabbaṃ attanāva adhigatoti anaññaneyyo. Sesam vuttanayeneva veditabbanti.

*Diṭṭhivisūkagāthāvaṇṇanā samattā.*

**56.** Nillolupoti kā uppatti? Bārāṇasirañño kira sūdo antarabhattaṃ pacitvā upanāmesi manuññadassanaṃ sādurasam “appeva nāma me rājā dhanamanuppadeyyā”ti. Taṃ rañño gandheneva bhottukāmataṃ janesi mukhe kheḷaṃ uppādentam. Paṭhamakabaḷe pana mukhe pakkhittamatte sattarasaharaṇisahassāni amateneva phuṭṭhāni ahesuṃ. Sūdo “idāni me dassati, idāni me dassatī”ti cintesi. Rājāpi “sakkārāho sūdo”ti cintesi - “rasaṃ sāyitvā pana sakkarontaṃ maṃ pāpako kittisaddo abbhuggaccheyya - ‘lolo ayaṃ rājā rasagaruko’”ti na kiñci abhaṇi. Evaṃ yāva bhojanapariyosānaṃ, tāva sūdopi “idāni dassati, idāni dassatī”ti cintesi. Rājāpi avaṇṇabhayena na kiñci abhaṇi. Tato sūdo “natthi imassa rañño jivhāviññāṇa”nti dutiyadivase arasabhattaṃ upanāmesi. Rājā bhuñjanto “niggahāro aḷḷa sūdo”ti jānantopi pubbe viya paccavekkhitvā avaṇṇabhayena na kiñci abhaṇi. Tato sūdo “rājā neva sundaraṃ nāsundaraṃ jānātī”ti cintetvā sabbaṃ paribbayaṃ attanā gahetvā yaṃkiñcideva pacitvā rañño deti. Rājā “aho vata lobho, ahaṃ nāma vīsati nagarasahassāni bhuñjanto imassa lobhena bhattamattampi na labhāmi”ti nibbijjivā, rajjaṃ pahāya pabbajitvā, vipassanto paccekabodhiṃ sacchākāsi, purimanayeneva ca imaṃ gāthaṃ abhāsi -

“Nillolupo nikkhuo nippipāso, nimmakkho niddhantakasāvamoho;  
Nirāsayo sabbaloke bhavitvā, eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tattha nillolupoti alolupo. Yo hi rasataṇhābhibhūto hoti, so bhusaṃ luppatti punappunañca luppatti, tena lolupoti vuccati. Tasmā esa taṃ paṭikkhipanto āha “nillolupo”ti. Nikkuhoti ettha kiñcāpi yassa tividhaṃ kuhanavatthu natthi, so nikkuhoti vuccati. Imissā pana gāthāya manuññabhojanādīsū vimhayamanāpajjanato nikkuhoti ayamadhippāyo. Nippipāsoti ettha pātumicchā pipāsā, tassā abhāvena nippipāso, sādurasalobhena bhottukamyatāvirahitoti attho. Nimmakkhoti ettha paraguṇavināsanalakkhaṇo makkho, tassa abhāvena nimmakkho. Attano gahaṭṭhakāle sūdassa guṇamakkhanābhāvaṃ sandhāyāha. Niddhantakasāvamohoti ettha rāgādayo tayo, kāyaduccaritādīni ca tīṇīti cha dhammā yathāsambhavaṃ appasannaṭṭhena sakabhāvaṃ vijahāpetvā parabhāvaṃ gaṇhāpanaṭṭhena kasaṭṭhena ca kasāvāti veditabbā. Yathāha -

“Tattha, katame tayo kasāvā? Rāgakasāvo, dosakasāvo, mohakasāvo, ime tayo kasāvā. Tattha, katame aparepi tayo kasāvā? Kāyakasāvo, vacīkasāvo, manokasāvo”ti.

Tesu moham̐ ṭhapetvā pañcannaṃ kasāvānaṃ tesañca sabbesaṃ mūlabhūtaṃ mohassa niddhantattā niddhantakasāvamoho, tiṇṇaṃ eva vā kāyavacīmanokasāvānaṃ mohassa ca niddhantattā niddhantakasāvamoho. Itaresu nillolupatādīhi rāgakasāvassa, nimmakhatāya dosakasāvassa niddhantabhāvo siddho eva. Nirāsayoti nittaṇḥo. Sabbaloketi sakalaloke, tīsu bhavesu dvādasasu vā āyatanesu bhavavibhavataṇhāviraḥito hutvāti attho. Sesaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Atha vā tayopi pāde vatvā eko careti eko carituṃ sakkuṇeyyāti evampi ettha sambandho kātābbo.

*Nillolupagāthāvaṇṇanā samattā.*

**57.** Pāpaṃ sahāyanti kā uppatti? Bārāṇasiyaṃ kira aññataro rājā mahaccarājānubhāvena nagaraṃ padakkhiṇaṃ karonto manusse koṭṭhāgārato purāṇadhaññāni bahiddhā nīharante disvā “kiṃ, bhaṇe, ida”nti amacce pucchi. “Idāni, mahārāja, navadhaññāni uppajjissanti, tesaṃ okāsaṃ kātuṃ ime manuṣṣā purāṇadhaññādīni chaḍḍenti”ti. Rājā - “kiṃ, bhaṇe, itthāgārabalakāyādīnaṃ vaṭṭaṃ paripuṇṇa”nti? “Āma, mahārāja, paripuṇṇanti”. “Tena hi, bhaṇe, dānasālaṃ kārāpetha, dānaṃ dassāmi, mā imāni dhaññāni anupakārāni vinassimsū”ti. Tato naṃ aññataro diṭṭhigatiko amacco “mahārāja, natthi dinna”nti ārabba yāva “bālā ca paṇḍitā ca sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karissantī”ti vatvā nivāresi. So dutiyampi tatiyampi koṭṭhāgāre vilumpante disvā tatheva āṇāpesi. Tatiyampi naṃ “mahārāja, dattupaññattaṃ yadidaṃ dāna”ntiādīni vatvā nivāresi. So “are, ahaṃ attano santakampi na labhāmi dātuṃ, kiṃ me imehi pāpasahāyehī”ti nibbinno rajjaṃ pahāya pabbajitvā vipassanto paccekabodhiṃ sacchākāsi. Tañca pāpaṃ sahāyaṃ garahanto imaṃ udānagāthaṃ abhāsi -

“Pāpaṃ sahāyaṃ parivajjayetha, anattadassim̐ visame nivittṭhaṃ;  
Sayaṃ na seve pasutaṃ pamattaṃ, eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tassāyaṃ saṅkhepattho - yvāyaṃ dasavatthukāya pāpadiṭṭhiyā samannāgatattā pāpo, paresampi anattaṃ passatīti anattadassī, kāyaduccarītādimhi ca visame nivittṭho, taṃ atthakāmo kulaputto pāpaṃ sahāyaṃ parivajjayetha anattadassim̐ visame nivittṭhaṃ. Sayaṃ na seveti attano vasena na seve. Yadi pana paravaso hoti, kiṃ sakkā kātunti vuttaṃ hoti. Pasutanti pasaṭaṃ, diṭṭhivasena tattha tattha lagganti attho. Pamattanti kāmaguṇesu vossatṭhacittaṃ, kusalahāvanārahitaṃ vā. Taṃ evarūpaṃ na seve, na bhaje, na payirupāse, aññadatthu eko care khaggavisāṇakappoti.

*Pāpasahāyagāthāvaṇṇanā samattā.*

**58.** Bahussutanti kā uppatti? Pubbe kira kassapassa bhagavato sāsane aṭṭha paccekabodhisattā pabbajitvā gatapaccāgatavattaṃ pūretvā devaloke uppannāti sabbam̐ anavajjabhojīgāthāya vuttasadisameva. Ayaṃ pana viseso - paccekabuddhe nisīdāpetvā rājā āha “ke tumhe”ti? Te āhaṃsu - “mayaṃ, mahārāja, bahussutā nāmā”ti. Rājā - “ahaṃ sutabrahmadatto nāma, sutena tittim̐ na gacchāmi, handa, nesaṃ santike vicitrānayaṃ saddhammadesanaṃ sossāmī”ti attamano dakkhiṇodakaṃ datvā, parivisitvā, bhattakiccapariyosāne saṅghattherassa pattaṃ gahetvā, vanditvā, purato nisīdi “dhammakathaṃ, bhante, karoṭhā”ti. So “sukhito hotu, mahārāja, rāgakkhayo hotū”ti vatvā utṭhito. Rājā “ayaṃ na bahussuto, dutiyo bahussuto bhavissati, sve dāni vicitrādharmadesanaṃ sossāmī”ti svātanāya

nimantesi. Evaṃ yāva sabbesaṃ paṭipāṭi gacchati, tāva nimantesi. Te sabbe pi “dosakkhaya hotu, mohakkhaya, gatikkhaya, vaṭṭakkhaya, upadhiikkhaya, taṇhakkhaya hotū”ti evaṃ ekekaṃ padaṃ visesetvā sesaṃ paṭhamasadisameva vatvā uṭṭhahimsu.

Tato rājā “ime ‘bahussutā maya’nti bhaṇanti, na ca tesāṃ vicitrakathā, kimete hi vutta”nti tesāṃ vacanattaṃ upaparikkhitumāraddho. Atha “rāgakkhaya hotū”ti upaparikkhanto “rāge khīṇe dosopi mohopi aññataraññatarepi kilesā khīṇā hontī”ti ñatvā attamano ahosi - “nippariyāyabahussutā ime samaṇā. Yathā hi purisena mahāpathaviṃ vā ākāsaṃ vā aṅguliyaṃ niddisanta na aṅgulimattova padeso niddiṭṭho hoti, apica, kho, pana pathaviākāsā eva niddiṭṭhā honti, evaṃ imehi ekamekaṃ atthaṃ niddisantehi aparimāṇā atthā niddiṭṭhā hontī”ti. Tato so “kudāssu nāmāhampi evaṃ bahussuto bhavissāmī”ti tathārūpaṃ bahussutabhāvaṃ patthento rajjaṃ pahāya pabbajitvā, vipassanto paccekabodhiṃ sacchikatvā, imaṃ udānagāthaṃ abhāsi -

“Bahussutaṃ dhammadharaṃ bhajetha, mittaṃ ulāraṃ paṭibhānavantaṃ;  
Aññāya atthāni vineyya kaṅkhaṃ, eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tatthāyaṃ saṅkhepattho - bahussutanti duvidho bahussuto tīsu piṭakesu atthato nikhilo pariyattibahussuto ca, maggaphalavijjābhiññānaṃ paṭividdhattā paṭivedhabahussuto ca. Āgatāgamo dhammadharo. Ulārehi pana kāyavacīmanokammehi samannāgato ulāro. Yuttapaṭibhāno ca muttapaṭibhāno ca yuttamuttapaṭibhāno ca paṭibhānavā. Pariyattiparipucchādhigamavasena vā tidhā paṭibhānavā veditabbo. Yassa hi pariyatti paṭibhāti, so pariyattipaṭibhānavā. Yassa atthañca ñāṇañca lakkhaṇañca tñānāṭṭhānañca paripucchantassa paripucchā paṭibhāti, so paripucchāpaṭibhānavā. Yena maggādayo paṭividdhā honti, so adhigamapaṭibhānavā. Taṃ evarūpaṃ bahussutaṃ dhammadharaṃ bhajetha mittaṃ ulāraṃ paṭibhānavantaṃ. Tato tassānubhāvena attatthaparattaubhayatthabhedato vā diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthabhedato vā anekappakārāni aññāya atthāni. Tato - “ahosiṃ nu kho ahaṃ atītamaddhāna”ntiādīsu kaṅkhatṭhānesu vineyya kaṅkhaṃ, vicikicchaṃ vinetvā vināsetvā evaṃ katasabbakicco eko care khaggavisāṇakappoti.

*Bahussutagāthāvaṇṇanā samattā.*

**59.** Khiḍḍaṃ ratinti kā uppatti? Bārāṇasiyaṃ vibhūsakabrahmadatto nāma rājā pātova yāguṃ vā bhattaṃ vā bhuñjitvā nānāvidhavibhūsanehi attānaṃ vibhūsāpetvā mahāādāse sakalasarīraṃ disvā yaṃ na icchati taṃ apanetvā aññena vibhūsanena vibhūsāpeti. Tassa ekadivasāṃ evaṃ karoto bhattavelā majjhanhikasamayo patto. Atha avibhūsitova dussapaṭṭena sīsaṃ veṭhetvā, bhuñjitvā, divāseyyaṃ upagacchi. Punapi uṭṭhahitvā tatheva karoto sūriyo atthaṅgato. Evaṃ dutiyadivasepi tatiyadivasepi. Athassa evaṃ maṇḍanappasutassa piṭṭhirogo udapādi. Tassetadahosi - “aho re, ahaṃ sabbathāmena vibhūsantopi imasmīṃ kappake vibhūsane asantuṭṭho lobhaṃ uppādesiṃ. Lobho ca nāmesa apāyagamanīyo dhammo, handāhaṃ, lobhaṃ niggaṇhāmī”ti rajjaṃ pahāya pabbajitvā vipassanto paccekabodhiṃ sacchikatvā imaṃ udānagāthaṃ abhāsi -

“Khiḍḍaṃ ratim kāmasukhañca loke, analaṅkaritvā anapekkhamāno;  
Vibhūsanaṭṭhānā virato saccavādī, eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tattha khiḍḍā ca rati ca pubbe vuttāva. Kāmasukhanti vatthukāmasukhaṃ. Vatthukāmāpi hi sukhassa visayādibhāvena sukhanti vuccanti. Yathāha - “atthi rūpaṃ sukhaṃ sukhānupatita”nti. Evametam khiḍḍaṃ ratiṃ kāmasukhañca imasmiṃ okāsaloke analaṅkaritvā alanti akatvā, etaṃ tappakanti vā sārabhūṭanti vā evaṃ aggahetvā. Anapekkhamānoti tena alaṅkaraṇena anapekkhaṇasīlo, apihāluko, nittaṇho, vibhūsanatṭhānā virato saccavādī eko careti. Tattha vibhūsā duvidhā - agārikavibhūsā, anagārikavibhūsā ca. Tattha agārikavibhūsā sātākaveṭhanamālāgandhādi, anagārikavibhūsā pattamaṇḍanādi. Vibhūsā eva vibhūsanatṭhānaṃ. Tasmā vibhūsanatṭhānā tividhāya viratiyā virato. Avitathavacanato saccavādīti evamattho daṭṭhabbo.

*Vibhūsanatṭhānagāthāvaṇṇanā samattā.*

**60.** Puttañca dāranti kā uppatti? Bārāṇasirañño kira putto daharakāle eva abhisitto rajjaṃ kāresi. So paṭhamagāthāya vuttapaccekabodhisatto viya rajjasirimanubhavanto ekadivasam cintesi - “ahaṃ rajjaṃ kārento bahūnaṃ dukkhaṃ karomi. Kiṃ me ekabhaddatthāya iminā pāpena, handa sukhamuppādemī”ti rajjaṃ pahāya pabbajitvā vipassanto paccekabodhiṃ sacchikatvā imaṃ udānagāthaṃ abhāsi -

“Puttañca dāraṃ pitarañca mātaraṃ, dhanāni dhaññāni ca bandhavāni;  
Hitvāna kāmāni yathodhikāni, eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tattha dhanānīti muttāmaṇiveḷuriyasaṅkhasilāpavāḷarajatajātarūpādīni ratanāni. Dhaññānīti sālivihiyavagodhumakaṅkuvarakakudrūsakapabhedāni satta sesāparaṇṇāni ca. Bandhavānīti ñātibandhugottabandhumittabandhusippabandhuvasena catubbidhe bandhave. Yathodhikānīti sakasakaodhivasena ṭhitāneva. Sesam vuttanayamevāti.

*Puttadāragāthāvaṇṇanā samattā.*

**61.** Saṅgo esoti kā uppatti? Bārāṇasiyaṃ kira pādalaḷabrahmadatto nāma rājā ahosi. So pātova yāguṃ vā bhattaṃ vā bhuñjitvā tīsu pāsādesu tividhanāṭakāni passati. Tividhanāṭakānīti kira pubbarājato āgataṃ, anantararājato āgataṃ, attano kāle utṭhanti. So ekadivasam pātova daharanāṭakapāsādaṃ gato. Tā nāṭakitthiyo “rājānaṃ ramāpessāmā”ti sakkassa devānamindassa accharāyo viya atimanoharaṃ naccagītavāditaṃ payojesuṃ. Rājā - “anacchariyametam daharāna”nti asantuṭṭho hutvā majjhimānāṭakapāsādaṃ gato. Tāpi nāṭakitthiyo tatheva akaṃsu. So tatthāpi tatheva asantuṭṭho hutvā mahānāṭakapāsādaṃ gato. Tāpi nāṭakitthiyo tatheva akaṃsu. Rājā dve tayo rājaparivaṭṭe atītānaṃ tāsam mahallakabhāvena atṭhikīḷanasadisam naccaṃ disvā gītañca amadhuraṃ sutvā punadeva daharanāṭakapāsādaṃ, puna majjhimānāṭakapāsādanti evaṃ vicaritvā katthaci asantuṭṭho cintesi - “imā nāṭakitthiyo sakkaṃ devānamindaṃ accharāyo viya maṃ ramāpetukāmā sabbathāmena naccagītavāditaṃ payojesuṃ, svāhaṃ katthaci asantuṭṭho lobhameva vaḍḍhemi, lobho ca nāmesa apāyagamaniyo dhammo, handāhaṃ lobhaṃ niggaṇhāmī”ti rajjaṃ pahāya pabbajitvā vipassanto paccekabodhiṃ sacchikatvā imaṃ udānagāthaṃ abhāsi -

“Saṅgo eso parittamettha sokhyaṃ, appassādo dukkhamettha bhiyyo;  
Gaḷo eso iti ñatvā matimā, eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tassattho - saṅgo esoti attano upabhogam niddisati. So hi sajjanti tattha paṇino kaddame pavitṭho hatthī viyāti saṅgo. Parittamettha sokhyanti ettha pañcakāmaguṇūpabhogakāle viparītasāññāya uppādetabbato kāmāvacaradhammapariyāpannato vā lāmakatṭhena sokhyam parittam, vijjupabhāya obhāsitanaccadassanasukham viya ittaram, tāvakālikanti vuttam hoti. Appassādo dukkhamettha bhiyyoti ettha ca yvāyam “yam kho, bhikkhave, ime pañca kāmaguṇe paṭicca uppajjati sukham somanassam, ayam kāmānam assādo”ti vutto. So yadidaṃ “ko ca, bhikkhave, kāmānam ādīnavo? Idha, bhikkhave, kulaputto yena sippatṭhānena jīvikaṃ kappeti, yadi muddāya, yadi gaṇanāyā”ti evamādinā nāyenettha dukkham vuttam. Tam upanidhāya appo udakabindumatto hoti. Atha kho dukkameva bhiyyo bahu, catūsu samuddesu udakasadisam hoti. Tena vuttam “appassādo dukkhamettha bhiyyo”ti. Gaḷo esoti assādam dassetvā ākaḍḍhanavasena baḷiso viya eso yadidaṃ pañca kāmaguṇā. Iti ñatvā matimāti evam ñatvā buddhimā paṇḍito puriso sabbampetaṃ pahāya eko care khaggavisāṇakappoti.

*Saṅgagāthāvaṇṇanā samattā.*

**62.** Sandālayitvānāti kā uppatti? Bārāṇasiyam kira anivattabrahmadatto nāma rājā ahoṣi. So saṅgāmaṃ otiṇṇo ajinitvā aññaṃ vā kiccaṃ āraddho anitṭhapetvā na nivattati, tasmā naṃ evaṃ sañjāniṃsu. So ekadivasam uyyānam gacchati. Tena ca samayena vanadāho utṭhāsi. So aggi sukkhāni ca haritāni ca tiṇādīni dahanto anivattamāno eva gacchati. Rājā taṃ disvā tappaṭibhāganimittaṃ uppādesi. “Yathāyam vanadāho, evameva ekādasavidho aggi sabbasatte dahanto anivattamānova gacchati mahādukkham uppādentō, kudāssu nāmāhampi imassa dukkhassa nivattanatthaṃ ayam aggi viya ariyamaggañāṇagginā kilese dahanto anivattamāno gaccheyya”nti? Tato muhuttaṃ gantvā kevaṭṭe addasa nadiyam macche gaṇhante. Tesam jālantaram pavitṭho eko mahāmaccho jālam bhetvā palāyi. Te “maccho jālam bhetvā gato”ti saddamakamsu. Rājā tampi vacanam sutvā tappaṭibhāganimittaṃ uppādesi - “kudāssu nāmāhampi ariyamaggañāṇena taṇhādītṭhijālam bhetvā asajjamāno gaccheyya”nti. So rajjam pahāya pabbajitvā vipassanam ārabhitvā paccekabodhiṃ sacchākāsi, imaṇca udānagātham abhāsi -

“Sandālayitvāna saṃyojanāni, jālamva bhetvā salilambucārī;  
Aggīva daḍḍham anivattamāno, eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tassā dutiyapāde jālanti suttamayaṃ vuccati. Ambūti udakam, tattha caratīti ambucārī, macchassetam adhivacanam. Salile ambucārī salilambucārī, tasmim nadīsalile jālam bhetvā ambucārīvāti vuttam hoti. Tatiyapāde daḍḍhanti daḍḍhatṭhānam vuccati. Yathā aggi daḍḍhatṭhānam puna na nivattati, na tattha bhiyyo āgacchati, evaṃ maggañāṇagginā daḍḍham kāmaguṇatṭhānam anivattamāno tattha bhiyyo anāgacchantoti vuttam hoti. Sesam vuttanayamevāti.

*Sandālanagāthāvaṇṇanā samattā.*

**63.** Okkhittacakkhūti kā uppatti? Bārāṇasiyam kira cakkhulolabrahmadatto nāma rājā pādālolabrahmadatto viya nāṭakadassanamanuyutto hoti. Ayam pana viseso - so asantuṭṭho tattha tattha gacchati, ayam taṃ taṃ nāṭakam disvā ativiya abhinanditvā nāṭakaparivattadassanena taṇham vaḍḍhento vicarati. So kira nāṭakadassanāya āgataṃ aññataram kuṭumbiyabhariyam disvā rāgam uppādesi. Tato saṃvegamāpajjitvā puna “aham imam taṇham vaḍḍhento apāyaparipūrako

bhavissāmi, handa naṃ niggaṇhāmi”ti pabbajitvā vipassanto paccekabodhiṃ sacchikatvā attano purimapaṭipattiṃ garahanto tappaṭipakkhagunaḍāpikaṃ imaṃ udānagāthaṃ abhāsi -

“Okkhittacakkhū na ca pādalolo, guttindriyo rakkhitamānasāno;  
Anavassuto aparīdayhamāno, eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tattha okkhittacakkhūti heṭṭhākhittacakkhu, satta gīvaṭṭhīni paṭipāṭiyā ṭhapetvā parivajjagahetabbadassanatthaṃ yugamattaṃ pekkhamānoti vuttaṃ hoti. Na tu hanukaṭṭhinā hadayaṭṭhiṃ saṅghaṭṭento. Evañhi okkhittacakkhutā na samaṇasārūppā hotī. Na ca pādaloloti ekassa dutiyo, dvinnam tatiyoti evaṃ gaṇamajjhaṃ pavisitukāmatāya kaṇḍūyamānapādo viya abhavanto, dīghacārikaanavaṭṭhitacārikavirato vā. Guttindriyoti chasu indriyesu idha visumvuttāvasesavasena gopitindriyo. Rakkhitamānasānoti mānasam yeva mānasānam, taṃ rakkhitamassāti rakkhitamānasāno. Yathā kilesehi na viluppati, evaṃ rakkhitacittoti vuttaṃ hoti. Anavassutoti imāya paṭipattiyā tesu tesu ārammaṇesu kilesaanvāsavavirahito. Aparīdayhamānoti evaṃ anvāsavavirahāva kilesaggāhi aparīdayhamāno. Bahiddhā vā anavassuto, ajjhattaṃ aparīdayhamāno. Sesam vuttanayamevāti.

*Okkhittacakkhugāthāvaṇṇanā samattā.*

**64.** Ohārayitvāti kā uppatti? Bārāṇasiyaṃ kira ayaṃ aññopi cātumāsikabrahmadatto nāma rājā catumāse catumāse uyyānakīlaṃ gacchati. So ekadivasam gimhānam majjhime māse uyyānam pavisanto uyyānavāre pattasañchannaṃ pupphālaṅkataviṭapaṃ pāricchattakakoviḷāraṃ disvā ekaṃ pupphaṃ gahetvā uyyānam pāvisi. Tato “raññā aggapupphaṃ gahita”nti aññataropi amacco hatthikkhandhe ṭhito eva ekaṃ pupphaṃ aggahesi. Eteneva upāyena sabbo balakāyo aggahesi. Pupphaṃ anassādentā pattampi gaṇhiṃsu. So rukkho nippattapuppho khandhamattova ahosi. Taṃ rājā sāyanhasamaye uyyānā nikkhamanto disvā “kiṃ kato ayaṃ rukkho, mama āgamanavelāyaṃ maṇivaṇṇasākhantaresu pavāḷasadisapupphālaṅkato ahosi, idāni nippattapuppho jāto”ti cintento tassevāvidūre apupphitaṃ rukkhaṃ sañchannapalāsaṃ addasa. Disvā cassa etadahosi - “ayaṃ rukkho pupphabharitasākhattā bahujaṇassa lobhanīyo ahosi, tena muhutteneva byasaṇam patto, ayaṃ panañño alobhanīyattā tatheva ṭhito. Idampi rajjaṃ pupphitarukkho viya lobhanīyaṃ, bhikkhubhāvo pana apupphitarukkho viya alobhanīyo. Tasmā yāva idampi ayaṃ rukkho viya na viluppati, tāva ayamañño sañchannapatto yathā pāricchattako, evaṃ kāsāvena parisāchannena hutvā pabbajitabba”nti. So rajjaṃ pahāya pabbajitvā vipassanto paccekabodhiṃ sacchikatvā imaṃ udānagāthaṃ abhāsi -

“Ohārayitvā gihibyañjanāni, sañchannapatto yathā pārichatto;  
Kāsāyavattho abhinikkhamitvā, eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tattha kāsāyavattho abhinikkhamitvāti imassa pādassa gehā abhinikkhamitvā kāsāyavattho hutvāti evamattho veditabbo. Sesam vuttanayeneva sakkā jānitunti na vitthāritanti.

*Pāricchattakagāthāvaṇṇanā samattā.*

*Tatiyo vaggo niṭṭhito.*

**65.** Rasesūti kā uppatti? Aññataro kira bārāṇasirājā uyyāne amaccaputtehi parivuto silāpaṭṭapokkharāṇiyaṃ kīlati. Tassa sūdo sabbamaṃsānaṃ rasaṃ gahetvā atīva susaṅkhataṃ amatakappaṃ antarabhataṃ pacitvā upanāmesi. So tattha gedhamāpanno kassaci kiñci adatvā attanāva bhuñji. Udakakīlato ca ativikāle nikkhanto sīghaṃ sīghaṃ bhuñji. Yehi saddhiṃ pubbe bhuñjati, na tesāṃ kañci sari. Atha pacchā paṭisaṅkhānaṃ uppādetvā “aho, mayā pāpaṃ kataṃ, yvāhaṃ rasataṇhāya abhibhūto sabbajanaṃ visaritvā ekakova bhuñjiṃ. Handa rasataṇhaṃ niggaṇhāmī”ti rajjaṃ pahāya pabbajitvā vipassanto paccekabodhiṃ sacchikatvā attano purimapaṭipattiṃ garahanto tappaṭipakkhaguṇadīpikaṃ imaṃ udānagāthaṃ abhāsi -

“Rasesu gedhaṃ akaraṃ alolo, anaññaposī sapadānacārī;  
Kule kule appaṭibaddhacitto, eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tattha rasesūti ambilamadhuratittakakaṭukaloṇikakhārikakasāvādibhedesu sāyanīyesu. Gedhaṃ akaranti giddhiṃ akaronto, taṇhaṃ anuppādentoti vuttaṃ hoti. Aloloti “idaṃ sāyissāmi, idaṃ sāyissāmī”ti evaṃ rasavisesesu anākulo. Anaññaposīti posetabbakasaddhivihārikādivirahito, kāyasandhāraṇamattena santuṭṭhoti vuttaṃ hoti. Yathā vā pubbe uyyāne rasesu gedhakaraṇalolo hutvā aññaposī āsiṃ, evaṃ ahutvā yāya taṇhāya lolo hutvā rasesu gedhaṃ karoti. Taṃ taṇhaṃ hitvā āyatīṃ taṇhāmūlakassa aññassa attabhāvassa anibbattanena anaññaposīti dasseti. Atha vā atthabhañjanakaṭṭhena aññeti kilesā vuccanti. Tesāṃ aposanena anaññaposīti ayampettha attho. Sapadānacārīti avokkammaacārī anupubbacārī, gharapaṭipāṭiṃ achaḍḍetvā aḍḍhakulañca daliddakulañca nirantaraṃ piṇḍāya pavisaṃmānoti attho. Kule kule appaṭibaddhacittoti khattiyakulādīsu yattha katthaci kilesavasena alaggacitto, candūpamo niccanavako hutvāti attho. Sesāṃ vuttanayamevāti.

*Rasagedhagāthāvaṇṇanā samattā.*

**66.** Pahāya pañcāvaraṇānīti kā uppatti? Bārāṇasiyaṃ kira aññataro rājā paṭhamajjhānalābhī ahoṣi. So jhānānurakkhaṇatthaṃ rajjaṃ pahāya pabbajitvā vipassanto paccekabodhiṃ sacchikatvā attano paṭipattisampadaṃ dīpento imaṃ udānagāthaṃ abhāsi -

“Pahāya pañcāvaraṇāni cetaso, upakkilese byapanujja sabbe;  
Anissito chetva sinehadosaṃ, eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tattha āvaraṇānīti nīvaraṇāneva. Tāni atthato uragasutte vuttāni. Tāni pana yasmā abbhādayo viya candasūriye ceto āvaranti, tasmā “āvaraṇāni cetaso”ti vuttāni. Tāni upacārena vā appanāya vā pahāya. Upakkileseti upagamma cittaṃ vibādhente akusale dhamme, vatthopamādīsu vutte abhijjhādayo vā. Byapanujjāti panuditvā vināsetvā, vipassanāmaggena pajahitvāti attho. Sabbeti anavasese. Evaṃ samathavipassanāsampanno paṭhamamaggena diṭṭhinissayassa pahīnattā anissito. Sesamaggehi chetvā tedhātukaṃ sinehadosaṃ, taṇhārāganti vuttaṃ hoti. Sineho eva hi guṇapaṭipakkhato sinehadosoti vutto. Sesāṃ vuttanayamevāti.

*Āvaraṇagāthāvaṇṇanā samattā.*

**67.** Vipitṭhikatvānāti kā uppatti? Bārāṇasiyaṃ kira aññataro rājā catutthajjhānalābhī ahoṣi. So jhānānurakkhaṇatthaṃ rajjaṃ pahāya pabbajitvā vipassanto paccekabodhiṃ sacchikatvā attano paṭipattisampadaṃ dīpento imaṃ udānagāthaṃ

abhāsi -

“Vipit̥ṭhikatvāna sukhaṃ dukhañca, pubbeva ca somanassadomanassaṃ;  
Laddhānupekkhaṃ samathaṃ visuddhaṃ, eko care khaggaṃvisāṇakappo”ti.

Tattha vipit̥ṭhikatvānāti pit̥ṭhito katvā, chaḍḍetvā jahitvāti attho. Sukhaṃ dukhañcāti kāyikaṃ sātāsātaṃ. Somanassadomanassanti cetasikaṃ sātāsātaṃ. Upekkhanti catutthajjhānupekkhaṃ. Samathanti catutthajjhānasamathameva. Visuddhanti pañcanīvaraṇavitakkavicārapītisukhasaṅkhātehi navahi paccanīkadhammehi vimuttattā visuddhaṃ, niddhantasuvaṇṇamiva vigatūpakkilesanti attho.

Ayaṃ pana yojanā - vipit̥ṭhikatvāna sukhaṃ dukkhañca pubbeva paṭhamajjhānupacārabhūmiyaṃyeva dukkhaṃ, tatiyajjhānupacārabhūmiyaṃ sukhanti adhippāyo. Puna ādito vuttaṃ cakāraṃ parato netvā “somanassaṃ domanassañca vipit̥ṭhikatvāna pubbevā”ti adhikāro. Tena somanassaṃ catutthajjhānupacāre, domanassañca dutiyajjhānupacāreyevāti dīpeti. Etāni hi etesaṃ pariyāyato pahānaṭṭhānāni. Nippariyāyato pana dukkhassa paṭhamajjhānaṃ, domanassassa dutiyajjhānaṃ, sukhassa tatiyajjhānaṃ, somanassassa catutthajjhānaṃ pahānaṭṭhānaṃ. Yathāha - “paṭhamajjhānaṃ upasampajja viharati etthuppannaṃ dukkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati”tiādi. Taṃ sabbaṃ aṭṭhasāliniyā dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Yato pubbeva tīsu paṭhamajjhānādīsu dukkhadomanassasukhāni vipit̥ṭhikatvā ettheva catutthajjhāne somanassaṃ vipit̥ṭhikatvā imāya paṭipadāya laddhānupekkhaṃ samathaṃ visuddhaṃ eko careti. Sesaṃ sabbattha pākaṭamevāti.

*Vipit̥ṭhikatvāgāthāvaṇṇanā samattā.*

**68.** Āraddhavīriyoti kā uppatti? Aññataro kira paccantarājā saḥassayodhaparimāṇabalakāyo rajjena khuddako, paññāya mahanto ahosi. So ekadivasam “kiñcāpi ahaṃ khuddako, paññavatā ca pana sakkā sakalajambudīpaṃ gahetu”nti cintetvā sāmantarañño dūtaṃ pāhesi - “sattadivasabbhantare me rajjaṃ vā detu yuddhaṃ vā”ti. Tato so attano amacce samodhānetvā āha - “mayā tumhe anāpucchāyeva sāhasaṃ kataṃ, amukassa rañño evaṃ pahitaṃ, kiṃ katabba”nti? Te āhaṃsu - “sakkā, mahārāja, so dūto nivattetu”nti? “Na sakkā, gato bhavissati”ti. “Yadi evaṃ vināsitaṃhā tayā, tena hi dukkhaṃ aññassa satthena marituṃ. Handa, mayaṃ aññamaññaṃ paharivā marāma, attānaṃ paharivā marāma, ubbandhāma, visaṃ khādāmā”ti. Evaṃ tesu ekameko maraṇameva saṃvaṇṇeti. Tato rājā - “kiṃ me, imehi, atthi, bhaṇe, mayhaṃ yodhā”ti āha. Atha “ahaṃ, mahārāja, yodho, ahaṃ, mahārāja, yodho”ti taṃ yodhasahassaṃ ut̥ṭhahi.

Rājā “ete upaparikkhissāmī”ti mantvā citakaṃ sajjetvā āha - “mayā, bhaṇe, idaṃ nāma sāhasaṃ kataṃ, taṃ me amaccā paṭikkosanti, sohaṃ citakaṃ pavisissāmi, ko mayā saddhiṃ pavisissati, kena mayhaṃ jīvitaṃ pariccatta”nti? Evaṃ vutte pañcasatā yodhā ut̥ṭhahiṃsu - “mayaṃ, mahārāja, pavisāmā”ti. Tato rājā apare pañcasate yodhe āha - “tumhe idāni, tātā, kiṃ karissathā”ti? Te āhaṃsu - “nāyaṃ, mahārāja, purisakāro, itthikiriyaṃ esā, apica mahārājena paṭirañño dūto pesito, tena mayaṃ raññā saddhiṃ yujjhitvā marissāmā”ti. Tato rājā “pariccattaṃ tumhehi mama jīvita”nti caturaṅginim senaṃ sannayhitvā tena yodhasahassena parivuto gantvā rajjasīmāya nisīdi.

Sopi paṭirājā taṃ pavattiṃ sutvā “are, so khuddakarājā mama dāsassāpi nappahoti”ti kujjhitvā sabbam balakāyaṃ ādāya yujjhitum nikkhami. Khuddakarājā taṃ abbhuyyātaṃ disvā balakāyaṃ āha - “tātā, tumhe na bahukā; sabbe sampiṇḍitvā, asicammaṃ gahetvā, sīghaṃ imassa rañño purato ujukaṃ eva gacchathā”ti. Te tathā akaṃsu. Atha sā senā dvidhā bhijjivā antaramadāsi. Te taṃ rājānaṃ jīvaggāhaṃ gaṇhiṃsu, aññe yodhā palāyiṃsu. Khuddakarājā “taṃ māremī”ti purato dhāvati, paṭirājā taṃ abhayaṃ yāci. Tato tassa abhayaṃ datvā, sapathaṃ kārāpetvā, taṃ attano manussaṃ katvā, tena saha aññaṃ rājānaṃ abbhuggantvā, tassa rajjasīmāya ṭhatvā pesesi - “rajjaṃ vā me detu yuddhaṃ vā”ti. So “ahaṃ ekayuddhampi na sahāmi”ti rajjaṃ niyyātesi. Eteneva upāyena sabbarājāno gahetvā ante bārāṇasirājānampi aggahesi.

So ekasatarājaparivuto sakalajambudīpe rajjaṃ anusāsanto cintesi - “ahaṃ pubbe khuddako ahosiṃ, somhi attano ñāṇasampattiyaṃ sakalajambudīpassa issaro jāto. Taṃ kho pana me ñāṇaṃ lokiyavīriyasampayuttaṃ, neva nibbidāya na virāgāya saṃvattati, sādhu vatassa svāhaṃ iminā ñāṇena lokuttaradhammaṃ gaveseyya”nti. Tato bārāṇasirañño rajjaṃ datvā, puttadārañca sakajanapadameva pesetvā, pabbajjaṃ samādāya vipassanaṃ ārabhitvā, paccekabodhiṃ sacchikatvā attano vīriyasampattiṃ dīpento imaṃ udānagāthaṃ abhāsi -

“Āraddhaviriyo paramatthapattiyā, alīnacitto akusītavutti;  
Daḷhanikkamo thāmbalūpapanno, eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tattha āraddhaṃ vīriyamassāti āraddhaviriyo. Etena attano vīriyārambhaṃ ādivīriyaṃ dasseti. Paramattho vuccati nibbānaṃ, tassa pattiyaṃ paramatthapattiyā. Etena vīriyārambhena pattaḃbaphalaṃ dasseti. Alīnacittoti etena balavīriyūpatthambhānaṃ cittacetāsikānaṃ alīnataṃ dasseti. Akusītavuttīti etena ṭhānaāsanacāṇkamanādīsu kāyassa anavasīdanaṃ. Daḷhanikkamoti etena “kāmaṃ taco ca nhāru cā”ti evaṃ pavattaṃ padahanavīriyaṃ dasseti, yaṃ taṃ anupubbasikkhādīsu padahanto “kāyena ceva paramasaccaṃ sacchikaroti, paññāya ca naṃ ativijja passatī”ti vuccati. Atha vā etena maggasampayuttavīriyaṃ dasseti. Tañhi daḷhañca bhāvanāpāripūriṃ gatattā, nikkamo ca sabbaso paṭipakkhā nikkhantattā, tasmā taṃsamaṅgīpuggalopi daḷho nikkamo assāti “daḷhanikkamo”ti vuccati. Thāmbalūpapannoti maggakkhaṇe kāyathāmena ñāṇabalena ca upapanno, atha vā thāmbhūtena balena upapannoti thāmbalūpapanno, thirañāṇabalūpapannoti vuttaṃ hoti. Etena tassa vīriyassa vipassanāñāṇasampayogaṃ dīpento yoniso padahanabhāvaṃ sādheti. Pubbabhāgamajjhimaṃkaṭṭhavīriyavasena vā tayopi pādā yojetabbā. Sesam vuttanayamevāti.

*Āraddhavīriyagāthāvaṇṇanā samattā.*

**69.** Paṭisallānanti kā uppatti? Imissā gāthāya āvaraṇagāthāya uppattisadisā eva uppatti, natthi koci viseso. Atthavaṇṇanāyaṃ panassā paṭisallānanti tehi tehi sattasaṅkhārehi paṭinivattitvā sallīnaṃ ekattasevitā ekībhāvo, kāyavivekoti attho. Jhānanti paccanīkajhāpanato ārammaṇalakkhaṇūpanijjhānato ca cittaviveko vuccati. Tattha aṭṭhasamāpattiyo nīvaraṇādipaccanīkajhāpanato ārammaṇūpanijjhānato ca jhānanti vuccati, vipassanāmaggaḃphalāni sattasaṅgānādipaccanīkajhāpanato, lakkhaṇūpanijjhānatoyeva cettha phalāni. Idha pana ārammaṇūpanijjhānameva adhippetam. Evameva paṭisallānañca jhānañca ariṇcamāno, ajahamāno,

anissajjamāno. Dhammesūti vipassanūpagesu pañcakkhandhādīdhammesu. Niccanti satataṃ, samitaṃ, abbhokiṇṇaṃ. Anudhammacārīti te dhamme ārabha pavattamānena anugataṃ vipassanādhammaṃ caramāno. Atha vā dhammāti nava lokuttaradhammā, tesam dhammānaṃ anulomo dhammoti anudhammo, vipassanāyetaṃ adhivacanaṃ. Tattha “dhammānaṃ niccaṃ anudhammacārī”ti vattabbe gāthābandhasukhatthaṃ vibhattibyattayena “dhammesū”ti vuttaṃ siyā. Ādīnavaṃ sammasitā bhavesūti tāya anudhammacaritāsaṅkhātāya vipassanāya aniccākārādidosam tīsu bhavesu samanupassanto evaṃ imaṃ kāyavivekacittavivekaṃ ariñcamāno sikhāppattavipassanāsaṅkhātāya paṭipadāya adhigatoti vattabbo eko careti evaṃ yojanā veditabbā.

*Paṭisallānagāthāvaṇṇanā samattā.*

**70.** Taṇhakkhayanti kā uppatti? Aññataro kira bārāṇasirājā mahaccarājānubhāvena nagaraṃ padakkhiṇaṃ karoti. Tassa sarīrasobhāya āvaṭṭitahadayā sattā purato gacchantāpi nivattitvā tameva ullokenti, pacchato gacchantāpi, ubhohi passehi gacchantāpi. Pakatiyā eva hi buddhadassane puṇṇacandasamuddarājadassane ca atitto loko. Atha aññatarā kuṭumbiyabhariyāpi uparipāsādagatā sīhapañjaraṃ vivaritvā olokayamānā aṭṭhāsi. Rājā taṃ disvā paṭibaddhacitto hutvā amaccaṃ āṇāpesi - “jānāhi tāva, bhaṇe, ayaṃ itthī sasāmikā vā asāmikā vā”ti. So gantvā “sasāmikā”ti ārocesi. Atha rājā cintesi - “imā vīsatisahassanāṭakitthiyo devaccharāyo viya maṃyeva ekaṃ abhiraṃenti, so dānāhaṃ etāpi atusitvā parassa itthiyā taṇhaṃ uppādesiṃ, sā uppannā apāyameva ākaḍḍhatī”ti taṇhāya ādīnavaṃ disvā “handanaṃ niggaṇhāmī”ti rajjaṃ pahāya pabbajitvā vipassanto paccekabodhiṃ sacchikatvā imaṃ udānagāthaṃ abhāsi -

“Taṇhakkhayaṃ patthayaṃ appamatto, aneḷamūgo sutavā satimā;  
Saṅkhātadhammo niyato padhānavā, eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tattha taṇhakkhayanti nibbānaṃ, evaṃ diṭṭhādīnavāya taṇhāya eva appavattiṃ. Appamattoti sātaccakārī sakkaccakārī. Aneḷamūgoti alālāmukho. Atha vā aneḷo ca amūgo ca, paṇḍito byattoti vuttaṃ hoti. Hitasukhasampāpakaṃ sutamassa atthīti sutavā āgamasampannoti vuttaṃ hoti. Satimāti cirakatādīnaṃ anussaritā. Saṅkhātadhammoti dhammupaparikkhāya pariññātadhammo. Niyatoti ariyamaggena niyāmaṃ patto. Padhānavāti sammappadhānavīriyasampanno. Uppaṭipāṭiyā esa pāṭho yojetabbo. Evameteḥi appamādādīhi samannāgato niyāmasampāpakena padhānena padhānavā, tena padhānena pattaniyāmattā niyato, tato arahattappattiyā saṅkhātadhammo. Arahā hi puna saṅkhātābbābhāvato “saṅkhātadhammo”ti vuccati. Yathāha “ye ca saṅkhātadhammāse, ye ca sekha puthū idhā”ti. Sesaṃ vuttanayamevāti.

*Taṇhakkhayagāthāvaṇṇanā samattā.*

**71.** Sīho vāti kā uppatti? Aññatarassa kira bārāṇasirañño dūre uyyānaṃ hoti. So pageva vuṭṭhāya uyyānaṃ gacchanto antarāmagge yānā oruyha udakaṭṭhānaṃ upagato “mukhaṃ dhovissāmī”ti. Tasmiṃca padese sīhī potakaṃ janetvā gocarāya gatā. Rājapuriso taṃ disvā “sīhapotako devā”ti ārocesi. Rājā “sīho kira na kassaci bhāyatī”ti taṃ upaparikkhituṃ bheriādīni ākoṭāpesi. Sīhapotako taṃ saddaṃ sutvāpi tatheva sayi. Rājā yāvatiyakam ākoṭāpesi, so tatiyavāre sīsam ukkhipitvā sabbaṃ parisam oloketvā tatheva sayi. Atha rājā “yāvassa mātā nāgacchati, tāva

gacchāmā”ti vatvā gacchanto cintesi - “taṃ divasaṃ jātopi sīhapotako na santasati na bhāyati, kudāssu nāmāhampi taṇhādiṭṭhiparitāsaṃ chetvā na santaseyyaṃ na bhāyeyya”nti. So taṃ ārammaṇaṃ gahetvā, gacchanto puna kevaṭṭehi macche gahetvā sākhāsu bandhitvā pasārite jāle vātaṃ alaggaṃyeva gacchamānaṃ disvā, tampi nimittaṃ aggahesi - “kudāssu nāmāhampi taṇhādiṭṭhiajālaṃ mohajālaṃ vā phāletvā evaṃ asajjamāno gaccheyya”nti.

Atha uyyānaṃ gantvā silāpaṭṭapokkharāṇitīre nisinno vātabbhāhatāni padumāni onamitvā udakaṃ phusitvā vātavigame puna yathāṭṭhāne ṭhitāni udakena anupalittāni disvā tampi nimittaṃ aggahesi - “kudāssu nāmāhampi yathā etāni udake jātāni udakena anupalittāni tiṭṭhanti, evamevaṃ loke jāto lokena anupalitto tiṭṭheyya”nti. So punappunaṃ “yathā sīhavātapadumāni, evaṃ asantasantena asajjamānena anupalittena bhavitabba”nti cintetvā, rajjaṃ pahāya pabbajitvā, vipassanto paccekabodhiṃ sacchikatvā imaṃ udānagāthaṃ abhāsi -

“Sīhova saddesu asantasanto, vātova jālamhi asajjamāno;  
Padumaṃva toyena alippamāno, eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tattha sīhoti cattāro sīhā - tiṇasīho, paṇḍusīho, kāḷasīho, kesarasīhoti. Kesarasīho tesam aggamakkhāyati. Sova idha adhippeto. Vāto puratthimādivasena anekavidho, padumaṃ rattasetādivasena. Tesu yo koci vāto yaṃkiñci padumañca vaṭṭatiyeva. Tattha yasmā santāso attasinehena hoti, attasineho ca taṇhālepo, sopi diṭṭhisampayuttena vā diṭṭhivippayuttena vā lobhena hoti, so ca taṇhāyeva. Sajjanaṃ pana tattha upaparikkhāviraḥitassa mohena hoti, moho ca avijjā. Tattha samathena taṇhāya pahānaṃ hoti, vipassanāya, avijjāya. Tasmā samathena attasinehaṃ pahāya sīhova saddesu aniccādīsū asantasanto, vipassanāya mohaṃ pahāya vātova jālamhi khandhāyatanādīsū asajjamāno, samatheneva lobhaṃ lobhasampayuttaṃ eva diṭṭhiñca pahāya, padumaṃva toyena sabbabhavabhogalobhena alippamāno. Ettha ca samathassa sīlaṃ padaṭṭhānaṃ, samatho samādhi, vipassanā paññāti. Evaṃ tesu dvīsū dhammesu siddhesu tayopi khandhā siddhā honti. Tattha sīlakkhandhena surato hoti. So sīhova saddesu āghātavatthūsū kujjhitukāmatāya na santasati. Paññākkhandhena paṭividdhasabhāvo vātova jālamhi khandhādidhammabhede na sajjati, samādhikkhandhena vītarāgo padumaṃva toyena rāgena na lippati. Evaṃ samathavipassanāhi sīlasamādhipaññākkhandhehi ca yathāsambhavaṃ avijjātaṇhānaṃ tiṇṇaṃ akusalamūlānaṃ pahānavasena asantasanto asajjamāno alippamāno ca veditabbo. Sesaṃ vuttanayamevāti.

*Asantasantaḡāthāvaṇṇanā samattā.*

**72.** Sīho yathāti kā uppatti? Aññataro kira bārāṇasirājā paccantaṃ kuppiṭaṃ vūpasametum gāmaṇugāmimaggaṃ chaḍḍetvā, ujum aṭavimaggaṃ gahetvā, mahatiyā senāya gacchati. Tena ca samayena aññatarasmim pabbatapāde sīho bālasūriyātaṃ tappamāno nipanno hoti. Taṃ disvā rājapuriso rañño ārocesi. Rājā “sīho kira saddena na santasati”ti bherisaṅkhapaṇavādīhi saddaṃ kārāpesi. Sīho tatheva nipajji. Dutiyampi kārāpesi. Sīho tatheva nipajji. Tatiyampi kārāpesi. Sīho “mama paṭisattu atthī”ti catūhi pādehi suppatiṭṭhitaṃ patiṭṭhahitvā sīhanādaṃ nadi. Taṃ sutvāva hatthārohadayo hatthiādīhi orohitvā tiṇagahanāni pavitṭhā, hatthiassagaṇā disāvidisā palātā. Rañño hatthipi rājānaṃ gahetvā vanagahanāni pothayamāno palāyi. So taṃ sandhāretum asakkonto rukkasākhāya olambitvā, pathaviṃ patitvā, ekapadikamaggena gacchanto paccekabuddhānaṃ vasanaṭṭhānaṃ

pāpuṇitvā tattha paccekabuddhe pucchi - “api, bhante, saddamassutthā”ti? “Āma, mahārājā”ti. “Kassa saddaṃ, bhante”ti? “Paṭhamam bherisaṅkhādīnaṃ, pacchā sīhassā”ti. “Na bhāyittha, bhante”ti? “Na mayaṃ, mahārāja, kassaci saddassa bhāyāmā”ti. “Sakkā pana, bhante, mayhampi edisaṃ kātu”nti? “Sakkā, mahārāja, sace pabbajasi”ti. “Pabbajāmi, bhante”ti. Tato naṃ pabbājetvā pubbe vuttanayeneva ābhisamācārikaṃ sikkhāpesuṃ. Sopi pubbe vuttanayeneva vipassanto paccekabodhiṃ sacchikatvā imaṃ udānagāthaṃ abhāsi -

“Sīho yathā dāṭhabalī pasayha, rājā migānaṃ abhibhuyya cārī;  
Sevetha pantāni senāsanāni, eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tattha sahanā ca hananā ca sīghajavattā ca sīho. Kesarasīhova idha adhippeto. Dāṭhā balamassa atthīti dāṭhabalī. Pasayha abhibhuyyāti, ubhayaṃ cārīsaddena saha yojetabbaṃ pasayhacārī abhibhuyyacārīti tattha pasayha niggahetvā caraṇena pasayhacārī, abhibhavitvā, santāsetvā, vasīkatvā, caraṇena abhibhuyyacārī. Svāyaṃ kāyabalena pasayhacārī, tejasā abhibhuyyacārī. Tattha sace koci vadeyya - “kiṃ pasayha abhibhuyya cārī”ti, tato migānanti sāmivacanaṃ upayogavacanaṃ katvā “mige pasayha abhibhuyya cārī”ti paṭivattabbaṃ. Pantānīti dūrāni. Senāsanānīti vasanaṭṭhānāni. Sesam pubbe vuttanayeneva sakkā jānitunti na vitthāritanti.

*Dāṭhabalīgāthāvaṇṇanā samattā.*

**73.** Mettaṃ upekkhanti kā uppatti? Aññataro kira rājā mettādiḥhānalābhī ahosi. So “jhānasukhantarāyakaraṃ rajja”nti jhānānurakkhaṇatthaṃ rajjaṃ pahāya pabbajitvā vipassanto paccekabodhiṃ sacchikatvā, imaṃ udānagāthaṃ abhāsi -

Mettaṃ upekkhaṃ karuṇaṃ vimuttiṃ, āsevamāno muditañca kāle;  
Sabbena lokena avirujjhamāno, eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tattha “sabbe sattā sukhitā hontū”tiādinā nayena hitasukhupanayanakāmatā mettā. “Aho vata imamah dukkhā vimucceyyu”ntiādinā nayena ahitadukkhāpanayanakāmatā karuṇā. “Modanti vata bhonto sattā modanti sādhu suṭṭhū”tiādinā nayena hitasukhāvippayogakāmatā muditā. “Paññāyissanti sakena kammenā”ti sukhadukkhesu ajjupekkhanatā upekkhā. Gāthābandhasukhatthaṃ pana uppaṭipāṭiyā mettaṃ vatvā upekkhā vuttā, muditā pacchā. Vimuttinti catassopi hi etā attano paccaṇīkadhammehi vimuttattā vimuttiyo. Tena vuttaṃ “mettaṃ upekkhaṃ karuṇaṃ, vimuttiṃ, āsevamāno muditañca kāle”ti.

Tattha āsevamānoti tisso tikacatukkajjhānavasena, upekkhaṃ catutthajjhānavasena bhāvayamāno. Kāleti mettaṃ āsevitvā tato vuṭṭhāya karuṇaṃ, tato vuṭṭhāya muditaṃ, tato itarato vā nippītikajjhānato vuṭṭhāya upekkhaṃ āsevamāno “kāle āsevamāno”ti vuccati, āsevitum phāsukāle vā. Sabbena lokena avirujjhamānoti dasasu disāsu sabbena sattalokena avirujjhamāno. Mettādīnañhi bhāvitattā sattā appaṭikūlā honti. Sattesu ca virodhabhūto paṭigho vūpasammati. Tena vuttaṃ - “sabbena lokena avirujjhamāno”ti. Ayamettha saṅkhepo, vitthārena pana mettādikathā aṭṭhasāliniyā dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṃ vuttā. Sesam pubbavuttasadisamevāti.

*Appamaññāgāthāvaṇṇanā samattā.*

**74.** Rāgañca dosañcāti kā uppatti? Rājagahaṃ kira upanissāya mātaṅgo nāma paccekabuddho viharati sabbapacchimo paccekabuddhānaṃ. Atha amhākaṃ bodhisatte uppanne devatāyo bodhisattassa pūjanatthāya āgacchantiyo taṃ disvā “mārisā, mārisā, buddho loka uppanno”ti bhaṇiṃsu. So nirodhā vuṭṭhahanto taṃ saddaṃ sutvā, attano ca jīvitakkhayaṃ disvā, himavante mahāpapāto nāma pabbato paccekabuddhānaṃ parinibbānaṭṭhānaṃ, tattha ākāsena gantvā pubbe parinibbutapaccekabuddhassa aṭṭhisaṅghātaṃ papāte pakkhipitvā, silātale nisīditvā imaṃ udānagāthaṃ abhāsi -

“Rāgañca dosañca pahāya mohaṃ, sandālayitvāna saṃyojanāni;  
Asantaṃ jīvitasāṅkhayaṃ, eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tattha rāgadosamohā uragasutte vuttā. Saṃyojanānīti dasa saṃyojanāni. Tāni ca tena tena maggena sandālayitvā. Asantaṃ jīvitasāṅkhayaṃhīti jīvitasāṅkhayo vuccati cuticittassa paribhedo, tasmiñca jīvitasāṅkhaye jīvitaniṅkantiyā pahīnattā asantasanti. Ettāvatā sopādisesaṃ nibbānadhātum attano dassetvā gāthāpariyosāne anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyīti.

*Jīvitasāṅkhayaḡāthāvaṇṇanā samattā.*

**75.** Bhajantīti kā uppatti? Bārāṇasiyaṃ kira aññataro rājā ādigāthāya vuttappakārameva phītaṃ rajjaṃ samanussāsati. Tassa kharo ābādho uppajji, dukkhā vedanā vattanti. Vīsatisahassitthiyo parivāretvā hatthapādasambāhanādīni karonti. Amaccā “na dānāyaṃ rājā jīvissati, handa mayaṃ attano saraṇaṃ gavesāma”ti cintetvā aññassa rañño santikaṃ gantvā upaṭṭhānaṃ yāciṃsu. Te tattha upaṭṭhahantiyeva, na kiñci labhanti. Rājāpi ābādhā vuṭṭhahitvā pucchi “itthannāmo ca itthannāmo ca kuhi”nti? Tato taṃ pavattiṃ sutvā sīsaṃ cāletvā tuṇhī ahosi. Tepi amaccā “rājā vuṭṭhito”ti sutvā tattha kiñci alabhamānā paramena pārijuññaṃ samannāgatā punadeva āgantvā rājānaṃ vanditvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. Tena ca rañña “kuhiṃ, tātā, tumhe gatā”ti vuttā āhaṃsu - “devaṃ dubbalaṃ disvā ājīvikabhayaṇaṃ asukaṃ nāma janapadaṃ gatā”ti. Rājā sīsaṃ cāletvā cintesi - “yaṃnūnāhaṃ ime vīmaṃseyyaṃ, kiṃ punapi evaṃ kareyyuṃ no”ti? So pubbe ābādhikarogena phuṭṭho viya bālavedanaṃ attānaṃ dassento gilānālayaṃ akāsi. Itthiyo samparivāretvā pubbasadisameva sabbāṃ akaṃsu. Tepi amaccā tatheva puna bahutaraṃ janaṃ gahetvā pakkamiṃsu. Evaṃ rājā yāvatatiyaṃ sabbāṃ pubbasadisāṃ akāsi. Tepi tatheva pakkamiṃsu. Tato catutthampi te āgate disvā “aho ime dukkaraṃ akaṃsu, ye maṃ byādhitaṃ pahāya anapekkhā pakkamiṃsū”ti nibbinno rajjaṃ pahāya pabbajitvā vipassanto paccekabodhiṃ sacchikatvā imaṃ udānagāthaṃ abhāsi -

“Bhajanti sevanti ca kāraṇatthā, nikkāraṇā dullabhā ajja mittā;  
Attaṭṭhapañña asuci manussā, eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tattha bhajantīti sarīrena allīyitvā payirupāsanti. Sevantīti añjalikammādīhi kiṃ kārapaṭissāvitāya ca paricaranti. Kāraṇaṃ attho etesanti kāraṇatthā, bhajānāya sevanāya ca nāññaṃ kāraṇamatthi, attho eva nesaṃ kāraṇaṃ, atthahetu sevantīti vuttaṃ hoti. Nikkāraṇā dullabhā ajja mittāti “ito kiñci lacchāmā”ti evaṃ attapaṭilābhakāraṇena nikkāraṇā, kevalaṃ -

“Upakāro ca yo mitto,

Sukhe dukkhe ca yo sakhā;  
Atthakkhāyī ca yo mitto,  
Yo ca mittānukampako'ti. -

Evam vuttena ariyena mittabhāvena samannāgatā dullabhā ajja mittā. Attani t̥hitā etesaṃ paññā, attānaṃyeva olokenti, na aññanti attat̥ṭhapaññā. Diṭṭhat̥ṭhapaññāti ayampi kira porāṇapāṭho, sampati diṭṭhiyeva atthe etesaṃ paññā, āyatim na pekkhantīti vuttaṃ hoti. Asucīti asucinā anariyena kāyavacīmanokammena samannāgatā. Sesaṃ pubbe vuttanayeneva veditabbanti.

*Kāraṇat̥ṭhagāthāvaṇṇanā samattā.*

*Catuttho vaggo niṭṭhito ekādasahi gāthāhi.*

Evametam ekacattālīsagāthāparimāṇaṃ khaggavisāṇasuttaṃ katthacideva vuttena yojanānayaena sabbattha yathānurūpaṃ yojetvā anusandhito atthato ca veditabbaṃ. Ativittārabhayena pana amhehi na sabbattha yojitanti.

*Paramat̥ṭhajotikāya khuddaka-aṭṭhakathāya*

*Suttanipāta-aṭṭhakathāya khaggavisāṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.*

#### 4. Kasibhāradvājasuttavaṇṇanā

Evam me sutanti kasibhāradvājasuttaṃ. Kā uppatti? Bhagavā magadhesu viharanto dakkhiṇāgirismiṃ ekanālāyaṃ brāhmaṇagāme purebhattakiccaṃ pacchābhattakiccanti imesu dvīsu buddhakiccesu purebhattakiccaṃ niṭṭhāpetvā pacchābhattakiccāvasāne buddhacakkhunā lokaṃ volokento kasibhāradvājaṃ brāhmaṇaṃ arahattassa upanissayasampannaṃ disvā “tattha mayi gate yathā pavattissati, tato kathāvasāne dhammadesanaṃ sutvā esa brāhmaṇo pabbajitvā arahattaṃ pāpuṇissatī”ti ca ñatvā, tattha gantvā, kathaṃ samuṭṭhāpetvā, imaṃ suttaṃ abhāsi.

Tattha siyā “katamaṃ buddhānaṃ purebhattakiccaṃ, katamaṃ pacchābhattakicca”nti? Vuccate - buddho bhagavā pāto eva uṭṭhāya upaṭṭhākānuggahatthaṃ sarīraphāsukat̥ṭhañca mukhadhovanādisarīraparikammaṃ katvā yāva bhikkhācāraṇelā, tāva vivittāsane vītināmetvā, bhikkhācāraṇelāya nivāsetvā, kāyabandhanaṃ bandhitvā, cīvaraṃ pārupitvā, pattamādāya kadāci ekakova kadāci bhikkhusaṅghaparivuto gāmaṃ vā nigamaṃ vā piṇḍāya pavisati, kadāci pakatīyā, kadāci anekehi pāṭihāriyehi vattamānehi. Seyyathidaṃ - piṇḍāya pavisato lokanāthassa purato purato gantvā mudugatiyo vātā pathaviṃ sodhenti; valāhakā udakaphusitāni muñcantā magge reṇuṃ vūpasametvā upari vitānaṃ hutvā tiṭṭhanti. Apare vātā pupphāni upasaṃharitvā magge okiranti, unnatā bhūmippadesā onamanti, onatā unnamanti, pādanikkhepasamaye samāva bhūmi hoti, sukhasamphassāni rathacakkamattāni padumapupphāni vā pāde sampaṭicchanti, indakhīlassa anto t̥hapitamatte dakkhiṇapāde sarīrā chabbaṇṇarasmiyo niccharitvā suvaṇṇarasapiñjarāni viya citrapaṭaparikkhattāni viya ca pāsādakūṭagārādīni karontiyo ito cito ca vidhāvanti, hatthiassavihaṅgādayo sakasakat̥ṭhānesu t̥hitāyeva madhurenākārena saddaṃ karonti, tathā bherivīṇādīni tūriyāni manussānaṃ kāyūpagāni ca ābharaṇāni, tena saññāṇena manussā jānanti “ajja bhagavā idha piṇḍāya pavitt̥ho”ti. Te sunivatthā supārutā gandhapupphādīni ādāya gharā

nikkhamitvā antaravīthiṃ paṭipajjitvā bhagavantam gandhapupphādīhi sakkaccaṃ pūjetvā vanditvā - “amhākaṃ, bhante, dasa bhikkhū, amhākaṃ vīsati, amhākaṃ bhikkhusataṃ dethā”ti yācitvā bhagavatopi pattaṃ gahetvā, āsanaṃ paññāpetvā sakkaccaṃ piṇḍapātena paṭimānenti.

Bhagavā katabhattakicco tesam santānāni oloketvā tathā dhammaṃ deseti, yathā keci saraṇagamane paṭiṭṭhahanti, keci pañcasu sīlesu, keci sotāpattisakadāgāmianāgāmiphalānaṃ aññatarasmiṃ, keci pabbajitvā aggaphale arahatteti. Evaṃ tathā tathā janaṃ anuggahetvā uttāyāsanaṃ vihāraṃ gacchati. Tattha maṇḍalamāle paññattavarabuddhāsane nisīdati bhikkhūnaṃ bhattakiccapariyosānaṃ āgamayamāno. Tato bhikkhūnaṃ bhattakiccapariyosāne upaṭṭhāko bhagavato nivedeti. Atha bhagavā gandhakuṭiṃ pavisati. Idam tāva purebhattakiccaṃ. Yañcettha na vuttaṃ, taṃ brahmāyusutte vuttanayeneva gahetabbaṃ.

Atha bhagavā evaṃ katapurebhattakicco gandhakuṭiyā upaṭṭhāne nisīditvā, pāde pakkhāletvā, pādapiṭhe ṭhatvā, bhikkhusaṅghaṃ ovadati - “bhikkhave, appamādena sampādettha, buddhuppādo dullabho lokasmiṃ, manussapaṭilābho dullabho, saddhāsampatti dullabhā, pabbajjā dullabhā, saddhammassavanaṃ dullabhaṃ lokasmi”nti. Tato bhikkhū bhagavantam vanditvā kammaṭṭhānaṃ pucchanti. Atha bhagavā bhikkhūnaṃ cariyavasena kammaṭṭhānaṃ deti. Te kammaṭṭhānaṃ uggahetvā, bhagavantam abhivādetvā, attano attano vasanaṭṭhānaṃ gacchanti; keci araññaṃ, keci rukkhamūlaṃ, keci pabbatādīnaṃ aññataraṃ, keci cātumahārājikabhavanaṃ...pe... keci vasavattibhavananti. Tato bhagavā gandhakuṭiṃ pavisitvā sace ākaṅkhati, dakkhiṇena passena sato sampajāno muhuttaṃ sīhaseyyaṃ kappeti. Atha samassāsita kāyo uttāhitvā dutiyabhāge lokaṃ voloketi. Tatiyabhāge yaṃ gāmaṃ vā nigamaṃ vā upanissāya viharati, tattha jano purebhattaṃ dānaṃ datvā pacchābhattaṃ sunivattho supāruto gandhapupphādīni ādāya vihāre sannipatati. Tato bhagavā sampattaparīsāya anurūpena pāṭihāriyena gantvā dhammasabhāyaṃ paññattavarabuddhāsane nisajja dhammaṃ deseti kālayuttaṃ pamāṇayuttaṃ. Atha kālaṃ viditvā parisam uyyojeti.

Tato sace gattāni osiñcitukāmo hoti. Atha buddhāsanaṃ uttāya upaṭṭhākena udakapaṭiyāditokāsaṃ gantvā, upaṭṭhākahatthato udakasāṭikaṃ gahetvā, nhānakoṭṭhakaṃ pavisati. Upaṭṭhākopi buddhāsanaṃ ānetvā gandhakuṭipariveṇe paññāpeti. Bhagavā gattāni osiñcitvā, surattadupaṭṭaṃ nivāsetvā, kāyabandhanaṃ bandhitvā, uttarāsaṅgaṃ katvā, tattha āgantvā, nisīdati ekakova muhuttaṃ paṭisallīno. Atha bhikkhū tato tato āgamma bhagavato upaṭṭhānaṃ gacchanti. Tattha ekacce pañhaṃ pucchanti, ekacce kammaṭṭhānaṃ, ekacce dhammassavanaṃ yācanti. Bhagavā tesam adhippāyaṃ sampādentō paṭhamam yāmaṃ vītinaṃmeti.

Majjhimayāme sakaladasasahassilokadhātudevatāyo okāsaṃ labhamānā bhagavantam upasaṅkamtvā pañhaṃ pucchanti yathābhisaṅkhataṃ antamaso caturakkharampi. Bhagavā tāsam devatānaṃ pañhaṃ vissajjento majjhimayāmaṃ vītinaṃmeti. Tato pacchimayāmaṃ cattāro bhāge katvā ekaṃ bhāgaṃ caṅkamaṃ adhiṭṭhāti, dutiyabhāgaṃ gandhakuṭiṃ pavisitvā dakkhiṇena passena sato sampajāno sīhaseyyaṃ kappeti, tatiyabhāgaṃ phalasamāpattiyā vītinaṃmeti, catutthabhāgaṃ mahākaraṇāsamaṃpattiṃ pavisitvā buddhacakkhunā lokaṃ voloketi apparajakkhamahārajakkhādisattadassanattam. Idam pacchābhattakiccaṃ.

Evamimassa pacchābhattakiccassa lokavolokanasañkhāte catutthabhāgāvasāne buddhadhammasaṅghesu dānasīlauposathakammādīsu ca akatādhikāre katādhikāre ca anupanissayasampanne upanissayasampanne ca satte passitum buddhacakkhunā lokaṃ volokento kasibhāradvājaṃ brāhmaṇaṃ arahattassa upanissayasampannaṃ disvā “tattha mayi gate kathā pavattissati, tato kathāvasāne dhammadesanaṃ sutvā esa brāhmaṇo pabbajitvā arahattaṃ pāpuṇissati”ti ca ñatvā, tattha gantvā, kathaṃ samuṭṭhāpetvā imaṃ suttamabhāsi.

Tattha evaṃ me sutantiādi āyasmatā ānandena paṭhamamahāsaṅgītikāle dhammasaṅgītiṃ karontena āyasmatā mahākassapattherena puṭṭhena pañcannaṃ arahantasatānaṃ vuttaṃ, “ahaṃ, kho, samaṇa kasāmi ca vapāmi cā”ti kasibhāradvājena vuttaṃ, “ahampi kho brāhmaṇa kasāmi ca vapāmi cā”tiādi bhagavatā vuttaṃ. Tadevaṃ sabbampi samodhānetvā “kasibhāradvājasutta”nti vuccati.

Tattha evanti ayaṃ ākāranidassanāvadhāraṇattho evaṃ-saddo. Ākāratthena hi etena etamatthaṃ dīpeti - nānāyanipuṇamanekajjhāsayasamuṭṭhānaṃ atthabyañjanasampannaṃ vividhapāṭihāriyaṃ dhammatthadesanāpaṭivedhagambhīraṃ sabbasattehi sakasakabhāsānurūpamupalakkhaṇiyasabhāvaṃ tassa bhagavato vacanaṃ, taṃ sabbākārena ko samattho viññātum; atha, kho, “evaṃ me suttaṃ, mayāpi ekenākārena suta”nti. Nidassanatthena “nāhaṃ sayambhū, na mayā idaṃ sacchikata”nti attānaṃ parimocento “evaṃ me suttaṃ, mayā evaṃ suta”nti idāni vattabbaṃ sakalasuttaṃ nidasseti. Avadhāraṇatthena “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakaṇaṃ bhikkhūnaṃ bahussutānaṃ yadidaṃ ānando, gatimantānaṃ, satimantānaṃ, dhitimantānaṃ, upaṭṭhākānaṃ yadidaṃ ānando”ti evaṃ bhagavatā pasatthabhāvānurūpaṃ attano dhāraṇabalaṃ dassento sattānaṃ sotukamyataṃ janeti “evaṃ me suttaṃ tañca atthato vā byañjanato vā anūnāmanādhikaṃ, evameva, na aññathā daṭṭhabba”nti. Me sutanti ettha mayāsaddattho me-saddo, sotadvāraviññāṇattho sutasaddo. Tasmā evaṃ me sutanti evaṃ mayā sotaviññāṇapubbaṅgamāya viññāṇavīthiyā upadhāritanti vuttaṃ hoti.

Ekaṃ samayanti ekaṃ kālaṃ. Bhagavāti bhāgyavā, bhaggavā, bhattavāti vuttaṃ hoti. Magadhesu viharatīti magadhā nāma janapadino rājakumārā, tesāṃ nivāso ekopi janapado ruḥhīsaddena “magadhā”ti vuccati. Tasmīṃ magadhesu janapade. Keci pana “yasmā cetiyarājā musāvādaṃ bhaṇitvā bhūmiṃ pavisanto ‘mā gadhaṃ pavisā’ti vutto, yasmā vā taṃ rājānaṃ maggantā bhūmiṃ khanantā purisā ‘mā gadhaṃ karoṭhā’ti vuttā, tasmā magadhā”ti evamādīhi nayehi bahudhā papañcenti. Yaṃ ruccati, taṃ gahetabbanti. Viharatīti ekaṃ iriyāpathabādhanaṃ aparena iriyāpathena vicchinditvā aparipatantaṃ attabhāvaṃ harati, pavattetīti vuttaṃ hoti. Dibbabrahmaariyavihārehi vā sattānaṃ vividhaṃ hitaṃ haratīti viharati. Haratīti upasaṃharati, upaneti, janeti, uppādetīti vuttaṃ hoti. Tathā hi yadā sattā kāmesu vipaṭṭipajjanti, tadā kira bhagavā dibbena vihārena viharati tesāṃ alobhakusalamūluppādanatthaṃ - “appeva nāma imaṃ paṭipattiṃ disvā ettha ruciṃ uppādetvā kāmesu virajjeyyu”nti. Yadā pana issariyatthaṃ sattesu vipaṭṭipajjanti, tadā brahmavihārena viharati tesāṃ adosakusalamūluppādanatthaṃ - “appeva nāma imaṃ paṭipattiṃ disvā ettha ruciṃ uppādetvā adosena dosaṃ vūpasameyyu”nti. Yadā pana pabbajitā dhammādhikaraṇaṃ vivadanti, tadā ariyavihārena viharati tesāṃ amohakusalamūluppādanatthaṃ - “appeva nāma imaṃ paṭipattiṃ disvā ettha

ruciṃ uppādetvā amohena moham vūpasameyyu’’nti. Iriyāpathavihārena pana na kadāci na viharati taṃ vinā attabhāvapariharaṇābhāvatoti. Ayamettha saṅkhepo, vitthāram pana maṅgalasuttavaṇṇanāyaṃ vakkhāma.

Dakkhiṇāgirisinti yo so rājagaham parivāretvā t̥hito giri, tassa dakkhiṇapasse janapado ‘‘dakkhiṇāgiri’’ti vuccati, tasmīṃ janapadeti vuttaṃ hoti. Tattha viharassāpi tadeva nāmaṃ. Ekanālayaṃ brāhmaṇagāmeti ekanālati tassa gāmassa nāmaṃ. Brāhmaṇa cettha sambahulā paṭivasanti, brāhmaṇabhogo vā so, tasmā ‘‘brāhmaṇagāmo’’ti vuccati.

Tena kho pana samayenāti yaṃ samayaṃ bhagavā aparājitapallaṅkaṃ ābhujitvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambujjhivā pavattitavaradhammacakko magadharat̥the ekanālayaṃ brāhmaṇagāmaṃ upanissāya dakkhiṇāgirimahāvihāre brāhmaṇassa indriyaparipākaṃ āgamayamāno viharati, tena samayena karaṇabhūtenāti vuttaṃ hoti. Kho panāti idaṃ panettha nipātadvayaṃ padapūraṇamattaṃ, adhikārantaradassanatthaṃ vāti daṭṭhabbaṃ. Kasibhāradvājassa brāhmaṇassāti so brāhmaṇo kasiyā jīvati, bhāradvājoti cassa gottaṃ, tasmā evaṃ vuccati. Pañcamattānīti yathā - ‘‘bhojane mattaṅñū’’ti ettha mattasaddo pamāṇe vattati, evamidhāpi, tasmā pañcapamāṇāni anūnāni anadhikāni, pañcanaṅgalasatānīti vuttaṃ hoti. Payuttānīti payojitāni, balibaddānaṃ khandhesu t̥hapetvā yuge yottehi yojitāni hontīti attho.

Vappakāleti vapanakāle, bījanikkhipakāleti vuttaṃ hoti. Tattha dve vappāni kalalavappaṇca, paṃsuvappaṇca. Paṃsuvappaṃ idha adhippetam. Taṇca kho paṭhamadivase maṅgalavappaṃ. Tatthāyaṃ upakaraṇasampadā - tīṇi balibaddasahassāni upaṭṭhāpitāni honti, sabbesaṃ suvaṇṇamayāni siṅgāni paṭimukkāni, rajatamayā khurā, sabbe setamālāhi sabbagandhasugandhehi pañcaṅgulikehi ca alaṅkatā paripuṇṇaṅgapaccaṅgā sabbalakkhaṇasampannā, ekacce kālā añjanavaṇṇāyeva, ekacce setā phalikavaṇṇā, ekacce rattā pavāḷavaṇṇā, ekacce kammāsā masāragallavaṇṇā. Pañcasatā kassakapurisā sabbe ahatasetavatthanivatthā mālālaṅkatā dakkhiṇaam̐sakūṭesu t̥hapitapupphacumbaṭakā haritālamanosilālaṅchanujjalitagattabhāgā dasa dasa naṅgalā ekekagumbā hutvā gacchanti. Naṅgalānaṃ sīsaṇca yugaṇca patodā ca suvaṇṇavinaddhā. Paṭhamanaṅgale aṭṭha balibaddā yuttā, sesesu cattāro cattāro, avasesā kilantaparivattanatthaṃ ānītā. Ekekagumbe ekamekaṃ bījasakaṭaṃ ekeko kasati, ekeko vapati.

Brāhmaṇo pana pageva massukammaṃ kārāpetvā nhatvā sugandhagandhehi vilitto pañcasatagghanakaṃ vatthaṃ nivāsetvā sahassagghanakaṃ ekaṃsaṃ karitvā ekamekissā aṅguliyaṃ dve dve katvā vīsati aṅgulimuddikāyo, kaṇṇesu sīhakuṇḍalāni, sīse ca brahmaveṭhanaṃ paṭimuṇcitvā suvaṇṇamālaṃ kaṇṭhe katvā brāhmaṇagaṇaparivuto kammantaṃ vosāsatī. Athassa brāhmaṇī anekasatabhājanesu pāyāsaṃ pacāpetvā mahāsakaṭesu āropetvā gandhodakena nhāyitvā sabbālaṅkāravibhūsitā brāhmaṇīgaṇaparivutā kammantaṃ agamāsī. Gehampissa sabbattha gandhehi suvilittaṃ pupphehi sukatabalikammaṃ, khettaṇca tesu tesu t̥hānesu samussitapaṭākaṃ ahosi. Parijanakammakārehi saha kammantaṃ oṣaṭtaparisā aḍḍhateyyasahassā ahosi. Sabbe ahatavatthanivatthā, sabbesaṇca pāyāsabhojanaṃ paṭiyattaṃ ahosi.

Atha brāhmaṇo yattha sāmaṃ bhuñjati, taṃ suvaṇṇapātiṃ dhovāpetvā pāyāsassa pūretvā sappimadhuphāṇitādīni abhisankharitvā naṅgalabalikammaṃ kārāpesi. Brāhmaṇī pañca kassakasatāni suvaṇṇarajatakamsatambamayāni bhājanāni gahetvā nisinnāni suvaṇṇakaṭacchuṃ gahetvā pāyāsena parivisanti gacchati. Brāhmaṇo pana balikammaṃ kārāpetvā rattasuvaṇṇabandhūpāhanāyo ārohitvā rattasuvaṇṇadaṇḍaṃ gahetvā “idha pāyasaṃ detha, idha sappiṃ, idha sakkharaṃ dethā”ti vosāsamāno vicarati. Atha bhagavā gandhakuṭiyaṃ nisinnova brāhmaṇassa parivesanaṃ vattamānaṃ ñatvā “ayaṃ kālo brāhmaṇaṃ dametu”nti nivāsetvā, kāyabandhanaṃ bandhitvā, saṅghāṭiṃ pārupitvā, pattaṃ gahetvā, gandhakuṭito nikkhami yathā taṃ anuttaro purisadammasārathi. Tenāha āyasmā ānando “atha kho bhagavā pubbaṇhasamayāṃ nivāsetvā”ti.

Tattha atha iti nipāto aññādhikāravacanārambhe khoti padapūraṇe. Bhagavāti vuttanayameva. Pubbaṇhasamayanti divasassa pubbabhāgasamayāṃ, pubbaṇhasamayeti attho, pubbaṇhe vā samayaṃ pubbaṇhasamayāṃ, pubbaṇhe ekaṃ khaṇanti vuttaṃ hoti. Evaṃ accantasamyoge upayogavacanaṃ labbhati. Nivāsetvāti paridahitvā, vihāranivāsanaparivattanavasenetaṃ veditabbaṃ. Na hi bhagavā tato pubbe anivattho āsi. Pattacīvaramādāyāti pattaṃ hatthehi, cīvaraṃ kāyena ādiyitvā, sampaṭicchitvā dhāretvāti attho. Bhagavato kira piṇḍāya pavisitukāmassa bhamaro viya vikasitapadumadvayamajjhaṃ, indanīlamanīvaṇṇaṃ selamayaṃ pattaṃ hatthadvayamajjhaṃ āgacchati. Tasmā evamāgataṃ pattaṃ hatthehi sampaṭicchitvā cīvaraṇca parimaṇḍalaṃ pārutaṃ kāyena dhāretvāti evamassa attho veditabbo. Yena vā tena vā hi pakārena gaṇhanto ādāya icceva vuccati yathā “samādāyeva pakkamatī”ti.

Yenāti yena maggena. Kammantoti kammakaraṇokāso. Tenāti tena maggena. Upasaṅkamīti gato, yena maggena kasibhāradvājassa brāhmaṇassa kammanto gammati, tena maggena gatoti vuttaṃ hoti. Atha kasmā, bhikkhū, bhagavantaṃ nānubandhiṃsūti? Vuccate - yadā bhagavā ekakova katthaci upasaṅkamitukāmo hoti, bhikkhācāraṇāyaṃ dvāraṃ pidahitvā antogandhakuṭiṃ pavisati. Tato bhikkhū tāya saññāya jānanti - “ajja bhagavā ekakova gāmaṃ pavisitukāmo, addhā kañci eva vinetabbapuggalaṃ addasā”ti. Te attano pattacīvaraṃ gahetvā, gandhakuṭiṃ padakkhiṇaṃ katvā, bhikkhācāraṃ gacchanti. Tadā ca bhagavā evamakāsi. Tasmā bhikkhū bhagavantaṃ nānubandhiṃsūti.

Tena kho pana samayenāti yena samayena bhagavā kammantaṃ upasaṅkami, tena samayena tassa brāhmaṇassa parivesanā vattati, bhattavissaggo vattatīti attho. Yaṃ pubbe avocumha - “brāhmaṇī pañca kassakasatāni suvaṇṇarajatakamsatambamayāni bhājanāni gahetvā nisinnāni suvaṇṇakaṭacchuṃ gahetvā pāyāsena parivisanti gacchati”ti. Atha kho bhagavā yena parivesanā tenupasaṅkami. Kiṃ kārāṇāti? Brāhmaṇassa anuggahakaraṇatthaṃ. Na hi bhagavā kapaṇapuriso viya bhottukāmatāya parivesanaṃ upasaṅkamati. Bhagavato hi dve asītisahassasaṅkhyā sakyakoliyārājāno ñātayo, te attano sampattiya nibaddhabhattaṃ dātuṃ ussahanti. Na pana bhagavā bhattatthāya pabbajito, apica kho pana “anekāni asaṅkhyeyyāni pañca mahāpariccāge pariccajanto pāramiyo pūretvā mutto mocessāmi, danto damessāmi; santo samessāmi, parinibbuto parinibbāpessāmī”ti pabbajito. Tasmā attano muttattā...pe... parinibbutattā ca paraṃ mocento...pe... parinibbāpento ca loke vicaranto brāhmaṇassa anuggahakaraṇatthaṃ yena parivesanā tenupasaṅkamīti veditabbaṃ.

Upasaṅkamtivā ekamantaṃ aṭṭhāsīti evaṃ upasaṅkamtivā ca ekamantaṃ aṭṭhāsī.  
 Ekamantanti bhāvanapuṃsakaniddeso, ekokāsaṃ ekapassanti vuttaṃ hoti.  
 Bhummatthe vā upayogavacanaṃ, tassa dassanūpacāre kathāsavanaṭṭhāne, yattha  
 ṭhitaṃ brāhmaṇo passati, tattha uccaṭṭhāne aṭṭhāsī. Tathvā ca suvaṇṇarasapiṇjaraṃ  
 saḥassacandasūriyobhāsātibhāsayamānaṃ sarīrābhaṃ muñci samantato  
 asīti hatthaparimāṇaṃ, yāya ajjhottharitatā brāhmaṇassa  
 kammantasālābhittirukkhakasitamattikāpiṇḍādayo suvaṇṇamayā viya ahesuṃ. Atha  
 manussā pāyāsaṃ bhuttā  
 asīti anubyañjanaparivāradvattiṃ savaralakkhaṇapaṭimaṇḍitasarīraṃ  
 byāmapabbhāparikkhepavibhūsitabāhuyugaḷaṃ  
 ketumālāsamujjalitasassirikadassanaṃ jaṅgamamiva padumassaraṃ,  
 raṃsijālujjalitatārāgaṇamiva gaganatalaṃ, ādittamiva ca kanakagirisikharaṃ siriyā  
 jalamānaṃ sammāsambuddhaṃ ekamantaṃ ṭhitaṃ disvā hatthapāde dhovitvā  
 añjaliṃ paggayha samparivāretvā aṭṭhaṃsu. Evaṃ tehi samparivāritaṃ addasa kho  
 kasibhāradvājo brāhmaṇo bhagavantaṃ piṇḍāya ṭhitaṃ. Disvāna bhagavantaṃ  
 etadavoca “ahaṃ kho, samaṇa, kasāmi ca vapāmi cā”ti.

Kasmā panāyaṃ evamāha? Kiṃ samantapāsādi ke pasādanīye  
 uttamadamathasamathamānuppattepi bhagavati appasādena, udāhu  
 aḍḍhateyyānaṃ janasaḥassānaṃ pāyāsaṃ paṭiyādetvāpi kaṭacchubhikkhāya  
 maccherenāti? Ubhayathāpi no, apica khvāssa bhagavato dassanena atittaṃ  
 nikkhittakammantaṃ janaṃ disvā “kammabhaṅgaṃ me kātuṃ āgato”ti  
 anattamanatā ahosi. Tasmā evamāha. Bhagavato ca lakkhaṇasampattiṃ disvā  
 “sacāyaṃ kammante payojayissa, sakalajambudīpe manussānaṃ sīse cūlāmaṇi viya  
 abhavissa, ko nāmassa attho na sampajjissa, evamevaṃ alasatāya kammante  
 appayojetvā vappamaṅgalādīsu piṇḍāya caritvā bhuñjanto kāyadaḥhībahulo  
 vicarati”tipissa ahosi. Tenāha - “ahaṃ kho, samaṇa, kasāmi ca vapāmi ca, kasitvā ca  
 vapitvā ca bhuñjāmī”ti. Na me kammantā byāpajjanti, na camhi yathā tvaṃ evaṃ  
 lakkhaṇasampannoti adhippāyo. Tvampi samaṇa...pe... bhuñjassu, ko te attho na  
 sampajjeyya evaṃ lakkhaṇasampannassāti adhippāyo.

Apicāyaṃ assosi - “sakyarājakule kira kumāro uppanno, so cakkavattirajjaṃ pahāya  
 pabbajito”ti. Tasmā “idāni ayaṃ so”ti ñatvā “cakkavattirajjaṃ kira pahāya  
 kilantosī”ti upārambhaṃ karonto āha “ahaṃ kho samaṇā”ti. Apicāyaṃ tikkhapañño  
 brāhmaṇo, na bhagavantaṃ avakkipanto bhaṇati, bhagavato pana rūpasampattiṃ  
 disvā paññāsampattiṃ sambhāvayamāno kathāpavattanatthampi evamāha - “ahaṃ  
 kho samaṇā”ti. Tato bhagavā veneyyavasena sadevake loke  
 aggakassakavappakabhāvaṃ attano dassento āha “ahampi kho brāhmaṇā”ti.

Atha brāhmaṇassa cintā udapādi - “ayaṃ samaṇo ‘kasāmi ca vapāmi cā’ti āha. Na  
 cassa oḷārikāni yuganaṅgalādīni kasibhaṇḍāni passāmi, so musā nu kho bhaṇati,  
 no”ti bhagavantaṃ pādatalā paṭṭhāya yāva upari kesantā sammālokayamāno  
 aṅgavijjāya katādhikārattā dvattiṃ savaralakkhaṇasampattimassa ñatvā  
 “aṭṭhānametaṃ anavakāso, yaṃ evarūpo musā bhaṇeyyā”ti tāvadeva  
 sañjātabahumāno bhagavati samaṇavādaṃ pahāya gottena bhagavantaṃ  
 samudācaramāno āha “na kho pana mayaṃ passāma bhoto gotamassā”ti.

Evañca pana vatvā tikkhapañño brāhmaṇo “gambhīratthaṃ sandhāya iminā etaṃ  
 vutta”nti ñatvā pucchitvā tamatthaṃ ñātukāmo bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsī.  
 Tenāha āyasmā ānando “atha kho kasibhāradvājo brāhmaṇo bhagavantaṃ gāthāya

ajjhabhāsī”ti. Tattha gāthāyāti akkharapadaniyamitena vacanena. Ajjhabhāsīti abhāsi.

**76-77.** Tattha brāhmaṇo “kasi”nti yuganaṅgalādikasisambhārasamāyogaṃ vadati. Bhagavā pana yasmā pubbadhammasabhāgena ropetvā kathanam nāma buddhānaṃ ānubhāvo, tasmā buddhānubhāvaṃ dīpento pubbadhammasabhāgena ropento āha - “saddhā bīja”nti. Ko panettha pubbadhammasabhāgo, nanu brāhmaṇena bhagavā yuganaṅgalādikasisambhārasamāyogaṃ pucchito atha ca pana apucchitassa bījassa sabhāgena ropento āha - “saddhā bīja”nti, evaṅca sati ananusandhikāva ayaṃ kathā hotīti? Vuccate - na buddhānaṃ ananusandhikā nāma kathā atthi, nāpi buddhā pubbadhammasabhāgaṃ anāropetvā kathenti. Evañcettha anusandhi veditabbā - anena hi brāhmaṇena bhagavā yuganaṅgalādikasisambhāravasena kasiṃ pucchito. So tassa anukampāya “idaṃ apucchita”nti aparihāpetvā samūlaṃ saupakāraṃ sasambhāraṃ saphalaṃ kasiṃ ñāpetuṃ mūlato paṭṭhāya kasiṃ dassento āha - “saddhā bīja”nti. Bījañhi kasiyā mūlaṃ tasmiṃ sati kattabbato, asati akattabbato, tappamāṇena ca kattabbato. Bīje hi sati kasiṃ karonti, asati na karonti. Bījappamāṇena ca kusalā kassakā khettaṃ kasanti, na ūnaṃ “mā no sassaṃ parihāyī”ti, na adhikaṃ “mā no mogho vāyāmo aho”ti. Yasmā ca bījameva mūlaṃ, tasmā bhagavā mūlato paṭṭhāya kasiṃ dassento tassa brāhmaṇassa kasiyā pubbadhammassa bījassa sabhāgena attano kasiyā pubbadhammaṃ ropento āha - “saddhā bīja”nti. Evamettha pubbadhammasabhāgo veditabbo.

Pucchitaṃyeva vatvā apucchitaṃ pacchā kiṃ na vuttanti ce? Tassa upakārabhāvato dhammasambandhasamatthabhāvato ca. Ayañhi brāhmaṇo paññavā, micchādīṭṭhikule pana jātattā saddhāviraḥito. Saddhāviraḥito ca paññavā paresaṃ saddhāya attano visaye apaṭipajjamāno visesaṃ nādhigacchati, kilesakālussiyabhāvāpagamappasādamattalakkhaṇāpi cassa dubbalā saddhā balavatiyā paññāya saha vattamānā atthasiddhiṃ na karoti, hatthinā saha ekadhure yuttagoṇo viya. Tasmā tassa saddhā upakārikā. Evaṃ tassa brāhmaṇassa saupakārabhāvato taṃ brāhmaṇaṃ saddhāya patiṭṭhāpentena pacchāpi vattabbo ayamatto pubbe vutto desanākusalatāya yathā aññatrāpi “saddhā bandhati pātheyya”nti ca, “saddhā dutiyā purisassa hoti”ti ca, “saddhīdha vittaṃ purisassa seṭṭha”nti ca, “saddhāya tarati ogha”nti ca, “saddhāhattho mahānāgo”ti ca, “saddhesiko kho, bhikkhave, ariyasāvako ti cā”ti. Bījassa ca upakārikā vuṭṭhi, sā tadanantaraññeva vuccamānā samatthā hoti. Evaṃ dhammasambandhasamatthabhāvato pacchāpi vattabbo ayamatto pubbe vutto, añño ca evaṃvidho īsāyottādi.

Tattha sampasādanalakkhaṇā saddhā, okappanalakkhaṇā vā, pakkhandanarasā, adhimuttipaccupaṭṭhānā, akālussiyapaccupaṭṭhānā vā, sotāpattiyaṅgapadaṭṭhānā, saddahitabbadhammapadaṭṭhānā vā, ādāsajalatalādīnaṃ pasādo viya cetaso pasādabhūtā, udakappasādakamaṇi viya udakassa, sampayuttadhammānaṃ pasādikā. Bījanti pañcavidhaṃ - mūlabījaṃ, khandhabījaṃ, phalubījaṃ, aggabījaṃ, bījabījameva pañcamanti. Taṃ sabbampi viruhanaṭṭhena bījaṃtveva saṅkhaṃ gacchati. Yathāha - “bījañcetam viruhanaṭṭhenā”ti.

Tattha yathā brāhmaṇassa kasiyā mūlabhūtaṃ bījaṃ dve kiccāni karoti, heṭṭhā mūlena patiṭṭhāti, upari aṅkuraṃ utṭhāpeti; evaṃ bhagavato kasiyā mūlabhūtā saddhā heṭṭhā sīlamūlena patiṭṭhāti, upari samathavipassanaṅkuraṃ utṭhāpeti. Yathā ca taṃ mūlena pathavīrasaṃ āporasaṃ gahetvā nālena dhaññaparipākagahaṇatthaṃ vaḍḍhati; evamayam sīlamūlena samathavipassanārasaṃ gahetvā ariyamaggaṇālena

ariyaphaladhaññaparipākagahaṇatthaṃ vaḍḍhati. Yathā ca taṃ subhūmiyaṃ patitṭhahitvā mūlaṅkurapaṇṇanālakaṇḍappasavehi vuḍḍhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ patvā, khīraṃ janetvā, anekasāliphalaḥharitaṃ sālīsisaṃ nipphādeti; evamayaṃ cittasantāne patitṭhahitvā sīlacittadiṭṭhikaṅkhāvitaraṇamaggāmaggañāṇadassanapaṭipadāñāṇadassanavisuddhī hi vuḍḍhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ patvā ñāṇadassanavisuddhikhīraṃ janetvā anekapaṭisambhidābhiññābharitaṃ arahattaphalaṃ nipphādeti. Tenāha bhagavā - “saddhā bīja”nti.

Tattha siyā “paropaññāsakusaladhammesu ekato uppajjamānesu kasmā saddhāva bījanti vuttā”ti? Vuccate - bījakiccakaraṇato. Yathā hi tesu viññāṇaṃyeva vijānanakiccaṃ karoti, evaṃ saddhā bījakiccaṃ, sā ca sabbakusalānaṃ mūlabhūtā. Yathāha -

“Saddhājāto upasaṅkamati, upasaṅkamanto payirupāsati, payirupāsanto soṭaṃ odahati, ohitasoto dhammaṃ suṇāti, sutvā dhammaṃ dhāreti, dhatānaṃ dhammānaṃ atthaṃ upaparikkhati, atthaṃ upaparikkhato dhammā nijjhānaṃ khamanti, dhammanijjhānakkhantiyā sati chando jāyati, chandajāto ussaḥati, ussāhetvā tulayati, tulayitvā padahati, pahitatto samāno kāyena ceva paramasaccaṃ sacchikaroti, paññāya ca naṃ ativijjhappassatī”ti.

Tapati akusale dhamme kāyañcāti tapo; indriyaṃvaravīriyadhutaṅgadukkarakārikānaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Idha pana indriyaṃvarā adhippeto. Vuṭṭhīti vassavuṭṭhivātavuṭṭhītiadinā anekavidhā. Idha vassavuṭṭhi adhippetā. Yathā hi brāhmaṇassa vassavuṭṭhisamanuggahitaṃ bījaṃ bījamūlakañca sassaṃ viruhati na milāyati nipphattiṃ gacchati, evaṃ bhagavato indriyaṃvarasamanuggahitā saddhā saddhāmūlā ca sīlādayo dhammā viruhanti na milāyanti nipphattiṃ gacchanti. Tenāha - “tapo vuṭṭhī”ti. “Paññā me”ti ettha ca vutto me-saddo imesupi padesu yojetabbo “saddhā me bījaṃ, tapo me vuṭṭhī”ti. Tena kiṃ dīpeti? Yathā, brāhmaṇa, tayā vapite bīje sace vuṭṭhi atthi, sādhu, no ce atthi, udakampi dātabbaṃ hoti, tathā mayā hiri-īse paññāyuganaṅgale manoyottena ekābaddhe kate vīriyabalibadde yojetvā satipācanena vijjhītvā attano cittasantānakhette saddhābīje vapite vuṭṭhi-abhāvo nāma natthi. Ayaṃ pana me satataṃ samitaṃ tapo vuṭṭhīti.

Pajānāti etāya puggalo, sayaṃ vā pajānātīti paññā, sā kāmāvacarādibhedato anekavidhā. Idha pana saha vipassanāya maggapaññā adhippetā. Yuganaṅgalanti yugañca naṅgalañca. Yathā hi brāhmaṇassa yuganaṅgalaṃ, evaṃ bhagavato duvidhāpi paññā. Tattha yathā yugaṃ īsāya upanissayaṃ hoti, purato hoti, īsābaddhaṃ hoti, yottānaṃ nissayaṃ hoti, balibaddhānaṃ ekato gamanaṃ dhāreti, evaṃ paññā hiripamukhānaṃ dhammānaṃ upanissayā hoti. Yathāha - “paññuttarā sabbe kusalā dhammā”ti ca, “paññā hi seṭṭhā kusalā vadanti, nakkhattarājāriva tārakāna”nti ca. Kusalānaṃ dhammānaṃ pubbaṅgamaṭṭhena purato ca hoti. Yathāha - “sīlaṃ hirī cāpi satañca dhammo, anvāyikā paññavato bhavanti”ti. Hirivippayogena anuppattito īsābaddhā hoti, manosaṅkhātassa samādhiyottassa nissayapaccayato yottānaṃ nissayo hoti, accāraddhātīlīnabhāvapaṭisedhanato vīriyabalibaddhānaṃ ekato gamanaṃ dhāreti. Yathā ca naṅgalaṃ phālayuttaṃ kasanakāle pathavighanaṃ bhindati, mūlasantānakāni padāleti, evaṃ satiuttā paññā vipassanākāle

dhammānaṃ santatisamūhakkiccārammaṇaḥanaṃ bhindati,  
sabbakilesamūlasantānakāni padāleti. Sā ca kho lokuttarāva itarā pana lokiyāpi siyā.  
Tenāha - “pañña me yuganaṅgala”nti.

Hiriyati etāya puggalo, sayaṃ vā hiriyati akusalappavattiṃ jigucchatīti hirī.  
Taggahaṇena sahacaraṇabhāvato ottappaṃ gahitaṃyeva hoti. Īsāti  
yuganaṅgalasandhārikā dāruyaṭṭhi. Yathā hi brāhmaṇassa īsā yuganaṅgalaṃ  
sandhāreti, evaṃ bhagavatopi hirī lokiyalokuttarapaññaśaṅkhātāṃ yuganaṅgalaṃ  
sandhāreti hiriyā asati paññāya abhāvato. Yathā ca īsāpaṭibaddhaṃ yuganaṅgalaṃ  
kiccakaraṃ hoti acalaṃ asithilaṃ, evaṃ hiripaṭibaddhā ca pañña kiccakārī hoti acalā  
asithilā abbokiṇṇā ahirikena. Tenāha “hirī īsā”ti.

Munātīti mano, cittasetaṃ adhivacanaṃ. Idha pana manosīsenā taṃsampayutto  
samādhi adhippeto. Yottanti rajjubandhanaṃ. Taṃ tividhaṃ īsāya saha yugassa  
bandhanaṃ, yugena saha balibaddhānaṃ bandhanaṃ, sārathinā saha balibaddhānaṃ  
bandhananti. Tattha yathā brāhmaṇassa yottaṃ īsāyugabalibadde ekābaddhe katvā  
sakakicce paṭipādeti, evaṃ bhagavato samādhi sabbeva te hiripaññaṃvīriyadhamme  
ekārammaṇe avikkhepabhāvena bandhitvā sakakicce paṭipādeti. Tenāha - “mano  
yotta”nti.

Sarati etāya cirakatādimatthaṃ puggalo, sayaṃ vā saratīti sati, sā  
asammussanakkhaṇā. Phāletīti phālo. Pājeti etenāti pājanaṃ. Taṃ idha “pācana”nti  
vuccati, patodasetaṃ adhivacanaṃ. Phālo ca pācanaṃca phālapācanaṃ. Yathā hi  
brāhmaṇassa phālapācanaṃ, evaṃ bhagavato vipassanāyuttā maggayuttā ca sati.  
Tattha yathā phālo naṅgalamanurakkhati, purato cassa gacchati, evaṃ sati  
kusalānaṃ dhammānaṃ gatiyo samanvesamānā ārammaṇe vā upaṭṭhāpayamānā  
paññaṇaṅgalaṃ rakkhati, tathā hi “satārakkhena cetasa viharatī”tiādīsu “ārakkhā”ti  
vuttā. Asammussanavasena cassa purato hoti. Satiparicite hi dhamme pañña  
pajānāti, no sammutṭhe. Yathā ca pācanaṃ balibaddhānaṃ vijjhanabhayaṃ  
dassentaṃ saṃsīdanaṃ na deti, uppathagamanaṃca vāreti, evaṃ sati  
vīriyabalibaddhānaṃ apāyabhayaṃ dassentī kosajjasamīdanaṃ na deti,  
kāmaguṇasaṅkhāte agocare cāraṃ nivāretvā kammaṭṭhāne niyojenti  
uppathagamanaṃca vāreti. Tenāha - “sati me phālapācana”nti.

**78.** Kāyaguttoti tividhena kāyasucaritena gutto. Vacīguttoti catubbidhena  
vacīsucaritena gutto. Ettāvatā pātimokkhasaṃvarasīlaṃ vuttaṃ. Āhāre udare yatoti  
ettha āhāramukhena sabbapaccayānaṃ saṅgahitattā catubbidhepi paccaye yato  
saṃyato nirupakkilesoti attho. Iminā ājīvapārisuddhisīlaṃ vuttaṃ. Udare yatoti udare  
yato saṃyato mitabhojī, āhāre mattaññūti vuttaṃ hoti. Iminā bhojane  
mattaññūtāmukhena paccayapaṭisevanasīlaṃ vuttaṃ. Tena kiṃ dīpeti? Yathā tvaṃ,  
brāhmaṇa, bījaṃ vapitvā sassaparipālanatthaṃ kaṇṭhakavattiṃ vā rukkhavattiṃ vā  
pākāraparikkhepaṃ vā karosi, tena te gomahiṃsamigagaṇā pavesaṃ alabhantā  
sassāṃ na vilumpanti, evamahampi saddhābījaṃ vapitvā  
nānappakārakusalasassaparipālanatthaṃ kāyavacīāhāraguttimayaṃ  
tividhaparikkhepaṃ karomi. Tena me rāgādiakusaladhammagomahiṃsamigagaṇā  
pavesaṃ alabhantā nānappakārakusalasassaṃ na vilumpantīti.

Saccaṃ karomi niddānanti ettha dvīhi dvārehi avisaṃvādanaṃ saccaṃ. Niddānanti  
chedanaṃ lunanaṃ uppāṭanaṃ, karaṇatthe cetāṃ upayogavacanaṃ veditabbaṃ.  
Ayañhi ettha attho “saccena karomi niddāna”nti. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yathā tvaṃ

bāhiraṃ kasim kasitvā sassadūsakānaṃ tiṇānaṃ hatthena vā asitena vā niddānaṃ karosi; evamahampi ajjhattikaṃ kasim kasitvā kusalasassadūsakānaṃ viṣaṃvādanatiṇānaṃ saccena niddānaṃ karomi. Nāṇasaccaṃ vā ettha saccanti veditabbaṃ, yaṃ taṃ yathābhūtañāṇanti vuccati. Tena attasaññādīnaṃ tiṇānaṃ niddānaṃ karomīti evaṃ yojetabbaṃ. Atha vā niddānanti chedakaṃ lāvakaṃ, uppāṭakanti attho. Evaṃ sante yathā tvaṃ dāsaṃ vā kammakaraṃ vā niddānaṃ karosi, “niddehi tiṇānī”ti tiṇānaṃ chedakaṃ lāvakaṃ uppāṭakaṃ karosi; evamaham saccam karomīti upayogavacaneneva vattum yujjati. Atha vā saccanti diṭṭhisaccaṃ. Tamahaṃ niddānaṃ karomi, chinditabbaṃ lunitabbaṃ uppāṭetabbaṃ karomīti evampi upayogavacaneneva vattum yujjati.

Soraccaṃ me pamocananti ettha yaṃ taṃ “kāyiko avītikkamo, vācasiko avītikkamo”ti, evaṃ sīlameva “soracca”nti vuttaṃ, na taṃ idha adhippetam, vuttameva etaṃ “kāyagutto”tiādīnā nayena, arahattaphalaṃ pana adhippetam. Tampi hi sundare nibbāne ratabhāvato “soracca”nti vuccati. Pamocananti yoggavissajjanaṃ. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yathā tava pamocanaṃ punapi sāyanhe vā dutiyadivase vā anāgatasamvacchare vā yojetabbato appamocanameva hoti, na mama evaṃ. Na hi mama antarā mocanaṃ nāma atthi. Ahañhi dīpaṅkaradasabalakālato pabhuti paññānaṅgale vīriyabalibadde yojetvā cattāri asaṅkhyeyyāni kappasatasahassaṅca mahākaṣiṃ kasanto tāva na muñciṃ, yāva na sammāsambodhiṃ abhisambujjhi. Yadā ca me sabbam taṃ kālaṃ khepetvā bodhirukkhamūle aparājitaṃ pallaṅke nisinnassa sabbaguṇaparivāraṃ arahattaphalaṃ udapādi, tadā mayā taṃ sabbussukkapaṭippassaddhippattiyā pamuttaṃ, na dāni puna yojetabbaṃ bhavissatīti. Etamatthaṃ sandhāyāha bhagavā - “soraccaṃ me pamocana”nti.

**79.** Vīriyaṃ me dhuradhorayhanti ettha vīriyanti “kāyiko vā, cetasiko vā vīriyārambho”tiādīnā nayena vuttapadhānaṃ. Dhurāyaṃ dhorayhaṃ dhuradhorayhaṃ, dhuraṃ vahatīti attho. Yathā hi brāhmaṇassa dhurāyaṃ dhorayhākaḍḍhitaṃ naṅgalaṃ bhūmighanaṃ bhindati, mūlasantānakāni ca padāleti, evaṃ bhagavato vīriyākaḍḍhitaṃ paññānaṅgalaṃ yathāvuttaṃ ghaṇaṃ bhindati, kilesasantānakāni ca padāleti. Tenāha - “vīriyaṃ me dhuradhorayha”nti. Atha vā purimadhuraṃ vahantā dhurā, mūladhuraṃ vahantā dhorayhā; dhurā ca dhorayhā ca dhuradhorayhā. Tattha yathā brāhmaṇassa ekamekasmim naṅgale catubalibaddappabhedam dhuradhorayhaṃ vahantaṃ uppannānuppannatiṇamūlaghātaṃ sassasampattiṅca sādheti, evaṃ bhagavato catusammappadhānavīriyappabhedam dhuradhorayhaṃ vahantaṃ uppannānuppannākusalamūlaghātaṃ kusalasampattiṅca sādheti. Tenāha - “vīriyaṃ me dhuradhorayha”nti.

Yogakkhemādhivāhananti ettha yogehi khemattā “yogakkhema”nti nibbānaṃ vuccati, taṃ adhikavā vāhīyati, abhimukhaṃ vā vāhīyatīti adhivāhanaṃ. Yogakkhemassa adhivāhanaṃ yogakkhemādhivāhanaṃ. Tena kiṃ dīpeti? Yathā tava dhuradhorayhaṃ puratthimaṃ disaṃ pacchimādīsu vā aññataraṃ abhimukhaṃ vāhīyati, tathā mama dhuradhorayhaṃ nibbānābhimukhaṃ vāhīyati.

Evaṃ vāhiyamānaṅca gacchati anivattantaṃ. Yathā tava naṅgalaṃ vahantaṃ dhuradhorayhaṃ khettaḷaṃ patvā puna nivattati, evaṃ anivattantaṃ dīpaṅkarakālato pabhuti gacchateva. Yasmā vā tena tena maggena pahīnā kilesā punappunaṃ pahātābbā na honti, yathā tava naṅgalena chinnāni tiṇāni punapi

aparasmim samaye chinditabbāni honti, tasmāpi etaṃ paṭhamamaggavasena diṭṭhekaṭṭhe kilese, dutiyavasena oḷārike, tatiyavasena anusahagate kilese, catutthavasena sabbakilese pajahantaṃ gacchati anivattantaṃ. Atha vā gacchati anivattanti nivattanarahitaṃ hutvā gacchatīti attho. Nti taṃ dhuradhorayhaṃ. Evampettha padacchedo veditabbo. Evaṃ gacchantañca yathā tava dhuradhorayhaṃ na taṃ ṭhānaṃ gacchati, yattha gantvā kassako asoko nissoko virajo hutvā na socati, etaṃ pana taṃ ṭhānaṃ gacchati, yattha gantvā na socati. Yattha satipācanena etaṃ vīriyadhuradhorayhaṃ codento gantvā mādiso kassako asoko nissoko virajo hutvā na socati, taṃ sabbasokasallasamugghātabhūtaṃ nibbānāmatasaṅkhātaṃ ṭhānaṃ gacchatīti.

**80.** Idāni nigamanaṃ karonto bhagavā imaṃ gāthamāha -

“Evamesā kasī kaṭṭhā, sā hoti amatapphalā;  
Etaṃ kasiṃ kasitvāna, sabbadukkhā pamuccatī”ti.

Tassāyaṃ saṅkhepattho - mayā brāhmaṇa esā saddhābījā tapovuṭṭhiyā anuggahitā kasi, paññāmayā yuganaṅgalaṃ, hirimayañca īsaṃ, manomayena yottena, ekābaddhaṃ katvā, paññānaṅgale satiphālaṃ ākoṭetvā, satipācanaṃ gahetvā, kāyavaciāhāraguttiyā gopetvā, saccaṃ niddānaṃ katvā, soraccaṃ pamocanaṃ vīriyaṃ dhuradhorayhaṃ yogakkhemābhimukhaṃ anivattantaṃ vāhenta kaṭṭhā, kasikammaṃ pariyoṣānaṃ catubbidhaṃ sāmāññaphalaṃ pāpitā, sā hoti amatapphalā, sā esā kasi amatapphalā hoti. Amataṃ vuccati nibbānaṃ, nibbānānisamsā hotīti attho. Sā kho panesā kasi na mamevekaṃ amatapphalā hoti, apica, kho, pana yo koci khattiyo vā brāhmaṇo vā vesso vā suddo vā gahaṭṭho vā pabbajito vā etaṃ kasiṃ kasati, so sabbopi etaṃ kasiṃ kasitvāna, sabbadukkhā pamuccati, sabbasmā vaṭṭadukkhadukkhadukkhasaṅkhāradukkhavipariṇāmadukkhā pamuccatīti. Evaṃ bhagavā brāhmaṇassa arahattanikūṭena nibbānapariyoṣānaṃ katvā desanaṃ niṭṭhāpesi.

Tato brāhmaṇo gambhīratthaṃ desanaṃ sutvā “mama kasiphalaṃ bhuñjitvā aparajju eva chāto hoti, imassa pana kasi amatapphalā, tassā phalaṃ bhuñjitvā sabbadukkhā pamuccatī”ti ca veditvā pasanno pasannākāraṃ kātuṃ pāyasaṃ dātumāraddho. Tenāha “atha kho kasibhāradvājo”ti. Tattha mahatīyāti mahatīyanti attho. Kaṃsapātīyāti suvaṇṇapātīyaṃ, sataṣaṇṇasagghanake attano suvaṇṇathāle. Vaḍḍhetvāti chupitvā, ākiritvāti vuttaṃ hoti. Bhagavato upanāmesīti sappimadhuphāṇitādīhi vicitraṃ katvā, dukūlavitānena paṭicchādetvā, ukkhipitvā, sakkaccaṃ tathāgatassa abhihari. Kinti? “Bhuñjatu bhavaṃ gotamo pāyasaṃ, kassako bhava”nti. Tato kassakabhāvasādhakaṃ kāraṇamāha “yañhi...pe... kasatī”ti, yasmā bhavaṃ...pe... kasatīti vuttaṃ hoti. Atha bhagavā “gāthābhigītaṃ me”ti āha.

**81.** Tattha gāthābhigītanti gāthāhi abhigītaṃ, gāthāyo bhāsivā laddhanti vuttaṃ hoti. Meti mayā. Abhojaneyyanti bhuñjanārahaṃ na hoti. Sampassatanti sammā ājīvasuddhiṃ passataṃ, samantā vā passataṃ sampassataṃ, buddhānanti vuttaṃ hoti. Nesa dhammoti “gāthābhigītaṃ bhuñjitabba”nti esa dhammo etaṃ cārittaṃ na hoti, tasmā gāthābhigītaṃ panudanti buddhā paṭikkhipanti na bhuñjantīti. Kiṃ pana bhagavatā pāyāsattaṃ gāthā abhigīta, yena evamāhāti? Na etadatthaṃ abhigīta, apica, kho, pana pāto paṭṭhāya khetṭasamīpe ṭhatvā kaṭacchubhikkhampi alabhitvā puna sakalabuddhaguṇe pakāsetvā laddhaṃ tadetaṃ naṭanaccakādihi naccitvā gāyitvā ca laddhasadisāṃ hoti, tena “gāthābhigīta”nti vuttaṃ. Tādisañca yasmā

buddhānaṃ na kappati, tasmā “abhojaneyya”nti vuttaṃ. Appicchatānurūpañcetaṃ na hoti, tasmāpi pacchimaṃ janataṃ anukampamānena ca evaṃ vuttaṃ. Yatra ca nāma parappakāsitenāpi attano guṇena uppannaṃ lābhaṃ paṭikkhipanti seyyathāpi appiccho ghaṭikāro kumbhakāro, tatra kathaṃ koṭippattāya appicchatāya samannāgato bhagavā attanāva attano guṇappakāsanena uppannaṃ lābhaṃ sādīyissati, yato yuttameva etaṃ bhagavato vattuntī.

Ettāvatā “appasannaṃ adātukāmaṃ brāhmaṇaṃ gāthāgāyanena dātukāmaṃ katvā, samaṇo gotamo bhojanaṃ paṭiggahesi, āmisakāraṇā imassa desanā”ti imamhā lokāpavādā attānaṃ mocento desanāpārisuddhiṃ dīpetvā, idāni ājīvapārisuddhiṃ dīpento āha “dhamme satī brāhmaṇa vuttiresā”ti tassattho - ājīvapārisuddhidhamme vā dasavidhasucaritadhamme vā buddhānaṃ cārittadhamme vā satī saṃvijjamāne anupahate vattamāne vuttiresā ekantavodātā ākāse paṇippasāraṇakappā esanā pariyesanā jīvitavutti buddhānaṃ brāhmaṇāti.

**82.** Evaṃ vutte brāhmaṇo “pāyāsaṃ me paṭikkhipati, akappiyaṃ kiretaṃ bhojanaṃ, adhañño vatasmiṃ, dānaṃ dātuṃ na labhāmī”ti domanassaṃ uppādetvā “appeva nāma aññaṃ paṭiggaṇheyyā”ti ca cintesi. Taṃ ñatvā bhagavā “ahaṃ bhikkhācārelaṃ paricchinditvā āgato - ‘ettakena kālena imaṃ brāhmaṇaṃ pasādessāmī’ti, brāhmaṇo ca domanassaṃ akāsi. Idāni tena domanassena mayi cittaṃ pakopetvā amatavaradhammaṃ paṭivijjhituṃ na sakkhissatī”ti brāhmaṇassa pasādajananatthaṃ tena patthitamanorathaṃ pūrento āha “aññaṃ ca kevalina”nti. Tattha kevalinanti sabbaguṇaparipuṇṇaṃ, sabbayogavisamūyuttaṃ vāti attho. Mahantānaṃ sīlakkhandhādīnaṃ guṇānaṃ esanato mahesiṃ. Parikkhīṇasabbāsavattā khīṇāsavaṃ. Hatthapādakukkuccamādiṃ katvā vūpasantasabbakukkuccattā kukkuccavūpasantaṃ. Upaṭṭhahassūti parivissassu paṭimānayaṃ. Evaṃ brāhmaṇena citte uppāditepi pariyāyameva bhaṇāti, na tu bhaṇāti “dehi, āharāhi”ti. Sesamettha uttānameva.

Atha brāhmaṇo “ayaṃ pāyāso bhagavato ānīto nāhaṃ arahāmi taṃ attano chandena kassaci dātu”nti cintetvā āha “atha kassa cāha”nti. Tato bhagavā “taṃ pāyāsaṃ ṭhapetvā tathāgataṃ tathāgatasāvakañca aññaṃ ajīraṇadhammo”ti ñatvā āha - “na khvāhaṃ ta”nti. Tattha sadevakavacanena pañcakāmāvacaradevaggahaṇaṃ, samāraṇavacanena chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇaṃ, sabrahmakavacanena rūpāvacarabrahmaggaṇaṃ arūpāvacarā pana bhuñjeyyunti asambhāvaneyyā. Sassamaṇabrāhmaṇivacanena sāsanaṃ paccatthikapaccāmittasamaṇabrāhmaṇaggahaṇaṃ samitapāpabāhitapāpasamaṇabrāhmaṇaggahaṇaṃ. Pajāvacanena sattalokaggahaṇaṃ, sadevamanussavacanena sammutidevaavasesamanussaggahaṇaṃ. Evamettha tīhi vacanehi okāsaloko, dvīhi pajāvasena sattaloko gahitoti veditabbo. Esa saṅkhepo, vitthāraṃ pana āḷavakasutte vaṇṇayissāma.

Kasmā pana sadevakādīsu kassaci na sammā pariṇāmaṃ gaccheyyāti? Oḷārike sukhumojāpakkkhipanato. Imasmiñhi pāyāse bhagavantaṃ uddissa gahitamatteyeva devatāhi oḷā pakkhittā yathā sujātāya pāyāse, cundassa ca sūkaramaddave paccamāne, verañjāyañca bhagavatā gahitagahitālope, bhesajjakkhandhake ca kaccānassa guḷhakumbhasmiṃ avasiṭṭhaguḷhe. So oḷārike sukhumojāpakkkhipanato devānaṃ na pariṇamati. Devā hi sukhumasarīrā, tesam oḷāriko manussāhāro na sammā pariṇamati. Manussānaṃ na pariṇamati. Manussā hi oḷārikasarīrā, tesam

sukhumā dibbojā na sammā pariṇamati. Tathāgatassa pana pakatiaggināva pariṇamati, sammā jīrati. Kāyabalaññābalappabhāvenāti eke tathāgatasāvakassa khīṇāsavassetam samādhibalena mattaññutāya ca pariṇamati, itaresam iddhimantānampi na pariṇamati. Acintanīyaṃ vā ettha kāraṇaṃ, buddhavisayo esoti.

Tena hi tvanti yasmā aññaṃ na passāmi, mama na kappati, mama akappantaṃ sāvakaṃ me na kappati, tasmā tvaṃ brāhmaṇāti vuttaṃ hoti. Appahariteti parittaharitatīṇe, apparuḥharitatīṇe vā pāsāṇapiṭṭhisadise. Appāṇaketi nippāṇake, pāyāsajjhottharaṇakāraṇena maritabbapāṇarahite vā mahāudakakkhandhe. Saha tiṇanissitehi pāṇehi tiṇānaṃ pāṇakānañca anurakkhaṇatthāya etaṃ vuttaṃ. Ciccitāyati ciccitāyatīti evaṃ saddaṃ karoti. Saṃdhūpāyatīti samantā dhūpāyati. Sampadhūpāyatīti tatheva adhimattaṃ dhūpāyati. Kasmā evaṃ ahoṣīti? Bhagavato ānubhāvena, na udakassa, na pāyāsassa, na brāhmaṇassa, na aññesaṃ devayakkhādīnaṃ. Bhagavā hi brāhmaṇassa dhammasaṃvegatthaṃ tathā adhiṭṭhāsi. Seyyathāpi nāmāti opammanidassanamattametaṃ, yathā phāloti ettakameva vuttaṃ hoti. Saṃviggo cittena, lomahaṭṭhajāto sarīrena. Sarīre kirassa navanavutilomakūpasahassāni suvaṇṇabhittiya āhatamaṇināgadantā viya uddhaggā ahesuṃ. Sesam pākāṭameva.

Pādesu pana nipatitvā bhagavato dhammadesanaṃ abbhanumodamāno bhagavantaṃ etadavoca “abhikkantaṃ, bho gotama, abhikkantaṃ, bho gotamā”ti. Abbhanumodane hi ayamidha abhikkanta saddo. Vitthārato panassa maṅgalasuttavaṇṇanāyaṃ atthavaṇṇanā āvi bhavissati. Yasmā ca abbhanumodanatthe, tasmā sādhu sādhu bho gotamāti vuttaṃ hotīti veditabbaṃ.

“Bhaye kodhe pasaṃsāyaṃ, turite kotūhalacchare;  
Hāse soke pasāde ca, kare āmeḍitaṃ budho”ti. -

Iminā ca lakkhaṇena idha pasādavasena pasaṃsāvasena cāyaṃ dvikkhattuṃ vuttoti veditabbo. Atha vā abhikkantanti abhikantaṃ atiiṭṭhaṃ, atimanāpaṃ, atisundaranti vuttaṃ hoti.

Tattha ekena abhikkantasaddena desanaṃ thometi, ekena attano pasādaṃ. Ayañhi ettha adhippāyo - abhikkantaṃ, bho gotama, yadidaṃ bhoto gotamassa dhammadesanā, abhikkantaṃ yadidaṃ bhoto gotamassa dhammadesanaṃ āgamma mama pasādoti. Bhagavato eva vā vacanaṃ dve dve atthe sandhāya thometi -bhoto gotamassa vacanaṃ abhikkantaṃ dosanāsanato, abhikkantaṃ guṇādhigamanato, tathā saddhājananato, paññājananato, sātthato, sabyañjanato, uttānapadato, gambhīratthato, kaṇṇasukhato, hadayaṅgamato, anattukkaṃsanato, aparavambhanato, karuṇāsīlatato, paññāvadātato, āpātharamaṇīyato, vimaddakkhamato, suyyamānasukhato, vīmaṃsiyamānahitatoti evamādīhi yojetabbaṃ.

Tato parampi catūhi upamāhi desanaṃyeva thometi. Tattha nikkujjitanti adhomukhaṭṭhapitaṃ, heṭṭhā mukhajātaṃ vā. Ukkujjeyyāti uparimukhaṃ kareyya. Paṭicchannanti tiṇapaṇṇādicchāditaṃ. Vivareyyāti ugghāṭeyya. Mūḷhassāti disāmūḷhassa. Maggaṃ ācikkheyyāti hatthe gahetvā “esa maggo”ti vadeyya. Andhakāreti kāḷapakkhacātuddasāḍḍharattaghaṇavanasaṇḍameghapaṭalehi caturaṅge tamasi. Ayaṃ tāva padattho.

Ayaṃ pana adhippāyayojanā - yathā koci nikkujjitaṃ ukkujjeyya, evaṃ saddhammavimukhaṃ asaddhammapatitaṃ maṃ asaddhammā vuṭṭhāpentena, yathā paṭicchannaṃ vivareyya; evaṃ kassapassa bhagavato sāsananantaradhānā pabhuti micchādīṭṭhigahanapaṭicchannaṃ sāsanaṃ vivarantena, yathā mūlhasa maggaṃ ācikkheyya, evaṃ kummaggamicchāmaggaṃ paṭipannassa me saggamokkhamaggaṃ ācikkhantena, yathā andhakāre telapajjotaṃ dhāreyya, evaṃ mohandhakāranimuggassa me buddhādiratanarūpāni apassato tappāṭicchādakamohandhakāraviddhamśakadesanāpajjotadhāraṇena mayhaṃ bhotā gotamena etehi pariyāyehi desitattā anekapariyāyena dhammo pakāsito.

Atha vā ekacciyeṇa mattenā yasmā ayaṃ dhammo dukkhadassanena asubhe “subha”nti vipallāsappahānena ca nikkujjitukkujjitasadiso, samudayadassanena dukkhe “sukha”nti vipallāsappahānena ca paṭicchannavivaraṇasadiso, nirodhadassanena anicce “nicca”nti vipallāsappahānena ca mūlhasa maggācikkhaṇasadiso, maggadassanena anattani “attā”ti vipallāsappahānena ca andhakāre pajjotasadiso, tasmā seyyathāpi nāma nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya...pe... pajjotaṃ dhāreyya “cakkhumanto rūpāni dakkhanti”ti, evaṃ pakāsito hoti.

Yasmā panettha saddhātapakāyaguttatādīhi sīlakkhandho pakāsito hoti, paññāya paññākkhandho, hirimanādīhi samādhikkhandho, yogakkhemena nirodhoti evaṃ tikkhandho ariyamaggo nirodho cāti sarūpeneva dve ariyasaccāni pakāsītāni. Tattha maggo paṭipakkho samudayassa, nirodho dukkhassāti paṭipakkhena dve. Iti iminā pariyāyena cattāri saccāni pakāsītāni. Tasmā anekapariyāyena pakāsito hotīti vedītabbo.

Esāhantiādīsu eso ahanti esāhaṃ. Saraṇaṃ gacchāmīti pādesu nipatitvā paṇipātena saraṇagamanena gatopi idāni vācāya samādiyanto āha. Atha vā paṇipātena buddhaṃyeva saraṇaṃ gatoti idāni taṃ ādiṃ katvā sese dhammasaṅghepi gantum āha. Ajjataggeti ajjataṃ ādiṃ katvā, ajjadaggeti vā pāṭho, da-kāro padasandhikaro, ajja aggaṃ katvāti vuttaṃ hoti. Pāṇehi upetaṃ pāṇupetaṃ, yāva me jīvitaṃ pavattati, tāva upetaṃ, anaññasatthukaṃ tīhi saraṇagamanehi saraṇaṃ gataṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu jānātūti vuttaṃ hoti. Ettāvatā anena sutānurūpā paṭipatti dassitā hoti. Nikkujjitādīhi vā satthusampattiṃ dassetvā iminā “esāha”ntiādīnā sissasampatti dassitā. Tena vā paññāpaṭilābhaṃ dassetvā iminā saddhāpaṭilābho dassito. Idāni evaṃ paṭiladdhasaddhena paññavatā yaṃ kattabbaṃ, taṃ kattukāmo bhagavantaṃ yācati “labheyyāha”nti. Tattha bhagavato iddhiyādīhi abhippasāditacitto “bhagavāpi cakkavattirajjaṃ pahāya pabbajito, kimaṅgaṃ panāha”nti saddhāya pabbajjaṃ yācati, tattha paripūrakāritaṃ patthento paññāya upasampadaṃ. Sesāṃ pākāṭameva.

Eko vūpakaṭṭhotiādīsu pana eko kāyavivekena, vūpakaṭṭho cittavivekena, appamatto kammaṭṭhāne satīavijāhanena, ātāpī kāyikacetāsikavīriyasaṅkhātēna ātāpena, pahitatto kāye ca jīvite ca anapekkhatāya viharanto aññatarairiyāpathavihārena. Na cirassevāti pabbajjaṃ upādāya vuccati. Kulaputtāti duvidhā kulaputtā, jātikulaputtā, ācārakulaputtā ca. Ayaṃ pana ubhayathāpi kulaputto. Agārasmāti gharā. Agārānaṃ hitaṃ agāriyaṃ kasigorakkhādikuṭumbaposaṇakammaṃ vuccati. Natthi ettha agāriyanti anagāriyaṃ, pabbajjāyetaṃ adhivacanaṃ pabbajantīti upagacchanti upasaṅkamanti. Tadanuttaranti taṃ anuttaraṃ. Brahmācariyapariyosānanti maggabrahmācariyassa pariyosānaṃ, arahattaphalanti vuttaṃ hoti. Tassa hi atthāya kulaputtā pabbajanti. Diṭṭheva dhammeti tasmiṃyeva attabhāve. Sayāṃ abhiññā

sacchikatvāti attanāyeva paññāya paccakkhaṃ katvā, aparappaccayaṃ ñatvāti attho. Upasampajja vihāsīti pāpuṇitvā sampādetvā vā vihāsi. Evaṃ viharanto ca khīṇā jāti...pe... abbhaññāsi. Etenassa paccavekkhaṇabhūmiṃ dasseti.

Katamā panassa jāti khīṇā, kathaṃca naṃ abbhaññāsīti? Vuccate - na tāvassa atītā jāti khīṇā pubbeva khīṇattā, na anāgatā anāgate vāyāmābhāvato, na paccuppannā vijjamānattā. Yā pana maggassa abhāvitattā uppajjeyya ekacatupañcavokārabhavesu ekacatupañcakkhandhappabhedā jāti, sā maggassa bhāvitattā anuppādadhammataṃ āpajjanena khīṇā. Taṃ so maggabhāvanāya pahīnakilese paccavekkhitvā kilesābhāve vijjamānampi kammaṃ āyatīṃ apaṭisandhikaṃ hotīti jānanto jānāti.

Vusitanti vutthaṃ parivutthaṃ, kataṃ caritaṃ niṭṭhāpitanti attho. Brahmācariyanti maggabrahmacariyaṃ. Kataṃ karaṇīyanti catūsu saccesu catūhi maggehi pariññāpahānasacchikiriyabhāvanāvasena soḷasavidhampi kiccaṃ niṭṭhāpitanti attho. Nāparaṃ itthattāyāti idāni puna itthabhāvāya evaṃ soḷasakiccabhāvāya kilesakkhayāya vā maggabhāvanā natthīti. Atha vā itthattāyāti itthabhāvato, imasmā evaṃpakārā idāni vattamānakkhandhasantānā aparaṃ khandhasantānaṃ natthi. Ime pana pañcakkhandhā pariññātā tiṭṭhanti chinnaṃ rūkko viyāti abbhaññāsi. Aññataroti eko. Arahatanti arahantānaṃ. Mahāsāvakānaṃ abbhantaro āyasmā bhāradvājo ahoṣīti ayaṃ kirettha adhippāyoti.

*Paramatthajotikāya khuddaka-aṭṭhakathāya*

*Suttanipāta-aṭṭhakathāya kasibhāradvājasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.*

## 5. Cundasuttavaṇṇanā

**83.** Pucchāmi muniṃ pahūtapaññanti cundasuttaṃ. Kā uppatti? Saṅkhepato tāva attajjhāsayaparajjhāsayaaṭṭhuppattipucchāvasikabhedato catūsu uppattīsu imassa suttassa pucchāvasikā uppatti. Vitthārato pana ekaṃ samayaṃ bhagavā mallesu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ yena pāvā tadavasari. Tatra sudaṃ bhagavā pāvāyaṃ viharati cundassa kammāraputtassa ambavane. Ito pabhūti yāva “atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya saddhiṃ bhikkhusaṅghena yena cundassa kammāraputtassa nivesanaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamtvā paññatte āsane nisīdī”ti, tāva sutte āgatanayeneva vitthāretabbaṃ.

Evaṃ bhikkhusaṅghena saddhiṃ nisinne bhagavati cundo kammāraputto buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ parivisanto byañjanasūpādigahaṇatthaṃ bhikkhūnaṃ suvaṇṇabhājanāni upanāmesi. Apaññatte sikkhāpade keci bhikkhū suvaṇṇabhājanāni paṭicchimsu keci na paṭicchimsu. Bhagavato pana ekameva bhājanaṃ attano selamayaṃ pattaṃ, dutiyabhājanaṃ buddhā na gaṇhanti. Tattha aññataro pāpabhikkhu saḥassagghanaṃ suvaṇṇabhājanaṃ attano bhojanatthāya sampattaṃ theyyacittena kuṇḍikatthavikāya pakkhipi. Cundo parivisitvā hatthapādaṃ dhovitvā bhagavantaṃ namassamāno bhikkhusaṅghaṃ olokeno taṃ bhikkhuṃ addasa, disvā ca pana apassamāno viya hutvā na naṃ kiñci abhaṇi bhagavati thesesu ca gāravena, apica “micchādīṭṭhikānaṃ vacanapatho mā ahoṣī”ti. So “kiṃ nu kho saṃvarayuttāyeva samaṇā, udāhu bhinnasaṃvarā īdisāpi samaṇā”ti ñātukāmo sāyanhasamaye bhagavantaṃ upasaṅkamtvā āha “pucchāmi muni”nti.

Tattha pucchāmīti idaṃ “tisso pucchā adiṭṭhajotanā pucchā”tiādinā nayena niddese vuttanayameva. Muninti etampi “monaṃ vuccati ñāṇaṃ. Yā paññā pajānanā...pe... sammādiṭṭhi, tena ñāṇena samannāgato muni, monappattoti, tīṇi moneyyāni kāyamoneyya”ntiādinā nayena tattheva vuttanayameva. Ayampanettha saṅkhepo. Pucchāmīti okāsaṃ kārento muninti munimuniṃ bhagavantaṃ ālapati. Pahūtapaññantiādīni thutivacanāni, tehi taṃ muniṃ thunāti. Tattha pahūtapaññanti vipulapaññaṃ. Ñeyyapariyantikattā cassa vipulatā veditabbā. Iti cundo kammāraputtoti idaṃ dvayaṃ dhaniyasutte vuttanayameva. Ito paraṃ pana ettakampi avatvā sabbaṃ vuttanayaṃ chaḍḍetvā avuttanayameva vaṇṇayissāma.

Buddhanti tīsu buddhesu tatiyabuddhaṃ. Dhammassāminti maggadhammassa janakattā puttasseva pitaraṃ attanā uppāditasippāyatanādīnaṃ viya ca ācariyaṃ dhammassa sāmīṃ, dhammissaraṃ dhammarājaṃ dhammavasavattinti attho. Vuttampi cetaṃ -

“So hi, brāhmaṇa, bhagavā anuppannassa maggassa uppādetā, asaṅjātassa maggassa saṅjanetā, anakkhātassa maggassa akkhātā, maggaññū, maggavidū, maggakovido. Maggānugā ca pana etarahi sāvakā viharanti pacchā samannāgatā”ti.

Vītataṇhanti vigatakāma bhavavibhavataṇhaṃ. Dvipaduttamanti dvipadānaṃ uttamaṃ. Tattha kiñcāpi bhagavā na kevalaṃ dvipaduttamo eva, atha kho yāvatā sattā apadā vā dvipadā vā...pe... nevasaññānāsaññino vā, tesaṃ sabbesaṃ uttamo. Atha kho ukkaṭṭhaparicchedavasena dvipaduttamotveva vuccati. Dvipadā hi sabbasattānaṃ ukkaṭṭhā cakkavattimahāsāvakapaccekabuddhānaṃ tattha uppattito, tesaṃca uttamoti vutte sabbasattuttamoti vuttoyeva hoti. Sārathīnaṃ pavaranti sārētīti sārathi, hatthidamakādīnametaṃ adhivacanaṃ. Tesaṃca bhagavā pavaro anuttarena damanena purisadamme dametuṃ samatthabhāvato. Yathāha -

“Hatthidamakena, bhikkhave, hatthidammo sārīto ekaṃ eva disaṃ dhāvati puratthimaṃ vā pacchimaṃ vā uttaraṃ vā dakkhiṇaṃ vā. Assadamakena, bhikkhave, assadammo...pe... godamakena, bhikkhave, godammo...pe... dakkhiṇaṃ vā. Tathāgatena hi, bhikkhave, arahatā sammāsambuddhena purisadammo sārīto aṭṭha disā vidhāvati, rūpī rūpāni passati, ayamekā disā...pe... saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharati, ayaṃ aṭṭhamī disā”ti.

Katīti atthappabhedapucchā. Loketi sattaloke. Samaṇāti pucchitabbaatthanidassanaṃ. Inghāti yācanatthe nipāto. Tadiṅghāti te ingha. Brūhīti ācikkha kathayassūti.

**84.** Evaṃ vutte bhagavā cundaṃ kammāraputtaṃ “kiṃ, bhante, kusalaṃ, kiṃ akusala”ntiādinā nayena gihipaṇhaṃ apucchitvā samaṇapaṇhaṃ pucchantaṃ disvā āvajjento “taṃ pāpabhikkhuṃ sandhāya ayaṃ pucchatī”ti ñatvā tassa aññatra vohāramattā assamaṇabhāvaṃ dīpento āha “caturo samaṇā”ti. Tattha caturoti saṅkhyāparicchedo. Samaṇāti kadāci bhagavā titthiye samaṇavādena vadati; yathāha - “yāni tāni puthusamaṇabrāhmaṇānaṃ vatakotūhalaṃgalāni”ti. Kadāci puthujjane; yathāha - “samaṇā samaṇāti kho, bhikkhave, jano saṅjānāti”ti. Kadāci sekkhe; yathāha - “idheva, bhikkhave, samaṇo, idha dutiyo samaṇo”ti. Kadāci khīṇāsava; yathāha - “āsavānaṃ khayā samaṇo hotī”ti. Kadāci attānaṃyeva; yathāha - “samaṇoti kho, bhikkhave, tathāgatassetāṃ adhivacana”nti. Idha pana tīhi padehi sabbepi ariye sīlavantaṃ puthujjanañca, catutthena itaraṃ assamaṇampi bhaṇḍuṃ kāsāvakaṇṭhaṃ kevalaṃ vohāramattakena samaṇoti saṅgaṇhitvā “caturo

samaṇā”ti āha. Na pañcamatthīti imasmiṃ dhammavinaye vohāramattakena paṭiññāmattakenāpi pañcamo samaṇo nāma natthi.

Te te āvikaromīti te caturo samaṇe tava pākaṭe karomi. Sakkipuṭṭhoti sammukhā pucchito. Maggajinoti maggena sabbakilese vijitāvīti attho. Maggadesakoti paresaṃ maggaṃ desetā. Magge jīvātīti sattasu sekkhesu yo koci sekkho apariyositamaggavāsattā lokuttare, sīlavantaputhujjano ca lokiye magge jīvati nāma, sīlavantaputhujjano vā lokuttaramaggaṇimittaṃ jīvanatopi magge jīvātīti veditabbo. Yo ca maggadūsīti yo ca dussīlo micchādīṭṭhi maggapaṭilomāya paṭipattiyā maggadūsakoti attho.

**85.** “Ime te caturo samaṇā”ti evaṃ bhagavatā saṅkhepena uddiṭṭhe caturo samaṇe “ayaṃ nāmettha maggajino, ayaṃ maggadesako, ayaṃ magge jīvati, ayaṃ maggadūsī”ti evaṃ paṭivijjhitaṃ asakkonto puna pucchitaṃ cundo āha “kaṃ maggajina”nti. Tattha magge jīvati meti yo so magge jīvati, taṃ me brūhi puṭṭhoti. Sesam pākaṭameva.

**86.** Idānissa bhagavā caturopi samaṇe catūhi gāthāhi niddisanto āha “yo tiṇṇakathaṃkatho visallo”ti. Tattha tiṇṇakathaṃkatho visalloti etaṃ uragasutte vuttanayameva. Ayaṃ pana viseso. Yasmā imāya gāthāya maggajinoti buddhasamaṇo adhippeto, tasmā sabbaññutaññāṇena kathaṃkathāpatirūpakassa sabbadhammesu aññāṇassa tiṇṇattāpi “tiṇṇakathaṃkatho”ti veditabbo. Pubbe vuttanayena hi tiṇṇakathaṃkathāpi sotāpannādayo paccekabuddhapariyosānā sakadāgāmivisaṃyādīsu buddhavisayapariyosānesu paṭihataññāṇappabhāvattā pariyaṇena atīṇṇakathaṃkathāva honti. Bhagavā pana sabbappakārena tiṇṇakathaṃkathoti. Nibbānābhiraṭoti nibbāne abhirato, phalasamāpattivasena sadā nibbānaninnacittoti attho. Tādiso ca bhagavā. Yathāha -

“So kho ahaṃ, aggivessana, tassā eva kathāya pariyaṇe, tasmīṃyeva purimasmiṃ samādhinimitte ajjhataṃ eva cittaṃ saṅghapemi, sannisādemi, ekodhi karomi, samādahāmī”ti.

Anānugiddhoti kañci dhammaṃ taṇhāgedhena ananugijjhanto. Lokassa sadevakassa netāti āsayānusayānulomena dhammaṃ desevā pārāyanamahāsamayādīsu anekesu suttantesu aparimāṇaṃ devamanussānaṃ saccapaṭivedhasampādanena sadevakassa lokassa netā, gamayitā, tāretā, pārāṃ sampāpetāti attho. Tādinti tādisaṃ yathāvuttappakāralokadhammehi nibbikāraṇti attho. Sesamettha pākaṭameva.

**87.** Evaṃ bhagavā imāya gāthāya “maggajina”nti buddhasamaṇaṃ niddisitvā idāni khīṇāsavasamaṇaṃ niddisanto āha “paramaṃ paramantī”ti. Tattha paramaṃ nāma nibbānaṃ, sabbadhammānaṃ aggaṃ uttamaṇti attho. Paramanti yodha ṇatvāti taṃ paramaṃ paramamicceva yo idha sāsane ṇatvā paccavekkhaṇaṇāṇena. Akkhāti vibhajate idheva dhammanti nibbānadhammaṃ akkhāti, attanā paṭividdhattā paresaṃ pākaṭaṃ karoti “idaṃ nibbāna”nti, maggadhammaṃ vibhajati “ime cattāro satipaṭṭhānā...pe... ariyo aṭṭhaṅgiko maggo”ti. Ubhayampi vā ugghaṭitaññūnaṃ saṅkhepadesanāya ācikkhati, vipaṇcitaññūnaṃ vitthāradesanāya vibhajati. Evaṃ ācikkhanto vibhajanto ca “idheva sāsane ayaṃ dhammo, na ito bahiddhā”ti sīhanādaṃ nadanto akkhāti ca vibhajati ca. Tena vuttaṃ “akkhāti vibhajate idheva dhamma”nti. Taṃ kaṅkhachidaṃ muniṃ anejaṇti taṃ evarūpaṃ

catusaccapaṭivedhena attano, desanāya ca paresaṃ kaṅkhacchedanena kaṅkhacchidaṃ, moneyyasamannāgamena munim, ejāsaṅkhātāya taṇhāya abhāvato anejaṃ dutiyaṃ bhikkhunamāhu maggadesinti.

**88.** Evaṃ imāya gāthāya sayaṃ anuttaraṃ maggaṃ uppādetvā desanāya anuttaro maggadesī samānopi dūtamiva lekhaṇācakkamiva ca rañño attano sāsanaḥaram sāsanaḥajotakaṇṇa “maggadesi”nti khīṇāsavasamaṇaṃ niddisitvā idāni sekkhasamaṇaṇṇa sīlavantaḥputhujjanasamaṇaṇṇa niddisanto āha “yo dhammapade”ti. Tattha padavaṇṇanā pākāṭāyeva. Ayaṃ panettha atthavaṇṇanā - yo nibbānadhammassa padattā dhammapade, ubho ante anupagamma desitattā āsayānurūpato vā satipaṭṭhānādinānappaḥkārehi desitattā sudesite, maggasaṃgīpi anavasitaḥmaggaḥkiccattā magge jīvati, sīlasaṃyamena saññato, kāyādīsu sūpaṭṭhitāya cirakatādisaraṇāya vā satiyā satimā, aṇumattassāpi vajjassa abhāvato anavaḥjattā, koṭṭhāsabhāvena ca padattā sattatimsabodhipakkhiyadhammasaṅkhātāni anavaḥjapadāni bhaṅgaññato pabhuti bhāvanāsevanāya sevamāno, taṃ bhikkhunaṃ tatiyaṃ maggaḥjīvinti āhūti.

**89.** Evaṃ bhagavā imāya gāthāya “maggaḥjīvi”nti sekkhasamaṇaṃ sīlavantaḥputhujjanasamaṇaṇṇa niddisitvā idāni taṃ bhaṇḍuṃ kāśāvakaṇṭhaṃ kevalaṃ vohāramattasamaṇaṃ niddisanto āha “chadanaṃ katvānā”ti. Tattha chadanaṃ katvānāti patirūpaṃ karitvā, vesaṃ gahetvā, liṅgaṃ dhāretvāti attho. Subbatānanti buddhapaccekaḥbuddhasāvakānaṃ. Tesaṇhi sundarāni vatāni, tasmā te subbatāti vuccanti. Pakkhandīti pakkhandako, anto pavisaḥkoti attho. Dussīlo hi gūṭhaḥpaṭicchādanatthaṃ tiṇapaṇṇādicchadanaṃ viya attano dussīlabhāvaṃ paṭicchādanatthaṃ subbatānaṃ chadanaṃ katvā “ahampi bhikkhū”ti bhikkhumajjhe pakkhandati, “ettakavassena bhikkhunā gahetabbaṃ eta”nti lābhe dīyamāne “ahaṃ ettakavasso”ti gaṇhituṃ pakkhandati, tena vuccati “chadanaṃ katvāna subbatānaṃ pakkhandī”ti. Catunnaṃpi khattiyādikulānaṃ uppannaṃ pasādaṃ ananurūpaḥpaṭipattiyā dūsetīti kuladūsako. Paḥgabbhoti atṭhaṭṭhānena kāyapaḥgabbhiyena, catuṭṭhānena vacīpaḥgabbhiyena, anekaṭṭhānena manopaḥgabbhiyena ca samannāgatoti attho. Ayaḥmettha saṅkhepo, vitthāraṃ pana mettassuttaḥvaṇṇanāya vakkhāma.

Katapaṭicchādanalakkaṇāya māyāya samannāgatattā māyāvī. Sīlasaṃyamābhāvena asaññato. Palāpasadisattā palāpo. Yathā hi palāpo anto taṇḍularaḥhitopi bahi thusena vīhi viya dissati, evamidhekacco anto sīlādiguṇasāraviraḥhitopi bahi subbatacchadanena samaṇavesena samaṇo viya dissati. So evaṃ palāpasadisattā “palāpo”ti vuccati. Ānāpānassatisutte pana “apalāpāyaṃ, bhikkhave, parisā, nippalāpāyaṃ, bhikkhave, parisā, suddhā sāre patiṭṭhitā”ti evaṃ puthujjanakalyāṇopi “palāpo”ti vutto. Idha pana kapilasutte ca “tato palāpe vāhetha, assamaṇe samaṇamānine”ti evaṃ parājitaḥko “palāpo”ti vutto. Patirūpena caraṃ samaggadūsīti taṃ subbatānaṃ chadanaṃ katvā yathā carantaṃ “āraññiko ayaṃ rukkaḥmūliko, paṃsukūliko, piṇḍapātiko, appiccho, santuṭṭho”ti jano jānāti, evaṃ patirūpena yuttarūpena bāhiraḥmaṭṭhena ācārena caranto puggalo attano lokuttaramaggassa, paresaṃ sugatimaggassa ca dūsanato “maggaḥdūsī”ti veditabbo.

**90.** Evaṃ imāya gāthāya “maggaḥdūsī”ti dussīlaṃ vohāramattakasamaṇaṃ niddisitvā idāni tesaṃ aññaḥmaññaṃ abyāmissībhāvaṃ dīpento āha “ete ca paṭivijjhī”ti. Tassattho - ete caturo samaṇe yathāvuttana lakkaṇena paṭivijjhi aññāsi sacchākāsi yo gahaṭṭho khattiyo vā brāhmaṇo vā añño vā koci, imesaṃ catunnaṃ samaṇānaṃ

Evam imāya gāthāya tesam abyāmissibhāvaṃ dīpetvā idāni iti disvāpi “sabbe netādisā”ti jānantaṃ ariyasāvakam pasamsanto āha “kathañhi duṭṭhena”ti. Tassa sambandho - etadeva ca yuttaṃ sutavato ariyasāvakassa, yadidaṃ ekaccaṃ pāpaṃ karontaṃ iti disvāpi sabbe “netādisā”ti jānanaṃ. Kiṃ kāraṇā? Kathañhi duṭṭhena asampaduṭṭhaṃ, suddhaṃ asuddhena samaṃ kareyyāti? Tassattho - kathañhi sutavā ariyasāvako sappañño, sīlavipattiyā duṭṭhena maggadūsinā aduṭṭhaṃ itaraṃ samaṇattayaṃ, suddhaṃ samaṇattayamevaṃ aparisuddhakāyasamācāratādīhi asuddhena pacchimena vohāramattakasamaṇena samaṃ kareyya sadisanti jāneyyāti. Suttapariyosāne upāsakassa maggo vā phalaṃ vā na kathitaṃ. Kaṅkhāmattameva hi tassa pahīnanti.

*Suttanipāta-atthakathāya cundasuttavannanā nitthitā.*

Evam me sutanti parābhavasuttaṃ. Kā uppatti? Maṅgalasuttaṃ kira sutvā devānaṃ etadahosi - “bhagavatā maṅgalasutte sattānaṃ vuḍḍhiṅca sotthiṅca kathayamānena ekaṃsena bhavo eva kathito, no parābhavo. Handa dāni yena sattā parihāyanti vinassanti, taṃ nesam parābhavampi pucchāmā”ti. Atha maṅgalasuttaṃ kathitadivasato dutiyadivase dasasahassacakkavāḷesu devatāyo parābhavasuttaṃ sotukāmā imasmim ekacakkavāḷe sannipatitvā ekavālaggakoṭiokāsamatte dasapi vīsampi tiṃsampi cattālīsampi paññāsampi saṭṭhipi sattatipi asītipi sukhumattabhāve nimminitvā sabbadevamārabrahmāno siriyā ca tejena ca adhigayha virocamānaṃ paññattavarabuddhāsane nisinnaṃ bhagavantaṃ parivāretvā aṭṭhaṃsu. Tato sakkena devānamindena āṇatto aññataro devaputto bhagavantaṃ parābhavapañham pucchi. Atha bhagavā pucchāvasena imam suttamabhāsi.

**91.** Parābhavantam purisantiādīsu pana parābhavantanti parihāyantam vinassantam. Purisanti yamkiñci sattam jantum. Mayam pucchāma gotamāti sesadevehi saddhim attānam nidassetvā okāsam kārento so devaputto gottena bhagavantam ālapati. Bhavantam puṭṭhumāgammāti mayañhi bhavantam pucchissāmāti tato tato cakkavālā āgatāti attho. Etena ādaram dasseti. Kiṃ parābhavato mukhanti evam āgatānam amhākam brūhi parābhavato purisassa kiṃ mukham, kiṃ dvāram, kā yoni, kiṃ kāraṇam, yena mayam parābhavantam purisam jāneyyāmāti attho. Etena “parābhavantam purisa”nti ettha vuttassa parābhavato purisassa parābhavakāraṇam

pucchati. Parābhavakāraṇe hi ñāte tena kāraṇasāmaññaena sakkā yo koci parābhavapuriso jānitunti.

**92.** Athassa bhagavā suṭṭhu pākaṭikaraṇatthaṃ paṭipakkhaṃ dassetvā puggalādhiṭṭhānāya desanāya parābhavamukhaṃ dīpento āha “suvijāno bhava”nti. Tassattho - yvāyaṃ bhavaṃ vaḍḍhanto aparihāyanto puriso, so suvijāno hoti, sukkena akasirena akicchena sakkā vijānitum. Yopāyaṃ parābhavatīti parābhavo, parihāyati vinassati, yassa tumhe parābhavato purisassa mukhaṃ maṃ pucchatha, sopi suvijāno. Kathaṃ? Ayañhi dhammakāmo bhavaṃ hoti dasakusalakammamapathadhammaṃ kāmeti, piheti, pattheti, suṇāti, paṭipajjati, so taṃ paṭipattiṃ disvā sutvā ca jānitabbato suvijāno hoti. Itaropi dhammadessī parābhavo, tameva dhammaṃ dessati, na kāmeti, na piheti, na pattheti, na suṇāti, na paṭipajjati, so taṃ vipaṭipattiṃ disvā sutvā ca jānitabbato suvijāno hotīti. Evamettha bhagavā paṭipakkhaṃ dassento atthato dhammakāmataṃ bhavato mukhaṃ dassetvā dhammadessitaṃ parābhavato mukhaṃ dassetīti veditabbaṃ.

**93.** Atha sā devatā bhagavato bhāsitaṃ abhinandamānā āha “iti heta”nti. Tassattho - iti hi yathā vutto bhagavatā, tatheva etaṃ vijānāma, gaṇhāma, dhārema, paṭhamo so parābhavo so dhammadessitālakkaṇo paṭhamo parābhavo. Yāni mayaṃ parābhavamukhāni vijānitum āgatamhā, tesu idaṃ tāva ekaṃ parābhavamukhanti vuttaṃ hoti. Tattha viggaho, parābhavanti etenāti parābhavo. Kena ca parābhavanti? Yaṃ parābhavato mukhaṃ, kāraṇaṃ, tena. Byañjanamattena eva hi ettha nānākaraṇaṃ, atthato pana parābhavoti vā parābhavato mukhanti vā nānākaraṇaṃ natthi. Evamekaṃ parābhavato mukhaṃ vijānāmāti abhinanditvā tato paraṃ ñātukāmatāyāha “dutiyaṃ bhagavā brūhi, kiṃ parābhavato mukha”nti. Ito parañca tatiyaṃ catutthantiādīsopi imināva nayanattho veditabbo.

**94.** Byākaraṇapakkhepi ca yasmā te te sattā tehi tehi parābhavamukhehi samannāgatā, na ekoyeva sabbehi, na ca sabbe ekeneva, tasmā tesaṃ tesaṃ tāni tāni parābhavamukhāni dassetum “asantassa piyā hontī”tiadinā nayeṇa puggalādhiṭṭhānāya eva desanāya nānāvidhāni parābhavamukhāni byākāsīti veditabbā.

Tatrāyaṃ saṅkhepato atthavaṇṇanā - asanto nāma cha satthāro, ye vā panaññepi avūpasantena kāyavacīmanokammena samannāgatā, te asanto assapiyā honti sunakkhattādīnaṃ acelakakorakhattiyādayo viya. Santo nāma buddhapaccekaḥbuddhasāvaka. Ye vā panaññepi vūpasantena kāyavacīmanokammena samannāgatā, te sante na kurute piyaṃ, attano piye itṭhe kante manāpe na kuruteti attho. Veneyyavasena hettha vacanabhedo katoti veditabbo. Atha vā sante na kuruteti sante na sevati attho, yathā “rājānaṃ sevati”ti etasmiñhi atthe rājānaṃ piyaṃ kuruteti saddavidū mantenti. Piyanti piyamāno, tussamāno, modamānoti attho. Asataṃ dhammo nāma dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni, dasākusalakammamapathā vā. Taṃ asataṃ dhammaṃ roceti, piheti, pattheti, sevati. Evametāya gāthāya asantapiyatā, santaappiyatā, asaddhammarocanañcāti tividhaṃ parābhavato mukhaṃ vuttaṃ. Etena hi samannāgato puriso parābhavati parihāyati, neva idha na huraṃ vuḍḍhiṃ pāpuṇāti, tasmā “parābhavato mukha”nti vuccati. Vitthāraṃ panettha “asevanā ca bālānaṃ, paṇḍitānañca sevanā”ti gāthavaṇṇanāyaṃ vakkhāma.

**96.** Niddāsīlī nāma yo gacchantopi, nisīdantopi, tiṭṭhantopi, sayānopi niddāyatiyeva. Sabhāsīlī nāma saṅgaṇikārāmatam, bhassārāmatamanuyutto. Anuṭṭhātāti vīriyatejavirahito utṭhānasīlo na hoti, aññehi codiyamāno gahaṭṭho vā samāno gahaṭṭhakammaṃ, pabbajito vā pabbajitakammaṃ ārabhati. Alasoti jātialaso, accantābhibhūto thinena ṭhitaṭṭhāne ṭhito eva hoti, nisinnaṭṭhāne nisinno eva hoti, attano ussāhena aññaṃ iriyāpathaṃ na kappeti. Atīte araññe aggimhi utṭhite apalāyanaalasā cettha nidassanaṃ. Ayamettha ukkaṭṭhaparicchedo, tato lāmakaparicchedenāpi pana alaso alasotveva veditabbo. Dhajova rathassa, dhūmova aggino, kodho paññānamassāti kodhapaññāno. Dosacarito khippakopī arukūpamacitto puggalo evarūpo hoti. Imāya gāthāya niddāsīlatā, sabhāsīlatā, anuṭṭhānatā, alasatā, kodhapaññānatāti pañcavidhaṃ parābhavamukhaṃ vuttaṃ. Etena hi samannāgato neva gahaṭṭho gahaṭṭhavuḍḍhiṃ, na pabbajito pabbajitavuḍḍhiṃ pāpuṇāti, aññadatthu parihāyatiyeva parābhavatiyeva, tasmā “parābhavato mukha”nti vuccati.

**98.** Mātāti janikā veditabbā. Pitāti janakoyeva. Jiṇṇakaṃ sarīrasithilatāya. Gatayobbanam yobbanātikkamena āsītikaṃ vā nāvutikaṃ vā sayam kammāni kātumasamatthaṃ. Pahu santoti samattho samāno sukhaṃ jīvamāno. Na bharatīti na poseti. Imāya gāthāya mātāpitūnaṃ abharaṇaṃ, aposanaṃ, anupaṭṭhānaṃ ekaṃyeva parābhavamukhaṃ vuttaṃ. Etena hi samannāgato yaṃ taṃ -

“Tāya naṃ pāricariyāya, mātāpitūsu paṇḍitā;  
Idheva naṃ paṃsaṃsanti, pecca sagge pamodatī”ti. -

Mātāpitubharaṇe ānisaṃsaṃ vuttaṃ. Taṃ na pāpuṇāti, aññadatthu “mātāpitaropi na bharati, kaṃ aññaṃ bharissatī”ti nindaṇca vajjanīyataṇca duggatiṇca pāpuṇanto parābhavatiyeva, tasmā “parābhavato mukha”nti vuccati.

**100.** Pāpānaṃ bāhitattā brāhmaṇaṃ, samitattā samaṇaṃ. Brāhmaṇakulappabhavampi vā brāhmaṇaṃ, pabbajjupagataṃ samaṇaṃ, tato aññaṃ vāpi yaṃkiñci yācanaṃ. Musāvādena vañcetīti “vada, bhante, paccayenā”ti pavāretvā yācito vā paṭijānitvā pacchā appadānena tassa taṃ āsaṃ visaṃvādeti. Imāya gāthāya brāhmaṇādīnaṃ musāvādena vañcanaṃ ekaṃyeva parābhavamukhaṃ vuttaṃ. Etena hi samannāgato idha nindaṃ, samparāye duggatiṃ sugatiyampi adhippāyavipattiṇca pāpuṇāti. Vuttañhetam -

“Dussīlassa sīlavipannassa pāpako kittisaddo abbhuggacchatī”ti.

Tathā -

“Catūhi, bhikkhave, dhammehi samannāgato yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye. Katamehi catūhi? Musāvādī hotī”tiādi.

Tathā -

“Idha, sārīputta, ekacco samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā upasaṅkamtivā pavāreti, ‘vada, bhante, paccayenā’ti, so yena pavāreti, taṃ na deti. So ce tato cuto itthattaṃ āgacchatī. So yaṃ yadeva vaṇijjaṃ payojeti, sāssa hoti chedagāminī. Idha pana sārīputta...pe... so yena pavāreti, na taṃ yathādhippāyaṃ deti. So ce tato cuto itthattaṃ āgacchatī. So yaṃ yadeva vaṇijjaṃ payojeti, sāssa na hoti yathādhippāyā”ti.

Evamimāni nindādāni pāpuṇanto parābhavatiyeva, tasmā “parābhavato mukha”nti vuttaṃ.

**102.** Pahūtavittoti pahūtajātarūparajatamaṇiratano. Sahiraññoti sakahāpaṇo. Sabhojanoti anekasūpabyañjanabhojanasampanno. Eko bhuñjati sādūṇi sādūni bhojanāni attano puttānampi adatvā paṭicchannokāse bhuñjatīti eko bhuñjati sādūni. Imāya gāthāya bhojanagiddhatāya bhojanamacchariyaṃ ekaṃyeva parābhavamukhaṃ vuttaṃ. Etena hi samannāgato nindaṃ vajjanīyaṃ duggatinti evamādāni pāpuṇanto parābhavatiyeva, tasmā “parābhavato mukha”nti vuttaṃ. Vuttanayeneva sabbaṃ suttānusārena yojetabbaṃ, ativittārabhayena pana idāni yojanānayaṃ adassetvā atthamattameva bhaṇāma.

**104.** Jātitthaddho nāma yo “ahaṃ jātisampanno”ti mānaṃ janetvā tena thaddho vātapūritabhastā viya uddhumāto hutvā na kassaci onamatī. Esa nayo dhanagottatthaddhesu. Saññātiṃ atimaññetīti attano ñātimpī jātiyā atimaññati sakyā viya viṭaṭṭubhaṃ. Dhanenāpi ca “kapaṇo ayaṃ daliddo”ti atimaññati, sāmīcimattampi na karoti, tassa te ñātayo parābhavameva icchanti. Imāya gāthāya vatthuto catubbidhaṃ, lakkhaṇato ekaṃyeva parābhavamukhaṃ vuttaṃ.

**106.** Itthidhuttoti itthīsu sāratto, yaṃkiñci atthi, taṃ sabbampi datvā aparāparaṃ itthiṃ saṅgaṇhāti. Tathā sabbampi attano santakaṃ nikkhipitvā surāpānapayutto surādhutto. Nivatthasāṭakampi nikkhipitvā jūtakīlanamanuyutto akkhadhutto. Etehi tīhi ṭhānehi yaṃkiñcīpi laddhaṃ hoti, tassa vināsanato laddhaṃ laddhaṃ vināsetīti veditabbo. Evaṃvidho parābhavatiyeva, tenassetamī imāya gāthāya tividdhaṃ parābhavamukhaṃ vuttaṃ.

**108.** Sehi dārehīti attano dārehi. Yo attano dārehi asantuṭṭho hutvā vesiyāsu padussati, tathā paradāresu, so yasmā vesīnaṃ dhanappadānena paradārasevanena ca rājadaṇḍādīhi parābhavatiyeva, tenassetamī imāya gāthāya duvidhaṃ parābhavamukhaṃ vuttaṃ.

**110.** Atītayobbanoti yobbanamaticca āsītiko vā nāvutiko vā hutvā āneti pariggaṇhāti. Timbarutthaninti timbaruphalasadisatthaniṃ taruṇadārikaṃ. Tassā issā na supatīti “daharāya mahallakena saddhiṃ rati ca saṃvāso ca amanāpo, mā heva kho taruṇaṃ pattheyyā”ti issāya taṃ rakkhanto na supatī. So yasmā kāmarāgena ca issāya ca ḍayhanto bahiddhā kammante ca appayojento parābhavatiyeva, tenassetamī imāya gāthāya imaṃ issāya asupanaṃ ekaṃyeva parābhavamukhaṃ vuttaṃ.

**112.** Soṇḍinti macchamaṃsādīsū lolaṃ gedhajātikaṃ. Vikiraṇinti tesamī atthāya dhanamī paṃsukaṃ viya vikiritvā nāsanasīlaṃ. Purisaṃ vāpi tādisanti puriso vāpi yo evarūpo hoti, taṃ yo issariyasmiṃ ṭhapeti, lañchanamuddikādīni datvā gharāvāse kammante vā vaṇijjādivohāresu vā tadeva vāvaṭaṃ kāreti. So yasmā tassa dosena dhanakkhayaṃ pāpuṇanto parābhavatiyeva, tenassetamī imāya gāthāya tathāvidhassa issariyasmiṃ ṭhapanamī ekaṃyeva parābhavamukhaṃ vuttaṃ.

**114.** Appabhogo nāma sannicitānañca bhogaṇaṃ āyamukhassa ca abhāvato. Mahātaṇhoti mahatiyā bhogataṇhāya samannāgato, yaṃ laddhaṃ, tena asantuṭṭho. Khattiye jāyate kuleti khattiyānaṃ kule jāyati. So ca rajjaṃ patthayatīti so etāya mahātaṇhatāya anupāyena uppaṭipāṭiyā attano dāyajjabhūtaṃ alabbhaneyyaṃ vā

parasantakam rajjam pattheti, so evam patthento yasmā tampi appakam bhogam yodhājīvādīnam datvā rajjam apāpuṇanto parābhavatiyeva, tenassetam imāya gāthāya rajjapatthanam ekamyeva parābhavamukham vuttam.

**115.** Ito param yadi sā devatā “terasamam bhagavā brūhi...pe... satasahassimam bhagavā brūhi”ti puccheyya, tampi bhagavā katheyya. Yasmā pana sā devatā “kim imehi pucchitehi, ekamettha vuḍḍhikaram natthi”ti tāni parābhavamukhāni asuyyamānā ettakampi pucchitvā vipaṭṭisārī hutvā tuṇhī ahosi, tasmā bhagavā tassāsayaṃ viditvā desanam niṭṭhāpento imam gātham abhāsi “ete parābhave loke”ti.

Tattha paṇḍitoti parivīmaṃsāya samannāgato. Samavekkhiyāti paññācakkhunā upaparikkhitvā. Ariyoti na maggena, na phalena, apica kho, pana etasmiṃ parābhavasāṅkhāte anaye na iriyatīti ariyo. Yena dassanena yāya paññāya parābhave disvā vivajjeti, tena sampannattā dassanasampanno. Sa lokam bhajate sivanti so evarūpo sivaṃ khemamuttamamanupaddavam devalokam bhajati, allīyati, upagacchatīti vuttam hoti. Desanāpariyosāne parābhavamukhāni sutvā uppannasamvegānurūpaṃ yoniso padahitvā sotāpattisakadāgāmianāgāmiphalāni pattā devatā gaṇanam vītivattā. Yathāha -

“Mahāsamayasutte ca, atho maṅgalasuttake;  
Samacitte rāhulovāde, dhammacakke parābhave.

“Devatāsamitī tattha, appameyyā saṅkhiyā;  
Dhammābhisamayo cettha, gaṇanāto saṅkhiyo”ti.

*Paramatthajotikāya khuddaka-aṭṭhakathāya*

*Suttanipāta-aṭṭhakathāya parābhavasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.*

## 7. Aggikabhāradvājasuttavaṇṇanā

Evam me sutanti aggikabhāradvājasuttam, “vasalasutta”ntipi vuccati. Kā uppatti? Bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Kasibhāradvājasutte vuttanayena pacchābhattakiccāvasāne buddhacakkhunā lokam volokento aggikabhāradvājam brāhmaṇam saraṇasikkhāpadānam upanissayasampannam disvā “tattha mayi gate kathā pavattissati, tato kathāvasāne dhammadesanam sutvā esa brāhmaṇo saraṇam gantvā sikkhāpadāni samādiyissati”ti ñatvā, tattha gantvā, pavattāya kathāya brāhmaṇena dhammadesanam yācito imam suttam abhāsi. Tattha “evam me suta”ntiādiṃ maṅgalasuttavaṇṇanāyaṃ vaṇṇayissāma, “atha kho bhagavā pubbaṇhasamaya”ntiādi kasibhāradvājasutte vuttanayeneva veditabbaṃ.

Tena kho pana samayena aggikabhāradvājassāti yaṃ yaṃ avuttapubbaṃ, taṃ tadeva vaṇṇayissāma. Seyyathidaṃ - so hi brāhmaṇo aggiṃ juhāti paricaratīti katvā aggikoti nāmena pākaṭo ahosi, bhāradvājoti gottena. Tasmā vuttam “aggikabhāradvājassā”ti. Nivesaneti ghare. Tassa kira brāhmaṇassa nivesanadvāre antaravīthiyaṃ aggihutasālā ahosi. Tato “nivesanadvāre”ti vattabbe tassapi padesassa nivesaneyeva pariyāpannattā “nivesane”ti vuttam. Samīpatthe vā bhumavacanam, nivesanasamīpeti attho. Aggi pajjalito hotīti aggiyādhāne tṭhito aggi katabbhuddharaṇo samidhāpakkhepaṃ bījanavātāñca labhitvā jalito uddham samuggataccisamākulo hoti. Āhuti paggaḥhitāti sasīsam nhāyitvā mahatā sakkārena

pāyāsasappimadhuphāṇitādīni abhisāṅkhatāni hontīti attho. Yañhi kiñci aggimhi juhitabbaṃ, taṃ sabbaṃ “āhuti”ti vuccati. Sapadānanti anugharaṃ. Bhagavā hi sabbajanānuggahatthāya āhārasantuṭṭhiyā ca uccanīcakulaṃ avokkamma piṇḍāya carati. Tena vuttaṃ “sapidānaṃ piṇḍāya caramāno”ti.

Atha kimatthaṃ sabbākārasampannaṃ samantapāsādikāṃ bhagavantāṃ disvā brāhmaṇassa cittaṃ nappasīdati? Kasmā ca evaṃ pharusena vacanena bhagavantāṃ samudācaratīti? Vuccate - ayaṃ kira brāhmaṇo “maṅgalakiccesu samaṇadassanaṃ avamaṅgala”nti evaṃdiṭṭhiko, tato “mahābrahmuno bhuñjanavelāya kālakaṇṇī muṇḍakasamaṇako mama nivesanaṃ upasaṅkamatī”ti mantvā cittaṃ nappasādesi, aññadatthu dosavasāmyeva agamāsi. Atha kuddho anattamanā anattamanavācaṃ nicchāresi “tatreva muṇḍakā”tiādi. Tatrāpi ca yasmā “muṇḍo asuddho hotī”ti brāhmaṇānaṃ diṭṭhi, tasmā “ayaṃ asuddho, tena devabrāhmaṇapūjako na hotī”ti jigucchanto “muṇḍakā”ti āha. Muṇḍakattā vā ucchiṭṭho esa, na imaṃ padesaṃ arahati āgacchitunti samaṇo hutvāpi īdisaṃ kāyakilesaṃ na vaṇṇetīti ca samaṇabhāvaṃ jigucchanto “samaṇakā”ti āha. Na kevalaṃ dosavaseneva, vasale vā pabbājetvā tehi saddhiṃ ekato sambhogaparibhogakaraṇena patito ayaṃ vasalatopi pāpataroti jigucchanto “vasalakā”ti āha - “vasalajātikānaṃ vā āhutidassanamattasavanena pāpaṃ hotī”ti maññamānopi evamāha.

Bhagavā tathā vuttopi vipprasanneneva mukhavaṇṇena madhurena sarena brāhmaṇassa upari anukampāsītalena cittaṃ attano sabbasattehi asādhāraṇatādibhāvaṃ pakāsento āha “jānāsi pana, tvaṃ brāhmaṇa”ti. Atha brāhmaṇo bhagavato mukhappasādasūcitaṃ tādibhāvaṃ ñatvā anukampāsītalena cittaṃ nicchāritaṃ madhurassaraṃ sutvā amateneva abhisittahadayo attamanā vipprasannindriyo nihatamāno hutvā taṃ jātisabhāvaṃ visauggirasadisaṃ samudācāravacanaṃ pahāya “nūna yamaṃ hīnajaccaṃ vasalanti paccemi, na so paramatthato vasalo, na ca hīnajaccatā eva vasalakaraṇo dhammo”ti maññamāno “na khvāhaṃ, bho gotamā”ti āha. Dhammatā hesā, yaṃ hetusampanno paccayālābhena pharusopi samāno laddhamatte paccaye muduko hotīti.

Tattha sādhuṃ ayaṃ saddo āyācanasampaṭicchanaṃ sampahaṃsanāṃ suṇḍaradaḷhikammādīsu dissati. “Sādhu me, bhante, bhagavā saṃkhittena dhammaṃ desetū”tiādīsu hi āyācane. “Sādhu, bhanteti kho so bhikkhu bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā”tiādīsu sampaṭicchane. “Sādhu, sādhu, sārīputtā”tiādīsu sampahaṃsane.

“Sādhu dhammarucī rājā, sādhu paññānavā naro;  
Sādhu mittānamaddubbho, pāpassākaraṇaṃ sukha”nti. -

Ādīsu sundare. “Taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasi karoṭhā”tiādīsu daḷhikamme. Idha pana āyācane.

Tena hīti tassādhīppāyanidassanaṃ, sace ñātukāmosīti vuttaṃ hoti. Kāraṇavacanaṃ vā, tassa yasmā ñātukāmosi, tasmā, brāhmaṇa, suṇāhi, sādhukaṃ manasi karohi, tathā te bhāsissāmi, yathā tvaṃ jānissasīti evaṃ parapadehi saddhiṃ sambandho veditabbo. Tatra ca suṇāhīti sotindriyavikkhepavāraṇaṃ, sādhukaṃ manasi karohīti manasikāre daḷhikammaniyojanena manindriyavikkhepavāraṇaṃ. Purimañcetta byañjanavipallāsaggāhavāraṇaṃ, pacchimaṃ atthavipallāsaggāhavāraṇaṃ. Purimena ca dhammassavane niyojati, pacchimena sutānaṃ dhammānaṃ

dhāraṇatthūpaparikkhādīsu. Purimena ca “sabyañjano ayaṃ dhammo, tasmā savanīyo”ti dīpeti, pacchimena “sāttho, tasmā manasi kātabbo”ti. Sādhukapadaṃ vā ubhayapadehi yojetvā “yasmā ayaṃ dhammo dhammagambhīro ca desanāgambhīro ca, tasmā suṇāhi sādhukaṃ. Yasmā atthagambhīro paṭivedhagambhīro ca, tasmā sādhukaṃ manasi karohī”ti etamatthaṃ dīpento āha - “suṇāhi sādhukaṃ manasi karohī”ti.

Tato “evaṃ gambhīre kathamahaṃ patitṭhaṃ labhissāmī”ti visīdantamiva taṃ brāhmaṇaṃ samussāhento āha - “bhāsissāmī”ti. Tattha “yathā tvaṃ ñassasi, tathā parimaṇḍalehi padabyañjanehi uttānena nayena bhāsissāmī”ti evamadhippāyo veditabbo. Tato ussāhajāto hutvā “evaṃ bho”ti kho aggikabhāradvājo brāhmaṇo bhagavato paccassosi, sampatīcchi paṭiggaheṣīti vuttaṃ hoti, yathānusiṭṭhaṃ vā paṭipajjanena abhimukho assosīti. Athassa “bhagavā etadavocā”ti idāni vattabbaṃ sandhāya vuttaṃ “kodhano upanāhī”ti evamādikam.

**116.** Tattha kodhanoti kujjhanasīlo. Upanāhīti tasseeva kodhassa daḥhīkammena upanāhena samannāgato. Pesaṃ guṇe makkheti puñchatīti makkhī, pāpo ca so makkhī cāti pāpamakkhī. Vipannadiṭṭhīti vinaṭṭhasammādiṭṭhi, vipannāya vā virūpaṃ gatāya dasavatthukāya micchādiṭṭhiyā samannāgato. Māyāvīti attani vijjānādosapaṭicchādanalakkhaṇāya māyāya samannāgato. Taṃ jaññā vasalo itīti taṃ evarūpaṃ puggalaṃ etesaṃ hīnadhammānaṃ vassanato siñcanato anvāssavanato “vasalo”ti jāneyyāti, etehi sabbehi brāhmaṇamatthake jāto. Ayañhi paramatthato vasalo eva, attano hadayatutṭhimattaṃ, na paranti. Evamettha bhagavā ādipadeneva tassa brāhmaṇassa kodhaniggahaṃ katvā “kodhādidhammo hīnapuggalo”ti puggalādhīttānāya ca desanāya kodhādidhamme desento ekena tāva pariyāyena vasalañca vasalakaraṇe ca dhamme desesi. Evaṃ desento ca “tvaṃ aha”nti paravambhanaṃ attukkaṃsanañca akatvā dhammeneva samena ñāyena taṃ brāhmaṇaṃ vasalabhāve, attānañca brāhmaṇabhāve ṭhapesi.

**117.** Idāni yāyaṃ brāhmaṇānaṃ diṭṭhi “kadāci pāṇātipātaadinādānādīni karontopi brāhmaṇo evā”ti. Taṃ diṭṭhiṃ paṭisedhento, ye ca sattavihiṃsādīsu akusaladhammesu tehi tehi samannāgatā ādīnavaṃ apassantā te dhamme uppādentī, tesam “hīnā ete dhammā vasalakaraṇā”ti tattha ādīnavañca dassento aparehipi pariyāyehi vasalañca vasalakaraṇe ca dhamme desetum “ekajaṃ vā dvijaṃ vā”ti evamādigāthāyo abhāsi.

Tattha ekajoti ṭhapetvā aṇḍajaṃ avasesayonijo. So hi ekadā eva jāyati. Dvijoti aṇḍajo. So hi mātukucchito aṇḍakosato cāti dvikkhattum jāyati. Taṃ ekajaṃ vā dvijaṃ vāpi. Yodha pāṇanti yo idha sattaṃ. Vihimsatīti kāyadvārikacetanāsamutṭhitena vā vacīdvārikacetanāsamutṭhitena vā payogena jīvītā voropeti. “Pāṇāni hiṃsatī”tipi pāṭho. Tattha ekajaṃ vā dvijaṃ vāti evampabhedāni yodha pāṇāni hiṃsatīti evaṃ sambandho veditabbo. Yassa pāṇe dayā natthīti etena manasā anukampāya abhāvaṃ āha. Sesamettha vuttanayameva. Ito parāsu ca gāthāsu, yato ettakampi avatvā ito paraṃ uttānatthāni padāni parihaṇantā avaṇṇitapadavaṇṇanāmattameva karissāma.

**118.** Hantīti hanati vināseti. Parirundhatīti senāya parivāretvā tiṭṭhati. Gāmāni nigamāni cāti ettha ca-saddena nagarānītipi vattabbaṃ. Niggāhako samaññātōti iminā hananaparirundhanena gāmanigamanagaraghātakoti loke vidito.

**119.** Gāme vā yadi vāraññeti gāmopi nigamopi nagarampi sabbova idha gāmo

saddhiṃ upacārena, taṃ ṭhapetvā sesaṃ araṇṇaṃ. Tasmīṃ gāme vā yadi vāraṇṇe yaṃ paresaṃ mamāyitaṃ, yaṃ parasattānaṃ pariggahitamapariccattaṃ satto vā saṅkhāro vā. Theyyā adinnamādetīti tehi adinnaṃ ananuññātaṃ theyyacittena ādiyati, yena kenaci payogena yena kenaci avahārena attano gahaṇaṃ sādheti.

**120.** Iṇamādāyāti attano santakaṃ kiñci nikkhipitvā nikkhepaggahaṇena vā, kiñci anikkhipitvā “ettakena kālena ettakaṃ vaḍḍhiṃ dassāmi”ti vaḍḍhiggahaṇena vā, “yaṃ ito udayaṃ bhavissati, taṃ mayhaṃ mūlaṃ taveva bhavissatī”ti vā “udayaṃ ubhinnampi sādhāraṇa”nti vā evaṃ taṃtaṃāyogaggahaṇena vā iṇaṃ gahetvā. Cujjamāno palāyati na hi te iṇamatthīti tena iṇāyikena “dehi me iṇa”nti codiyamāno “na hi te iṇamatthi, mayā gahitanti ko sakkhī”ti evaṃ bhaṇanena ghare vasantopi palāyati.

**121.** Kiñcikkhakamyatāti appamattakepi kismiñcideva icchāya. Panthasmiṃ vajantaṃ jananti magge gacchantāṃ yaṃkiñci itthiṃ vā purisaṃ vā. Hantvā kiñcikkhamādetīti māretvā koṭṭetvā taṃ bhaṇḍakaṃ gaṇhāti.

**122.** Attahetūti attano jīvitakāraṇā, tathā parahetu. Dhanahetūti sakadhanassa vā paradhanassa vā kāraṇā. Ca-kāro sabbattha vikappanattho. Sakkipuṭṭhoti yaṃ jānāsi, taṃ vadehīti pucchito. Musā brūtīti jānanto vā “na jānāmi”ti ajānanto vā “jānāmi”ti bhaṇati, sāmike asāmike, asāmike ca sāmike karoti.

**123.** Nātīnanti sambandhīnaṃ. Sakhīnanti vayassānaṃ dāresūti parapariggahitesu. Paṭidissatīti paṭikūlena dissati, aticaranto dissatīti attho. Sāhasāti balakkārena aniccaṃ. Sampiyenāti tehi tesāṃ dārehi patthiyamāno sayaṇca patthayamāno, ubhayasinehavasenāpīti vuttaṃ hoti.

**124.** Mātaraṃ pitaraṃ vāti evaṃ mettāya padaṭṭhānabhūtampi, jiṇṇakaṃ gatayobbananti evaṃ karuṇāya padaṭṭhānabhūtampi. Pahu santo na bharatīti atthasampanno upakaraṇasampanno hutvāpi na poseti.

**125.** Sasunti sassuṃ. Hantīti pāṇinā vā leḍḍunā vā aññaṇa vā kenaci paharati. Rosetīti kodhamassa sañjaneti vācāya pharusavacanena.

**126.** Atthanti sandiṭṭhikasamparāyikaparamatthesu yaṃkiñci. Pucchito santoti puṭṭho samāno. Anatthamanusāsātīti tassa ahitameva ācikkhati. Paṭicchannena mantetīti atthaṃ ācikkhantopi yathā so na jānāti, tathā apākaṭehi padabyañjanehi paṭicchannena vacanena manteti, ācariyamuṭṭhiṃ vā katvā dīgharattaṃ vasāpetvā sāvasesameva manteti.

**127.** Yo katvāti ettha mayā pubbabhāge pāpicchatā vuttā. Yā sā “idhekacco kāyena duccharitaṃ caritvā, vācāya duccharitaṃ caritvā, manasā duccharitaṃ caritvā, tassa paṭicchādanahetu pāpikaṃ icchaṃ paṇidahati, mā maṃ jaññāti icchatī”ti evaṃ āgatā. Yathā aññaṇe na jānanti, tathā karaṇena katānaṇca avivaraṇena paṭicchannā assa kammantāti paṭicchannakammanto.

**128.** Parakulanti nātikulāṃ vā mittakulāṃ vā. Āgatanti yassa tena kule bhuttaṃ, taṃ attano gehamāgataṃ pānabhōjanādīhi nappaṭipūjeti, na vā deti, avabhuttaṃ vā detīti adhippāyo.

**129.** Yo brāhmaṇaṃ vāti parābhavasutte vuttanayameva.

**130.** Bhattakāle upaṭṭhiteti bhojanakāle jāte. Upaṭṭhitanti paṭṭho, bhattakāle āgatanti attho. Roseti vācā na ca detīti “atthakāmo me ayaṃ balakkārena maṃ puññaṃ kārāpetuṃ āgato”ti acintetvā appatirūpena pharusavacanena roseti, antamaso sammukhabhāvamattampi cassa na deti, pageva bhojananti adhippāyo.

**131.** Asataṃ yodha pabrūṭīti yo idha yathā nimittāni dissanti “asukadivase idañcidañca te bhavissatī”ti evaṃ asajjanānaṃ vacanaṃ pabrūṭi. “Asanta”ntipi paṭṭho, abhūṭanti attho. Pabrūṭīti bhaṇati “amukasmim nāma gāme mayhaṃ īdiso gharavibhavo, ehi tattha gacchāma, gharaṇī me bhavissasi, idañcidañca te dassāmī”ti parabhariyaṃ paradāsīṃ vā vañcento dhutto viya. Nijigīsānoti nijigīsamāno maggamāno, taṃ vañcetvā yaṃkiñci gahetvā palāyitukāmoti adhippāyo.

**132.** Yo cattānanti yo ca attānaṃ. Samukkaṃseti jātiādīhi samukkaṃsati uccaṭṭhāne ṭhapeti. Pare ca mavajānātīti tehiyeva pare avajānāti, nīcaṃ karoti. Ma-kāro padasandhikaro. Nihīnoti guṇavuḍḍhito parihiṇo, adhamabhāvaṃ vā gato. Sena mānenāti tena ukkaṃsanāvajānanasaṅkhātena attano mānena.

**133.** Rosakoti kāyavācāhi paresaṃ rosajanako. Kadariyoti thaddhamaccharī, yo pare paresaṃ dente aññaṃ vā puññaṃ karonte vāreti, tassetāṃ adhivacanaṃ. Pāpicchoti asantaguṇasambhāvanicchāya samannāgato. Maccharīti āvāsādimacchariyayutto. Saṭhoti asantaguṇappakāsanalakkaṇaṃ sāṭheyyena samannāgato, asammābhāsī vā akātukāmoti “karomī”tiādivacanena. Nāssa pāpajigucchanaalakkaṇā hirī, nāssa uttāsanato ubbegaalakkaṇaṃ ottappanti ahiriko anottappī.

**134.** Buddhanti sammāsambuddhaṃ. Paribhāsatīti “asabbaññū”tiādīhi apavadati, sāvakañca “duppaṭipanno”tiādīhi. Paribbājaṃ gahaṭṭhaṃ vāti sāvakaṃsisaṇṇaṃ pabbajitaṃ vā tassa sāvakaṃ, gahaṭṭhaṃ vā paccayadāyakanti attho. Bāhirakaṃ vā paribbājakaṃ yaṃkiñci gahaṭṭhaṃ vā abhūtena dosena paribhāsatīti evampettha atthaṃ icchanti porāṇā.

**135.** Anarahaṃ santoti akhīṇāsavo samāno. Arahaṃ paṭijānātīti “ahaṃ arahā”ti paṭijānāti, yathā naṃ “arahā aya”nti jānanti, tathā vācaṃ nicchāreti, kāyena parakkamati, cittaṃ icchati adhivāseti. Coroti theno. Sabrahmake loketi ukkaṭṭhavasena āha - sabbaloketi vuttaṃ hoti. Loke hi sandhicchedananillopaharaṇaekāgārikakaraṇaparipanthatitṭhanādīhi paresaṃ dhanāṃ vilumpantā corāti vuccanti. Sāsane pana parisasampattiādīhi paccayādīni vilumpantā. Yathāha -

“Pañcime, bhikkhave, mahācorā santo saṃvijjamānā lokasmim. Katame pañca? Idha, bhikkhave, ekaccassa mahācorassa evaṃ hoti ‘kudāssu nāmāhaṃ satena vā sahasena vā parivuto gāmanigamarājadhānīsu āhiṇḍissāmi hananto, ghātento, chindanto, chedāpento, pacanto pācentoti, so aparena samayena satena vā sahasena vā parivuto gāmanigamarājadhānīsu āhiṇḍati hananto...pe... pācento. Evameva kho, bhikkhave, idhekaccassa pāpabhikkhuno evaṃ hoti ‘kudāssu nāmāhaṃ satena vā...pe... rājadhānīsu cārikaṃ carissāmi sakkato, garukato, mānito, pūjito, apacito, gahaṭṭhānañceva pabbajitānañca lābhī cīvara...pe... parikkhārāna’nti. So aparena samayena satena vā sahasena vā parivuto gāmanigamarājadhānīsu cārikaṃ carati sakkato...pe... parikkhārānaṃ. Ayaṃ, bhikkhave, paṭthamo mahācoro santo saṃvijjamāno lokasmim.

“Puna caparaṃ, bhikkhave, idhekacco pāpabhikkhu tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ pariyāpuṇitvā attano dahati, ayaṃ, bhikkhave, dutiyo...pe... lokasmiṃ.

“Puna caparaṃ, bhikkhave, idhekacco pāpabhikkhu suddhaṃ brahmacāriṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ carantaṃ amūlakena abrahmacariyena anuddhaṃseti. Ayaṃ, bhikkhave, tatiyo...pe... lokasmiṃ.

“Puna caparaṃ, bhikkhave, idhekacco, pāpabhikkhu yāni tāni saṅghassa garubhaṇḍāni garuparikkhārāni, seyyathidaṃ - ārāmo, ārāmaṃvatthu, vihāro, vihāraṃvatthu, mañco, pīṭhaṃ, bhisī, bimbohanaṃ, lohakumbhī, lohahāṇakaṃ, lohavārako, lohakaṭṭhaṃ, vāsi, pharasu, kuṭṭhārī, kudālo, nikhādanaṃ, valli, veḷu, muṇjaṃ, pabbajaṃ, tiṇaṃ, mattikā, dārubhaṇḍaṃ, mattikābhaṇḍaṃ, tehi gihiṃ saṅgaṇhāti upalāpeti. Ayaṃ, bhikkhave, catuttho...pe... lokasmiṃ.

“Sadevake, bhikkhave, loke...pe... sadevamanussāya ayaṃ aggo mahācoro, yo asantaṃ abhūtaṃ uttarimanussadhammaṃ ullapatī”ti.

Tattha lokiyacorā lokiyameva dhanadhaññādiṃ thenenti. Sāsane vuttacoresu paṭhamo tathārūpameva cīvarādipaccayamattaṃ, dutiyo pariyattidhammaṃ, tatiyo parassa brahmacariyaṃ, catuttho saṅghikagarubhaṇḍaṃ, pañcamo jhānasamādhisamāpattimaggaḥpalappabhedāṃ lokiyalokuttaraguṇadhaṇaṃ, lokiyañca cīvarādipaccayajātaṃ. Yathāha - “theyyāya vo, bhikkhave, raṭṭhapiṇḍo bhutto”ti. Tattha yvāyaṃ pañcamo mahācoro, taṃ sandhāyāha bhagavā “coro sabrahmake loke”ti. So hi “sadevake, bhikkhave, loke...pe... sadevamanussāya ayaṃ aggo mahācoro, yo asantaṃ abhūtaṃ uttarimanussadhammaṃ ullapatī”ti evaṃ lokiyalokuttaradhanathenānato aggo mahācoroti vutto, tasmā taṃ idhāpi “sabrahmake loke”ti iminā ukkaṭṭhapaṇicchedena pakāsesi.

Eso kho vasalādhāmoti. Ettha khoti avadhāraṇattho, tena eso eva vasalādhamo. Vasalānaṃ hīno sabbapaccchimakoti avadhāreti. Kasmā? Visiṭṭhavadatthumhi theyyadhammavassanato, yāva taṃ paṭiññaṃ na vissajjeti, tāva avigatavasalakaraṇadhammato cāti.

Ete kho vasalāti. Idāni ye te paṭhamagāthāya āsayavipattivasena kodhanādayo pañca, pāpamakkhiṃ vā dvidhā katvā cha, dutiyagāthāya payogavipattivasena paṇaḥimsako eko, tatiyāya payogavipattivaseneva gāmanigamaniggāhako eko, catutthāya theyyāvahāravasena eko, pañcamāya iṇavañcanavasena eko, chaṭṭhāya pasayhāvahāravasena panthadūsako eko, sattamāya kūṭasakkhivasena eko, aṭṭhamāya mittadubbhivasena eko, navamāya akataññivasena eko, dasamāya katanāsanavihesanavasena eko, ekādasamāya hadayavañcanavasena eko, dvādasamāya paṭicchannakammantavasena dve, terasamāya akataññivasena eko, cuddasamāya vañcanavasena eko, pannarasamāya vihesanavasena eko, soḷasamāya vañcanavasena eko, sattarasamāya attukkaṃsanaparavambhanavasena dve, aṭṭhārasamāya payogāsayavipattivasena rosakādayo satta, ekūnavīsatiṃmāya paribhāsanavasena dve, vīsatiṃmāya aggamahācoravasena ekoti evaṃ tettiṃsa catuttiṃsa vā vasalā vuttā. Te niddisanto āha “ete kho vasalā vuttā, mayā ye te pakāsitā”ti. Tassattho - ye te mayā pubbe “jānāsi pana tvaṃ, brāhmaṇa, vasala”nti evaṃ saṅkhepato vasalā vuttā, te vitthārato ete kho pakāsitāti. Atha vā ye te mayā puggalavasena vuttā, te dhammavasenāpi ete kho pakāsitā. Atha vā ete kho vasalā vuttā ariyehi kammavasena, na jātivasena, mayā ye te pakāsitā “kodhano

upanāhī''tiādinā nayena.

**136.** Evaṃ bhagavā vasalaṃ dassetvā idāni yasmā brāhmaṇo sakāya diṭṭhiyā atīva abhinivīṭṭho hoti, tasmā taṃ diṭṭhiṃ paṭisedhento āha ''na jaccā vasalo hoti''ti. Tassattho - paramatthato hi na jaccā vasalo hoti, na jaccā hoti brāhmaṇo, apica kho kammunā vasalo hoti, kammunā hoti brāhmaṇo, aparisuddhakammavassanato vasalo hoti, parisuddhena kammunā aparisuddhavāhanato brāhmaṇo hoti. Yasmā vā tumhe hīnaṃ vasalaṃ ukkaṭṭhaṃ brāhmaṇaṃ maññittha, tasmā hīnena kammunā vasalo hoti, ukkaṭṭhena kammunā brāhmaṇo hotīti evampi atthaṃ ñāpento evamāha.

**137-139.** Idāni tamevatthaṃ nidassanena sādhetuṃ ''tadamināpi jānāthā''tiādikā tisso gāthāyo āha. Tāsu dve catuppādā, ekā chappādā, tasmaṃ attho - yaṃ mayā vuttaṃ ''na jaccā vasalo hoti''tiādi, tadamināpi jānātha, yathā medaṃ nidassanaṃ, taṃ imināpi pakārena jānātha, yena me pakārena yena sāmāññaṃ idaṃ nidassananti vuttaṃ hoti. Katamaṃ nidassananti ce? Caṇḍālaputto sopāko...pe... brahmalokūpapattiyaṃ.

Caṇḍālassa putto caṇḍālaputto. Attano khādanatthāya mate sunakhe labhitvā pacatīti sopāko. Mātaṅgoti evaṃnāmo vissutoti evaṃ hīnāya jātiyā ca jīvīkāya ca nāmena ca pākaṭo.

Soti purimapadena sambandhitvā so mātaṅgo yasaṃ paramaṃ patto, abbhutaṃ uttamaṃ ativisiṭṭhaṃ yasaṃ kittiṃ pasaṃsaṃ patto. Yaṃ sudullabhanti yaṃ ulārakulūpapannenaṃpi dullabhaṃ, hīnakulūpapannena sudullabhaṃ. Evaṃ yasappattassa ca āgacchuṃ tassupaṭṭhānaṃ, khattiyā brāhmaṇā bahū, tassa mātaṅgassa pāricariyatthaṃ khattiyā ca brāhmaṇā ca aññe ca bahū vessasuddhādayo jambudīpamanussā yebhuyyena upaṭṭhānaṃ āgamiṃsūti attho.

Evaṃ upaṭṭhānasampanno so mātaṅgo vigatakilesarajattā virajaṃ, mahantehi buddhādīhi paṭipannattā mahāpathaṃ, brahmalokasaṅkhātāṃ devalokaṃ yāpetuṃ samatthattā devalokayānasaññitaṃ aṭṭhasamāpattiyānaṃ abhiruyha, tāya paṭipattiyā kāmarāgaṃ virājetvā, kāyassa bhedaṃ brahmalokūpago ahu, sā tathā hīnāpi na naṃ jāti nivāresi brahmalokūpapattiyā, brahmalokūpapattitoti vuttaṃ hoti.

Ayaṃ panattho evaṃ veditabbo - atīte kira mahāpuriso tena tenupāyena sattahitaṃ karonto sopākajīvike caṇḍālakule uppajji. So nāmena mātaṅgo, rūpena duddasiko hutvā bahinagare cammakuṭīkāya vasati, antonagare bhikkhaṃ caritvā jīvikaṃ kappeti. Atheskadivasāṃ tasmaṃ nagare surānakkhatte ghosita dhuttā yathāsakena parivārena kīḷanti. Aññatarāpi brāhmaṇamahāsālādhītā pannarasasoḷasavassuddesikā devakaññā viya rūpena dassanīyā pāsādikā ''attano kulavaṃsānurūpaṃ kīḷissāmī''ti pahūtaṃ khajjabhojjādīkīḷanasambhāraṃ sakaṭesu āropetvā sabbasetavaḷavayuttaṃ yānamāruyha mahāparivārena uyyānabhūmiṃ gacchati diṭṭhamaṅgalikāti nāmena. Sā kira ''dussaṇṭhitaṃ rūpaṃ avamaṅgala''nti daṭṭhuṃ na icchati, tenassā diṭṭhamaṅgalikātveva saṅkhā udapādi.

Tadā so mātaṅgo kālasseva vuṭṭhāya paṭapilotikaṃ nivāsetvā, kaṃsatālaṃ hatthe bandhitvā, bhājanahattho nagaraṃ pavisati, manusse disvā dūrato eva kaṃsatālaṃ ākoṭento. Atha diṭṭhamaṅgalikā ''ussaratha, ussarathā''ti purato purato hīnajaṇaṃ apanentehe purisehi nīyamānā nagaradvāramajjhe mātaṅgaṃ disvā ''ko eso''ti āha. Ahaṃ mātaṅgacaṇḍāloti. Sā ''īdisaṃ disvā gatānaṃ kuto vuḍḍhī''ti yānaṃ nivattāpesi. Manussā ''yaṃ mayā uyyānaṃ gantvā khajjabhojjādīṃ labheyyāma,

tassa no mātaṅgena antarāyo kato''ti kupitā ''gaṇhatha caṇḍāla''nti leḍḍūhi paharitvā ''mato''ti pāde gahetvā ekamante chaḍḍetvā kacavarena paṭicchādetvā agamaṃsu. So satim paṭilabhitvā uttāya manusse pucchi - ''kim, ayyā, dvāraṃ nāma sabbasādhāraṇaṃ, udāhu brāhmaṇānaṃyeva kata''nti? Manussā āhaṃsu - ''sabbesaṃ sādharma''nti. ''Evaṃ sabbasādhāraṇadvārena pavisitvā bhikkhāhārena yāpentaṃ maṃ diṭṭhamaṅgalikāya manussā imaṃ anayabyasanaṃ pāpesu''nti rathikāya rathikaṃ āhiṇḍanto manussānaṃ ārocetvā brāhmaṇassa gharadvāre nipajji - ''diṭṭhamaṅgalikaṃ aladdhā na vuṭṭahissāmī''ti.

Brāhmaṇo ''gharadvāre mātaṅgo nipanno''ti sutvā ''tassa kākaṇikaṃ detha, telena aṅgaṃ makkhetvā gacchatū''ti āha. So taṃ na icchati, ''diṭṭhamaṅgalikaṃ aladdhā na vuṭṭahissāmī''ceva āha. Tato brāhmaṇo ''dve kākaṇikāyo detha, kākaṇikāya pūvaṃ khādatu, kākaṇikāya telena aṅgaṃ makkhetvā gacchatū''ti āha. So taṃ na icchati, tatheva vadati. Brāhmaṇo sutvā ''māsakaṃ detha, pādaṃ, upaḍḍhakahāpaṇaṃ, kahāpaṇaṃ dve tīṇī''ti yāva sataṃ āṇāpesi. So na icchati, tatheva vadati. Evaṃ yācantānaṃyeva sūriyo atthaṅgato. Atha brāhmaṇī pāsādā oruyha sāṇipākāraṃ parikkhipāpetvā taṃ upasaṅkamitvā yāci - ''tāta mātaṅga, diṭṭhamaṅgalikāya aparādhaṃ khama, sahasaṃ gaṇhāhi, dve tīṇī''ti yāva ''satasahassaṃ gaṇhāhi''ti āha. So tuṇhībhūto nipajjiyeva.

Evaṃ catūhapañcāhe vītivatte bahumpi paṇṇākāraṃ datvā diṭṭhamaṅgalikaṃ alabhantā khattiyakumārādayo mātaṅgassa upakaṇṇake ārocāpesuṃ - ''purisā nāma anekānipi saṃvaccharāni vīriyaṃ katvā icchitatthaṃ pāpuṇanti, mā kho tvaṃ nibbijji, addhā dvīhatīhaccayena diṭṭhamaṅgalikaṃ lacchasi''ti. So tuṇhībhūto nipajjiyeva. Atha sattame divase samantā paṭivissakā uttāhitvā ''tumhe mātaṅgaṃ vā uttāpetha, dārikaṃ vā detha, mā amhe sabbe nāsayingthā''ti āhaṃsu. Tesaṃ kira ayaṃ diṭṭhi ''yassa gharadvāre evaṃ nipanno caṇḍālo marati, tassa gharena saha samantā sattasattagharavāsino caṇḍālā hontī''ti. Tato diṭṭhamaṅgalikaṃ nīlapaṭapilotikaṃ nivāsāpetvā uḷuṅkakaḷopikādīni datvā paridevamānaṃ tassa santikaṃ netvā ''gaṇha dārikaṃ, uttāya gacchāhi''ti āhaṃsu. Sā passe ṭhatvā ''uttāhī''ti āha, so ''hatthena maṃ gahetvā uttāpehi''ti āha. Sā naṃ uttāpesi. So nisīditvā āha - ''mayāṃ antonagare vasitūṃ na labhāma, ehi maṃ bahinagare cammakūṭim nehī''ti. Sā naṃ hatthe gahetvā tattha nesi. ''Piṭṭhiyaṃ āropetvā''ti jātakabhāṇakā. Netvā cassa sarīraṃ telena makkhetvā, uṇhodakena nhāpetvā, yāguṃ pacitvā adāsi. So ''brāhmaṇakaññā ayaṃ mā vinassī''ti jātisambhedaṃ akatvāva aḍḍhamāsamattaṃ balaṃ gahetvā ''ahaṃ vanaṃ gacchāmi, 'aticirāyatī''ti mā tvaṃ ukkaṇṭhī''ti vatvā ghamaṇusakāni ca ''imaṃ mā pamajjitthā''ti āṇāpetvā gharā nikkhamma tāpasapabbajjaṃ pabbajitvā, kasiṇaparikammaṃ katvā, katipāheneva atṭha samāpattiyo pañca ca abhiññāyo nibbattetvā ''idānāhaṃ diṭṭhamaṅgalikāya manāpo bhavissāmī''ti ākāsenāgantvā nagaradvāre orohitvā diṭṭhamaṅgalikāya santikaṃ pesesi.

Sā sutvā ''koci maññe mama ñātaṃ pabbajito maṃ dukkhiṃ ñatvā daṭṭhūṃ āgato bhavissatī''ti cintayamānā gantvā, taṃ ñatvā, pādesu nipatitvā ''kissa maṃ anāthaṃ tumhe akatthā''ti āha. Mahāpuriso ''mā tvaṃ diṭṭhamaṅgalike dukkhinī ahosi, sakalajambudīpavāsīhi te sakkāraṃ kāressāmī''ti vatvā etadavoca - ''gaccha tvaṃ ghosanaṃ karohi - 'mahābrahmā mama sāmiko na mātaṅgo, so candavimānaṃ bhinditvā sattame divase mama santikaṃ āgamissatī''ti. Sā āha - ''ahaṃ, bhante, brāhmaṇamahāsāladhītā hutvā attano pāpakammaṃ imaṃ caṇḍālabhāvaṃ pattā,

na sakkomi evaṃ vattu”nti. Mahāpuriso “na tvaṃ mātaṅgassa ānubhāvaṃ jānāsī”ti vatvā yathā sā saddahati, tathā anekāni pāṭihāriyāni dassetvā tatheva taṃ āṇāpetvā attano vasatiṃ agamāsi. Sā tathā akāsi.

Manussā ujjhāyanti hasanti - “kathaṃhi nāmāyaṃ attano pāpakammaṃ caṇḍālabhāvaṃ patvā puna taṃ mahābrahmānaṃ karissatī”ti. Sā adhimānā eva hutvā divase divase ghosantī nagaraṃ āhiṇḍati “ito chaṭṭhe divase, pañcame, catutthe, tatiye, suve, ajja āgamissatī”ti. Manussā tassā vissatthavācaṃ sutvā “kadāci evampi siyā”ti attano attano gharadvāresu maṇḍapaṃ kārāpetvā, sāṇipākāraṃ sajjetvā, vayappattā dārikāyo alaṅkaritvā “mahābrahmani āgate kaṇḍādānaṃ dassāmā”ti ākāsaṃ ullokentā nisīdiṃsu. Atha mahāpuriso puṇṇamadivase gaganatalaṃ upārūḷhe cande candavimānaṃ phāletvā passato mahājanassa mahābrahmarūpena niggacchi. Mahājano “dve candā jātā”ti atimaññi. Tato anukkamena āgataṃ disvā “saccaṃ diṭṭhamaṅgalikā āha, mahābrahmāva ayaṃ diṭṭhamaṅgalikaṃ dametum pubbe mātaṅgavesenāgacchī”ti niṭṭhaṃ agamāsi. Evaṃ so mahājanena dissamāno diṭṭhamaṅgalikāya vasanaṭṭhāne eva otari. Sā ca tadā utunī ahoṣi. So tassā nābhiṃ aṅguṭṭhakena parāmasi. Tena phassena gabbho patiṭṭhāsi. Tato naṃ “gabbho te saṅṭhito, puttamhi jāte taṃ nissāya jīvāhī”ti vatvā passato mahājanassa puna candavimānaṃ pāvisi.

Brāhmaṇā “diṭṭhamaṅgalikā mahābrahmuno pajāpati amhākaṃ mātā jātā”ti vatvā tato tato āgacchanti. Taṃ sakkāraṃ kātukāmānaṃ manussānaṃ sampīḷanena nagaradvārāni anokāsāni ahesum. Te diṭṭhamaṅgalikaṃ hiraññarāsīmhi ṭhapetvā, nhāpetvā, maṇḍetvā, rathaṃ āropetvā, mahāsakkārena nagaraṃ padakkhiṇaṃ kārāpetvā, nagaramajjhe maṇḍapaṃ kārāpetvā, tatra naṃ “mahābrahmuno pajāpati”ti diṭṭhaṭṭhāne ṭhapetvā vasāpenti “yāvassā patirūpaṃ vasanokāsaṃ karoma, tāva idheva vasatū”ti. Sā maṇḍape eva puttaṃ vijāyi. Taṃ visuddhadivase saddhiṃ puttena sasīsaṃ nhāpetvā maṇḍape jātoti dāraḥassa “maṇḍabyakumāro”ti nāmaṃ akaṃsu. Tato pabhuti ca naṃ brāhmaṇā “mahābrahmuno putto”ti parivāretvā caranti. Tato anekasatasahassappakārā paṇṇākārā āgacchanti, te brāhmaṇā kumārassārakkhaṃ ṭhapesum, āgatā lahum kumāraṃ daṭṭhum na labhanti.

Kumāro anupubbena vuḍḍhimanvāya dānaṃ dātuṃ āraddho. So sālāya sampattānaṃ kapaṇaddhikānaṃ adatvā brāhmaṇānaṃyeva deti. Mahāpuriso “kiṃ mama putto dānaṃ deti”ti āvajjetvā brāhmaṇānaṃyeva dānaṃ dentaṃ disvā “yathā sabbesaṃ dassati, tathā karissāmī”ti cīvaraṃ pārupitvā pattaṃ gahetvā ākāseṇa āgamma puttassa gharadvāre aṭṭhāsi. Kumāro taṃ disvā “kuto ayaṃ evaṃ virūpaveso vasalo āgato”ti kuddho imaṃ gāthamāha -

“Kuto nu āgacchasi dummavāsī, otallako paṃsupisācakova;  
Saṅkāracoḷaṃ paṭimuṇḍa kaṇṭhe, ko re tuvaṃ hosi adakkhiṇeyyo”ti.

Brāhmaṇā “gaṇhatha gaṇhathā”ti taṃ gahetvā ākoṭetvā anayabyasanaṃ pāpesum. So ākāseṇa gantvā bahinagare paccatṭhāsi. Devatā kupitā kumāraṃ gale gahetvā uddhaṃpādaṃ adhosiraṃ ṭhapesum. So akkhīhi niggatehi mukhena kheḷaṃ paggharantena gharugharupassāsī dukkhaṃ vedayati. Diṭṭhamaṅgalikā sutvā “koci āgato atthī”ti pucchi. “Āma, pabbajito āgacchī”ti. “Kuiṃ gato”ti? “Evaṃ gato”ti. Sā tattha gantvā “khamatha, bhante, attano dāsassā”ti yācantī tassa pādamaḷe bhūmiyā nipajji. Tena ca samayena mahāpuriso piṇḍāya caritvā, yāguṃ labhitvā, taṃ

pivanto tattha nisinno hoti, so avasiṭṭhaṃ thokaṃ yāguṃ diṭṭhamaṅgalikāya adāsi. “Gaccha imaṃ yāguṃ udakakumbhiyā āloletvā yesaṃ bhūtavikāro atthi, tesaṃ akkhimukhakaṇṇanāsābilesu āsiṇca, sarīraṇca paripp hosehi, evaṃ nibbikārā bhavissanti”ti. Sā tathā akāsi. Tato kumāre pakatisarīre jāte “ehi, tāta maṇḍabya, taṃ khamāpessāmā”ti puttaṇca sabbe brāhmaṇe ca tassa pādamūle nikkujjitvā nipajjāpetvā khamāpesi.

So “sabbajanassa dānaṃ dātabba”nti ovaditvā, dhammakathaṃ katvā, attano vasanaṭṭhānaṃyeva gantvā, cintesi “itthiṃ pākaṭā diṭṭhamaṅgalikā damitā, purisesu pākaṭo maṇḍabyakumāro, idāni ko dametabbo”ti. Tato jātimantatāpasam addasa bandhumatīnagaraṃ nissāya kumbhavatīnadītīre viharantaṃ. So “ahaṃ jātiyā visiṭṭho, aññehi paribhuttodakaṃ na paribhuñjāmī”ti uparinadiyā vasati. Mahāpuriso tassa uparibhāge vāsam kappetvā tassa udakaparibhogavelāyaṃ dantakaṭṭhaṃ khāditvā udaye pakkhipi. Tāpaso taṃ udakena vuyhamānaṃ disvā “kenidaṃ khitta”nti paṭisotaṃ gantvā mahāpurisaṃ disvā “ko etthā”ti āha. “Mātaṅgacaṇḍālo, ācariyā”ti. “Apehi, caṇḍāla, mā uparinadiyā vasi”ti. Mahāpuriso “sādhu, ācariyā”ti heṭṭhānadiyā vasati, paṭisotampi dantakaṭṭhaṃ tāpasassa santikaṃ āgacchati. Tāpaso puna gantvā “apehi, caṇḍāla, mā heṭṭhānadiyaṃ vasa, uparinadiyāyeva vasa”ti āha. Mahāpuriso “sādhu, ācariyā”ti tathā akāsi, punapi tattheva ahosi. Tāpaso punapi “tathā karotī”ti duṭṭho mahāpurisaṃ sapi “sūriyassa te uggamanavelāya sattadhā muddhā phalatū”ti. Mahāpurisopi “sādhu, ācariya, ahaṃ pana sūriyuṭṭhānaṃ na demī”ti vatvā sūriyuṭṭhānaṃ nivāresi. Tato ratti na vibhāyati, andhakāro jāto, bhītā bandhumatīvāsino tāpasassa santikaṃ gantvā “atthi nu kho, ācariya, amhākaṃ sotthibhāvo”ti pucchimsu. Te hi taṃ “arahā”ti maññanti. So tesaṃ sabbamācikkhi. Te mahāpurisaṃ upasaṅkamitvā “sūriyaṃ, bhante, muñcathā”ti yācimsu. Mahāpuriso “yadi tumhākaṃ arahā āgantvā maṃ khamāpeti, muñcāmī”ti āha.

Manussā gantvā tāpasam āhaṃsu - “ehi, bhante, mātaṅgapaṇḍitaṃ khamāpehi, mā tumhākaṃ kalahakāraṇā mayaṃ nassimhā”ti. So “nāhaṃ caṇḍālaṃ khamāpemi”ti āha. Manussā “amhe tvaṃ nāsesi”ti taṃ hatthapādesu gahetvā mahāpurisassa santikaṃ nesuṃ. Mahāpuriso “mama pādamūle kucchiyā nipajjitvā khamāpente khamāmī”ti āha. Manussā “evaṃ karohī”ti āhaṃsu. Tāpaso “nāhaṃ caṇḍālaṃ vandāmī”ti. Manussā “tava chandena na vandissasi”ti hatthapādamassugivādīsu gahetvā mahāpurisassa pādamūle sayāpesuṃ. So “khamāmahaṃ imassa, apicāhaṃ tassevānukampāya sūriyaṃ na muñcāmi, sūriye hi uggatamatte muddhā assa sattadhā phalissati”ti āha. Manussā “idāni, bhante, kiṃ katabba”nti āhaṃsu. Mahāpuriso “tena hi imaṃ galappamāṇe udaye ṭhapetvā mattikāpiṇḍenassa sīsam paṭicchādettha, sūriyasmīhi phuṭṭho mattikāpiṇḍo sattadhā phalissati. Tasmim phalite esa aññatra gacchatū”ti āha. Te tāpasam hatthapādādīsu gahetvā tathā akaṃsu. Sūriye muñcitamatte mattikāpiṇḍo sattadhā phalivā pati, tāpaso bhīto palāyi. Manussā disvā “passatha, bho, samaṇassa ānubhāva”nti dantakaṭṭhapakkhipanamādiṃ katvā sabbam vitthāretvā “natthi īdiso samaṇo”ti tasmim pasīdīmsu. Tato pabhuti sakalajambudīpe khattiyabrāhmaṇādayo gahaṭṭhapabbajitā mātaṅgapaṇḍitassa upaṭṭhānaṃ agamaṃsu. So yāvatāyukaṃ ṭhatvā kāyassa bhedā brahmaloke uppajji. Tenāha bhagavā “tadamināpi jānātha...pe... brahmalokūpapattiyā”ti.

**140-141.** Evaṃ “na jaccā vasalo hoti, kammunā vasalo hotī”ti sādhetvā idāni “na jaccā hoti brāhmaṇo, kammunā hoti brāhmaṇo”ti etaṃ sādhetuṃ āha “ajjhāyakakule jātā ...pe... duggatyā garahāya vā”ti. Tattha ajjhāyakakule jātāti mantajjhāyake brāhmaṇakule jātā. “Ajjhāyakakule jātā”tipi pāṭho. Mantānaṃ ajjhāyake anupakuṭṭhe ca brāhmaṇakule jātāti attho. Mantā bandhavā etesanti mantabandhavā. Vedabandhū vedapaṭissaraṇāti vuttaṃ hoti. Te ca pāpesu kammesu abhiñhamupadissareti te evaṃ kule jātā mantabandhavā ca samānāpi yadi pāṇātipātādīsu pāpakammesu punappunaṃ upadissanti, atha diṭṭheva dhamme gārayhā samparāye ca duggati te evamupadissamānā imasmiṃyeva attabhāve mātāpitūhipi “nayime amhākaṃ puttā, dujjātā ete kulassa aṅgārabhūtā, nikkadḍhatha ne”ti, brāhmaṇehipi “gahapatikā ete, na ete brāhmaṇā, mā nesaṃ saddhayaññathālipākādīsu pavesaṃ detha, mā nehi saddhiṃ sallapathā”ti, aññehipi manussehi “pāpakammantā ete, na ete brāhmaṇā”ti evaṃ gārayhā honti. Samparāye ca nesaṃ duggati nirayādibhedā, duggati etesaṃ paraloke hotīti attho. Samparāye vātipi pāṭho. Paraloke etesaṃ dukkhassa gati duggati, dukkhappattiyeva hotīti attho. Na ne jāti nivāreti, duggatyā garahāya vāti sā tathā ukkaṭṭhāpi yaṃ tvam sārato paccesi, jāti ete pāpakammesu padissante brāhmaṇe “samparāye ca duggatī”ti ettha vuttappakārāya duggatiyā vā, “diṭṭheva dhamme gārayhā”ti ettha vuttappakārāya garahāya vā na nivāreti.

**142.** Evaṃ bhagavā ajjhāyakakule jātānampi brāhmaṇānaṃ gārayhādikammavasena diṭṭheva dhamme patitabhāvaṃ dīpento duggatigamanena ca samparāye brāhmaṇajātiyā abhāvaṃ dīpento “na jaccā hoti brāhmaṇo, kammunā hoti brāhmaṇo”ti etampi atthaṃ sādhetvā idāni duvidhampi atthaṃ nigamento āha, evaṃ brāhmaṇa -

“Na jaccā vasalo hoti, na jaccā hoti brāhmaṇo;  
Kammunā vasalo hoti, kammunā hoti brāhmaṇo”ti.

Sesaṃ kasibhāradvājasutte vuttanayameva. Visesato vā ettha nikkujjitaṃ vātiādīnaṃ evaṃ yojanā veditabbā - yathā koci nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, evaṃ maṃ kammavimukhaṃ jātivāde patitaṃ “jātiyā brāhmaṇavasalabhāvo hotī”ti diṭṭhito vuṭṭhāpentena, yathā paṭicchannaṃ vivareyya, evaṃ jātivādapāṭicchannaṃ kammavādaṃ vivarantena, yathā mūlhasa maggaṃ ācikkheyya, evaṃ brāhmaṇavasalabhāvassa asambhinnaumaggam ācikkhantena, yathā andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya, evaṃ mātāṅgādinidassanapajjotadhāraṇena mayhaṃ bhotā gotamena etehi pariyāyehi pakāsītattā anekapariyāyena dhammo pakāsītoti.

*Paramatthajotikāya khuddaka-aṭṭhakathāya*

*Suttanipāta-aṭṭhakathāya aggikabhāradvājasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.*

## 8. Mettasuttavaṇṇanā

Karaṇīyamatthakusalenāti mettasuttaṃ. Kā uppatti? Himavantapassato kira devatāhi ubbālā bhikkhū bhagavato santikaṃ sāvatthiṃ āgacchiṃsu. Tesam bhagavā parittatthāya kammaṭṭhānatthāya ca imaṃ suttaṃ abhāsi. Ayaṃ tāva saṅkhepo.

Ayaṃ pana vitthāro - ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati upakaṭṭhāya vassūpanāyikāya. Tena kho pana samayena sambahulā nānāverajjakā bhikkhū bhagavato santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā tattha tattha vassaṃ upagantukāmā

bhagavantam upasaṅkamanti. Tatra sudam bhagavā rāgacaritānaṃ  
saviññāṇakāviññāṇakavasena ekādasavidham aśubhakammaṭṭhānaṃ,  
dosacaritānaṃ catubbidham mettādikammaṭṭhānaṃ, mohacaritānaṃ  
maraṇassatikammaṭṭhānādīni, vitakkacaritānaṃ ānāpānassatipathavīkasiṇādīni,  
saddhācaritānaṃ buddhānussatikammaṭṭhānādīni, buddhicaritānaṃ  
catudhātuvavatthanādīnīti iminā nayena caturāsītisahassappabhedacaritānukūlāni  
kammaṭṭhānāni katheti.

Atha kho pañcamattāni bhikkhusatāni bhagavato santike kammaṭṭhānaṃ uggahetvā  
sappāyasenāsanañca gocaragāmañca pariyesamānāni anupubbena gantvā paccante  
himavantena saddhiṃ ekābaddham nīlakācamaṇisannibhasilātalaṃ  
sītalaghanacchāyanīlavanasaṇḍamaṇḍitaṃ  
muttātalarajatapaṭṭasadisavālukākīṇṇabhūmibhāgaṃ  
sucisātasītalajalāsayaaparivāritaṃ pabbatamaddasaṃsu. Atha kho te bhikkhū  
tatthe karattiṃ vasitvā pabhātāya rattiya sarīraparikammaṃ katvā tassa avidūre  
aññataraṃ gāmaṃ piṇḍāya pavasiṃsu. Gāmo  
ghananivesasannivittakulasahassayutto, manussā cettha saddhā pasannā, te  
paccante pabbajitadassanassa dullabhatāya bhikkhū disvā eva pītisomanassajātā  
huttvā te bhikkhū bhojetvā “idheva, bhante, temāsaṃ vasathā”ti yācitvā  
pañcapadhānakuṭṭisatāni kārāpetvā tattha mañcapīṭhapānīyaparibhojanīyaghaṭṭādīni  
sabbūpakaraṇāni paṭiyādesuṃ.

Bhikkhū dutiyadivase aññaṃ gāmaṃ piṇḍāya pavasiṃsu. Tatthāpi manussā tattheva  
upaṭṭhahitvā vassāvāsaṃ yāciṃsu. Bhikkhū “asati antarāye”ti adhivāsetvā taṃ  
vanasaṇḍaṃ pavisitvā sabbarattindivaṃ āraddhavīriyā huttvā yāmagāṇḍikaṃ  
koṭṭetvā yonisomanasikārabahulā viharantā rukkhāmūlāni upagantvā nisīdiṃsu.  
Sīlavantānaṃ bhikkhūnaṃ tejena vihatatejā rukkhadevatā attano attano vimānā  
oruyha dārake gahetvā ito cito ca vicaranti. Seyyathāpi nāma rājūhi vā  
rājamahāmattehi vā gāmakāvāsaṃ gatehi gāmaṃ vāsinaṃ ghāresu okāse gahite  
gharamānusakā gharā nikkhamitvā aññatra vasantā “kadā nu kho gamissanti”ti  
dūrato olokeṃti; evameva devatā attano attano vimānāni chaḍḍetvā ito cito ca  
vicarantiyo dūratova olokeṃti - “kadā nu kho bhāgantā gamissanti”ti. Tato evaṃ  
samacintesuṃ “paṭhamavassūpagatā bhikkhū avassaṃ temāsaṃ vasissanti. Mayaṃ  
pana tāva ciraṃ dārake gahetvā okkamma vasituṃ na sakkhissāma. Handa mayaṃ  
bhikkhūnaṃ bhayānaṃ ārammaṇaṃ dassema”ti. Tā rattiṃ bhikkhūnaṃ  
samaṇadhammakaraṇavelāya bhīṃsanakāni yakkarūpāni nimminitvā purato purato  
tiṭṭhanti, bheravasaddaṃ karonti. Bhikkhūnaṃ tāni rūpāni passantānaṃ taṃca  
saddaṃ suṇantānaṃ hadayaṃ phandi, dubbaṇṇā ca ahesuṃ uppaṇḍupaṇḍukajātā.  
Tena te cittaṃ ekaggaṃ kātuṃ nāsakkhīṃsu. Tesāṃ anekaggacittānaṃ bhayena ca  
punappunaṃ saṃviggānaṃ sati sammussi. Tato nesaṃ muṭṭhassatīnaṃ  
duggandhāni ārammaṇāni payojesuṃ. Tesāṃ tena duggandhena  
nimmathiyamānamiva matthaluṅgaṃ ahosi, bālā sīsavedanā uppajjiṃsu, na ca taṃ  
pavattiṃ aññaṃ aññaṃ ārocesuṃ.

Athekadivasaṃ saṅghattherassa upaṭṭhānakāle sabbesu sannipatitesu saṅghatthero  
pucchi - “tumhākaṃ, āvuso, imaṃ vanasaṇḍaṃ pavittānaṃ katipāhaṃ ativiya  
parisuddho chavivaṇṇo ahosi pariyodāto, vippasannāni ca indriyāni etarahi panattha  
kisā dubbaṇṇā uppaṇḍupaṇḍukajātā, kiṃ vo idha asappāya”nti? Tato eko bhikkhu  
āha - “ahaṃ, bhante, rattiṃ idisaṃca idisaṃca bheravārammaṇaṃ passāmi ca suṇāmi

ca, īdisañca gandhaṃ ghāyāmi, tena me cittaṃ na samādhīyati”ti. Eteneva upāyena sabbe taṃ pavattiṃ ārocesuṃ. Saṅghatthero āha - “bhagavatā āvuso dve vassūpanāyikā paññattā, amhākañca idaṃ senāsanaṃ asappāyaṃ, āyāmāvuso bhagavato santikaṃ, gantvā aññaṃ sappāyaṃ senāsanaṃ pucchāmā”ti. “Sādhū bhante”ti te bhikkhū therassa paṭissuṇitvā sabbe senāsanaṃ saṃsāmetvā pattacīvaramādāya anupalittattā kulesu kañci anāmantetvā eva yena sāvatti tena cārikaṃ pakkamiṃsu. Anupubbena sāvattiṃ gantvā bhagavato santikaṃ agamiṃsu.

Bhagavā te bhikkhū disvā etadavoca - “na, bhikkhave, antovassaṃ cārikā caritabbāti mayā sikkhāpadaṃ paññattaṃ, kissa tumhe cārikaṃ carathā”ti. Te bhagavato sabbaṃ ārocesuṃ. Bhagavā āvajjento sakalajambudīpe antamaso catuppādapīṭhakaṭṭhānamattampi tesaṃ sappāyaṃ senāsanaṃ nāddasa. Atha te bhikkhū āha - “na, bhikkhave, tumhākaṃ aññaṃ sappāyaṃ senāsanaṃ atthi, tattheva tumhe viharantā āsavakkhayaṃ pāpuṇeyyātha. Gacchatha, bhikkhave, tameva senāsanaṃ upanissāya viharatha. Sace pana devatāhi abhayaṃ icchatha, imaṃ parittaṃ uggaṇhatha, etañhi vo parittañca kammaṭṭhānañca bhavissati”ti imaṃ suttaṃ abhāsī.

Apāre pañāhu - “gacchatha, bhikkhave, tameva senāsanaṃ upanissāya viharathā”ti idaṃca vatvā bhagavā āha - “apica kho āraññaṃ pariharaṇaṃ nātabbaṃ. Seyyathidaṃ - sāyaṃpātaṃ karaṇavasena dve mettā, dve parittā, dve asubhā, dve maraṇassatī aṭṭha mahāsaṃvegavatthusamāvajjanañca. Aṭṭha mahāsaṃvegavatthūni nāma jāti jarā byādhi maraṇaṃ cattāri apāyadukkhānīti. Atha vā jātijarābyādhimaraṇāni cattāri, apāyadukkhāṃ pañcamāṃ, atīte vaṭṭamūlakāṃ dukkhāṃ, anāgate vaṭṭamūlakāṃ dukkhāṃ, paccuppanne āhārapariyeṭṭhimūlakāṃ dukkhā”nti. Evaṃ bhagavā pariharaṇaṃ ācikkhitvā tesaṃ bhikkhūnaṃ mettatthañca parittatthañca vipassanāpādaṃ kammaṭṭhānañca imaṃ suttaṃ abhāsīti.

**143.** Tattha karaṇīyamattakusalenāti imissā paṭhamagāthāya tāva ayaṃ padavaṇṇanā - karaṇīyanti kātabbaṃ, karaṇārahanti attho. Atthoti paṭipadā, yaṃ vā kiñci attano hitaṃ, taṃ sabbaṃ araṇīyato atthoti vuccati, araṇīyato nāma upagantabbato. Atthe kusaleṇa atthakusaleṇa, atthacheṇenāti vuttaṃ hoti. Yanti aniyamitapaccattaṃ. Nti niyamitapayogaṃ. Ubhayampi vā yaṃ tanti paccattavacanaṃ. Santaṃ padanti upayogavacanaṃ. Tattha lakkhaṇato santaṃ, pattabbato padaṃ, nibbānassettaṃ adhivacanaṃ. Abhisameccāti abhisamāgantvā. Sakkotīti sakko, samattho paṭibaloṭi vuttaṃ hoti. Ujūti ajjavayutto. Suṭṭhu ujūti suhuju. Sukhaṃ vaco asminti suvaco. Assāti bhavēyya. Mudūti maddavayutto. Na atimānīti anatimānī.

Ayaṃ panettha atthavaṇṇanā - karaṇīyamattakusaleṇa yanta santaṃ padaṃ abhisameccāti. Ettha tāva atthi karaṇīyaṃ, atthi akaraṇīyaṃ. Tattha saṅkhepato sikkhattayaṃ karaṇīyaṃ, sīlavipatti, diṭṭhivipatti, ācāravipatti, ājīvavipattīti evamādi akaraṇīyaṃ. Tathā atthi atthakusalo, atthi anattakusalo.

Tattha yo imasmiṃ sāsane pabbajitvā na attānaṃ sammā payojeti, khaṇḍasīlo hoti, ekavīsatividhaṃ anesanaṃ nissāya jīvikaṃ kappeti. Seyyathidaṃ - veḷudānaṃ, pattadānaṃ, pupphadānaṃ, phaladānaṃ, dantakaṭṭhadānaṃ, mukhodakadānaṃ, sinānadānaṃ, cuṇṇadānaṃ, mattikādānaṃ, cātukamyataṃ, muggasūpyataṃ, pāribhaṭṭataṃ, jaṅghapesaniyaṃ, vejjakammaṃ, dūtakammaṃ, paṇḍagamaṇaṃ, piṇḍapaṭipīṇḍadānānuppadānaṃ, vatthuvijjaṃ, nakkhattavijjaṃ, aṅgavijjanti.

Chabbidhe ca agocare carati. Seyyathidaṃ - vesiyagocare  
vidhavāthullakumārikapaṇḍakabhikkhuni pānāgāragocareti. Saṃsaṭṭho ca viharati  
rājūhi rājamahāmattehi titthiyehi titthiyasāvakehi ananulomikena gihisaṃsaggena.  
Yāni vā pana tāni kulāni asaddhāni appasannāni anopānabhūtāni  
akkosakaparibhāsakāni anattakāmāni ahitaaphāsukaayogakkhemakāmāni  
bhikkhūnaṃ...pe... upāsikānaṃ, tathārūpāni kulāni sevati bhajati payirupāsati. Ayaṃ  
anattakusalo.

Yo pana imasmiṃ sāsane pabbajitvā attānaṃ sammā payojeti, anesanaṃ pahāya  
catupārisuddhisīle patiṭṭhātukāmo saddhāsīsena pātimokkhasaṃvaram, satisīsena  
indriyasaṃvaram, vīriyasīsena ājīvapārisuddhiṃ, paññāsīsena paccayapaṭisevanam  
pūreti ayaṃ atthakusalo.

Yo vā sattāpattikkhandhasodhanavasena pātimokkhasaṃvaram, chadvāre  
ghaṭṭitārammaṇesu abhijjhādīnaṃ anuppattivaseṇa indriyasaṃvaram,  
anesanaparivajjanavasena  
viññūpasatthabuddhabuddhasāvakavaṇṇitapaccayapaṭisevanena ca  
ājīvapārisuddhiṃ, yathāvuttapaccavekkhaṇavasena paccayapaṭisevanam,  
catuiriyaṃ pathaparivattane sātthakādīnaṃ paccavekkhaṇavasena sampajaññaṃ  
sodheti, ayampi atthakusalo.

Yo vā yathā ūsodakaṃ paṭicca saṃkiliṭṭhaṃ vatthaṃ pariyodāyati, chārikaṃ paṭicca  
ādāso, ukkāmaṃ paṭicca jātarūpaṃ, tathā ñāṇaṃ paṭicca sīlaṃ vodāyatīti ñatvā  
ñāṇodakena dhovanto sīlaṃ pariyodāpeti. Yathā ca kiki sakuṇikā aṇḍaṃ, camarīmigo  
vāladhiṃ, ekaputtikā nārī piyaṃ ekaputtakaṃ, ekanayano puriso taṃ ekanayanaṃ  
rakkhati, tathā ativiya appamatto attano sīlakkhandhaṃ rakkhati, sāyaṃpātaṃ  
paccavekkhamāno aṇumattampi vajjaṃ na passati, ayampi atthakusalo.

Yo vā pana avippaṭisāra karasīle patiṭṭhāya kilesavikkhambhanapaṭipadaṃ  
paggahāti, taṃ paggahevā kasiṇaparikammaṃ karoti, kasiṇaparikammaṃ katvā  
samāpattiyo nibbatteti, ayampi atthakusalo. Yo vā pana samāpattito vuṭṭhāya  
saṅkhāre sammāsivā arahattaṃ pāpuṇāti, ayaṃ atthakusalānaṃ aggo.

Tattha ye ime yāva avippaṭisāra karasīle patiṭṭhānena, yāva vā  
kilesavikkhambhanapaṭipadāya paggaḥaṇena maggaphalena vaṇṇitā atthakusalā, te  
imasmiṃ atthe atthakusalāti adhippetā. Tathāvidhā ca te bhikkhū. Tena bhagavā te  
bhikkhū sandhāya ekapuggalādhiṭṭhānāya desanāya “karaṇīyamattakusalenā”ti  
āha.

Tato “kiṃ karaṇīya”nti tesam sañjātakāṅkhānaṃ āha “yanta santaṃ padaṃ  
abhisameccā”ti. Ayamettha adhippāyo - taṃ buddhānubuddhehi vaṇṇitaṃ santaṃ  
nibbānapadaṃ paṭivedhavasena abhisamecca viharitukāmena yaṃ karaṇīyanti. Ettha  
ca yanti imassa gāthāpādassa ādito vuttameva karaṇīyanti. Adhikārato anuvattati  
taṃ santaṃ padaṃ abhisameccāti. Ayaṃ pana yasmā sāvasesapāṭho attho, tasmā  
“viharitukāmenā”ti vuttanti veditabbaṃ.

Atha vā santaṃ padaṃ abhisameccāti anussavādivasena lokiyapaññāya  
nibbānapadaṃ santanti ñatvā taṃ adhigantukāmena yantaṃ karaṇīyanti adhikārato  
anuvattati, taṃ karaṇīyamattakusalenāti evampettha adhippāyo veditabbo. Atha vā  
“karaṇīyamattakusalenā”ti vutte “ki”nti cintitānaṃ āha “yanta santaṃ padaṃ

abhisameccā”ti. Tassevaṃ adhippāyo veditabbo - lokiyapaññāya santaṃ padaṃ abhisamecca yaṃ karaṇīyaṃ, tanti. Yaṃ kātabbaṃ, taṃ karaṇīyaṃ, karaṇārahameva tanti vuttaṃ hoti.

Kiṃ pana tanti? Kimaññaṃ siyā aññatra tadadhigamūpāyato. Kāmañcetam karaṇārahattena sikkhattayadīpakena ādipadeneva vuttaṃ. Tathā hi tassa atthavaṇṇanāyaṃ avocumhā “atthi karaṇīyaṃ atthi akaraṇīyaṃ. Tattha saṅkhepato sikkhattayaṃ karaṇīya”nti. Atisaṅkhepadesitattā pana tesam bhikkhūnaṃ kehici viññātaṃ, kehici na viññātaṃ. Tato yehi na viññātaṃ, tesam viññāpanatthaṃ yaṃ visesato āraññaṃ bhikkhunā kātabbaṃ, taṃ vitthārento “sakko ujū ca suhujū ca, suvaco cassa mudu anatimānī”ti imaṃ tava upaḍḍhagāthaṃ āha.

Kiṃ vuttaṃ hoti? Santaṃ padaṃ abhisamecca viharitukāmo lokiyapaññāya vā taṃ abhisamecca tadadhigamāya paṭipajjamāno āraññaṃ bhikkhu dutiyacatutthapadhāniyaṅgasamannāgamena kāye ca jīvite ca anapekkho hutvā saccapaṭivedhāya paṭipajjitum sakko assa, tathā kasiṇaparikkammavattasamādānādīsu, attano pattacīvarapaṭisaṅkharaṇādīsu ca yāni tāni sabrahmacārīnaṃ uccāvacāni kiṃ karaṇīyāni, tesu aññesu ca evarūpesu sakko assa dakkho analaso samattho. Sakko hontopi ca tatiyapadhāniyaṅgasamannāgamena uju assa. Uju hontopi ca sakiṃ ujubhāvena santosaṃ anāpajjitvā yāvajīvaṃ punappunaṃ asithilakaraṇena suṭṭhutaṃ uju assa. Asaṭhatāya vā uju, amāyāvitāya suhujū. Kāyavacīvaṅkappahānena vā uju, manovaṅkappahānena suhujū. Asantaguṇassa vā anāvikaraṇena uju, asantaguṇena uppannassa lābhassa anadhivāsanena suhujū. Evaṃ ārammaṇalakkhaṇūpanijjhānehi purimadvayatatiyasikkhāhi payogāsayasuddhīhi ca uju ca suhujū ca assa.

Na kevalaṅca uju ca suhujū ca, apica pana subbaco ca assa. Yo hi puggalo “idaṃ na kātabba”nti vutto “kiṃ te diṭṭhaṃ, kiṃ te suttaṃ, ko me hutvā vadasi, kiṃ upajjhāyo ācariyo sandiṭṭho sambhatto vā”ti vadati, tuṇhībhāvena vā taṃ viheṭṭeti, sampāṭicchitvā vā na tathā karoti, so visesādhigamassa dūre hoti. Yo pana ovadiyamāno “sādhū, bhante, suṭṭhu vuttaṃ, attano vajjaṃ nāma duddasaṃ hoti, punapi maṃ evarūpaṃ disvā vadeyyātha anukampaṃ upādāya, cirassaṃ me tumhākaṃ santikā ovādo laddho”ti vadati, yathānusiṭṭhaṅca paṭipajjati, so visesādhigamassa avidūre hoti. Tasmā evaṃ parassa vacanaṃ sampāṭicchitvā karonto subbaco ca assa.

Yathā ca suvaco, evaṃ mudu assa. Mudūti gahaṭṭhehi dūtagamanappahiṇagamanādīsu niyuñjīyamāno tattha mudubhāvaṃ akatvā thaddho hutvā vattapaṭipattiyaṃ sakalabrahmacariye ca mudu assa suparikkammakatasuvaṇṇaṃ viya tattha tattha viniyogakkhamo. Atha vā mudūti abhākuṭiko uttānamukho sukhāsambhāso paṭisanthāravutti sutitthaṃ viya sukhāvagāho assa. Na kevalaṅca mudu, apica pana anatimānī assa, jātigottādīhi atimānavatthūhi pare nātimaññeyya, sārīputtatthero viya caṇḍālakumārakasamena cetasā vihareyyāti.

**144.** Evaṃ bhagavā santaṃ padaṃ abhisamecca viharitukāmassa tadadhigamāya vā paṭipajjamānassa visesato āraññaṃ bhikkhuno ekaccaṃ karaṇīyaṃ vatvā puna tatuttaripi vattukāmo “santussako cā”ti dutiyaṃ gāthamāha.

Tattha “santuṭṭhī ca kataññutā”ti ettha vuttappabhedena dvādasavidhena santosena santussatīti santussako. Atha vā tussatīti tussako, sakena tussako, santena tussako,

samena tussakoti santussako. Tattha sakaṃ nāma “piṇḍiyālopabhojanaṃ nissāyā”ti evaṃ upasampadamāḷake uddiṭṭhaṃ attanā ca sampaṭicchitaṃ catupaccayajātaṃ. Tena sundarena vā asundarena vā sakkaccaṃ vā asakkaccaṃ vā dinnena paṭiggahaṇakāle paribhogakāle ca vikāramadassetvā yāpento “sakena tussako”ti vuccati. Santaṃ nāma yaṃ laddhaṃ hoti attano vijjamānaṃ, tena santeneva tussanto tato paraṃ na patthento atricchataṃ pajahanto “santena tussako”ti vuccati. Samaṃ nāma iṭṭhāniṭṭhesu anunayapaṭighappahānaṃ. Tena samena sabbārammaṇesu tussanto “samena tussako”ti vuccati.

Sukhena bhariyatīti subharo, suposoti vuttaṃ hoti. Yo hi bhikkhu sālīmaṃsodanādīnaṃ patte pūretvā dinnepi dummukhabhāvaṃ anattamanabhāvameva ca dasseti, tesam vā sammukhāva taṃ piṇḍapātaṃ “kiṃ tumhehi dinna”nti apasādentō sāmaṇeragahaṭṭhādīnaṃ deti, esa dubbharo. Etaṃ disvā manussā dūratova parivajjenti “dubbharo bhikkhu na sakkā positu”nti. Yo pana yaṃkiñci lūkhaṃ vā paṇītaṃ vā appaṃ vā bahuṃ vā labhitvā attamano vipasannamukho hutvā yāpeti, esa subharo. Etaṃ disvā manussā ativiya vissatthā honti - “amhākaṃ bhadanto subharo thokathokenapi tussati, mayameva naṃ posessāmā”ti paṭiññaṃ katvā posenti. Evarūpo idha subharoti adhippeto.

Appaṃ kiccamassāti appakicco, na kammārāmatābhassārāmatāsaṅgaṇikārāmatādiānekakiccabyāvaṭo. Atha vā sakalavihāre navakammasaṅghabhogasāmaṇeraārāmikavossāsanādikiccavirahito, attano kesanakhacchedanapattacīvaraparikkammādiṃ katvā samaṇadhammakiccaparo hotīti vuttaṃ hoti.

Sallahukā vutti assāti sallahukavutti. Yathā ekacco bahubhaṇḍo bhikkhu disāpakkamanakāle bahuṃ pattacīvarapaccattharaṇatelaḡulādiṃ mahājanena sīsabhārakaṭibhārādīhi uccārāpetvā pakkamati, evaṃ ahutvā yo appaparikkhāro hoti, pattacīvarādiatṭhasamaṇaparikkhāramattameva pariharati, disāpakkamanakāle pakkhī sakuṇo viya samādāyeva pakkamati, evarūpo idha sallahukavuttīti adhippeto. Santāni indriyāni assāti santindriyo, iṭṭhārammaṇādīsū rāgādivasena anuddhatindriyoti vuttaṃ hoti. Nipakoti viññū vibhāvī paññavā, sīlānurakkhaṇapaññāya cīvarādivicāraṇapaññāya āvāsādisattasappāyaparijānanapaññāya ca samannāgatoti adhippāyo.

Na pagabbhoti appagabbho, atṭhaṭṭhānena kāyapāgabbhiyena, catutṭhānena vacīpāgabbhiyena, anekaṭṭhānena manopāgabbhiyena ca virahitoti attho.

Atṭhaṭṭhānaṃ kāyapāgabbhiyaṃ nāma saṅghaṇapuggalabhojanasālājantāgharanhānatitṭhabhikkhācāramaggaantaraghara pavesanesu kāyena appatirūpakaraṇaṃ. Seyyathidaṃ - idhekacco saṅghamajjhe pallatthikāya vā nisīdati, pāde pādamodahitvā vāti evamādi, tathā gaṇamajjhe, gaṇamajjheti catuparisasannipāte, tathā vuḍḍhatare puggale. Bhojanasālāyaṃ pana vuḍḍhānaṃ āsanaṃ na deti, navānaṃ āsanaṃ paṭibāhati, tathā jantāghare. Vuḍḍhe cettha anāpucchā aggijālanādīni karoti. Nhānatitthe ca yadidaṃ “daharo vuḍḍhoti pamāṇaṃ akatvā āgatapaṭipāṭiyā nhāyitabba”nti vuttaṃ, tampi anādiyanto pacchā āgantvā udakaṃ otaritvā vuḍḍhe ca nave ca bādheti. Bhikkhācāramagge pana aggāsanaaggodakaaggapiṇḍatthaṃ vuḍḍhānaṃ purato purato yāti bāhāya bāhaṃ paharanto, antaragharappavesane vuḍḍhānaṃ paṭhamataraṃ pavisati, daharehi kāyakīḷanaṃ karotīti evamādi.

Catutṭhānaṃ vacīpāgabbhiyaṃ nāma saṅghagaṇapuggalaantaragharesu appatirūpavācānicchāraṇaṃ. Seyyathidaṃ - idhekacco saṅghamajjhe anāpucchā dhammaṃ bhāsati, tathā pubbe vuttappakāre gaṇe vuḍḍhatare puggale ca. Tattha manussehi pañhaṃ puṭṭho vuḍḍhataraṃ anāpucchā vissajjeti. Antaraghare pana “itthannāme kiṃ atthi, kiṃ yāgu udāhu khādanīyaṃ bhojanīyaṃ, kiṃ me dassasi, kimajja khādissāmi, kiṃ bhuñjissāmi, kiṃ pivissāmī”ti edamādiṃ bhāsati.

Anekaṭṭhānaṃ manopāgabbhiyaṃ nāma tesu tesu ṭhānesu kāyavācāhi ajjhācāraṃ anāpajjitvāpi manasā eva kāmavitakkādīnānappakāraappatirūpavitakkanaṃ.

Kulesvananugiddhoti yāni kulāni upasaṅkamati, tesu paccayataṇhāya vā ananulomiyagihisaṃsaggavasena vā ananugiddho, na sahasokī, na sahanandī, na sukhitesu sukhito, na dukkhitesu dukkhito, na uppannesu kiccakaraṇīyesu attanā vā yogamāpajjitāti vuttaṃ hoti. Imissā ca gāthāya yaṃ “suvaco cassā”ti ettha vuttaṃ “assā”ti vacanaṃ, taṃ sabbapadehi saddhiṃ “santussako ca assa, subharo ca assā”ti evaṃ yojetabbaṃ.

**145.** Evaṃ bhagavā santaṃ padaṃ abhisamecca viharitukāmassa tadadhigamāya vā paṭipajjitukāmassa visesato ārañṇakassa bhikkhuno tatuttaripi karaṇīyaṃ ācikkhitvā idāni akaraṇīyampi ācikkhitukāmo “na ca khuddamācare kiñci, yena viññū pare upavadeyyu”nti imaṃ upaḍḍhagāthamāha. Tassattho - evamimaṃ karaṇīyaṃ karonto yaṃ taṃ kāyavacīmanoduccaritaṃ khuddaṃ lāmakanti vuccati, taṃ na ca khuddaṃ samācare. Asamācaranto ca na kevalaṃ oḷārikaṃ, kiṃ pana kiñci na samācare, appamattakaṃ aṇumattampi na samācareti vuttaṃ hoti.

Tato tassa samācāre sandiṭṭhikamevādīnavaṃ dasseti “yena viññū pare upavadeyyu”nti. Ettha ca yasmā aviññū pare appamāṇaṃ. Te hi anavajjaṃ vā sāvajjaṃ karonti, appasāvajjaṃ vā mahāsāvajjaṃ. Viññū eva pana pamāṇaṃ. Te hi anuvicca pariyoḡāhetvā avaṇṇārahassa avaṇṇaṃ bhāsanti, vaṇṇārahassa ca vaṇṇaṃ bhāsanti, tasmā “viññū pare”ti vuttaṃ.

Evaṃ bhagavā imāhi aḍḍhateyyāhi gāthāhi santaṃ padaṃ abhisamecca viharitukāmassa, tadadhigamāya vā paṭipajjitukāmassa visesato ārañṇakassa ārañṇakasīsenā ca sabbesampi kammaṭṭhānaṃ gahetvā viharitukāmānaṃ karaṇīyākaraṇīyabhedāṃ kammaṭṭhānūpacāraṃ vatvā idāni tesāṃ bhikkhūnaṃ tassa devatābhayassa paṭighātāya parittatthaṃ vipassanāpāḍakajjhānavasena kammaṭṭhānatthañca “sukhino va khemino hontū”tiādīnā nayena mettakathaṃ kathetumāraddho.

Tattha sukhinoti sukhasamaṅgino. Kheminoti khemavanto, abhayā nirupaddavāti vuttaṃ hoti. Sabbeti anavasesā. Sattāti paṇino. Sukhitattāti sukhitacittā. Ettha ca kāyikena sukheṇa sukhino, mānasena sukhitattā, tadubhayenāpi sabbabhayūpaddavavigamena vā kheminoti veditabbā. Kasmā pana evaṃ vuttaṃ? Mettābhāvanākāradassanatthaṃ. Evañhi mettā bhāvetabbā “sabbe sattā sukhino hontū”ti vā, “khemino hontū”ti vā, “sukhitattā hontū”ti vā.

**146.** Evaṃ yāva upacārato appanākoṭi, tāva saṅkhepena mettābhāvanaṃ dassetvā idāni vitthāratopi taṃ dassetuṃ “ye kecī”ti gāthādvayamāha. Atha vā yasmā puthuttārammaṇe paricitaṃ cittaṃ na ādikeneva ekatte saṅṭhāti, ārammaṇappabhedāṃ pana anugantvā kamena saṅṭhāti, tasmā tassa tasathāvarādidukatikappabhede ārammaṇe anugantvā anugantvā saṅṭhānatthampi

“ye keci”ti gāthādvayamāha. Atha vā yasmā yassa yaṃ ārammaṇaṃ vibhūtaṃ hoti, tassa tattha cittaṃ sukhaṃ tiṭṭhati. Tasmā tesam bhikkhūnaṃ yassa yaṃ vibhūtaṃ ārammaṇaṃ, tassa tattha cittaṃ saṅghāpetukāmo tasathāvarādidukattikaārammaṇappabhedadīpakam “ye keci”ti imaṃ gāthādvayamāha.

Ettha hi tasathāvaradukam diṭṭhādiṭṭhadukam dūrasantikadukam bhūtasambhavesidukanti cattāri dukāni, dīghādīhi ca chahi padehi majjhimapadassa tīsu, aṇupapadassa ca dvīsu tikesu atthasambhavato dīgharassamajjhimattikam mahantāṇukamajjhimattikam thūlāṇukamajjhimattikanti tayo tike dīpeti. Tattha ye keci anavasesavacanaṃ. Pāṇā eva bhūtā pāṇabhūtā. Atha vā pāṇantīti pāṇā. Etena assāsapassāsapaṭibaddhe pañcavokārasatte gaṇhāti. Bhavantīti bhūtā. Etena ekavokāracatuvokārasatte gaṇhāti. Atthīti santi, saṃvijjanti.

Evaṃ “ye keci pāṇabhūtattī”ti iminā vacanena dukattikehi saṅgahetabbe sabbe satte ekajjhaṃ dassetvā idāni sabbepi te tasā vā thāvarā vā anavasesāti iminā dukena saṅgahetvā dasseti.

Tattha tasantīti tasā, sataṇhānaṃ sabhayānañcetaṃ adhivacanaṃ. Tiṭṭhantīti thāvarā, pahīnataṇhābhayānaṃ arahataṃ etaṃ adhivacanaṃ. Natthi tesam avasesanti anavasesā, sabbepīti vuttaṃ hoti. Yañca dutiyagāthāya ante vuttaṃ, taṃ sabbadukattikehi sambandhitabbaṃ - ye keci pāṇabhūtattī tasā vā thāvarā vā anavasesā, imepi sabbe sattā bhavantu sukhittattā. Evaṃ yāva bhūtā vā sambhavesī vā imepi sabbe sattā bhavantu sukhittattāti.

Idāni dīgharassamajjhimāditikattayadīpakesu dīghā vātiādīsu chasu padesu dīghāti dīghattabhāvā nāgamacchagodhādayo. Anekabyāmasatappamāṇāpi hi mahāsamudde nāgānaṃ attabhāvā anekayojanappamāṇāpi macchagodhādīnaṃ attabhāvā honti. Mahantāti mahantattabhāvā jale macchakacchapādayo, thale hatthināgādayo, amanussesu dānavādayo. Āha ca - “rāhuggaṃ attabhāvīna”nti. Tassa hi attabhāvo ubbedhena cattāri yojanasahassāni aṭṭha ca yojanasatāni, bāhū dvādasayojanasataparimāṇā, paññāsayojanaṃ bhamukantaraṃ, tathā aṅgulantarikā, hatthatalāni dve yojanasatānīti. Majjhimāti assaṅgaṃ mahiṃsasūkarādīnaṃ attabhāvā. Rassakāti tāsu tāsu jātīsu vāmanādayo dīghamajjhimehi omakappamāṇā sattā. Aṇukāti maṃsacakkhussa agocarā, dibbacakkhuvisayā udakādīsu nibbattā sukhumattabhāvā sattā, ūkādayo vā. Apica ye tāsu tāsu jātīsu mahantamajjhimehi thūlamajjhimehi ca omakappamāṇā sattā, te aṇukāti veditabbā. Thūlāti parimaṇḍalattabhāvā macchakummasippikasambukādayo sattā.

**147.** Evaṃ tīhi tikehi anavasesato satte dassetvā idāni “diṭṭhā vā yeva adiṭṭhā”tiādīhi tīhi dukehipi te saṅgahetvā dasseti.

Tattha diṭṭhāti ye attano cakkhussa āpāthamāgatavasena diṭṭhapubbā. Adiṭṭhāti ye parasamuddaparaselaparacakkavāḷādīsu ṭhitā. “Yeva dūre vasanti avidūre”ti iminā pana dukena attano attabhāvassa dūre ca avidūre ca vasante satte dasseti. Te upādāyupādāvasena veditabbā. Attano hi kāye vasantā sattā avidūre, bahikāye vasantā dūre. Tathā antoupacāre vasantā avidūre, bahiupacāre vasantā dūre. Attano vihāre gāme janapade dīpe cakkavāḷe vasantā avidūre, paracakkavāḷe vasantā dūre vasantīti vuccanti.

Bhūtāti jātā, abhinibbattā. Ye bhūtā eva, na puna bhavissantīti saṅkhyam gacchanti, tesam khīṇāsavānametaṃ adhivacanam. Sambhavamesantīti sambhavesī. Appahīnabhavasamyojanattā āyatimpi sambhavam esantānam sekkhaputhujjanānametaṃ adhivacanam. Atha vā catūsu yonīsu aṇḍajalābujā sattā yāva aṇḍakosaṃ vatthikosañca na bhindanti, tāva sambhavesī nāma. Aṇḍakosaṃ vatthikosañca bhinditvā bahi nikkhantā bhūtā nāma. Saṃsedajā opapātikā ca paṭhamacittakkhaṇe sambhavesī nāma. Dutiyacittakkhaṇato pabhuti bhūtā nāma. Yena vā iriyāpathena jāyanti, yāva tato aññaṃ na pāpuṇanti, tāva sambhavesī nāma. Tato param bhūtāti.

**148.** Evaṃ bhagavā “sukhino vā”tiādīhi aḍḍhateyyāhi gāthāhi nānappakārato tesam bhikkhūnam hitasukhāgamapattanāvasena sattesu mettābhāvanam dassetvā idāni ahitadukkhānāgamapattanāvasenāpi taṃ dassento āha “na paro param nikubbethā”ti. Esa porāṇapāṭho, idāni pana “param hī”tipi paṭhanti, ayam na sobhano.

Tattha paroti parajano. Paranti parajanam. Na nikubbethāti na vañceyya. Nātimaññethāti na atikkamitvā maññeyya. Katthacīti katthaci okāse, gāme vā nigame vā khette vā nātimajjhe vā pūgamajjhe vātiādi. Nanti etaṃ. Kañcīti yaṃ kañci khattiyam vā brāhmaṇam vā gahaṭṭham vā pabbajitam vā sugatam vā duggatam vātiādi. Byārosanā paṭighasaññāti kāyavacīvikārehi byārosanāya ca, manovikārena paṭighasaññāya ca. “Byārosanāya paṭighasaññāyā”ti hi vattabbe “byārosanā paṭighasaññā”ti vuccati yathā “samma daññāya vimuttā”ti vattabbe “samma daññā vimuttā”ti, yathā ca “anupubbasiikkhāya anupubbakiriyāya anupubbapaṭipadāyā”ti vattabbe “anupubbasiikkhā anupubbakiriyā anupubbapaṭipadā”ti. Nāññamaññassa dukkhamiccheyyāti aññamaññassa dukkham na iccheyya. Kiṃ vuttam hoti? Na kevalam “sukhino vā khemino vā hontū”tiādi manasikāravaseneva mettam bhāveyya. Kiṃ pana “aho vata yo koci parapuggalo yaṃ kañci parapuggalam vañcanādīhi nikatīhi na nikubbetha, jātiādīhi ca navahi mānavatthūhi katthaci padese yaṃ kañci parapuggalam nātimaññeyya, aññamaññassa ca byārosanāya vā paṭighasaññāya vā dukkham na iccheyyā”ti evampi manasi karonto bhāveyyāti.

**149.** Evaṃ ahitadukkhānāgamapattanāvasena atthato mettābhāvanam dassetvā idāni tameva upamāya dassento āha “mātā yathā niyam putta”nti.

Tassattho - yathā mātā niyam puttam attani jātam orasam puttam, tañca ekaputtameva āyusā anurakkhe, tassa dukkhāgamapaṭibāhanattham attano āyumpi cajitvā taṃ anurakkhe, evampi sabbabhūtesu idam mettamānasam bhāvaye, punappunam janaye vaḍḍhaye, tañca aparimāṇasattārammaṇavasena ekasmiṃ vā satte anavasesapharaṇavasena aparimāṇam bhāvayeti.

**150.** Evaṃ sabbākārena mettābhāvanam dassetvā idāni tasseva vaḍḍhanam dassento āha “mettañca sabbalokasmī”ti.

Tattha mijjati tāyati cāti mitto, hitajjhāsayatāya siniyhati, ahitāgamato rakkhati cāti attho. Mittassa bhāvo mettam. Sabbasminti anavasese. Lokasminti sattalohe. Manasi bhavanti mānasam. Tañhi cittasampayuttattā evam vuttam. Bhāvayeti vaḍḍhaye. Nāssa parimāṇanti aparimāṇam, appamāṇasattārammaṇatāya evam vuttam. Uddhanti upari. Tena arūpabhavam gaṇhāti. Adhoti heṭṭhā. Tena kāmabhavam gaṇhāti. Tiriyaṇti vemajjham. Tena rūpabhavam gaṇhāti. Asambādhanti sambādhavirahitam, bhinnasīmanti vuttam hoti. Sīmā nāma paccatthiko vuccati,

tasmimpi pavattanti attho. Averanti veravirahitaṃ, antarantarāpi veracetanāpātubhāvavirahitanti vuttaṃ hoti. Asapattanti vigatapaccatthikaṃ. Mettāvihārī hi puggalo manussānaṃ piyo hoti, amanussānaṃ piyo hoti, nāssa koci paccatthiko hoti, tenassa taṃ mānasaṃ vigatapaccatthikattā “asapatta”nti vuccati. Pariyāyavacanañhi etaṃ, yadidaṃ paccatthiko sapattoti. Ayaṃ anupadato atthavaṇṇanā.

Ayaṃ panettha adhippetatthavaṇṇanā - yadetaṃ “evampi sabbabhūtesu mānasaṃ bhāvaye aparimāṇa”nti vuttaṃ. Tañcetaṃ aparimāṇaṃ mettaṃ mānasaṃ sabbalokasmiṃ bhāvaye vaḍḍhaye, vuḍḍhiṃ, virūḷhiṃ, vepullaṃ gamaye. Kathaṃ? Uddhaṃ adho ca tiriyañca, uddhaṃ yāva bhavaggā, adho yāva avīceto, tiriyaṃ yāva avasesadisā. Uddhaṃ vā āruppaṃ, adho kāmādhātuṃ, tiriyaṃ rūpadhātuṃ anavasesaṃ pharanto. Evaṃ bhāventopi ca taṃ yathā asambādhaṃ, averaṃ, asapattañca, hoti tathā sambādhaverasapattābhāvaṃ karonto bhāvaye. Yaṃ vā taṃ bhāvanāsampadaṃ pattaṃ sabbattha okāsalābhavasena asambādhaṃ. Attano paresu āghātaṭṭhavinayena averaṃ, attani ca paresaṃ āghātaṭṭhavinayena asapattaṃ hoti, taṃ asambādhaṃ averaṃ asapattaṃ aparimāṇaṃ mettaṃ mānasaṃ uddhaṃ adho tiriyañcāti tividhaparicchede sabbalokasmiṃ bhāvaye vaḍḍhayeti.

**151.** Evaṃ mettābhāvanāya vaḍḍhanaṃ dassetvā idāni taṃ bhāvanamanuyuttassa viharato iriyāpathaniyamābhāvaṃ dassento āha “tiṭṭhaṃ caraṃ...pe... adhiṭṭheyyā”ti.

Tassattho - evametaṃ mettaṃ mānasaṃ bhāvento so “nisīdati pallaṅkaṃ ābhujitvā, ujum kāyaṃ pañidhāyā”tiādīsu viya iriyāpathaniyamaṃ akatvā yathāsukhaṃ aññataraññatarairiyāpathabāddhanavinodanaṃ karonto tiṭṭhaṃ vā caraṃ vā nisinno vā sayāno vā yāvatā vigatamiddho assa, atha etaṃ mettājhānassatiṃ adhiṭṭheyya.

Atha vā evaṃ mettābhāvanāya vaḍḍhanaṃ dassetvā idāni vasībhāvaṃ dassento āha “tiṭṭhaṃ cara”nti. Vasippatto hi tiṭṭhaṃ vā caraṃ vā nisinno vā sayāno vā yāvatā iriyāpathena etaṃ mettājhānassatiṃ adhiṭṭhātukāmo hoti. Atha vā tiṭṭhaṃ vā caraṃ vāti na tassa ṭhānādīni antarāyakaṛāni honti, apica kho so yāvatā etaṃ mettājhānassatiṃ adhiṭṭhātukāmo hoti, tāvatā vitamiddho hutvā adhiṭṭhāti, natthi tassa tattha dandhāyitattaṃ. Tenāha “tiṭṭhaṃ caraṃ nisinno va sayāno, yāvatāssa vitamiddho. Etaṃ satīṃ adhiṭṭheyyā”ti.

Tassāyamadhippāyo - yaṃ taṃ “mettañca sabbalokasmi, mānasaṃ bhāvaye”ti vuttaṃ, taṃ tathā bhāvaye, yathā ṭhānādīsu yāvatā iriyāpathena, ṭhānādīni vā anādiyitvā yāvatā etaṃ mettājhānassatiṃ adhiṭṭhātukāmo assa, tāvatā vitamiddho hutvā etaṃ satīṃ adhiṭṭheyyāti.

Evaṃ mettābhāvanāya vasībhāvaṃ dassento “etaṃ satīṃ adhiṭṭheyyā”ti tasmiṃ mettāvihāre niyojetvā idāni taṃ vihāraṃ thunanto āha “brahmametaṃ vihāramidhamāhū”ti.

Tassattho - yvāyaṃ “sukhinova khemino hontū”tiādīṃ katvā yāva “etaṃ satīṃ adhiṭṭheyyā”ti saṃvaṇṇito mettāvihāro, etaṃ catūsu dibbabrahmaariyairiyāpathavihāresu niddosattā attanopi paresampi atthakarattā ca idha ariyassa dhammavinaye brahmavihāramāhu, seṭṭhavihāramāhūti. Yato satataṃ samitaṃ abbokiṇṇaṃ tiṭṭhaṃ caraṃ nisinno vā sayāno vā yāvatāssa vitamiddho, etaṃ satīṃ adhiṭṭheyyāti.

**152.** Evaṃ bhagavā tesam bhikkhūnaṃ nānappakārato mettābhāvanam dassetvā idāni yasmā mettā sattārammaṇattā attadiṭṭhiyā āsannā hoti tasmā diṭṭhigahaṇanisedhanamukhena tesam bhikkhūnaṃ tadeva mettājhānam pādakaṃ katvā ariyabhūmippattiṃ dassento āha “diṭṭhiṅca anupaggammā”ti. Imāya gāthāya desanaṃ samāpesi.

Tassattho - yvāyaṃ “brahmametaṃ vihāramidhamāhū”ti saṃvaṇṇito mettājhānavihāro, tato vuṭṭhāya ye tattha vitakkavicārādayo dhammā, te, tesaṅca vatthādianusārena rūpadhamme pariggahetvā iminā nāmarūpaparicchena “suddhasaṅkhārapuñjoyaṃ, na idha sattūpalabbhatī”ti evaṃ diṭṭhiṅca anupaggamma anupubbena lokuttarasīlena sīlavā hutvā lokuttarasīlasampayutteneva sotāpattimaggasammādiṭṭhisaṅkhātena dassanena sampanno. Tato paraṃ yopāyaṃ vatthukāmesu gedho kilesakāmo appahīno hoti, tampi sakadāgāmianāgāmimaggehi tanubhāvena anavasesappahānena ca kāmesu gedhaṃ vineyya vinayitvā vūpasametvā na hi jātu gabbhaseyya puna reti ekaṃseneva puna gabbhaseyyaṃ na eti, suddhāvāsesu nibbattitvā tattheva arahattaṃ pāpuṇitvā parinibbātīti.

Evaṃ bhagavā desanaṃ samāpetvā te bhikkhū āha - “gacchatha, bhikkhave, tasmimīyeva vanasaṇḍe viharatha. Imaṅca suttaṃ māsassa aṭṭhasu dhammassavanadivasesu gaṇḍiṃ ākoṭetvā ussāretha, dhammakathaṃ karotha, sākacchatha, anumodatha, idameva kammaṭṭhānaṃ āsevatha, bhāvetha, bahulīkarotha. Tepi vo amanussā taṃ bheravārammaṇaṃ na dassessanti, aññadatthu atthakāmā hitakāmā bhavissanti”ti. Te “sādhū”ti bhagavato paṭissuṇitvā uṭṭhāyāsanaṃ bhagavantaṃ abhivādetvā, padakkhiṇaṃ katvā, tattha gantvā, tathā akaṃsu. Devatāyo ca “bhadantā amhākaṃ atthakāmā hitakāmā”ti pītisomanassajāta hutvā sayameva senāsanaṃ sammajjanti, uṇhodakaṃ paṭiyādenti, piṭṭhiparikammaṃ pādaparikammaṃ karonti, ārakkhaṃ saṃvidahanti. Te bhikkhū tattheva mettaṃ bhāvetvā tameva ca pādakaṃ katvā vipassanaṃ ārabhitvā sabbeva tasmimīyeva antotemāse aggaphalaṃ arahattaṃ pāpuṇitvā mahāpavāraṇāya visuddhipavāraṇaṃ pavāresunti.

Evañhi atthakusalena tathāgatena,  
Dhammissarena kathitaṃ karaṇīyamatthaṃ;  
Katvānubhuyya paramaṃ hadayassa santiṃ,  
Santaṃ padaṃ abhisamenti samattapaññā.

Tasmā hi taṃ amatamabbhutamariyakantaṃ,  
Santaṃ padaṃ abhisamecca viharitukāmo;  
Viññū jano vimalasīlasamādhipaññā,  
Bhedaṃ kareyya satataṃ karaṇīyamatthanti.

*Paramatthajotikāya khuddaka-aṭṭhakathāya*

*Suttanipāta-aṭṭhakathāya mettasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.*

## 9. Hemavatasuttavaṇṇanā

Ajja pannarasoti hemavatasuttaṃ. Kā uppatti? Pucchāvasikā uppatti. Hemavatena hi puṭṭho bhagavā “chasu loko samuppanno”tiādini abhāsi. Tattha “ajja pannaraso”tiādi sātāgirena vuttaṃ, “iti sātāgiro”tiādi saṅgītikārehi, “kaccimano”tiādi hemavatena, “chasu loko”tiādi bhagavatā, taṃ sabbampi

samodhānetvā “hemavatasutta”nti vuccati. “Sātāgirisutta”nti ekaccehi.

Tattha yāyaṃ “ajja pannaraso”tiādi gāthā. Tassā uppatti - imasmiṃyeva bhaddakappe vīsativassasahassāyukesu purisesu uppajjitvā soḷasavassasahassāyukāni tathvā parinibbutassa bhagavato kassapasammāsambuddhassa mahatiyā pūjāya sarīrakiccaṃ akaṃsu. Tassa dhātuyo avikiritvā suvaṇṇakkhandho viya ekagghanā hutvā aṭṭhaṃsu. Dīghāyukabuddhānañhi esā dhammatā. Appāyukabuddhā pana yasmā bahutarena janena adiṭṭhā eva parinibbāyanti, tasmā dhātupūjampi katvā “tattha tattha janā puññaṃ pasavissanti”ti anukampāya “dhātuyo vikirantū”ti adhiṭṭhahanti. Tena tesam suvaṇṇacūṇṇāni viya dhātuyo vikiranti, seyyathāpi amhākaṃ bhagavato.

Manussā tassa bhagavato ekaṃyeva dhātugharaṃ katvā cetiyaṃ patitṭhāpesuṃ yojanaṃ ubbedhena parikkhepena ca. Tassa ekekagāvutantarāni cattāri dvārāni ahesuṃ. Ekaṃ dvāraṃ kīrī rājā aggahesi; ekaṃ tasseva putto pathavindharo nāma; ekaṃ senāpatipamukhā amaccā; ekaṃ seṭṭhipamukhā jānapadā rattasuvaṇṇamayā ekagghanā suvaṇṇarasapaṭibhāgā ca nānāratanamayā itṭhakā ahesuṃ ekekā satasahassagghanikā. Te haritālamano silāhi mattikākiccaṃ surabhitelena udakakiccañca katvā taṃ cetiyaṃ patitṭhāpesuṃ.

Evam patitṭhite cetiye dve kulaputtā sahāyakā nikkhamitvā sammukhasāvakānaṃ therānaṃ santike pabbajimsu. Dīghāyukabuddhānañhi sammukhasāvakāyeva pabbājenti, upasampādenti, nissayaṃ denti, itare na labhanti. Tato te kulaputtā “sāsane, bhante, kati dhurānī”ti pucchiṃsu. Therā “dve dhurānī”ti kathesuṃ - “vāsadhuraṃ, pariyattidhurañcā”ti. Tattha pabbajitena kulaputtena ācariyupajjhāyānaṃ santike pañca vassāni vasitvā, vattapaṭivattaṃ pūretvā, pātimokkhaṃ dve tīṇi bhāṇavārasuttantāni ca paṇaṃ katvā, kammaṭṭhānaṃ uggahetvā, kule vā gaṇe vā nirālayena araṇṇaṃ pavisitvā, arahattasacchikiriyāya ghaṭitabbaṃ vāyamitabbaṃ, etaṃ vāsadhuraṃ. Attano thāmena pana ekaṃ vā nikāyaṃ pariyāpuṇitvā dve vā pañca vā nikāye pariyattito ca atthato ca suvisadaṃ sāsanaṃ anuyuñjitabbaṃ, etaṃ pariyattidhuranti. Atha te kulaputtā “dvinnaṃ dhurānaṃ vāsadhurameva seṭṭha”nti vatvā “mayaṃ panamhā daharā, vuḍḍhakāle vāsadhuraṃ paripūressāma, pariyattidhuraṃ tāva pūremā”ti pariyattiṃ ārabhiṃsu. Te pakatiyāva pañṇavanto nacirasseva sakale buddhavacane pakatañṇano vinaye ca ativiya vinicchayakusalā ahesuṃ. Tesam pariyattiṃ nissāya parivāro uppajji, parivāraṃ nissāya lābho, ekamekassa pañcasatapañcasatā bhikkhū parivārā ahesuṃ. Te satthusāsanaṃ dīpentā vihariṃsu, puna buddhakālo viya ahosi.

Tadā dve bhikkhū gāmakāvāse viharanti dhammavādī ca adhammavādī ca. Adhammavādī caṇḍo hoti pharuso, mukharo, tassa ajjhācāro itarassa pākāto hoti. Tato naṃ “idaṃ te, āvuso, kammaṃ sāsanaṃ appatirūpa”nti codesi. So “kiṃ te diṭṭhaṃ, kiṃ suta”nti vikkhipati. Itaro “vinayadharā jānissanti”ti āha. Tato adhammavādī “sace imaṃ vatthuṃ vinayadharā vinicchinnissanti, addhā me sāsane patitṭhā na bhavissati”ti ṇatvā attano pakkhaṃ kātukāmo tāvadeva parikkhāre ādāya te dve there upasaṅkamitvā samaṇaparikkhāre datvā tesam nissayena viharitumāraddho. Sabbañca nesam upaṭṭhānaṃ karonto sakkaccaṃ vattapaṭivattaṃ pūretukāmo viya akāsi. Tato ekadivasaṃ upaṭṭhānaṃ gantvā vanditvā tehi vissajjiyamānopi aṭṭhāsiyeva. Therā “kiñci vattabbamatthī”ti taṃ pucchiṃsu. So “āma, bhante, ekena me bhikkhunā saha ajjhācāraṃ paṭicca vivādo atthi. So yadi

taṃ vatthum idhāgantvā āroceti, yathāvinicchayaṃ na vinicchinitabba”nti. Therā “osaṃ vatthum yathāvinicchayaṃ na vinicchinitum na vaṭṭatī”ti āhaṃsu. So “evaṃ kariyamāne, bhante, mama sāsane paṭiṭṭhā natthi, mayhetam pāpaṃ hotu, mā tumhe vinicchīnathā”ti. Te tena nippiḷiyamānā sampaṭicchīṃsu. So tesam paṭiṭṭhā gahetvā puna taṃ āvāsaṃ gantvā “sabbam vinayadharānaṃ santike niṭṭhita”nti taṃ dhammavādiṃ suṭṭhutam avamaññaṃto pharusena samudācarati. Dhammavādī “nissaṅko ayaṃ jāto”ti tāvadeva nikkhamitvā therānaṃ parivāraṃ bhikkhusahassaṃ upasaṅkamitvā āha - “nanu, āvuso, osaṃ vatthu yathādhammaṃ vinicchīnitabbaṃ, anosarāpetvā eva vā aññaṃaṇṇaṃ accayaṃ desāpetvā sāmaggī kātābba. Ime pana therā neva vatthum vinicchīniṃsu, na sāmaggīṃ akaṃsu. Kiṃ nāmeta”nti? Tepi sutvā tuṇhī ahesuṃ - “nūna kiñci ācariyehi ñāta”nti. Tato adhammavādī okāsaṃ labhitvā “tvam pubbe ‘vinayadharā jānissanti’ti bhaṇasi. Idāni tesam vinayadharānaṃ ārocehi taṃ vatthu”nti dhammavādiṃ piḷetvā “ajjatagge parājito tvam, mā taṃ āvāsaṃ āgacchī”ti vatvā pakkāmi. Tato dhammavādī there upasaṅkamitvā “tumhe sāsanaṃ anapekkhitvā ‘amhe upaṭṭhesi paritosesi’ti puggalameva apekkhittha, sāsanaṃ arakkhitvā puggalaṃ rakkhittha, ajjatagge dāni tumhākaṃ vinicchayaṃ vinicchīnitum na vaṭṭati, ajja parinibbuto kassapo bhagavā”ti mahāsaddena kanditvā “naṭṭhaṃ satthu sāsana”nti paridevamāno pakkāmi.

Atha kho te bhikkhū saṃviggamānasā “mayaṃ puggalamanurakkhantā sāsanaṃ ratanam sobbhe pakkhipimhā”ti kukkucam uppādesuṃ. Te teneva kukkucena upahatāsayaṭṭā kālam katvā sagge nibbattitumasakkantā ekācariyo himavati hemavate pabbate nibbatti hemavato yakkhoti nāmena. Dutiyācariyo majjhimadesa sātāpabbate sātāgiroti nāmena. Tepi nesaṃ parivārā bhikkhū tesameva anuvattitvā sagge nibbattitumasakkantā tesam parivārā yakkhāva hutvā nibbattiṃsu. Tesam pana paccayadāyakā gahaṭṭhā devaloke nibbattiṃsu. Hemavatasātāgirā aṭṭhaviṣatiyakkhasenāpatīnamabbhantarā mahānubhāvā yakkharājāno ahesuṃ.

Yakkhasenāpatīnaṃ ayaṃ dhammatā - māse māse aṭṭha divasāni dhammavinicchayatthaṃ himavati manosilātale nāgavatimaṇḍape devatānaṃ sannipāto hoti, tattha sannipatitabbanti. Atha sātāgīrahemavatā tasmīṃ samāgame aññaṃaṇṇaṃ disvā sañjāniṃsu - “tvam, samma, kuhiṃ uppanno, tvam kuhi”nti attano attano uppattiṭṭhānaṃ pucchitvā vipaṭṭisārino ahesuṃ. “Naṭṭhā mayaṃ, samma, pubbe vīsati vassasahassāni samaṇadhammaṃ katvā ekaṃ pāpasahāyaṃ nissāya yakkhayoniyaṃ uppannā, amhākaṃ pana paccayadāyakā kāmāvacaradevesu nibbattā”ti. Atha sātāgiro āha - “mārisa, himavā nāma acchariyabbhutasammato, kiñci acchariyaṃ disvā vā sutvā vā mamāpi āroceyyāsī”ti. Hemavatopi āha - “mārisa, majjhimadeso nāma acchariyabbhutasammato, kiñci acchariyaṃ disvā vā sutvā vā mamāpi āroceyyāsī”ti. Evaṃ tesu dvīsu sahāyesu aññaṃaṇṇaṃ katikaṃ katvā, tameva uppattiṃ avivajjetvā vasamānesu ekaṃ buddhantaṃ vītivattaṃ, mahāpathavī ekayojanatigāvutamattaṃ ussādā.

Athamhākaṃ bodhisatto dīpaṅkarapādamūle katapaṇidhāno yāva vessantarajātakam, tāva pāramiyo pūretvā, tusitabhavane uppajjitvā, tattha yāvātāyukam ṭhatvā, dhammapadanidāne vuttanayena devatāhi āyācito pañca mahāvīlokanāni viloketvā, devatānaṃ ārocetvā, dvattiṃsāya pubbanimittesu vattamānesu idha paṭisandhiṃ aggahesi dasasahassilokadhātum kampetvā. Tāni

disvāpi ime rājayakkhā “iminā kāraṇena nibbattānī”ti na jāniṃsu. “Khiḍḍāpasutattā nevāddasaṃsū”ti eke. Esa nayo jātiyaṃ abhinikkhamane bodhiyañca.

Dhammacakkapavattane pana pañcavaggiye āmantetvā bhagavati tiparivaṭṭaṃ dvādasākāraṃ varadhammacakkaṃ pavattente mahābhūmicālaṃ pubbanimittaṃ pāṭihāriyāni ca etesaṃ eko sātāgiroyeva paṭhamam addasa. Nibbattikāraṇaṃca tesam ñatvā sapaṇiso bhagavantaṃ upasaṅkamma dhammadesanaṃ assosi, na ca kiñci visesaṃ adhigacchi. Kasmā? So hi dhammaṃ suṇanto hemavataṃ anussarivā “āgato nu kho me sahāyako, no”ti parisaṃ oloketvā taṃ apassanto “vañcito me sahāyo, yo evaṃ vicitraṇaṃ bhagavato dhammadesanaṃ na suṇātī”ti vikkhittacitto ahosi. Bhagavā ca atthaṅgatepi ca sūriye desanaṃ na niṭṭhāpesi.

Atha sātāgiro “sahāyaṃ gahetvā tena sahāgamma dhammadesanaṃ sossāmī”ti hatthiyānaassayānagaruḷayānādini māpetvā pañcahi yakkhasatehi parivuto himavantābhimukho pāyāsi, tadā hemavatopi. Yasmā paṭisandhiyāti-abhinikkhamana-bodhiparinibbānesveva dvattiṃsa pubbanimittāni hutvāva pativigacchanti, na ciraṭṭhitikāni honti, dhammacakkapavattane pana tāni savisesāni hutvā, cirataraṃ ṭhatvā nirujjhanti, tasmā himavati taṃ acchariyapātubhāvaṃ disvā “yato ahaṃ jāto, na kadāci ayaṃ pabbato evaṃ abhirāmo bhūtapubbo, handa dāni mama sahāyaṃ gahetvā āgamma tena saha imaṃ pupphasiriṃ anubhavissāmī”ti tattheva majjhimadesābhimukho āgacchati. Te ubhopi rājagahassa upari samāgantvā aññamaññassa āgamanakāraṇaṃ pucchiṃsu. Hemavato āha - “yato ahaṃ, mārisa, jāto, nāyaṃ pabbato evaṃ akālakusumitehi rukkhehi abhirāmo bhūtapubbo, tasmā etaṃ pupphasiriṃ tayā saddhiṃ anubhavissāmīti āgatomhī”ti. Sātāgiro āha - “jānāsi, pana, tvaṃ mārisa, yena kāraṇena imaṃ akālapupphapāṭihāriyaṃ jāta”nti? “Na jānāmi, mārisā”ti. “Imaṃ, mārisa, pāṭihāriyaṃ na kevala himavanteyeveva, apica kho pana dasasahassilokadhātūsu nibbattaṃ, sammāsambuddho loka uppanno, ajja dhammacakkaṃ pavattesi, tena kāraṇena”ti. Evaṃ sātāgiro hemavatassa buddhuppādaṃ kathetvā, taṃ bhagavato santikaṃ ānetukāmo imaṃ gāthamāha. Keci pana gotamake cetiye viharante bhagavati ayamevamāhāti bhaṇanti “ajja pannaraso”ti.

**153.** Tattha ajjāti ayaṃ rattindivo pakkhagaṇanato pannaraso, upavasitabbato uposatho. Tīsu vā uposathesu ajja pannaraso uposatho, na cātuddasī uposatho, na sāmaggīuposatho. Yasmā vā pātimokkhuḍdesaattṭhaṅgaupavāsapaññattidivasādīsu sambahulesu atthesu uposathasaddo vattati. “Āyāmāvuso, kappina, uposathaṃ gamissāmā”tiādīsu hi pātimokkhuḍdese uposathasaddo. “Evaṃ attṭhaṅgasamannāgato kho visākhe uposatho upavuttho”tiādīsu paṇātipātā veramaṇiādikesu attṭhaṅgesu. “Suddhassa ve sadā phaggu, suddhassuposatho sadā”tiādīsu upavāse. “Uposatho nāma nāgarājā”tiādīsu paññattiyaṃ. “Tadahuposathe pannarase sīsaṃnhātassā”tiādīsu divase. Tasmā avasesatthaṃ paṭikkhipitvā āsāḥīpuṇṇamadivasamaṃyeva niyāmento āha - “ajja pannaraso uposatho”ti. Pāṭipado dutiyoti evaṃ gaṇiyamāne ajja pannaraso divasoti attho.

Divi bhavāni dibbāni, dibbāni ettha atthīti dibbā. Kāni tāni? Rūpāni. Tañhi rattiṃ devānaṃ dasasahassilokadhātuto sannipatitānaṃ sarīravatthābharaṇavimānappabhāhi abbhādiupakkilesavirahitāya candappabhāya ca sakalajambudīpo alaṅkato ahosi. Visesaḥāṅkato ca paramavisuddhidevassa bhagavato sarīrappabhāya. Tenāha “dibbā ratti upaṭṭhitā”ti.

Evaṃ rattiguṇavaṇṇanāpadesenāpi sahāyassa cittappasādaṃ janento

buddhuppādaṃ kathetvā āha “anomanāmaṃ satthāraṃ, handa passāma gotama”nti. Tattha anomehi alāmakehi sabbākāraparipūrehi guṇehi nāmaṃ assāti anomanāmo. Tathā hissa “bujjhitaṃ saccānīti buddho, bodhetā pajāyāti buddho”tiādinā nayena buddhoti anomehi guṇehi nāmaṃ, “bhaggarāgoti bhagavā, bhaggadosoti bhagavā”tiādinā nayena ca anomehi guṇehi nāmaṃ. Esa nayo “arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno”tiādīsu. Diṭṭhadhammikādīsu atthesu devamanusse anusāsati “imaṃ pajahatha, imaṃ samādāya vattathā”ti satthā. Apica “satthā bhagavā satthavāho, yathā satthavāho satte kantāraṃ tāretī”tiādinā niddese vuttanayenāpi satthā. Taṃ anomanāmaṃ satthāraṃ. Handāti byavasānatthe nipāto. Passāmāti tena attānaṃ saha saṅgahetvā paccuppannavacanaṃ. Gotamanti gotamagottaṃ. Kiṃ vuttaṃ hoti? “Satthā, na satthā”ti mā vimatiṃ akāsi, ekantabyavasito hutvāva ehi passāma gotamanti.

**154.** Evaṃ vutte hemavato “ayaṃ sātāgiro ‘anomanāmaṃ satthāra’nti bhaṇanto tassa sabbaññutaṃ pakāseti, sabbaññuno ca dullabhā loke, sabbaññupaṭiñṇehi pūraṇādisadiseheva loko upadduto. So pana yadi sabbaññū, addhā tādilakkhaṇappatto bhavissati, tena taṃ evaṃ pariggaṇhissāmī”ti cintetvā tādilakkhaṇaṃ pucchanto āha - “kacci mano”ti.

Tattha kaccīti pucchā. Manoti cittaṃ. Supaṇihitoti suṭṭhu ṭhapito, acalo asampavedhī. Sabbesu bhūtesu sabbabhūtesu. Tādinoti tādilakkhaṇappattasseva sato. Pucchā eva vā ayaṃ “so te satthā sabbabhūtesu tādī, udāhu no”ti. Itṭhe anitṭhe cāti evarūpe ārammaṇe. Saṅkappāti vitakkā. Vasīkatāti vasaṃ gamitā. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yaṃ tvaṃ satthāraṃ vadasi, tassa te satthuno kacci tādilakkhaṇappattassa sato sabbabhūtesu mano supaṇihito, udāhu yāva calanapaccayaṃ na labhati, tāva supaṇihito viya khāyati. So vā te satthā kacci sabbabhūtesu samacittena tādī, udāhu no, ye ca kho itṭhānitṭhesu ārammaṇesu rāgadosavasena saṅkappā uppajjeyyūṃ, tyāssa kacci vasīkatā, udāhu kadāci tesampi vasena vattatīti.

**155.** Tato sātāgiro bhagavato sabbaññubhāve byavasitattā sabbe sabbaññuguṇe anujānanto āha “mano cassa supaṇihito”tiādi. Tattha supaṇihitoti suṭṭhu ṭhapito, pathavīsamo avirujjhanaṭṭhena, sinerusamo suppatiṭṭhitācalanaṭṭhena, indakhīlasamo catubbidhamāraparavādigaṇehi akampiyaṭṭhena. Anacchariyañcetaṃ, bhagavato idāni sabbākārasampannattā sabbaññubhāve ṭhitassa mano supaṇihito acalo bhaveyya. Yassa tiracchānabhūtassāpi sarāgādikāle chaddantanāgakule uppannassa savisena sallena viddhassa acalo ahosi, vadhakepi tasmīṃ nappadussi, aññadatthu tasseva attano dante chetvā adāsi; tathā mahākapiabhūtassa mahatīyā silāya sīse pahaṭassāpi tasseva ca maggaṃ dassesi; tathā vidhurapaṇḍitaabhūtassa pādesu gahetvā saṭṭhiyojane kālapabbatapapāte pakkhittassāpi aññadatthu tasseva yakkhassatthāya dhammaṃ desesi. Tasmā sammadeva āha sātāgiro - “mano cassa supaṇihito”ti.

Sabbabhūtesu tādinoti sabbasattesu tādilakkhaṇappattasseva sato mano supaṇihito, na yāva paccayaṃ na labhatīti attho. Tattha bhagavato tādilakkhaṇaṃ pañcadhā veditabbaṃ. Yathāha -

“Bhagavā pañcahākārehi tādī, itṭhānitṭhe tādī, cattāvīti tādī, muttāvīti tādī, tiṇṇāvīti tādī, tanniddesāti tādī. Kathaṃ bhagavā itṭhānitṭhe tādī? Bhagavā lābhepi tādī”ti.

Evamādi sabbaṃ niddese vuttanayeneva gahetabbaṃ. Lābhādayo ca tassa mahāaṭṭhakathāyaṃ vitthāritanayena veditabbā. “Pucchā eva vā ayaṃ. So te satthā

sabbabhūtesu tādī, udāhu no''ti imasmimpi vikappe sabbabhūtesu samacittatāya tādī amhākaṃ satthāti attho. Ayañhi bhagavā sukhūpasamaṃhārakāmatāya dukkhāpanayanakāmatāya ca sabbasattesu samacitto, yādiso attani, tādiso paresu, yādiso mātari mahāmāyāya, tādiso ciñcamāṇavikāya, yādiso pitari suddhodane, tādiso suppabuddhe, yādiso putte rāhule, tādiso vadhakesu devadattadhanapālakaṃgulimālādīsu. Sadevake lokepi tādī. Tasmā sammadevāha sātāgiro - ''sabbabhūtesu tādino''ti.

Atho iṭṭhe aniṭṭhe cāti. Ettha pana evaṃ attho daṭṭhabbo - yaṃ kiñci iṭṭhaṃ vā aniṭṭhaṃ vā ārammaṇaṃ, sabbappakārehi tattha ye rāgadosavasena saṅkappaṃ uppajjeyyumaṃ, tyāssa anuttarena maggena rāgādīnaṃ pahīnattā vasīkatā, na kadāci tesamaṃ vase vattati. So hi bhagavā anāvilasaṅkappo suvimuttacitto suvimuttapaññoti. Ettha ca supaṇihitamanatāya ayonisomanasikārābhāvo vutto. Sabbabhūtesu iṭṭhāniṭṭhehi so yattha bhaveyya, taṃ sattasaṅkhārābhedaṃ duvidhamārammaṇaṃ vuttaṃ. Saṅkappavasābhāvena tasmīṃ ārammaṇe tassa manasikārābhāvato kilesappahānaṃ vuttaṃ. Supaṇihitamanatāya ca manosamācārasuddhi, sabbabhūtesu tādītāya kāyasamācārasuddhi, saṅkappavasābhāvena vitakkamūlakattā vācāya vacīsamācārasuddhi. Tathā supaṇihitamanatāya lobhādisabbadosābhāvo, sabbabhūtesu tādītāya mettādiguṇasabbhāvo, saṅkappavasābhāvena paṭikūle appaṭikūlasaññitādibhedā ariyiddhi, tāya cassa sabbaññubhāvo vutto hotīti veditabbo.

**156.** Evaṃ hemavato pubbe manodvāravaseneva tādibhāvaṃ pucchitvā tañca paṭijānantamimaṃ sutvā daḷhīkammatthaṃ idāni dvārattayavasenāpi, pubbe vā saṅkhepena kāyavacīmanodvārasuddhiṃ pucchitvā tañca paṭijānantamimaṃ sutvā daḷhīkammatthameva vitthārenāpi pucchanto āha ''kacci adinna''nti. Tattha gāthābandhasukhatthāya paṭhamaṃ adinnādānaviratiṃ pucchati. Ārā pamādamhāti pañcasu kāmaguṇesu cittavossaggato dūrībhāvena abrahmacariyaviratiṃ pucchati. ''Ārā pamādamhā''tipi paṭhanti, ārā mātugāmāti vuttaṃ hoti. Jhānaṃ na riñcatīti iminā pana tassāyeva tivīdhāya kāyaduccaritaviratiyā balavabhāvaṃ pucchati. Jhānuyuttassa hi virati balavatī hotīti.

**157.** Atha sātāgiro yasmā bhagavā na kevalaṃ etarahi, atītepi addhāne dīgharattaṃ adinnādānādīhi paṭivirato, tassā tassāyeva ca viratiyā ānubhāvena taṃ taṃ mahāpurisalakkhaṇaṃ paṭilabhi, sadevako cassa loko ''adinnādānā paṭivirato samaṇo gotamo''tiadinā nayena vaṇṇaṃ bhāsati. Tasmā vissaṭṭhāya vācāya sīhanādaṃ nadanto āha ''na so adinnaṃ ādiyati''ti. Taṃ atthato pākaṭameva. Imissāpi gāthāya tatiyapāde ''pamādamhā pamādamhā''ti dvidhā pāṭho. Catutthapāde ca jhānaṃ na riñcatīti jhānaṃ rittakaṃ suññakaṃ na karoti, na pariccajatīti attho veditabbo.

**158.** Evaṃ kāyadvāre suddhiṃ sutvā idāni vacīdvāre suddhiṃ pucchanto āha - ''kacci musā na bhaṇatī''ti. Ettha khīṇātīti khīṇo, vihiṃsati badhatīti attho. Vācāya patho byappatho, khīṇo byappatho assāti khīṇabyappatho. Taṃ na-kārena paṭisedhetvā pucchati ''na khīṇabyappatho''ti, na pharusavācoti vuttaṃ hoti. ''Nākhīṇabyappatho''tipi pāṭho, na akhīṇavacanoti attho. Pharusavacanāñhi paresaṃ hadaye akhīyamānaṃ tiṭṭhati. Tādisavacano kacci na soti vuttaṃ hoti. Vibhūtīti vināso, vibhūtiṃ kāsati karoti vāti vibhūtikaṃ, vibhūtikameva vebhūtikaṃ, vebhūtiyantipi vuccati, pesuññassetamaṃ adhivacanaṃ. Tañhi sattānaṃ aññamaññato bhedanena vināsaṃ karoti. Sesamaṃ uttānatthameva.

**159.** Atha sātāgiro yasmā bhagavā na kevalaṃ etarahi, atītepi addhāne dīgharattaṃ musāvādādīhi paṭivirato, tassā tassāyeva ca viratiyā ānubhāvena taṃ taṃ mahāpurisalakkhaṇaṃ paṭilabhi, sadevako cassa loko “musāvādā paṭivirato samaṇo gotamo”ti vaṇṇaṃ bhāsati. Tasmā vissaṭṭhāya vācāya sīhanādaṃ nadanto āha, “musā ca so na bhaṇatī”ti. Tattha musāti vinidhāya diṭṭhādīni paravisamvādanavacanaṃ. Taṃ so na bhaṇati. Dutiyapāde pana paṭhamatthavasena na khīṇabyappaṭhoti, dutiyatthavasena nākhīṇabyappaṭhoti pāṭho. Catutthapāde mantāti paññā vuccati. Bhagavā yasmā tāya mantāya paricchinditvā atthameva bhāsati atthato anapetavacanaṃ, na samphaṃ. Aññāpurekkhārañhi niratthakavacanaṃ buddhānaṃ natthi. Tasmā āha - “mantā atthaṃ so bhāsati”ti. Sesamettha pākaṭameva.

**160.** Evaṃ vacīdvārasuddhimpī sutvā idāni manodvārasuddhiṃ pucchanto āha “kacci na rajjati kāmesū”ti. Tattha kāmāti vatthukāmā. Tesu kilesakāmena na rajjatīti pucchanto anabhijjhālutaṃ pucchati. Anāvilanti pucchanto byāpādena āvilabhāvaṃ sandhāya abyāpādataṃ pucchati. Mohaṃ atikkantoti pucchanto yena mohena mūlho micchādiṭṭhiṃ gaṇhāti, tassātikkaṃena sammādiṭṭhitaṃ pucchati. Dhammesu cakkhumāti pucchanto sabbadhammesu appaṭihatassa ñāṇacakkhuno, pañcacakkhuvisayesu vā dhammesu pañcannampi cakkhūnaṃ vasena sabbaññutaṃ pucchati “dvārattayapārisuddhiyāpi sabbaññū na hotī”ti cintetvā.

**161.** Atha sātāgiro yasmā bhagavā appatvāva arahattaṃ anāgānimaggena kāmārāgabyāpādānaṃ pahīnattā neva kāmesu rajjati, na byāpādena āvilacitto, sotāpattimaggeneva ca micchādiṭṭhipaccayassa saccapaṭicchādakamohassa pahīnattā mohaṃ atikkanto, sāmāñca saccāni abhisambujjhītvā buddhoti vimokkhantikaṃ nāmaṃ yathāvuttāni ca cakkhūni paṭilabhi, tasmā tassa manodvārasuddhiṃ sabbaññutañca ugghosento āha “na so rajjati kāmesū”ti.

**162.** Evaṃ hemavato bhagavato dvārattayapārisuddhiṃ sabbaññutañca sutvā haṭṭho udaggo atītajātiyaṃ bāhusaccavisadāya paññāya asajjamānavacanappatho hutvā acchariyabbhutarūpe sabbaññugūṇe sotukāmo āha “kacci vijjāya sampanno”ti. Tattha vijjāya sampannoti iminā dassanasampattiṃ pucchati, saṃsuddhacāraṇoti iminā gamanasampattiṃ. Chandavasena cettha dīghaṃ katvā cākāramāha, saṃsuddhacāraṇoti attho. Āsavā khīṇāti iminā etāya dassanagamanasampattiyaṃ pattabbāya āsavakkhayaśāññitāya paṭhamanibbānadhātuyā pattiṃ pucchati, natthi punabbhavoti iminā dutiyanibbānadhātupattisamatthataṃ, paccavekkhaṇaññena vā paramassāsappattiṃ ñatvā ṭhitabhāvaṃ.

**163.** Tato yā esā “so anekavihiṭaṃ pubbenivāsa”ntiādinā nayena bhayabheravādīsu tivīdhā, “so evaṃ samāhite citte...pe... āneñjappatte ñāṇadassanāya cittaṃ abhinīharatī”tiādinā nayena ambaṭṭhādīsu aṭṭhavidhā vijjā vuttā, tāya yasmā sabbāyapi sabbākārasampannāya bhagavā upeto. Yañcetaṃ “idha, mahānāma, ariyasāvako sīlasampanno hoti, indriyesu guttadvāro hoti, bhojane mattaññū hoti, jāgariyaṃ anuyutto hoti, sattahi saddhammehi samannāgato hoti, catunnaṃ jhānānaṃ ābhicetasikānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārānaṃ nikāmalābhī hotī”ti evaṃ uddisitvā “kathañca, mahānāma, ariyasāvako sīlasampanno hotī”tiādinā nayena sekhasutte niddiṭṭhaṃ pannarasappabhedāṃ caraṇaṃ. Tañca yasmā sabbūpakkilesappahānena bhagavato ativiya saṃsuddhaṃ. Yepime kāmāsavādayo cattāro āsavā, tepi yasmā sabbe saparivārā savāsanaṃ bhagavato khīṇā. Yasmā ca imāya vijjācaraṇasampadāya khīṇāsavo hutvā tadā bhagavā “natthi dāni

punabbhavo''ti paccavekkhitvā t̥hito, tasmā sātāgiro bhagavato sabbaññubhāve byavasāyena samussāhitahadayo sabbepi guṇe anujānanto āha ''vijjāya ceva sampanno''ti.

**164.** Tato hemavato ''sammāsambuddho bhagavā''ti bhagavati nikkaṅkho hutvā ākāse t̥hitoyeva bhagavantam pasamsanto sātāgirañca ārādhento āha ''sampannam munino citta''nti. Tassattho - sampannam munino cittaṃ, ''mano cassa supaṇihito''ti ettha vuttatādibhāvena puṇṇam sampuṇṇam, ''na so adinnaṃ ādiyatī''ti ettha vuttakāyakammunā, ''na so rajjati kāmesū''ti ettha vuttamanokammunā ca puṇṇam sampuṇṇam, ''musā ca so na bhaṇatī''ti ettha vuttabyappathena ca vacīkammunāti vuttaṃ hoti. Evaṃ sampannacittañca anuttarāya vijjācaraṇasampadāya sampannattā vijjācaraṇasampannañca imehi guṇehi ''mano cassa supaṇihito''tiādinā nayena dhammato naṃ pasamsasi, sabhāvato tacchato bhūtato eva naṃ pasamsasi, na kevalaṃ saddhāmattakenāti dasseti.

**165-166.** Tato sātāgiropi ''evametaṃ, mārisa, suṭṭhu tayā ñātañca anumoditañcā''ti adhippāyena tameva saṃrādhento āha - ''sampannam munino...pe... dhammato anumodasī''ti. Evañca pana vatvā puna bhagavato dassane taṃ abhitthavayamāno āha ''sampannam...pe... handa passāma gotama''nti.

**167.** Atha hemavato attano abhirucitagūṇehi purimajātibāhusaccabalena bhagavantam abhitthunanto sātāgiraṃ āha - ''eṇijaṅgham...pe... ehi passāma gotama''nti. Tassattho - eṇimigasseva jaṅghā assāti eṇijaṅgho. Buddhānañhi eṇimigasseva anupubbavaṭṭā jaṅghā honti, na purato nimmaṃsā pacchato susumārakucchi viya uddhumātā. Kisā ca buddhā honti dīgharassasamavaṭṭitayuttaṭṭhānesu tathārūpāya aṅgapaccaṅgasampattiya, na vaṭharapurisā viya thūlā. Paññāya vilikhitakilesattā vā kisā. Ajjhattikabāhiraṣapattaviddhaṃsanato vīrā. Ekāsanabhojitāya parimitabhojitāya ca appāhārā, na dvattimattālopabhojitāya. Yathāha -

''Ahaṃ kho pana, udāyi, appekadā iminā pattena samatittikampi bhuñjāmi, bhiyyopi bhuñjāmi. 'Appāhāro samaṇo gotamo appāhāratāya ca vaṇṇavādī''ti iti ce maṃ, udāyi, sāvakā sakkareyyuṃ, garuṃ kareyyuṃ, māneyyuṃ, pūjeyyuṃ, sakkatvā, garuṃ katvā, upanissāya vihareyyuṃ. Ye te, udāyi, mama sāvakā kosakāhārāpi aḍḍhakosakāhārāpi beluvāhārāpi aḍḍhabeluvāhārāpi, na maṃ te iminā dhammena sakkareyyuṃ...pe... upanissāya vihareyyu''nti.

Āhāre chandarāgābhāvena alolupā aṭṭhaṅgasamannāgataṃ āhāraṃ āhārenti moneyyasampattiya munino. Anagārikatāya vivekaninnamānasatāya ca vane jhāyanti. Tenāha hemavato yakkho ''eṇijaṅgham...pe... ehi passāma gotama''nti.

**168.** Evañca vatvā puna tassa bhagavato santike dhammaṃ sotukāmatāya ''sīhamvekkacā''nti imaṃ gāthamāha. Tassattho - sīhamvāti durāsadaṭṭhena khamanaṭṭhena nibbhayaṭṭhena ca kesarasīhasadisam. Yāya taṇhāya ''taṇhādutiyo puriso''ti vuccati, tassā abhāvena ekacaram, ekissā lokadhātuyā dvinnaṃ buddhānaṃ anuppattitopi ekacaram. Khaggavisāṇasutte vuttanayenāpi cettha taṃ taṃ attho daṭṭhabbo. Nāganti punabbhavaṃ neva gantāraṃ nāgantāraṃ. Atha vā āguṃ na karotītipi nāgo. Balavātipi nāgo. Taṃ nāgaṃ. Kāmesu anapekkhinanti dvīsupi kāmesu chandarāgābhāvena anapekkhinaṃ. Upasaṅkamma pucchāma, maccupāsappamocananti taṃ evarūpaṃ mahesiṃ upasaṅkamitvā

tebhūmakavaṭṭassa maccupāsassa pamocanaṃ vivaṭṭaṃ nibbānaṃ pucchāma. Yena vā upāyena dukkhasamudayasāṅkhātā maccupāsā pamuccati, taṃ maccupāsappamocanaṃ pucchāmāti. Imaṃ gāthaṃ hemavato sātāgiraṇca sātāgiraparisaṇca attano parisaṇca sandhāya āha.

Tena kho pana samayena āsāḥhīnakkhattaṃ ghositaṃ ahosi. Atha samantato alaṅkatapaṭiyatte devanagare sirim paccanubhontī viya rājagahe kālī nāma kuraragharikā upāsikā pāsādamāruyha sīhapañjaraṃ vivarivā gabbhaparissamaṃ vinodentī savātappadese utuggahaṇatthaṃ ṭhitā tesāṃ yakkhasenāpatinaṃ taṃ buddhaguṇapaṭisaṃyuttaṃ kathaṃ ādimajjhapariyosānato assosi. Sutvā ca “evaṃ vividhaguṇasamannāgatā buddhā”ti buddhārammaṇaṃ pītiṃ uppādetvā tāya nīvaraṇāni vikkhambhetvā tattheva ṭhitā sotāpattiphale patiṭṭhāsī. Tato eva bhagavatā “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvikanāṃ upāsikanāṃ anussavappasannānaṃ, yadidaṃ kālī upāsikā kuraragharikā”ti etadagge ṭhapitā.

**169.** Tepi yakkhasenāpatayo saḥassayakkhaparivārā majjhimayāmasamaye isipatanaṃ patvā, dhammacakkappavattitapallaṅkeneva nisinnaṃ bhagavantaṃ upasaṅkamma vanditvā, imāya gāthāya bhagavantaṃ abhiṭṭhavitvā okāsamakārayiṃsu “akkhātāraṃ pavattāra”nti. Tassattho - ṭhapetvā taṇhaṃ tebhūmake dhamme “idaṃ kho pana, bhikkhave, dukkhaṃ ariyasacca”ntiādinā nayena saccānaṃ vavatthānakathāya akkhātāraṃ, “taṃ kho panidaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ pariññeyya”nti me bhikkhave”tiādinā nayena tesu kiccañāṇakatañāṇappavattanena pavattāraṃ. Ye vā dhammā yathā voharitabbā, tesu tathā vohārakathanena akkhātāraṃ, tesāmyeva dhammānaṃ sattānurūpato pavattāraṃ. Ugghaṭitaññuvipañcitaññūnaṃ vā desanāya akkhātāraṃ, neyyānaṃ paṭipādanena pavattāraṃ. Uddesena vā akkhātāraṃ, vibhaṅgena tehi tehi pakārehi vacanato pavattāraṃ. Bodhipakkhiyānaṃ vā salakkhaṇakathanena akkhātāraṃ, sattānaṃ cittasantāne pavattanena pavattāraṃ. Saṅkhepato vā tīhi parivaṭṭehi saccānaṃ kathanena akkhātāraṃ, vitthārato pavattāraṃ. “Saddhindriyaṃ dhammo, taṃ dhammaṃ pavattetīti dhammacakka”nti evamādinā paṭisambhidānayena vitthāritassa dhammacakkassa pavattanato pavattāraṃ.

Sabbadhammānanti catubhūmakadhammānaṃ. Pāragunti chahākārehi pāraṃ gataṃ abhiññāya, pariññāya, pahānena, bhāvanāya, sacchikiriyaṃ, samāpattiya. So hi bhagavā sabbadhamme abhijānanto gatoti abhiññāpāragū, pañcupādānakkhandhe pariānanto gatoti pariññāpāragū, sabbakilese pajahanto gatoti pahānapāragū, cattāro magge bhāvento gatoti bhāvanāpāragū, nirodhaṃ sacchikaronto gatoti sacchikiriyaṃpāragū, sabbā samāpattiyo samāpajjanto gatoti samāpattipāragū. Evaṃ sabbadhammānaṃ pāraguṃ. Buddhaṃ verabhayātītanti aññāṇasayanato paṭibuddhattā buddhaṃ, sabbena vā saraṇavaṇṇanāyaṃ vuttenatthena buddhaṃ, pañcaverabhayānaṃ atītattā verabhayātītaṃ. Evaṃ bhagavantaṃ atitthavanta “mayaṃ pucchāma gotama”nti okāsamakārayiṃsu.

**170.** Atha nesāṃ yakkhānaṃ tejena ca paññāya ca aggo hemavato yathādhippetam pucchitabbaṃ pucchanto “kismiṃ loko”ti imaṃ gāthamāha. Tassādīpāde kisminti bhāvenabhāvalakkhaṇe bhumma vacanaṃ, kismiṃ uppanne loko samuppanno hotīti ayañhettha adhippāyo. Sattalokasaṅkhāraloke sandhāya pucchati. Kismiṃ kubbati santhavanti ahanti vā mamanti vā taṇhādīṭṭhisanthavaṃ kismiṃ kubbati, adhikaraṇatthe bhumma vacanaṃ. Kissa lokoti upayogatthe sāmivacanaṃ, kiṃ upādāya lokoti saṅkhyāṃ gacchatīti ayañhettha adhippāyo. Kismiṃ lokoti

bhāvenabhāvalakkhaṇakāraṇatthesu bhumavacanaṃ. Kismiṃ sati kena kāraṇena loko vihaññati pīḷiyati bādhīyatīti ayañhettha adhippāyo.

**171.** Atha bhagavā yasmā chasu ajjhattikabāhiresu āyatanesu uppannesu sattaloko ca dhanadhaññādivasena saṅkhāraloko ca uppanno hoti, yasmā cettha sattaloko tesveva chasu duvidhampi santhavaṃ karoti. Cakkhāyatanaṃ vā hi “ahaṃ mama”nti gaṇhāti avasesesu vā aññataraṃ. Yathāha - “cakkhu attāti yo vadeyya, taṃ na upapajjati”tiādi. Yasmā ca etānīyeva cha upādāya duvidhopi lokoti saṅkhyāṃ gacchati, yasmā ca tesveva chasu sati sattaloko dukkhapātubhāvena vihaññati. Yathāha -

“Hatthesu, bhikkhave, sati ādānanikkhepanaṃ hoti, pādesu sati abhikkamapaṭikkamo hoti, pabbesu sati samīñjanapasāraṇaṃ hoti, kucchismiṃ sati jighacchāpipāsā hoti; evameva kho, bhikkhave, cakkhusmiṃ sati cakkhusamphassapaccayā uppajjati ajjhattaṃ sukhaṃ dukkha”ntiādi.

Tathā tesu ādhārabhūtesu paṭihato saṅkhāraloko vihaññati. Yathāha -

“Cakkhusmiṃ anidassane sappatighe paṭihaññi vā”iti ca.

“Cakkhu, bhikkhave, paṭihaññati manāpāmanāpesu rūpesū”ti evamādi.

Tathā tehiyeva kāraṇabhūtehi duvidhopi loko vihaññati. Yathāha -

“Cakkhu vihaññati manāpāmanāpesu rūpesū”ti ca.

“Cakkhu, bhikkhave, ādittaṃ, rūpā ādittā. Kena ādittaṃ? Rāgagginā”ti evamādi.

Tasmā chaajjhattikabāhirāyatana vasena taṃ pucchāṃ vissajjento āha “chasu loko samuppanno”ti.

**172.** Atha so yakkho attanā vaṭṭavasena puṭṭhapañhaṃ bhagavatā dvādasāyatana vasena saṅkhipitvā vissajjitaṃ na suṭṭhu upalakkhetvā tañca atthaṃ tappaṭipakkhañca ñātukāmo saṅkhepeneva vaṭṭavivaṭṭaṃ pucchanto āha “katamaṃ ta”nti. Tattha upādātabbaṭṭhena upādānaṃ, dukkhasaccasetaṃ adhivacanaṃ. Yattha loko vihaññatīti “chasu loko vihaññatī”ti evaṃ bhagavatā yattha chabbidhe upādāne loko vihaññatīti vutto, taṃ katamaṃ upādānanti? Evaṃ upaḍḍhagāthāya sarūpeneva dukkhasaccaṃ pucchi. Samudayasaccaṃ pana tassa kāraṇabhāvena gahitameva hoti. Niyyānaṃ pucchitoti imāya pana upaḍḍhagāthāya maggasaccaṃ pucchi. Maggasaccena hi ariyasāvako dukkhaṃ parijānanto, samudayaṃ pajahanto, nirodhaṃ sacchikaronto, maggaṃ bhāvento lokamhā niyyāti, tasmā niyyānanti vuccati. Kathanti kena pakārena. Dukkhaṃ pamuccatīti “upādāna”nti vuttā vaṭṭadukkhaṃ pamokkhaṃ pāpuṇāti. Evamettha sarūpeneva maggasaccaṃ pucchi, nirodhasaccaṃ pana tassa visayabhāvena gahitameva hoti.

**173.** Evaṃ yakkhena sarūpena dassetvā ca adassetvā ca catusaccavasena pañhaṃ puṭṭho bhagavā teneva nayena vissajjento āha “pañca kāmagaṇā”ti. Tattha pañcakāmagaṇasaṅkhātagocaraggahaṇena taggocarāni pañcāyatanaṃ gahitāneva honti. Mano chaṭṭho etesanti manochaṭṭhā. Paveditāti pakāsītā. Ettha ajjhattikesu chaṭṭhassa manāyatanaṃ gahaṇena tassa visayabhūtaṃ dhammāyatanaṃ gahitameva hoti. Evaṃ “katamaṃ taṃ upādāna”nti imaṃ pañhaṃ vissajjento punapi dvādasāyatanaṃ vaseneva dukkhasaccaṃ pakāsesi. Manogahaṇena vā sattannaṃ viññāṇadhātūnaṃ gahitattā tāsū purimapañcaviññāṇadhātuggahaṇena tāsāṃ

vatthūni pañca cakkhādāni āyatanāni, manodhātumanoviññādhātuggahaṇena tāsamaṃ vatthugocarabhedaṃ dhammāyatanamaṃ gahitamevāti evampi dvādasāyatanavasena dukkhasaccaṃ pakāsesi.

Lokuttaramanāyatanadhammāyatanekadeso panettha yattha loko vihaññati, taṃ sandhāya niddiṭṭhattā na saṅgayhati.

Ettha chandaṃ virājetvāti ettha dvādasāyatanabhede dukkhasacce tānevāyatanāni khandhato dhātuto nāmarūpatoti tathā tathā vavatthapetvā, tilakkhaṇaṃ āropetvā, vipassanto arahattamaggapariyosānāya vipassanāya taṇhāsaṅkhātamaṃ chandaṃ sabbaso virājetvā vinetvā viddhamaṃsetvāti attho. Evaṃ dukkhā pamuccatīti iminā pakārena etasmā vaṭṭadukkhā pamuccatīti. Evamimāya upaḍḍhagāthāya “niyyānaṃ pucchito brūhi, kathaṃ dukkhā pamuccatī”ti ayaṃ pañho vissajjito hoti, maggasaccaṃ pakāsitamaṃ samudayanirodhasaccāni panettha purimanayeneva saṅgahitattā pakāsitāneva hontīti veditabbāni. Upaḍḍhagāthāya vā dukkhasaccaṃ, chandena samudayasaccaṃ, “virājetvā”ti ettha virāgena nirodhasaccaṃ, “virāgāvimuccatī”ti vacanato vā maggasaccaṃ. “Eva”nti upāyanidassanena maggasaccaṃ, dukkhanirodhanti vacanato vā. “Dukkhā pamuccatī”ti dukkhapamokkheṇa nirodhasaccanti evamettha cattāri saccāni pakāsitāni hontīti veditabbāni.

**174.** Evaṃ catusaccagabbhāya gāthāya lakkhaṇato niyyānaṃ pakāsetvā puna tadeva sakena niruttābhilāpena nigamento āha “etaṃ lokassa niyyāna”nti. Ettha etanti pubbe vuttassa niddeso, lokassāti tedhātukalokassa. Yathātathanti aviparītaṃ. Etaṃ vo ahamakkhāmīti sacepi maṃ sahasakkhattuṃ puccheyyātha, etaṃ vo ahamakkhāmi, na aññaṃ. Kasmā? Yasmā evaṃ dukkhā pamuccati, na aññathāti adhippāyo. Atha vā etena niyyānena ekadvattikkhattuṃ niggatānampi etaṃ vo ahamakkhāmi, uparivisesādhigamāyapi etadeva ahamakkhāmīti attho. Kasmā? Yasmā evaṃ dukkhā pamuccati asesaniṣṣeṣāti arahattanikūṭeṇa desanaṃ niṭṭhāpesi. Desanāpariyosāne dvepi yakkhasenāpatayo sotāpattiphale patitṭhahiṃsu saddhiṃ yakkhasahassena.

**175.** Atha hemavato pakatīyāpi dhammagaru idāni ariyabhūmiyaṃ patitṭhāya suṭṭhutamaṃ atitto bhagavato vicitrapaṭibhānāya desanāya bhagavantaṃ sekkhāsekkhabhūmiṃ pucchanto “ko sūdha taratī”ti gāthamabhāsi. Tattha ko sūdha taratī oghanti iminā caturōghaṃ ko taratīti sekkhabhūmiṃ pucchati avisesena. Yasmā aṇṇavanti na vitthataṃmattaṃ nāpi gambhīramattaṃ apica pana yaṃ vitthataṃmattaṃ gambhīrataraṇa, taṃ vuccati. Tādiso ca saṃsāraṇṇavo. Ayañhi samantato pariyaṇṭābhāveṇa vitthato, heṭṭhā patitṭhābhāveṇa upari ālambanābhāveṇa ca gambhīro, tasmā “ko idha taratī aṇṇavaṃ, tasmiṇca appatitṭhe anālambe gambhīre aṇṇave ko na sīdatī”ti asekkhabhūmiṃ pucchati.

**176.** Atha bhagavā yo bhikkhu jīvitahetupi vītikkamaṃ akaronto sabbadā sīlasampanno lokiyalokuttarāya ca paññāya paññavā, upacārappanāsamādhinā iriyāpathahetṭhimamaggaphalehi ca susamāhito, tilakkhaṇaṃ āropetvā vipassanāya niyakajjhatacintanasīlo, sātaccakiriyāvahāya appamādasatīyā ca samannāgato. Yasmā so catutthena maggena imaṃ suduttaraṃ oghaṃ anavasesamaṃ taratī, tasmā sekkhabhūmiṃ vissajjento “sabbadā sīlasampanno”ti imaṃ tisikkhāgabbhaṃ gāthamāha. Ettha hi sīlasampadāya adhisīlasikkhā, satisamādhīhi adhicitasikkhā, ajjhatacintitāpaññāhi adhipaññāsikkhāti tisso sikkhā saupakārā sānisamsā ca vuttā. Upakāro hi sikkhānaṃ lokiyapaññā sati ca, anisaṃso sāmāññaphalānīti.

**177.** Evaṃ paṭhamagāthāya sekkhabhūmiṃ dassetvā idāni asekkhabhūmiṃ dassento dutiyagāthamāha. Tassattho virato kāmasaññāyāti yā kāci kāmasaññā, tato sabbato catutthamaggasampayuttāya samucchavedaviratiyā virato. “Viratto”tipi pāṭho. Tadā “kāmasaññāyāti”ti bhumnavacanāṃ hoti, sagāthāvagge pana “kāmasaññāsū”tipi pāṭho. Catūhipi maggehi dasannaṃ saṃyojanānaṃ atītattā sabbasaṃyojanātigo, catuttheneva vā uddhambhāgiyasabbasaṃyojanātigo, tatrataṭṭhābhīnandīnaṃ hāsaṅkhātāya nandiyā tiṇṇaṃ bhavānaṃ parikkhīṇattā nandībhavaparikkhīṇo so tādiso khīṇāsavo bhikkhu gambhīre saṃsāraṇṇave na sīdati nandīparikkhayena saupādisesaṃ, bhavaparikkhayena ca anupādisesaṃ nibbānathalaṃ samāpajja paramassāsappattiyaṃ.

**178.** Atha hemavato sahāyaṃca yakkhapaṇisaṃca oloketvā pītisomanassajāto “gambhīrapañña”nti evamādihi gāthāhi bhagavantaṃ abhiṭṭhavitvā sabbāvatīyaṃ paṇisaṃca sahāyena ca saddhiṃ abhivādetvā, padakkhiṇaṃ katvā, attano vasaṇaṭṭhānaṃ agamāsi.

Tāsaṃ pana gāthānaṃ ayaṃ atthavaṇṇanā - gambhīrapaññanti gambhīrāya paññāya samannāgataṃ. Tattha paṭisambhidāyaṃ vuttanayena gambhīrapaññā veditabbā. Vuttaṃhi tattha “gambhīresu khandhesu ñāṇaṃ pavattatīti gambhīrapaññā”tiādi. Nipuṇatthadassinti nipuṇehi khattiyapaṇḍitādīhi abhisāṅkhatānaṃ pañhānaṃ atthadassim atthānaṃ vā yāni nipuṇāni kāraṇāni duppaṭivijjhāni aññehi tesāṃ dassanena nipuṇatthadassim. Rāgādikiñcanābhāvena akiñcanaṃ. Duvidhe kāme tividhe ce bhava alaggaṇena kāmabhava asattaṃ. Khandhābhāvesu sabbārammaṇesu chandarāgabandhanābhāvena sabbadhi vippamuttaṃ. Dibbe pathe kamamānanti aṭṭhasamāpattibhede dibbe pathe samāpajjanavasena caṅkamantaṃ. Tattha kiñcāpi na tāya velāya bhagavā dibbe pathe kamati, apica kho pubbe kamaṇaṃ upādāya kamaṇasattisabbhāvena tattha laddhavasābhāvatāya evaṃ vuccati. Atha vā ye te visuddhidevā arahanto, tesāṃ pathe santavihāre kamaṇenāpetāṃ vuttaṃ. Mahantānaṃ guṇānaṃ esanena mahesiṃ.

**179.** Dutiyagāthāya aparena pariyāyena thuti āraddhāti katvā puna nipuṇatthadassiggahaṇaṃ nidasseti. Atha vā nipuṇatthe dassetāranti attho. Paññādadanti paññāpaṭilābhasaṃvattanikāya paṭipattiyaṃ kathanena paññādāyakaṃ. Kāmālaye asattanti yvāyaṃkāmesu taṇhādīṭṭhivasena duvidho ālayo, tattha asattaṃ. Sabbavidunti sabbadhammaviduṃ, sabbaññunti vuttaṃ hoti. Sumedhanti tassa sabbaññubhāvassa maggabhūtāya pāramīpaññāsaṅkhātāya medhāya samannāgataṃ. Ariye patheti aṭṭhaṅgike magge, phalasamāpattiyaṃ vā. Kamamānanti paññāya ajjhogāhamānaṃ maggalakkhaṇaṃ ñatvā desanato, pavisaṃmānaṃ vā khaṇe khaṇe phalasamāpattisamāpajjanato, catubbidhamaggabhāvanāsaṅkhātāya kamaṇasattiyā kamitapubbaṃ vā.

**180.** Sudīṭṭhaṃ vata no ajjāti. Ajja amhehi sundaraṃ dīṭṭhaṃ, ajja vā amhākaṃ sundaraṃ dīṭṭhaṃ, dassananti attho. Suppabhātaṃ suhūṭṭhitanti ajja amhākaṃ suṭṭhu pabhātaṃ sobhanaṃ vā pabhātaṃ ahosi. Ajja ca no sundaraṃ uṭṭhitaṃ ahosi, anuparodhena sayanato uṭṭhitaṃ. Kiṃ kāraṇaṃ? Yaṃ addasāma sambuddhaṃ, yasmā sambuddhaṃ addasāmāti attano lābhasampattiṃ ārabba pāmojjaṃ pavedeti.

**181.** Iddhimantoti kammavipākajiddhiyā samannāgatā. Yasassinoti lābhaggaṇṇaparivāraggasampannā. Saraṇaṃ yantīti kiñcāpi maggeneva gatā, tathāpi sotāpannabhāvaṇṇaparidīpanatthaṃ pasādadassanatthañca vācaṃ bhindati.

**182.** Gāmā gāmanti devagāmā devagāmaṃ. Nagā naganti devapabbatā devapabbataṃ. Namassamānā sambuddhaṃ, dhammassa ca sudhammatanti “sammāsambuddho vata bhagavā, svākkhāto vata bhagavato dhammo”tiādinā nayena buddhasubodhitañca dhammasudhammatañca. “Suppaṭipanno vata bhagavato sāvakaśaṅgho”tiādinā saṅgha-suppaṭipattiñca abhiththavitvā abhiththavitvā namassamānā dhammaghosakā hutvā vicarissāmāti vuttaṃ hoti. Sesamettha uttānatthamevāti.

*Paramatthajotikāya khuddaka-aṭṭhakathāya*

*Suttanipāta-aṭṭhakathāya hemavatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.*

## 10. Ālavakasuttavaṇṇanā

Evam me sutanti ālavakasuttaṃ. Kā uppatti? Atthavaṇṇanāyenevassa uppatti āvibhavissati. Atthavaṇṇanāya ca “evam me sutam, ekaṃ samayaṃ bhagavā”ti etaṃ vuttatthameva. Ālaviyaṃ viharati ālavakassa yakkhassa bhavaneti ettha pana kā ālavī, kasmā ca bhagavā tassa yakkhassa bhavane viharatīti? Vuccate - ālavīti raṭṭhampi nagarampi vuccati, tadubhayampi idha vaṭṭati. Ālavīnagarassa hi samīpe viharantopi “ālaviyaṃ viharatī”ti vuccati. Tassa ca nagarassa samīpe avidūre gāvutamatte taṃ bhavanaṃ, ālavīraṭṭhe viharantopi “ālaviyaṃ viharatī”ti vuccati, ālavīraṭṭhe cetam bhavanaṃ.

Yasmā pana ālavako rājā vividhanātakūpabhogaṃ chaḍḍetvā corapaṭibāhanatthaṃ paṭirājanisedhanatthaṃ byāyāmakaraṇatthañca sattame sattame divase migavaṃ gacchanto ekadivasam balakāyena saddhiṃ katikaṃ akāsi - “yassa passena migo palāyati, tasseva so bhāro”ti. Atha tasseva passena migo palāyi, javasampanno rājā dhanuṃ gahetvā pattikova tiyojanaṃ taṃ migam anubandhi. Eṇimigā ca tiyojanavegā eva honti. Atha parikkhīṇajavaṃ taṃ migam udakaṃ pavisitvā, ṭhitam vadhivā, dvidhā chetvā, anathikopi maṃsena “nāsakkhi migam gahetu”nti apavādamocanatthaṃ kājenādāya āgacchanto nagarassāvidūre bahalapattapalāsam mahānigrodham disvā parissamavinodanatthaṃ tassa mūlamupagato. Tasmiñca nigrodhe ālavako yakkho mahārājasantikā varam labhitvā majjhanhikasamaye tassa rukkhassa chāyāya phuṭṭhokāsam pavitṭhe pāṇino khādanto paṭivasati. So taṃ disvā khādituṃ upagato. Atha rājā tena saddhiṃ katikaṃ akāsi - “muñca maṃ, ahaṃ te divase divase manussañca thālipākañca pesessāmī”ti. Yakkho “tvam rājūpabhogena pamatto sammussasi, ahaṃ pana bhavanaṃ anupagatañca ananuññātañca khādituṃ na labhāmi, svāhaṃ bhavantampi jīyeyya”nti na muñci. Rājā “yaṃ divasaṃ na pesemi, taṃ divasaṃ maṃ gahetvā khādāhi”ti attānaṃ anujānitvā tena mutto nagarābhimukho agamāsi.

Balakāyo magge khandhāvāram bandhitvā ṭhito rājānaṃ disvā - “kiṃ, mahārāja, ayasamattabhayā evam kilantosī”ti vadanto paccuggantvā paṭiggahesi. Rājā taṃ pavattiṃ anārocetvā nagaram gantvā, katapātarāso nagaraguttikaṃ āmantetvā etamatthaṃ ārocesi. Nagaraguttiko - “kiṃ, deva, kālapariccheto kato”ti āha. Rājā “na kato, bhaṇe”ti āha. “Duṭṭhu kataṃ, deva, amanussā hi paricchinnamattameva labhanti, aparicchinne pana janapadassa ābādho bhavissati. Hotu, deva, kiñcāpi



pharuso, mātāpitūnampi abhivādanādīni na karoti, mā rucci bhagavato idha vāso”ti. “Jānāmi, gadrabha, tassa kakkhaḷattam, na koci mamantarāyo bhavissati, sace te agaru, vihareyyāmekaratti”nti.

Dutiyampi gadrabho yakkho bhagavantam etadavoca - “aggitattakapālasadiso, bhante, āḷavako, ‘mātāpitāro’ti vā ‘samaṇabrāhmaṇā’ti vā ‘dhammo’ti vā na jānāti, idhāgatānam cittakkhepampi karoti, hadayampi phāleti, pādepi gahetvā parasamudde vā paracakkavāḷe vā khipatī”ti. Dutiyampi bhagavā āha - “jānāmi, gadrabha, sace te agaru, vihareyyāmekaratti”nti. Tatiyampi gadrabho yakkho bhagavantam etadavoca - “aggitattakapālasadiso, bhante, āḷavako, ‘mātāpitāro’ti vā ‘samaṇabrāhmaṇā’ti vā ‘dhammo’ti vā na jānāti, idhāgatānam cittakkhepampi karoti, hadayampi phāleti, pādepi gahetvā parasamudde vā paracakkavāḷe vā khipatī”ti. Tatiyampi bhagavā āha - “jānāmi, gadrabha, sace te agaru, vihareyyāmekaratti”nti. “Na me, bhante, garu, apica kho so yakkho attano anārocetvā anujānantam maṃ jīvitā voropeyya, ārocemi, bhante, tassā”ti. “Yathāsukham, gadrabha, ārocehi”ti. “Tena hi, bhante, tvameva jānāhi”ti bhagavantam abhivādetvā himavantābhimukho pakkāmi. Bhavanadvārampi sayameva bhagavato vivaramadāsi. Bhagavā antobhavanam pavisitvā yattha abhilakkhitesu maṅgaladivasādīsū nisīditvā āḷavako siriṃ anubhoti, tasmīyeva dibbaratanapallaṅke nisīditvā suvaṇṇābham muñci. Tam disvā yakkhassa itthiyo āgantvā, bhagavantam vanditvā, samparivāretvā nisīdiṃsu. Bhagavā “pubbe tumhe dānam datvā, sīlam samādiyitvā, pūjaneyyam pūjetvā, imam sampattiṃ pattā, idānipi tatheva karoṭha, mā aññamaññaṃ issāmacchariyābhībhitvā viharathā”tiadinā nayena tāsam pakiṇṇakadhammakatham kathesi. Tā ca bhagavato madhuranigghosam sutvā, sādhuḷkārasahassāni datvā, bhagavantam parivāretvā nisīdiṃsuyeva. Gadrabhopi himavantam gantvā āḷavakassa ārocesi - “yagge, mārisa, jāneyyāsi, vimāne te bhagavā nisinno”ti. So gadrabhassa saññamakāsi “tuṇhi hohi, gantvā kattabham karissāmi”ti. Purisamānena kira lajjito ahosi, tasmā “mā koci parisamajjhe suṇeyyā”ti vāresi.

Tadā sātāgirahe mavatā bhagavantam jetavaneyeva vanditvā “yakkhasamāgamam gamissāmā”ti saparivārā nānāyānehi ākāse na gacchanti. Ākāse ca yakkhānam na sabbattha maggo atthi, ākāsaṭṭhāni vimānāni pariharitvā maggaṭṭhāneneva maggo hoti. Āḷavakassa pana vimānam bhūmaṭṭham suguttam pākāraparikkhittam susamvihitadvāraṭṭhālakagopuram, upari kaṃsajālāsañchannam mañjūsasadisam tiyojanam ubbedhena. Tassa upari maggo hoti. Te tam padasamāgamma gantum asamatthā ahesum. Buddhānañhi nisinnokāsassa uparibhāgena yāva bhavaggā, tāva koci gantum asamattho. Te “kimida”nti āvajjetvā bhagavantam disvā ākāse khittaleḍḍu viya oruyha vanditvā, dhammam sutvā, padakkhiṇam katvā “yakkhasamāgamam gacchāma bhagavā”ti tīṇi vatthūni pasamsantā yakkhasamāgamam agamaṃsu. Āḷavako te disvā “idha nisīdathā”ti paṭikkamma okāsamadāsi. Te āḷavakassa nivedesum “lābhā te, āḷavaka, yassa te bhavane bhagavā viharati, gacchāvuso bhagavantam payirupāsassū”ti. Evam bhagavā bhavaneyeva vihāsi, na yasmiṃ nigrodhe āḷavakassa bhavanam, tassa mūleti. Tena vuttam “ekam samayam bhagavā āḷaviyam viharati āḷavakassa yakkhassa bhavane”ti.

Atha kho āḷavako...pe... bhagavantam etadavoca “nikkhama samaṇā”ti. “Kasmā panāyam etadavocā”ti? Vuccate - rosetukāmatāya. Tatrevam ādito pabhuti sambandho veditabbo - ayañhi yasmā assaddhassa saddhākathā dukkathā hoti

dussīlādīnaṃ sīlādīkathā viya, tasmā tesam yakkhānaṃ santikā bhagavato pasamsaṃ sutvā eva aggimhi pakkhittaloṇasakkharā viya abbhantarakopena taṭataṭāyamaṇahadayo hutvā “ko so bhagavā nāma, yo mama bhavanaṃ pavitṭho”ti āha. Te āhaṃsu - “na tvaṃ, āvuso, jānāsi bhagavantaṃ amhākaṃ satthāraṃ, yo tusitabhavane tṭhito pañca mahāvilokanāni viloketvā”tiādinā nayena yāva dhammacakkappavattanaṃ kathentā paṭisandhiādinā dvattiṃsa pubbanimittāni vatvā “imānipi tvaṃ, āvuso, acchariyāni nāddasā”ti codesuṃ. So disvāpi kodhavasena “nāddasa”nti āha. Āvuso ālavaka passeyyāsi vā tvaṃ, na vā, ko tayā attho passatā vā apassatā vā, kiṃ tvaṃ karissasi amhākaṃ satthuno, yo tvaṃ taṃ upanidhāya calakkakudhamamahāusabhasamīpe tadahujātavacchako viya, tidhāpabhinnaṃ mattavāraṇasamīpe bhīṅkapotako viya, bhāsuravilambakesaraupasobhitakkhandhassa migarañño samīpe jarasiṅgālo viya, diyaḍḍhayaṇasatappavaḍḍhakāyasupaṇṇarājasamīpe chinnaṃ pakkhakākapotako viya khāyāsi, gaccha yaṃ te karaṇīyaṃ, taṃ karohīti. Evaṃ vutte kuddho ālavako utṭhahitvā manosilātale vāmapādena tṭhatvā “passatha dāni tumhākaṃ vā satthā mahānubhāvo, ahaṃ vā”ti dakkhiṇapādena satṭhiyojanamattaṃ kelāsapabbatakūṭaṃ akkami, taṃ ayokūṭapahaṭo niddhantaayopiṇḍo viya papaṭikāyo muñci. So tatra tṭhatvā “ahaṃ ālavako”ti ghosesi, sakalajambudīpaṃ saddo phari.

Cattāro kira saddā sakalajambudīpe suyyiṃsu - yañca puṇṇako yakkhasenāpati dhanañcayakorabyarājānaṃ jūte jinitvā apphotetvā “ahaṃ jini”nti ugghosesi, yañca sakko devānamindo kassapassa bhagavato sāsane parihāyamāne vissakammaṃ devaputtaṃ sunakhaṃ kāretvā “ahaṃ pāpabhikkhū ca pāpabhikkhuniyo ca upāsake ca upāsikāyo ca sabbeva adhammavādino khādāmī”ti ugghosāpesi, yañca kusajātake pabhāvatihetu sattahi rājūhi nagare uparuddhe pabhāvaṃ attanā saha hatthikkhandhaṃ āropetvā nagarā nikkhamma “ahaṃ sīhassarakusamahārājā”ti mahāpuriso ugghosesi, yañca ālavako kelāsamuddhani tṭhatvā “ahaṃ ālavako”ti. Tadā hi sakalajambudīpe dvāre dvāre tṭhatvā ugghositasadisam ahoṣi, tiyojanasahassavitthato ca himavāpi saṅkampi yakkhassa ānubhāvena.

So vātamaṇḍalaṃ samuṭṭhāpesi - “eteneva samaṇaṃ palāpessāmī”ti. Te puratthimādibhedā vātā samuṭṭhahitvā aḍḍhayaṇaṃ yojanaṃ yojanaṃ yojanaṃ appamāṇāni pabbatakūṭāni padāletvā vanagaccharukkhādīni ummūletvā ālavīnagaraṃ pakkhantā jīṇṇahatthisālādīni cuṇṇentā chadaniṭṭhakā ākāse bhamentā. Bhagavā “mā kassaci uparodho hotū”ti adhiṭṭhāsi. Te vātā dasabalaṃ patvā cīvarakaṇṇamattampi cāletuṃ nāsakkhiṃsu. Tato mahāvassaṃ samuṭṭhāpesi “udakena ajjhottharivā samaṇaṃ māressāmī”ti. Tassānubhāvena uparūpari satapaṭalasahassapaṭalādibhedā valāhakā utṭhahitvā vassiṃsu, vuṭṭhidhārāvegena pathavī chiddā ahoṣi, vanarukkhādīnaṃ upari mahogho āgantvā dasabalassa cīvare ussāvabindumattampi temetuṃ nāsakkhi. Tato pāsāṇavassaṃ samuṭṭhāpesi, mahantāni mahantāni pabbatakūṭāni dhūmāyantaṃ pajjalantaṃ ākāsenāgantvā dasabalaṃ patvā dibbamālāguḷāni sampajjiṃsu. Tato paharaṇavassaṃ samuṭṭhāpesi, ekatodhārāubhatodhārā asisattikhurappādayo dhūmāyantaṃ pajjalantaṃ ākāsenāgantvā dasabalaṃ patvā dibbapupphāni ahesuṃ. Tato aṅgāravassaṃ samuṭṭhāpesi, kiṃsukavaṇṇā aṅgārā ākāsenāgantvā dasabalassa pādamūle dibbapupphāni hutvā vikiriṃsu. Tato kukkulavassaṃ samuṭṭhāpesi, accuṇho kukkulo ākāsenāgantvā dasabalassa pādamūle candanacuṇṇaṃ hutvā nipati. Tato vālukāvassaṃ samuṭṭhāpesi, atisukhumā vālukā dhūmāyantaṃ pajjalantaṃ ākāsenāgantvā dasabalassa pādamūle dibbapupphāni hutvā nipatiṃsu. Tato

kalalavassam samuṭṭhāpesi, taṃ kalalavassam dhūmāyantaṃ pajjalantaṃ ākāsenāgantvā dasabalassa pādamūle dibbagandhaṃ hutvā nipati. Tato andhakāraṃ samuṭṭhāpesi “bhiṃsetvā samaṇaṃ palāpessāmī”ti. Taṃ caturaṅgasamannāgatandhakārasadisam hutvā dasabalaṃ patvā sūriyappabhāvihataṃvandhakāraṃ antaradhāyi.

Evam yakkho imāhi navahi  
vātavassapāsāṇapaharaṇaṅgārakukkulavālukakalalandhakāravuṭṭhīhi bhagavantaṃ palāpetuṃ asakkonto nānāvidhapaharaṇahatthāya  
anekappakārarūpabhūtagaṇasamākulāya caturaṅginiyā senāya sayameva bhagavantaṃ abhigato. Te bhūtagaṇā anekappakāre vikāre katvā “gaṇhatha hanathā”ti bhagavato upari āgacchantā viya honti, apica te niddhantalohapiṇḍaṃ viya makkhikā, bhagavantaṃ allīyituṃ asamatthā evaṃ ahesuṃ. Evaṃ santepi yathā bodhimaṇḍe māro āgatavelāyameva nivatto, tathā anivattitvā upaḍḍharattimattaṃ byākulamakamsu. Evaṃ upaḍḍharattimattaṃ anekappakāravibhiṃsanadassanenapi bhagavantaṃ cāletumasakkonto ālavako cintesi - “yaṃnūnāhaṃ kenaci ajeyyaṃ dussāvudhaṃ muñceyya”nti.

Cattāri kira āvudhāni loke seṭṭhāni - sakkassa vajirāvudhaṃ, vessavaṇassa gadāvudhaṃ, yamassa nayanāvudhaṃ, ālavakassa dussāvudhanti. Yadi hi sakko kuddho vajirāvudhaṃ sinerumatthake pahareyya  
atṭhasatṭhisahassādhikayojanasatasahassaṃ sineruṃ vinivijjhivā heṭṭhato gaccheyya. Vessavaṇassa puthujjanakāle vissajjitagadā bahūnaṃ yakkhasahassānaṃ sīsaṃ pātetvā puna hatthapāsāṃ āgantvā tiṭṭhati. Yarena kuddhena nayanāvudhena olokitaṃmatte anekāni kumbhaṇḍasahassāni tattakapāle tilā viya vipphurantāni vinassanti. Ālavako kuddho sace ākāse dussāvudhaṃ muñceyya, dvādasa vassāni devo na vasseyya. Sace pathaviyaṃ muñceyya, sabbarukkhatīṇādīni sussitvā dvādasavassantaraṃ na puna ruheyyuṃ. Sace samudde muñceyya, tattakapāle udakabindu viya sabbamudakaṃ susseyya. Sace sinerusadisepi pabbate muñceyya, khaṇḍākhaṇḍaṃ hutvā vikireyya. So evaṃ mahānubhāvaṃ dussāvudhaṃ uttarīyakataṃ muñcitvā aggahesi. Yebhuyyena dasasahassilokadhātudevātā vegena sannipatiṃsu - “ajja bhagavā ālavakaṃ damessati, tattha dhammaṃ sossāmā”ti. Yuddhadassanakāmāpi devatā sannipatiṃsu. Evaṃ sakalampi ākāsaṃ devatāhi puripuṇṇamahosi.

Atha ālavako bhagavato samīpe uparūpari vicarivā vatthāvudhaṃ muñci. Taṃ asanivicakkaṃ viya ākāse bheravasaddaṃ karontaṃ dhūmāyantaṃ pajjalantaṃ bhagavantaṃ patvā yakkhassa mānamaddanattaṃ pādamuñchanacolaṃ hutvā pādamūle nipati. Ālavako taṃ disvā chinnavisāṇo viya usabho, uddhaṭadāṭho viya sappo, nittejo nimmado nipatitamānaddhajo hutvā cintesi - “dussāvudhampi samaṇaṃ nabhibhosi, kiṃ nu kho kāraṇa”nti? Idaṃ kāraṇaṃ, mettāvihārayutto samaṇo, handa naṃ rosetvā mettāya viyojemīti. Iminā sambandhenetaṃ vuttaṃ - “atha kho ālavako yakkho yena bhagavā...pe...nikkhama samaṇā”ti.

Tatrāyamadhippāyo - kasmā mayā ananuññāto mama bhavanaṃ pavisitvā gharasāmiko viya itthāgārassa majjhe nisinnosi, nanu ayuttametaṃ samaṇassa yadidaṃ adinnapaṭibhogo itthisaṃsaggo ca, tasmā yadi tvaṃ samaṇadhamme ṭhito, nikkhama samaṇāti. Eke pana “etāni aññāni ca pharusavacanāni vatvā evāyaṃ etadavocā”ti bhaṇanti.

Atha bhagavā “yasmā thaddho paṭithaddhabhāvena vinetuṃ na sakkā, so hi

paṭithaddhabhāve kariyamāne seyyathāpi caṇḍassa kukkurassa nāsāya pittaṃ bhindeyya, so bhiyyoso mattāya caṇḍataro assa, evaṃ thaddhataro hoti, mudunā pana so sakkā vinetu”nti ñatvā “sādhāvuso”ti piyavacanena tassa vacanaṃ sampaṭicchitvā nikkhami. Tena vuttaṃ “sādhāvusoti bhagavā nikkhamī”ti.

Tato ālavako “suvaco vatāyaṃ samaṇo ekavacaneneva nikkhanto, evaṃ nāma nikkhametuṃ sukhaṃ samaṇaṃ akāraṇenevāhaṃ sakalarattiṃ yuddhena abbhuyyāsi”nti muducitto hutvā puna cintesi “idānipi na sakkā jānituṃ, kiṃ nu kho suvacatāya nikkhanto, udāhu kodhena, handa naṃ vīmaṃsāmī”ti. Tato “pavisa samaṇā”ti āha. Atha “suvaco”ti mudubhūtacittavavatthānakaraṇatthaṃ punapi piyavacanāṃ vadanto sādhāvusoti bhagavā pāvisi. Ālavako punappunaṃ tameva suvacabhāvaṃ vīmaṃsanto dutiyampi tatiyampi “nikkhama pavisā”ti āha. Bhagavāpi tathā akāsi. Yadi na kareyya, pakatiyāpi thaddhayakkhassa cittaṃ thaddhataraṃ hutvā dhammakathāya bhājanaṃ na bhaveyya. Tasmā yathā nāma mātā rodantaṃ puttakaṃ yaṃ so icchati, taṃ datvā vā katvā vā saññāpeti, tathā bhagavā kilesarodanena rodantaṃ yakkhaṃ saññāpetuṃ yaṃ so bhaṇati, taṃ akāsi. Yathā ca dhātī thaññaṃ apivantaṃ dāraṃ kiñci datvā upalāletvā pāyati, tathā bhagavā yakkhaṃ lokuttaradhammakhīraṃ pāyetuṃ tassa patthitavacanakaraṇena upalāletto evamakāsi. Yathā ca puriso lābumhi catumadhuraṃ pūretukāmo tassabbhantaṃ sodheti, evaṃ bhagavā yakkhassa citte lokuttaracatumadhuraṃ pūretukāmo tassa abbhantare kodhamalaṃ sodhetuṃ yāva tatiyaṃ nikkhamanapavesanaṃ akāsi.

Atha ālavako “suvaco ayaṃ samaṇo, ‘nikkhamā’ti vutto nikkhamati, ‘pavisā’ti vutto pavisati, yaṃnūnāhaṃ imaṃ samaṇaṃ evamevaṃ sakalarattiṃ kilametvā, pāde gahetvā, pāragaṅgāya khipeyya”nti pāpakaṃ citaṃ uppādetvā catutthavāraṃ āha - “nikkhama samaṇā”ti. Taṃ ñatvā bhagavā “na khvāhaṃ ta”nti āha. “Evaṃ vutte taduttariṃ karaṇīyaṃ pariyesamāno pañhaṃ pucchitabbaṃ maññissati, taṃ dhammakathāya mukhaṃ bhavissati”ti ñatvā “na khvāhaṃ ta”nti āha. Tattha naiti paṭikkhepe, khoiti avadhāraṇe. Ahanti attanidassanaṃ, nti hetuvacanāṃ. Tenettha “yasmā tvaṃ evaṃ cintesi, tasmā ahaṃ āvuso neva nikkhamissāmi, yaṃ te karaṇīyaṃ, taṃ karohī”ti evamattho daṭṭhabbo.

Tato ālavako yasmā pubbepi ākāsenāgamanavelāyaṃ “kiṃ nu kho, etaṃ suvaṇṇavimānaṃ, udāhu rajatamaṇivimānānaṃ aññataraṃ, handa naṃ passāmā”ti evaṃ attano vimānaṃ āgate iddhimante tāpasaparibbājake pañhaṃ pucchitvā vissajjetumasakkante cittakkhepādīhi viheṭṭheti. Kathaṃ? Amanussā hi bhiṃsanakarūpadassanena vā hadayavatthuparimaddanena vāti dvīhākārehi cittakkhepaṃ karonti. Ayaṃ pana yasmā “iddhimanto bhiṃsanakarūpadassanena na tasanti”ti ñatvā attano iddhippabhāvena sukhumattabhāvaṃ nimminivā, tesāṃ anto pavisitvā hadayavatthūṃ parimaddati, tato cittasantati na saṇṭhāti, tassā asaṇṭhamānāya ummattakā honti khittacittā. Evaṃ khittacittānaṃ etesaṃ urampi phāleti, pādepi ne gahetvā pāragaṅgāya khipati “māssu me puna evarūpā bhavanamāgamiṃsū”ti, tasmā te pañhe saritvā “yaṃnūnāhaṃ imaṃ samaṇaṃ idāni evaṃ viheṭṭheyya”nti cintetvā āha “pañhaṃ taṃ samaṇā”tiādi.

Kuto panassa te pañhāti? Tassa kira mātāpitara kassapaṃ bhagavantaṃ payirupāsivā aṭṭha pañhe savissajjane uggahesuṃ. Te daharakāle ālavakaṃ pariāpuṇāpesuṃ. So kālaccayena vissajjanaṃ sammussi. Tato “ime pañhāpi mā vinassantū”ti suvaṇṇapaṭṭe jātihiṅgulakena likhāpetvā vimāne nikkhipi. Evamete

buddhapañhā buddhavisayā eva honti. Bhagavā taṃ sutvā yasmā buddhānaṃ pariccattalābhantarāyo vā jīvitantarāyo vā sabbaññutaññānabyāmapabhānaṃ paṭighāto vā na sakkā kenaci kātuṃ, tasmā taṃ loke asādhāraṇaṃ buddhānubhāvaṃ dassento āha “na khvāhaṃ taṃ, āvuso, passāmi sadevake loke”ti.

Tattha “sadevakavacanena pañcakāmāvacaradevaggahaṇa”ntiādinā nayena etesaṃ padānaṃ atthamattadassanena saṅkhepo vutto, na anusandhiyojanākkamena vitthāro. Svāyaṃ vuccati - sadevakavacanena hi ukkaṭṭhaparicchedato sabbadevesu gahitesupi yesaṃ tattha sannipatite devagaṇe vimati ahosi “māro mahānubhāvo chakāmāvacarissaro vasavattī paccanīkasāto dhammadessī kururakammanto, kiṃ nu kho, sopissa cittakkhepādīni na kareyyā”ti, tesāṃ vimatipaṭibāhanatthaṃ “samārake”ti āha. Tato yesaṃ ahosi - “brahmā mahānubhāvo ekaṅguliya ekacakkavālasahasase ālokaṃ karoti, dvīhi...pe... dasahi aṅgulīhi dasasu cakkavālasahassesu, anuttarañca jhānasamāpattisukhaṃ paṭisaṃvedeti, kiṃ sopi na kareyyā”ti, tesāṃ vimatipaṭibāhanatthaṃ “sabrahmake”ti āha. Atha yesaṃ ahosi “puthu samaṇabrāhmaṇā sāsanaṃ paccatthikā paccāmittā mantādibalasamannāgatā, kiṃ tepi na kareyyu”nti, tesāṃ vimatipaṭibāhanatthaṃ “sassamaṇabrāhmaṇiṃ pajāyā”ti āha. Evaṃ ukkaṭṭhatṭhānesu kassaci abhāvaṃ dassetvā idāni sadevamanussāyāti vacanena sammutideve avasesamanusse ca upādāya ukkaṭṭhaparicchedavaseneva sesasattalokepi kassaci abhāvaṃ dassesīti evamettha anusandhiyojanākkamo veditabbo.

Evaṃ bhagavā tassa bādhanacittaṃ paṭisedhetvā pañhapucchane ussāhaṃ janento āha “apica tvaṃ, āvuso, puccha yadākaṅkhasī”ti. Tassattho - puccha, yadi ākaṅkhasi, na me pañhavissajjane bhāro atthi. Atha vā “puccha yaṃ ākaṅkhasi, te sabbaṃ vissajjessāmī”ti sabbaññupavāraṇaṃ pavāresi asādhāraṇaṃ paccekabuddhaaggasāvakamahāsāvakehi. Te hi “pucchāvuso sutvā vedissāmā”ti vadanti. Buddhā pana “pucchāvuso yadākaṅkhasī”ti vā,

“Puccha vāsava maṃ pañhaṃ, yaṃ kiñci manasicchasi”ti vā.

“Bāvarissa ca tuyhaṃ vā, sabbesaṃ sabbasaṃsayāṃ;  
Katāvakāsā pucchavho, yaṃ kiñci manasicchathā”ti vā. -

Evamādinā nayena devamanussānaṃ sabbaññupavāraṇaṃ pavārenti. Anacchariyañcetāṃ, yaṃ bhagavā buddhabhūmiṃ patvā evaṃ pavāraṇaṃ pavāreyya, yo bodhisattabhūmiyaṃ padesaññaṃ vattamānopi -

“Koṇḍañña pañhāni viyākarohi, yācanti taṃ isayo sādhurūpā;  
Koṇḍañña eso manujesu dhammo, yaṃ vuddhamāgacchati esa bhāro”ti. -

Evaṃ isihi yācito -

“Katāvakāsā pucchantu bhonto, yaṃ kiñci pañhaṃ manasābhipatthitaṃ;  
Ahañhi taṃ taṃ vo viyākarissaṃ, ñatvā sayaṃ lokamimaṃ parañcā”ti. -

Evaṃ sarabhaṅgakāle sambhavajātake ca sakalajambudīpe tikkhattuṃ vicarivā pañhānaṃ antakaraṃ adisvā jātiyā sattavassiko rathikāya paṃsukīlikaṃ kīlanto suciratenā brāhmaṇena puṭṭho -

“Taggha te ahamakkhissaṃ, yathāpi kusalo tathā;

Rājā ca kho naṃ jānāti, yadi kāhati vā na vā'ti. -

Evam sabbaññupavāraṇaṃ pavāresi. Evaṃ bhagavatā āḷavakassa sabbaññupavāraṇāya pavāritāya atha kho āḷavako yakkho bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi "kiṃ sūda vitta"nti.

**183.** Tattha kinti pucchāvacanaṃ. Sūti padapūraṇamatte nipāto. Idhāti imasmiṃ loke. Vittanti vidati, pītiṃ karotīti vittaṃ, dhanassettaṃ adhivacanaṃ. Suciṇṇanti sukataṃ. Sukhanti kāyikacetasiṃ sātā. Āvahatīti āvahati, āneti, deti, appetīti vuttaṃ hoti haveti daḷhatthe nipāto. Sādutaranti atisayena sādum. "Sādhutara"ntipi pāṭho. Rasānanti rasasaññitānaṃ dhammānaṃ. Kathanti kena pakārena, kathaṃjīvino jīvitaṃ kathaṃjīvijīvitaṃ, gāthābandhasukhatthaṃ pana sānūnāsikaṃ vuccati. "Kathaṃjīviṃ jīvata"nti vā pāṭho. Tassa jīvantānaṃ kathaṃjīvinti attho. Sesamettha pākaṭameva. Evamimāya gāthāya "kiṃ su idha loke purisassa vittaṃ seṭṭhaṃ, kiṃ su suciṇṇaṃ sukhamāvahāti, kiṃ rasānaṃ sādutaraṃ, kathaṃjīvino jīvitaṃ seṭṭhamāhū"ti ime cattāro pañhe pucchi.

**184.** Athassa bhagavā kassapadasabalena vissajjitanayeneva vissajjento imaṃ gāthamāha "saddhīdha vitta"nti. Tattha yathā hiraññasuvaṇṇādi vittaṃ upabhogaparibhogasukhaṃ āvahati, khuppiṇāpāsādidukkaṃ paṭibhāhati, dāḷiddiyaṃ vūpasameti, muttādiratanapaṭilābhahetu hoti, lokasanthutiṇca āvahati, evaṃ lokiyalokuttarā saddhāpi yathāsambhavaṃ lokiyalokuttaravipākasukhamāvahati, saddhādhurena paṭipannānaṃ jātijarādidukkaṃ paṭibhāhati, guṇadāḷiddiyaṃ vūpasameti, satisambojjhaṅgādiratanapaṭilābhahetu hoti.

"Saddho sīlena sampanno, yaso bhogasamappito;  
Yaṃ yaṃ padesaṃ bhajati, tattha tattheva pūjito"ti. -

Vacanato lokasanthutiṇca āvahatīti katvā "vitta"nti vuttā. Yasmā panetaṃ saddhāvittaṃ anugāmikaṃ anaññasādhāraṇaṃ sabbasampattihetu, lokiyassa hiraññasuvaṇṇādivittassāpi nidānaṃ. Saddhoyeva hi dānādīni puññāni katvā vittaṃ adhigacchati, assaddhassa pana vittaṃ yāvadeva anattāya hoti, tasmā "seṭṭha"nti vuttaṃ. Purisassāti ukkaṭṭhaparicchedadesanā; tasmā na kevalaṃ purisassa, itthiādīnampi saddhāvittameva seṭṭhanti veditabbaṃ.

Dhammoti dasakusalakamma pathadhammo, dānasīlabhāvanādhammo vā. Suciṇṇoti sukato sucarito. Sukhamāvahatīti soṇaseṭṭhiputtaraṭṭhapālādīnaṃ viya manussasukhaṃ, sakkādīnaṃ viya dibbasukhaṃ, pariyosāne ca mahāpadumādīnaṃ viya nibbānasukhaṇca āvahatīti.

Saccanti ayaṃ saccasaddo anekesu atthesu dissati. Seyyathidaṃ - "saccaṃ bhaṇe na kujjheyyā"tiādīsu vācāsacce. "Sacce ṭhitā samaṇabrāhmaṇā cā"tiādīsu viratisacce. "Kasmā nu saccāni vadanti nānā, pavādiyāse kusalāvadānā"tiādīsu diṭṭhisacce. "Cattārimāni, bhikkhave, brāhmaṇasaccāni"tiādīsu brāhmaṇasacce. "Ekañhi saccaṃ na dutīyamatthi"tiādīsu paramatthasacce. "Catunnaṃ saccānaṃ kati kusalā"tiādīsu ariyasacce. Idha pana paramatthasaccaṃ nibbānaṃ, viratisaccaṃ vā abbhantaraṃ katvā vācāsaccaṃ adhippettaṃ, yassānubhāvena udakādīni vase vattenti jātijarāmarapaṇāraṃ taranti. Yathāha -

"Saccena vācenudakampi dhāvati, visampi saccena hananti paṇḍitā;  
Saccena devo thanayaṃ pavassati, sacce ṭhitā nibbutiṃ patthayanti.

“Ye kecime atthi rasā pathabyā, saccaṃ tesam sādutaram rasānaṃ;  
Sacce t̥hitā samaṇabrāhmaṇā ca, taranti jātimaraṇassa pāra”nti.

Sādutaranti madhurataram, paṇītataram. Rasānanti ye ime “mūlaraso, khandharaso”tiādinā nayena sāyanīyadhammā, ye cime “anujānāmi, bhikkhave, sabbaṃ phalarasaṃ arasarūpo bhavaṃ gotamo, ye te, brāhmaṇa, rūparasā, saddarasā, anāpatti rasarase, ayaṃ dhammavinayo ekaraso vimuttiraso, bhāgī vā bhagavā attharasassa dhammarasassā”tiādinā nayena vācārasūpavajjā avasesabyañjanādayo dhammā “rasā”ti vuccanti, tesam rasānaṃ saccaṃ have sādutaram saccameva sādutaram, sādutaram vā seṭṭhataram, uttamataram. Mūlarasādayo hi sarīraṃ upabrūhenti, saṃkilesikañca sukhamāvahanti. Saccarase viratisaccavācāsaccarasā samathavipassanādīhi cittamupabrūhenti, asaṃkilesikañca sukhamāvahanti, vimuttiraso paramatthasaccarasaparibhāvitattā sādu, attharasadhammarasā ca tadadhiḡamūpāyabhūtaṃ atthañca dhammañca nissāya pavattitoti.

Paññājīvinti ettha pana yvāyaṃ andhekacakkhudvicakkhukesu dvicakkhupuggalo gahaṭṭho vā  
kammantānuṭṭhānasaraṇagamanadānasamvibhāgasīlasamādānauposathakammādig ahaṭṭhapaṭipadaṃ, pabbajito vā avippaṭisāraḡasīlasaṅkhātaṃ  
taduttaricittavisuddhiādibhedaṃ vā pabbajitapaṭipadaṃ paññāya ārādhettvā jīvati, tassa paññājīvino jīvitaṃ, taṃ vā paññājīviṃ jīvitaṃ seṭṭhamāhūti evamattho daṭṭhabbo.

**185-186.** Evaṃ bhagavatā vissajjite cattāropi pañhe sutvā attamano yakkho avasesepi cattāro pañhe pucchanto “kathaṃ su tarati ogha”nti gāthamāha. Athassa bhagavā purimanayeneva vissajjento “saddhāya taratī”ti gāthamāha. Tattha kiñcāpi yo catubbidhaṃ oghaṃ tarati, so saṃsāraṇṇavampi tarati, vaṭṭadukkhampi acceti, kilesamalāpi parisujjhati, evaṃ santepi pana yasmā assaddho oghataraṇaṃ asaddahanto na pakkhandati, pañcasu kāmagaṇesu cittavossaggena pamatto tattheva sattavisattatāya saṃsāraṇṇavaṃ na tarati, kusīto dukkhaṃ viharati vokiṇṇo akusalehi dhammehi, appaṇṇo suddhimaggaṃ ajānanto na parisujjhati, tasmā tappaṭipakkhaṃ dassentena bhagavatā ayaṃ gāthā vuttā.

Evaṃ vuttāya cetāya yasmā sotāpattiyaṅgapadaṭṭhānaṃ saddhindriyaṃ, tasmā “saddhāya tarati ogha”nti iminā padena diṭṭhoghatarāṇaṃ sotāpattimaggaṃ sotāpannañca pakāseti. Yasmā pana sotāpanno kusalānaṃ dhammānaṃ bhāvanāya sātaccakiriyāsaṅkhātena appamādena samannāgato dutiyamaggaṃ ārādhettvā t̥hapettvā sakideva imaṃ lokaṃ āgamanamattaṃ avasesaṃ sotāpattimaggena atīṇaṃ bhavoghavattumaṃ saṃsāraṇṇavaṃ tarati, tasmā “appamādena aṇṇava”nti iminā padena bhavoghatarāṇaṃ sakadāgāmimaggaṃ sakadāgāmiñca pakāseti. Yasmā sakadāgāmī vīriyena tatiyamaggaṃ ārādhettvā sakadāgāmimaggena anatītaṃ kāmoghavattumaṃ; kāmoghasaññitañca kāmadukkhamacceti, tasmā “vīriyena dukkhamacceti”ti iminā padena kāmoghatarāṇaṃ anāgāmimaggaṃ anāgāmiñca pakāseti. Yasmā pana anāgāmī vigatakāmapaṅkatāya parisuddhāya paññāya ekantaparisuddhaṃ catutthamaggapaññaṃ ārādhettvā anāgāmimaggena appahīnaṃ avijjāsaṅkhātaṃ paramamalaṃ pajahati, tasmā “paññāya parisujjhati”ti iminā padena avijjoghatarāṇaṃ arahattamaggaṃ arahantañca pakāseti. Imāya ca arahattanikūṭena kathitāya gāthāya pariyoṣāne yakkho sotāpattiphale patiṭṭhāsi.

**187.** Idāni tameva “paññāya parisujjhatī”ti ettha vuttaṃ paññāpadaṃ gahetvā attano paṭibhānena lokiyalokuttaramissakaṃ pañhaṃ pucchanto “kathaṃ su labhate pañña”nti imaṃ chappadagāthamāha. Tattha kathaṃ sūti sabbattheva atthayuttipucchā hoti. Ayañhi paññādiatthaṃ ñatvā tassa yuttiṃ pucchati “kathaṃ kāya yuttiyā kena kāraṇena pañhaṃ labhati”ti. Esa nayo dhanādīsu.

**188.** Athassa bhagavā catūhi kāraṇehi paññālābhaṃ dassento “saddahāno”tiādimāha. Tassattho - yena pubbabhāge kāyasucaritādibhedena, aparabhāge ca sattatiṃsabodhipakkhiyabhedena dhammena arahanto buddhapaccekabuddhasāvakaṃ nibbānaṃ pattā, taṃ saddahāno arahataṃ dhammaṃ nibbānappattiyā lokiyalokuttaraṃ pañhaṃ labhati. Tañca kho na saddhāmatlakeneva, yasmā pana saddhājāto upasaṅkamati, upasaṅkamanto payirupāsati, payirupāsanto sotaṃ odahati, ohitasoto dhammaṃ suṇāti, tasmā upasaṅkamanato pabhuti yāva dhammassavanena sussūsaṃ labhati. Ki vuttaṃ hoti - taṃ dhammaṃ saddahitvāpi ācariyupajjhāye kālena upasaṅkamitvā vattakaraṇena payirupāsitvā yadā payirupāsanaṃ ārādhitaṃ kiñci vattukāmā honti. Atha adhigatāya sotukāmatāya sotaṃ odahitvā suṇanto labhatīti. Evaṃ susūsampi ca sativappavāsena appamatto subhāsitaḍḍhāsitaññutāya vicakkhaṇo eva labhati, na itaro. Tenāha “appamatto vicakkhaṇo”ti.

Evaṃ yasmā saddhāya paññālābhasaṃvattanikaṃ paṭipadaṃ paṭipajjati, sussūsāya sakkaccaṃ paññādhigamūpāyaṃ suṇāti, appamādena gahitaṃ na sammussati, vicakkhaṇatāya anūnādhikaṃ aviparītañca gahetvā vitthārikaṃ karoti. Sussūsāya vā ohitasoto paññāpaṭilābhahetuṃ dhammaṃ suṇāti, appamādena sutvā dhammaṃ dhāreti, vicakkhaṇatāya dhatānaṃ dhammānaṃ atthamupaparikkhati, athānupubbena paramatthasaccaṃ sacchikaroti, tasmāssa bhagavā “kathaṃ su labhate pañña”nti puṭṭho imāni cattāri kāraṇāni dassento imaṃ gāthamāha - “saddahāno...pe... vicakkhaṇo”ti.

**189.** Idāni tato pare tayo pañhe vissajjento “patirūpakārī”ti imaṃ gāthamāha. Tattha desakālādīni ahāpetvā lokiyassa lokuttarassa vā dhanassa patirūpaṃ adhigamūpāyaṃ karotīti patirūpakārī. Dhuravāti cetasiḍḍhāvāsena anikkhattadhuro. Uṭṭhātāti “yo ca sītañca uṇhañca, tiṇā bhiyyo na maññatī”tiādinā nayena kāyikaḍḍhāvāsena uṭṭhānasampanno asithilaparakkamo. Vindate dhananti ekamūsikāya na cirasseva dvesatasahassasaṅkhaṃ cūḷantevāsī viya lokiyadhanañca, mahallakamahātissatthero viya lokuttaradhanañca labhati. So hi “tīhi iriyāpathehi viharissāmī”ti vattaṃ katvā thinamiddhāgamanavelāya palālacumbaṭakaṃ temetvā, sīse katvā, galappamāṇaṃ udakaṃ pavasitvā, thinamiddhaṃ paṭibāhento dvādasahi vassehi arahattaṃ pāpuṇi. Saccenāti vacīsaccenāpi “saccavādī bhūtavādī”ti, paramatthasaccenāpi “buddho paccekabuddho ariyasāvako”ti evaṃ kittiṃ pappoti. Dadanti yaṃkiñci icchitapatthitaṃ dadanto mittāni ganthati, sampādeti karotīti attho. Duddadaṃ vā dadaṃ ganthati, dānamukhena vā cattāripi saṅgahavatthūni gahitānīti veditabbāni. Tehi mittāni karotīti vuttaṃ hoti.

**190.** Evaṃ gahaṭṭhapabbajitānaṃ sādharmaṇena lokiyalokuttaramissakena nayena cattāro pañhe vissajjettvā idāni “kathaṃ pecca na socatī”ti imaṃ pañcamāṃ pañhaṃ gahaṭṭhavasena vissajjento āha “yassete”ti. Tassattho - yassa “saddahāno arahata”nti ettha vuttāya sabbakalyāṇadhammupādikāya saddhāya samannāgatattā saddhassa ghāmesino ghāravāsaṃ pañca vā kāmaguṇe esantassa gavesantassa kāmabhogino gahaṭṭhassa “saccena kittiṃ pappoti”ti ettha

vuttappakāraṃ saccaṃ, “sussūsaṃ labhate pañña”nti ettha sussūsapaññānāmena vutto dhammo, “dhuravā uṭṭhātā”ti ettha dhuranāmena uṭṭhānanāmena ca vuttā dhīti, “dadaṃ mittāni ganthatī”ti ettha vuttappakāro cāgo cāti ete caturo dhammā santi. Sa ve pecca na socatīti idhalokā paralokaṃ gantvā sa ve na socatīti.

**191.** Evaṃ bhagavā pañcamampi pañhaṃ vissajjetvā taṃ yakkhaṃ codento āha - “iṅgha aññepī”ti. Tattha iṅghāti codanatthe nipāto. Aññepīti aññepi dhamme puthū samaṇabrāhmaṇe pucchassu, aññepi vā pūraṇādayo sabbaññupaṭiñṇe puthū samaṇabrāhmaṇe pucchassu. Yadi amhehi “saccena kittiṃ pappotī”ti ettha vuttappakārā saccā bhiyyo kittippattikāraṇaṃ vā, “sussūsaṃ labhate pañña”nti ettha sussūsanapaññāpadesena vuttā damā bhiyyo lokiyalokuttarapaññāpaṭilābhakāraṇaṃ vā. “Dadaṃ mittāni ganthatī”ti ettha vuttappakārā cāgā bhiyyo mittaganthanakāraṇaṃ vā, “dhuravā uṭṭhātā”ti ettha taṃ taṃ atthavasam paṭicca dhuranāmena uṭṭhānanāmena ca vuttāya mahābhārasahanaṭṭhena ussoḷhībhāvappattāya vīriyasaṅkhātāya khantya bhiyyo lokiyalokuttaradhanavindanakāraṇaṃ vā, “saccaṃ dhammo dhiti cāgo”ti evaṃ vuttehi imeheva catūhi dhammehi bhiyyo asmā lokā paraṃ lokaṃ pecca asocanakāraṇaṃ vā idha vijjatīti ayamettha saddhiṃ saṅkhepayojanāya atthavaṇṇanā. Vitthārato pana ekamekaṃ padaṃ atthuddhārapaduddhāraṇaṇānāyehi vibhajitvā veditabbā.

**192.** Evaṃ vutte yakkho yena saṃsayena aññe puccheyya, tassa pahīnattā “kathaṃ nu dāni puccheyyaṃ, puthū samaṇabrāhmaṇeti vatvā yepissa apucchanakāraṇaṃ na jānanti, tepi jānāpento “yohaṃ ajja pajānāmi, yo attho samparāyiko”ti āha. Tattha ajjāti ajjādiṃ katvāti adhippāyo. Pajānāmīti yathāvuttena pakārena jānāmi. Yo atthoti ettāvatā “sussūsaṃ labhate pañña”ntiādinā nayena vuttaṃ diṭṭhadhammikaṃ dasseti samparāyikoti iminā “yassete caturo dhammā”ti vuttaṃ pecca sokābhāvakaraṃ samparāyikaṃ. Atthoti ca kāraṇassetam adhivacanaṃ. Ayañhi atthasaddo “sātham sabyañjana”nti evamādīsu pāṭhatthe vattati. “Attho me, gahapati, hiraññasuvaṇṇenā”tiādīsu kiccatthe “hoti sīlavataṃ attho”tiādīsu vuḍḍhimhi. “Bahujano bhajate atthahetū”tiādīsu dhane. “Ubhinnaṃ attham caratī”tiādīsu hite. “Atthe jāte ca paṇḍita”ntiādīsu kāraṇe. Idha pana kāraṇe. Tasmā yaṃ paññādilābhādīnaṃ kāraṇaṃ diṭṭhadhammikaṃ, yañca pecca sokābhāvassa kāraṇaṃ samparāyikaṃ, taṃ yohaṃ ajja bhagavatā vuttanayena sāmāmyeva pajānāmi, so kathaṃ nu dāni puccheyyaṃ puthū samaṇabrāhmaṇeti evamettha saṅkhepato attho veditabbo.

**193.** Evaṃ yakkho “pajānāmi yo attho samparāyiko”ti vatvā tassa ñāṇassa bhagavaṃmūlakattaṃ dassento “atthāya vata me buddho”ti āha. Tattha atthāyāti hitāya, vuḍḍhiyā vā. Yattha dinnaṃ mahapphalanti “yassete caturo dhammā”ti ettha vuttacāgena yattha dinnaṃ mahapphalaṃ hoti, taṃ aggadakkhiṇeyyaṃ buddhaṃ pajānāmīti attho. Keci pana “saṅghaṃ sandhāya evamāhā”ti bhaṇanti.

**194.** Evaṃ imāya gāthāya attano hitādhigamaṃ dassetvā idāni parahitāya paṭipattiṃ dīpento āha “so ahaṃ vicarissāmī”ti. Tassattho hemavatasutte vuttanayeneva veditabbo.

Evaṃimāya gāthāya pariyosānañca rattivibhāyanañca sādhuḥkārasadduṭṭhānañca āḷavakakumārassa yakkhassa bhavanaṃ ānayaṇaṃ ekakkhaṇeveyeva ahoṣi. Rājapurisā sādhuḥkārasaddaṃ sutvā “evarūpo sādhuḥkārasaddo ṭhapetvā buddhe na

aññesaṃ abbhuggacchati, āgato nu kho bhagavā”ti āvajjentā bhagavato sarīrappabhaṃ disvā, pubbe viya bahi aṭṭhatvā, nibbisaṅkā antoyeva pavisitvā, addasaṃsu bhagavantāṃ yakkhassa bhavane nisinnaṃ, yakkhañca añjaliṃ paggaheṭvā ṭhitaṃ. Disvāna yakkhaṃ āhaṃsu - “ayaṃ te, mahāyakkha, rājakumāro balikammāya ānīto, handa naṃ khāda vā bhuñja vā, yathāpaccayaṃ vā karohī”ti. So sotāpānattā lajjito visesato ca bhagavato purato evaṃ vuccamāno, atha taṃ kumāraṃ ubho hi hatthehi paṭiggahetvā bhagavato upanāmesi - “ayaṃ bhante kumāro mayhaṃ pesito, imāhaṃ bhagavato dammi, hitānukampakā buddhā, paṭiggaṇhātu, bhante, bhagavā imaṃ dāraṃ imassa hitatthāya sukhatthāya”ti. Imañca gāthamāha -

“Imaṃ kumāraṃ satapuññalakkhaṇaṃ, sabbaṅgupetaṃ paripuñṇabyañjanaṃ;  
Udaggaṇitto sumano dadāmi te, paṭiggaha lokahitāya cakkhumā”ti.

Paṭiggahesi bhagavā kumāraṃ, paṭiggaṇhanto ca yakkhassa ca kumārassa ca maṅgalakaraṇatthaṃ pādūnagāthaṃ abhāsi. Taṃ yakkho kumāraṃ saraṇaṃ gamento tikkhattuṃ catutthapādena pūreti. Seyyathidaṃ -

“Dīghāyuko hotu ayaṃ kumāro,  
Tuvañca yakkha sukhito bhavāhi;  
Abyādhita lokahitāya tiṭṭhatha,  
Ayaṃ kumāro saraṇamupeti buddhaṃ...pe... dhammaṃ...pe... saṅgha”nti.

Bhagavā kumāraṃ rājapurisānaṃ adāsi - “imaṃ vaḍḍhetvā puna mameva dethā”ti. Evaṃ so kumāro rājapurisānaṃ hatthato yakkhassa hatthaṃ yakkhassa hatthato bhagavato hatthaṃ, bhagavato hatthato puna rājapurisānaṃ hatthaṃ gatattā nāmato “hatthako ālavako”ti jāto. Taṃ ādāya paṭinivatte rājapurise disvā kassakavanakammikādayo “kiṃ yakkho kumāraṃ atidahaṇattā na icchatī”ti bhīta pucchiṃsu. Rājapurisā “mā bhāyatha, khemaṃ kataṃ bhagavatā”ti sabbamārocesuṃ. Tato “sādhū sādhū”ti sakalaṃ ālavīnagaraṃ ekakolāhalena yakkhābhikṣuṃ ahoṣi. Yakkhopi bhagavato bhikkhācāraṃ anuppatte pattacīvaraṃ gahetvā upaḍḍhamaggaṃ āgantvā nivatti.

Atha bhagavā nagare piṇḍāya caritvā katabhattakicco nagaradvāre aññatarasmim vivitte rukkhamaṇe paññattavarabuddhāsane nisīdi. Tato mahājanakāyena saddhiṃ rājā ca nāgarā ca ekato sampiṇḍitvā bhagavantāṃ upasaṅkamma vanditvā parivāretvā nisinnā “kathaṃ, bhante, evaṃ dāruṇaṃ yakkhaṃ damayitthā”ti pucchiṃsu. Tesāṃ bhagavā yuddhamādiṃ katvā “evaṃ navavidhavaṃsaṃ vassi, evaṃ vibhiṃsanakaṃ akāsi, evaṃ pañhaṃ pucchi, tassāhaṃ evaṃ vissajjesi”nti tamevālavakasuttaṃ kathesi. Kathāpariyosāne caturāsītipāṇasahassānaṃ dhammābhisamayo ahoṣi. Tato rājā ca nāgarā ca vessavaṇamahārājassa bhavanasamāpe yakkhassa bhavanaṃ katvā pupphagandhādisakkārūpetāṃ niccaṃ baliṃ pavattesuṃ. Tañca kumāraṃ viññutaṃ pattaṃ “tvaṃ bhagavantāṃ nissāya jīvitaṃ labhi, gaccha, bhagavantāmyeva payirupāsassu bhikkhusaṅghaṇḍā”ti vissajjesuṃ. So bhagavantañca bhikkhusaṅghaṇḍā payirupāsamāno na cirasseva anāgāmiṃphale patitṭhāya sabbāṃ buddhavaṇasaṃ uggahetvā pañcasataupāsakaparivāro ahoṣi. Bhagavā ca naṃ etadagge niddisi “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ upāsakānaṃ catūhi saṅghavattūhi parisāṃ saṅgaṇhantānaṃ yadidaṃ hatthako ālavako”ti.

## 11. Vijayasuttavaṇṇanā

Caraṃ vā yadi vā tiṭṭhanti nandasuttaṃ. “Vijayasuttaṃ kāyavicchandaniyasutta”ntipi vuccati. Kā uppatti? Idaṃ kira suttaṃ dvīsu ṭhānesu vuttaṃ, tasmā assa duvidhā uppatti. Tattha bhagavatā anupubbena kapilavatthuṃ anuppatvā, sākiye vinetvā nandādayo pabbājetvā, anuññātāya mātugāmassa pabbajjāya ānandattherassa bhaginī nandā, khemakasakkaraṇṇo dhītā abhirūpanandā, janapadakalyāṇī nandāti tisso nandāyo pabbajimsu. Tena ca samayena bhagavā sāvatthiyaṃ viharati. Abhirūpanandā abhirūpā eva ahosi dassanīyā pāsādikā, tenevassā abhirūpanandāti nāmamakaṃsu. Janapadakalyāṇī nandāpi rūpena attanā sadisaṃ na passati. Tā ubhopi rūpamadammattā “bhagavā rūpaṃ vivaṇṇeti, garahati, anekapariyāyena rūpe ādīnavaṃ dasseti”ti bhagavato upaṭṭhānaṃ na gacchanti, daṭṭhumpi na icchanti. Evaṃ appasannā kasmā pabbajitāti ce? Agatiyā. Abhirūpanandāya hi vāreyyadivaseyeva sāmiko sakyakumāro kalamakāsi. Atha naṃ mātāpitara akāmaṃ pabbājesuṃ. Janapadakalyāṇī nandāpi āyasmante nande arahattaṃ patte nirāsā hutvā “mayhaṃ sāmiko ca mātā ca mahāpajāpati aññe ca ñatakā pabbajitā, ñātīhi vinā dukkho gharāvāso”ti gharāvāse assādamalabhanti pabbajitā, na saddhāya.

Atha bhagavā tasmaṃ ñāṇaparipākāṃ veditvā mahāpajāpatiṃ āṇāpesi “sabbāpi bhikkhuniyo paṭipāṭiyā ovādaṃ āgacchantū”ti. Tā attano vāre sampatte aññaṃ pesenti. Tato bhagavā “sampatte vāre attanāva āgantabbaṃ, na añña pesetabbā”ti āha. Athekadivasāṃ abhirūpanandā agamāsi. Taṃ bhagavā nimmitarūpena saṃvejetvā “aṭṭhīnaṃ nagaraṃ kata”nti imāya dhammapadagāthāya -

“Āturaṃ asuciṃ pūtiṃ, passa nande samussayaṃ;  
Uggharantaṃ paggharantaṃ, bālānaṃ abhipatthitaṃ.

“Animittaṇca bhāvehi, mānānusayamujjaha;  
Tato mānābhisaṃmayā, upasantaṃ carissasī”ti. -

Imāhi therīgāthāhi ca anupubbena arahatte paṭiṭṭhāpesi. Athekadivasāṃ sāvatthivāsino purebhattaṃ dānaṃ datvā samādinuuposathā sunivatthā supārutā gandhapupphādīni ādāya dhammassavanatthāya jetavanaṃ gantvā dhammassavanapariyosāne bhagavantaṃ vanditvā nagaraṃ pavisanti. Bhikkhunisāṅhopi dhammakathaṃ sutvā bhikkhuniupassayaṃ gacchati. Tattha manussā ca bhikkhuniyo ca bhagavato vaṇṇaṃ bhāsanti. Catuppamāṇike hi lokasannivāse sammāsambuddhaṃ disvā appasīdanto nāma natthi. Rūpappamāṇikā hi puggalā bhagavato lakkhaṇakhacitamanubyañjanavicitraṃ samujjalitaketumālābyāmapabbhāvinaddhamalaṅkāratthamiva lokassa samuppannaṃ rūpaṃ disvā pasīdanti, ghosappamāṇikā anekasatesu jātakesu kittighosaṃ aṭṭhaṅgasamannāgataṃ karavīkamadhuranigghosaṃ brahmassaraṇca sutvā, lūkhappamāṇikā pattacīvarādilūkhataṃ dukkarakārikalūkhataṃ vā disvā, dhammappamāṇikā sīlakkhandhādīsu yaṃkiñci dhammakkhandaṃ upaparikkhitvā. Tasmā sabbaṭṭhānesu bhagavato vaṇṇaṃ bhāsanti. Janapadakalyāṇī nandā

bhikkhunipassayaṃ patvāpi anekapariyāyena bhagavato vaṇṇaṃ bhāsantānaṃ tesāṃ sutvā bhagavantaṃ upagantukāmā hutvā bhikkhunīnaṃ ārocesi. Bhikkhuniyo taṃ gahetvā bhagavantaṃ upasaṅkamimsu.

Bhagavā paṭikacceva tassāgamaṇaṃ viditvā kaṇṭakena kaṇṭakaṃ, āṇiyā ca āṇiṃ nīharitukāmo puriso viya rūpeneva rūpamaḍaṃ vinetuṃ attano iddhibalena pannarasasoḷasavassuddesikaṃ atidassanīyaṃ itthiṃ passe ṭhatvā bījamānaṃ abhinimmini. Nandā bhikkhunīhi saddhiṃ upasaṅkamitvā, bhagavantaṃ vanditvā, bhikkhunisaṅghassa antare nisīditvā, pādatalā pabhuti yāva kesaggā bhagavato rūpasampattiṃ disvā puna taṃ bhagavato passe ṭhitaṃ nimmatarūpañca disvā “aho ayaṃ itthī rūpavatī”ti attano rūpamaḍaṃ jahitvā tassā rūpe abhirattabhāvā ahosi. Tato bhagavā taṃ itthiṃ vīsativassappamāṇaṃ katvā dassesi. Mātugāmo hi soḷasavassuddesikoyeva sobhati, na tato uddhaṃ. Atha tassā rūpaparihāṇiṃ disvā nandāya tasmīṃ rūpe chandarāgo tanuko ahosi. Tato bhagavā avijātavaṇṇaṃ, sakimvijātavaṇṇaṃ, majjhimittivaṇṇaṃ, mahittivaṇṇanti evaṃ yāva vassasatikaṃ obhaggaṃ daṇḍaparāyaṇaṃ tilakāhatagattaṃ katvā, dassetvā passamānāyeva nandāya tassā maraṇaṃ uddhumātakādibhedāṃ kākādīhi samparivāretvā khajjamānaṃ duggandhaṃ jegucchapaṭikūlabhāvañca dassesi. Nandāya taṃ kamaṃ disvā “evamevaṃ mamapi aññesampi sabbasādhāraṇo ayaṃ kamo”ti aniccasaññā saṇṭhāsi, tadanusārena ca dukkhanattasaññāpi, tayo bhavā ādittamiva agāraṃ appaṭisaraṇā hutvā upaṭṭhahimsu. Atha bhagavā “kammaṭṭhāne pakkhantaṃ nandāya citta”nti ṇatvā tassā sappāyavasena imā gāthāyo abhāsi -

“Āturaṃ asuciṃ pūtiṃ, passa nande samussayaṃ;  
Uggharantaṃ paggharantaṃ, bālānaṃ abhipatthitaṃ.

“Yathā idaṃ tathā etaṃ, yathā etaṃ tathā idaṃ;  
Dhātuso suññato passa, mā lokaṃ punarāgami;  
Bhave chandaṃ virājetvā, upasantaṃ carissasī”ti.

Gāthāpariyosāne nandā sotāpattiphale patiṭṭhāsi. Athassā bhagavā uparimaggādhigamattaṃ suññataparivāraṃ vipassanākammaṭṭhānaṃ kathento imaṃ suttaṃ abhāsi. Ayaṃ tāvassa ekā uppatti.

Bhagavati pana rājagahe viharante yā sā cīvarakkhandhake vitthārato vuttasamuṭṭhānāya sālavatiyā gaṇikāya dhītā jīvakkassa kaniṭṭhā sirimā nāma mātu accayena taṃ ṭhānaṃ labhitvā “akkodhena jine kodha”nti imissā gāthāya vatthumhi puṇṇakasetṭhidhītaraṃ avamaññitvā, bhagavantaṃ khamāpentī dhammadesanaṃ sutvā, sotāpannā hutvā aṭṭha niccabhattāni pavattesi. Taṃ ārabha aññataro niccabhattiko bhikkhu rāgaṃ uppādesi. Āhāraṅkicampi ca kātuṃ asakko nirāhāro nipajjīti dhammapadagāthāvatthumhi vuttaṃ. Tasmīṃ tathānipanneyeva sirimā kālāṃ katvā yāmaḥbhavane suyāmassa devī ahosi. Atha tassā sarīrassa aggikiccaṃ nivāretvā āmakasusāne raññā nikkhipāpitaṃ sarīraṃ dassanāya bhagavā bhikkhusaṅghaparivuto agamāsi, tampi bhikkhuṃ ādāya, tathā nāgarā ca rājā ca. Tattha manussā bhaṇanti “pubbe sirimāya aṭṭhuttarasahassenāpi dassanaṃ dullabhaṃ, taṃ dānajja kākaṇikāyāpi daṭṭhukāmo natthī”ti. Sirimāpi devakaññā pañcahi rathasatehi parivutā tatrāgamāsi. Tatrāpi bhagavā sannipatitānaṃ dhammadesanattaṃ imaṃ suttaṃ tassa bhikkhuno ovādatthaṃ “passa cittakataṃ bimba”nti imaṃ dhammapadagāthaṃ abhāsi. Ayamassa dutiyā uppatti.

**195.** Tattha caram vāti sakalarūpakāyassa gantabbadisābhimukhenābhinīhārena gacchanto vā. Yadi vā tiṭṭhanti tasseva ussāpanabhāvena tiṭṭhanto vā. Nisinno uda vā sayanti tasseva heṭṭhimabhāgasamiñjanauparimabhāgasamussāpanabhāvena nisinno vā, tiriyam pasāraṇabhāvena sayanto vā. Samiñjeti pasāretīti tāni tāni pabbāni samiñjeti ca pasāreti ca.

Esā kāyassa iñjanāti sabbāpesā imasseva saviññāṇakassa kāyassa iñjanā calanā phandanā, natthettha añño koci caranto vā pasārento vā, apica kho pana “carāmī”ti citte uppajjante taṃsamuṭṭhānā vāyodhātu kāyam pharati, tenassa gantabbadisābhimukho abhinīhāro hoti, desantare rūpantarapātubhāvoti attho. Tena “cara”nti vuccati. Tathā “tiṭṭhāmī”ti citte uppajjante taṃsamuṭṭhānā vāyodhātu kāyam pharati, tenassa samussāpanam hoti, uparūpariṭṭhānena rūpapātubhāvoti attho. Tena “tiṭṭha”nti vuccati. Tathā “nisīdāmī”ti citte uppajjante taṃsamuṭṭhānā vāyodhātu kāyam pharati, tenassa heṭṭhimabhāgasamiñjanañca uparimabhāgasamussāpanañca hoti, tathābhāvena rūpapātubhāvoti attho. Tena “nisinno”ti vuccati. Tathā “sayāmī”ti citte uppajjante taṃsamuṭṭhānā vāyodhātu kāyam pharati, tenassa tiriyam pasāraṇam hoti, tathābhāvena rūpapātubhāvoti attho. Tena “saya”nti vuccati.

Evam cāyamāyasmā yo koci itthannāmo caram vā yadi vā tiṭṭham, nisinno uda vā sayam yametaṃ tattha tattha iriyāpathe tesam tesam pabbānam samiñjanappasāraṇavasena samiñjeti pasāretīti vuccati. Tampi yasmā samiñjanappasāraṇacitte uppajjamāne yathāvutteneva nayena hoti, tasmā esā kāyassa iñjanā, natthettha añño koci, suññamidaṃ kenaci carantena vā pasārentena vā sattena vā puggalena vā. Kevalam pana -

“Cittanānattamāgamma, nānattaṃ hoti vāyuno;  
Vāyunānattato nānā, hoti kāyassa iñjanā”ti. -

Ayamettha paramattho.

Evametāya gāthāya bhagavā yasmā ekasmiṃ iriyāpathe ciraviniyogena kāyapīḷanam hoti, tassa ca vinodanattam iriyāpathaparivattanam karīyati, tasmā “caram vā”tiādīhi iriyāpathapaṭicchannam dukkhalakkhaṇam dīpeti, tathā caraṇakāle ṭhānādīnamabhāvato sabbametam caraṇādibhedam “esā kāyassa iñjanā”ti bhaṇanto santatipaṭicchannam aniccalakkhaṇam. Tāya tāya sāmaggīyā pavattāya “esā kāyassa iñjanā”ti ca attapaṭikkhepena bhaṇanto attasaññāghanapaṭicchannam anattalakkhaṇam dīpeti.

**196.** Evam lakkhaṇattayadīpanena suññatakammaṭṭhānam kathetvā puna saviññāṇakāviññāṇakaasubhadassanattam “aṭṭhinahārusaṃyutto”ti ārabhi. Tassattho - yassa cesā kāyassa iñjanā, svāyam kāyo visuddhimagge dvattiṃsākāravaṇṇanāyam vaṇṇasaṇṭhānadisokāsaparicchadabhedena abyāpāranayena ca pakāsītehi saṭṭhādhihehi tihi aṭṭhisatehi navahi nhārusatehi ca saṃyuttattā aṭṭhinahārusaṃyutto. Tattheva pakāsītena aggapādaṅgulitacādinā tacena ca navapesisatappabhedena ca maṃsena avalittattā tacamaṃsāvalepano paramaduggandhajegucchapaṭikūloti veditabbo. Kiñcettha veditabbam siyā, yadi esa yā sā majjhimassa purisassa sakalasārīrato saṃkaḍḍhitā badaraṭṭhippamañā bhaveyya, tāya makkhikāpattasukhumacchaviyā nīlādīraṅgajātena gehabhitti viya paṭicchanno na bhaveyya, ayam pana evam sukhumāyapi chaviyā kāyo paṭicchanno

paññācakkhuvirahitehi bālaputhujjanehi yathābhūtaṃ na dissati. Chavirāgarañjito hissa paramajegucchaṭṭikūladhammasaṅkhāto tacopi tacapalivethitaṃ yaṃ taṃ pabhedato -

“Navapesisatā maṃsā, avalittā kaḷevare;  
Nānākimikulākiṇṇaṃ, miḷhaṭṭhānaṃva pūtikā”ti. -

Evam vuttaṃ navamaṃsasatampi, maṃsāvalittā ye te -

“Navanhārusatā honti, byāmamatte kaḷevare;  
Bandhanti aṭṭhisāṅghātaṃ, agāramiva vallyā”ti. -

Tepi, nhārusamuṭṭhitāni paṭipāṭiyā avaṭṭhitāni pūṭini duggandhāni tīṇi saṭṭhādhikāni aṭṭhisatānipi yathābhūtaṃ na dissanti yato anādiyitvā taṃ makkhikāpattasukhumacchaviṃ. Yāni panassa chavirāgarattena tacena paliveṭhitattā sabbalokassa apākaṭāni nānappakārāni abbhantarakuṇapāni paramāsuciduggandhajegucchanīyapaṭṭikūlāni, tānipi paññācakkhunā paṭivijjhivā evaṃ passitabbo “antapūro udarapūro...pe... pittassa ca vasāya cā”ti.

**197.** Tattha antassa pūro antapūro. Udarassa pūro udarapūro. Udaranti ca udariyassetam adhivacanam. Tañhi ṭhānanāmena “udara”nti vuttaṃ. Yakanapeḷassāti yakanapiṇḍassa. Vatthinoti muttassa. Ṭhānūpacārena panetaṃ “vatthi”ti vuttaṃ. Pūroti adhikāro, tasmā yakanapeḷassa pūro vatthino pūroti evaṃ yojetabbaṃ. Esa nayo hadayassātiādīsu. Sabbāneva cetāni antādīni vaṇṇasaṅghānadisokāsaparicchedabhedena abyāpāranayena ca visuddhimagge vuttanayavaseneva veditabbāni.

**199-200.** Evaṃ bhagavā “na kiñcetha ekampi gayhūpagaṃ muttāmaṇisadisam atthi, aññadatthu asuciparipūrovāyaṃ kāyo”ti abbhantarakuṇapaṃ dassetvā idāni tameva abbhantarakuṇapaṃ bahinikkhamanakuṇapena pākaṭaṃ katvā dassento pubbe vuttañca saṅgaṇhitvā “athassa navahi sotehī”ti gāthādvayamāha.

Tattha athāti pariyāyantarānidassanaṃ, aparenāpi pariyāyena asucibhāvaṃ passāti vuttaṃ hoti. Assāti imassa kāyassa. Navahi sotehīti ubhoakkhicchiddakaṇṇacchiddanāsāchiddamukhavaccamaggapassāvamaggehi. Asuci savatīti sabbalokapākaṭānānappakāraparamaduggandhajegucchaasuciyeva savati, sandati, paggharati, na aññaṃ kiñci agarucandanādīgandhajātaṃ vā maṇimuttādiratanajātaṃ vā. Sabbadāti tañca kho sabbadā rattimpi divāpi pubbaṇhepi sāyanhepi tiṭṭhatopi gacchatopīti. Kiṃ taṃ asucīti ce? “Akkhimhā akkhigūṭhako”tiādi. Etassa hi dvīhi akkhicchiddehi apanītatacamāṃsasadisā akkhigūṭhako, kaṇṇacchiddehi rajojallasadisā kaṇṇagūṭhako, nāsāchiddehi pubbasadisā siṅghāṇikā ca savati, mukhena ca vamatī. Kiṃ vamatīti ce? Ekadā pittaṃ, yadā abaddhapittaṃ kuppitaṃ hoti, tadā taṃ vamatīti adhippāyo. Semhañcāti na kevalañca pittaṃ, yampi udarapaṭale ekapatthapūrappamāṇaṃ semhaṃ tiṭṭhati, tampi ekadā vamatī. Taṃ panetaṃ vaṇṇādito visuddhimagge vuttanayeneva veditabbaṃ. “Semhañcā”ti ca-saddena semhañca aññañca evarūpaṃ udariyalohitādiasuciṃ vamatīti dasseti. Evaṃ sattahi dvārehi asucivamaṇaṃ dassetvā kālaññū puggalaññū parisaññū ca bhagavā taduttari dve dvārāni visesavacanena anāmasitvā aparena pariyāyena sabbasmāpi kāyā asucisavanaṃ dassento āha “kāyamhā sedajallikā”ti. Tattha sedajallikāti sedo ca loṇapaṭalamalabhedā jallikā ca, tassa “savati sabbadā”ti iminā saddhiṃ sambandho.

**201.** Evaṃ bhagavā yathā nāma bhatte paccamāne taṇḍulamalañca udakamalañca pheṇena saddhiṃ utṭhahitvā ukkhalimukhaṃ makkhetvā bahi gaḷati, tathā asitapītādibhede āhāre kammajena agginā paccamāne yaṃ asitapītādimalaṃ utṭhahitvā “akkhimhā akkhigūthako”tiādinā bhedenā nikkhamantaṃ akkhiādīni makkhetvā bahi gaḷati, tassāpi vasena imassa kāyassa asucibhāvaṃ dassetvā idāni yaṃ loke uttamaṅgasammataṃ sīsaṃ ativisiṭṭhabhāvato paccentā vandaneyyānampi vandanaṃ na karonti, tassāpi nissāratāya asucitāya cassa asucibhāvaṃ dassento “athassa susiraṃ sīsa”nti imaṃ gāthamāha.

Tattha susiranti chiddaṃ. Matthaluṅgassa pūritanti dadhibharitaalābukaṃ viya matthaluṅgabharitaṃ. Tañca panetaṃ matthaluṅgaṃ visuddhimagge vuttanayeneva veditabbaṃ. Subhato naṃ maññati bāloti tamenāṃ evaṃ nānāvidhakuṇapabharitampi kāyaṃ duccintitacintī bālo subhato maññati, subhaṃ suciṃ iṭṭhaṃ kantaṃ manāpanti tīhipi taṇhādīṭṭhimānamaññanāhi maññati. Kasmā? Yasmā avijjāya purakkhato catusaccapaṭicchādakena mohena purakkhato, codito, pavattito, “evaṃ ādiya, evaṃ abhinivisa evaṃ maññāhi”ti gāhitoti adhippāyo. Passa yāva anattakarā cāyaṃ avijjāti.

**202.** Evaṃ bhagavā saviññāṇakavasena asubhaṃ dassetvā idāni aviññāṇakavasena dassetuṃ, yasmā vā cakkavattiraññopi kāyo yathāvuttakuṇapabharitoyeva hoti, tasmā sabbappakārenapi sampattibhave asubhaṃ dassetvā idāni vipattibhave dassetuṃ “yadā ca so mato seti”ti gāthamāha.

Tassattho - svāyamevaṃvidho kāyo yadā āyuusmāviññāṇāpagamena mato vātabharitabhaṣṭā viya uddhumātako vaṇṇaparibhedena vinīlako susānasmimṃ niratthaṃva kaliṅgaramṃ chaḍḍitattā apaviddho seti, atha “na dānissa puna utṭhānaṃ bhavissatī”ti ekaṃsatoyeva anapekkhā honti ñātayo. Tattha matoti aniccataṃ dasseti, setīti nirīhakattaṃ. Tadubhayena ca jīvītabalamadappahāne niyojeti. Uddhumātoti saṇṭhānavipattiṃ dasseti, vinīlakoti chavirāgavipattiṃ. Tadubhayena ca rūpamadappahāne vaṇṇapokkharataṃ paṭicca mānappahāne ca niyojeti. Apaviddhoti gahetabbābhāvaṃ dasseti, susānasminti anto adhivāsetumanarahaṃ jigucchanīyabhāvaṃ. Tadubhayenapi “mama”nti gāhassa subhasaññāya ca pahāne niyojeti. Anapekkhā honti ñātayoti paṭikiriyaḥbhāvaṃ dasseti, tena ca parivāramadappahāne niyojeti.

**203.** Evamimāya gāthāya aparibhinnāviññāṇakavasena asubhaṃ dassetvā idāni paribhinnavasenāpi dassetuṃ “khādanti na”nti gāthamāha. Tattha ye caññeti ye ca aññepi kākakulalādayo kuṇapabhakkhā pāṇino santi, tepi naṃ khādantīti attho. Sesāṃ uttānameva.

**204.** Evaṃ “caraṃ vā”tiādinā nayena suññatakammaṭṭhānavasena, “aṭṭhinahārusaṃyutto”tiādinā saviññāṇakāsubhavasena “yadā ca so mato seti”tiādinā aviññāṇakāsubhavasena kāyaṃ dassetvā evaṃ nicasukhattabhāvasuññe ekantaasubhe cāpi kāyasmimṃ “subhato naṃ maññati bālo, avijjāya purakkhato”ti iminā bālassa vuttiṃ pakāsetvā avijjāmukhena ca vaṭṭaṃ dassetvā idāni tattha paṇḍitassa vuttiṃ pariññāmukhena ca vivaṭṭaṃ dassetuṃ “sutvāna buddhavaṇṇa”nti ārabhi.

Tattha sutvānāti yoniso nisāmetvā. Buddhavacanananti kāyavicchandanakaram buddhavacanam. Bhikkhūti sekkho vā puthujjano vā. Paññānavāti paññānam vuccati vipassanā aniccādippakāresu pavattattā, tāya samannāgatoti attho. Idhāti sāsane. So kho nam parijānātīti so imam kāyam tīhi pariññāhi parijānāti. Katham? Yathā nāma kusalo vāṇijo idañcidañcāti bhaṇḍam oloketvā “ettakena gahite ettako nāma udayo bhavissatī”ti tulayitvā tathā katvā puna saudayam mūlam gaṇhanto tam bhaṇḍam chaḍḍeti, evamevaṃ “aṭṭhinhāruādayo ime kesalomādayo cā”ti ñānacakkhunā oloketvā ñātapariññāya parijānāti, “aniccā ete dhammā dukkhā anattā”ti tulayanto tīraṇapariññāya parijānāti, evaṃ tīrayitvā ariyamaggaṃ pāpuṇanto tattha chandarāgappahānena pahānapariññāya parijānāti.

Saviññāṇakāviññāṇakaasubhavasena vā passanto ñātapariññāya parijānāti, aniccādivasena passanto tīraṇapariññāya, arahattamaggena tato chandarāgaṃ apakaḍḍhitvā tam pajahanto pahānapariññāya parijānāti.

Kasmā so evaṃ parijānātīti ce? Yathābhūtañhi passati, yasmā yathābhūtam passatīti attho. “Paññānavā”tiādinā eva ca etasmiṃ atthe siddhe yasmā buddhavacanam sutvā tassa paññānavattam hoti, yasmā ca sabbajanassa pākaṭopāyam kāyo asutvā buddhavacanam na sakkā parijānitum, tasmā tassa ñāṇahetum ito bāhirānam evaṃ daṭṭhum asamatthatañca dassetum “sutvāna buddhavacana”nti āha.

Nandābhikkhuniṃ tañca vipallatthacittam bhikkhum ārabba desanāpavattito aggaparisato tappaṭipattippattānam bhikkhubhāvadassanato ca “bhikkhū”ti āha.

**205.** Idāni “yathābhūtañhi passatī”ti ettha yathā passanto yathābhūtam passati, tam dassetum āha “yathā idam tathā etaṃ, yathā etaṃ tathā ida”nti. Tassattho - yathā idam saviññāṇakāsubham āyuusmāviññāṇānam anapagamā carati, tiṭṭhati, nisīdati, sayati; tathā etaṃ etarahi susāne sayitam aviññāṇakampi pubbe tesam dhammānam anapagamā ahosi. Yathā ca etaṃ etarahi matasarīram tesam dhammānam apagamā na carati, na tiṭṭhati, na nisīdati, na seyyam kappeti, tathā idam saviññāṇakampi tesam dhammānam apagamā bhavissati. Yathā ca idam saviññāṇakam etarahi na susāne mataṃ seti, na uddhumātakādibhāvamupagataṃ, tathā etaṃ etarahi matasarīrampi pubbe ahosi. Yathā panetaṃ etarahi aviññāṇakāsubham mataṃ susāne seti, uddhumātakādibhāvañca upagataṃ, tathā idam saviññāṇakampi bhavissatīti.

Tattha yathā idam tathā etanti attanā matassa sarīrassa samānabhāvam karonto bāhire dosaṃ pajahati. Yathā etaṃ tathā idanti matasarīrena attano samānabhāvam karonto ajjhattike rāgaṃ pajahati. Yenākārena ubhayam sabham karoti, tam pajānanto ubhayattha mohaṃ pajahati. Evaṃ yathābhūtadassanena pubbabhāgeyeva akusalamūlappahānam sādhetvā, yasmā evaṃ paṭipanno bhikkhu anupubbena arahattamaggaṃ patvā sabbam chandarāgaṃ virājetum samattho hoti, tasmā āha “ajjhatañca bahiddhā ca, kāye chandaṃ virājaye”ti. Evaṃ paṭipanno bhikkhu anupubbenāti pāṭhaseso.

**206.** Evaṃ sekkhabhūmiṃ dassetvā idāni asekkhabhūmiṃ dassento āha “chandarāgaviratto so”ti. Tassattho - so bhikkhu arahattamaggañāṇena paññānavā maggānantaram phalaṃ pāpuṇāti, atha sabbaso chandarāgassa pahīnattā “chandarāgaviratto”ti ca, maraṇābhāvena paṇītaṭṭhena vā amataṃ sabbasaṅkhāravūpasamanato santiṃ taṇhāsaṅkhātavānābhāvato nibbānam, cavanābhāvato accutanti saṃvaṇṇitaṃ padamajjhagāti ca vuccati. Atha vā so bhikkhu arahattamaggañāṇena paññānavā maggānantaraphale ṭhito

chandarāgaviratto nāma hoti, vuttappakārañca padamajjhagāti veditabbo. Tena “idamassa pahīnaṃ, idañcānena laddha”nti dīpeti.

**207-208.** Evaṃ saviññāṇakāviññāṇakavasena asubhakammaṭṭhānaṃ saha nipphattiyā kathetvā puna saṅkhepadesaṇāya evaṃ mahato ānisaṃsassa antarāyakaraṃ pamādavihāraṃ garahanto “dvipādakoya”nti gāthādvayamāha. Tattha kiñcāpi apādakādayopi kāyā asucīyeva, idhādhikāravasena pana ukkaṭṭhaparicchadavasena vā, yasmā vā aññe asucibhūtāpi kāyā loṇambilādīhi abhisāṅkharitvā manussānaṃ bhojanepi upanīyanti, na tveva manussakāyo, tasmā asucitarabhāvamassa dassentopi “dvipādako”ti āha.

Ayanti manussakāyaṃ dasseti. Duggandho parihīratīti duggandho samāno pupphagandhādīhi abhisāṅkharitvā parihīrati. Nānakuṇapaparipūroti kesādiānekappakārakuṇapabharito. Vissavanto tato tatoti pupphagandhādīhi paṭicchādetuṃ ghaṭentānampi taṃ vāyāmaṃ nipphalaṃ katvā navahi dvārehi kheḷasiṅghāṇikādīni, lomakūpehi ca sedajallikaṃ vissavantoyeva. Tattha dāni passatha - etādisena kāyena yo puriso vā itthī vā koci bālo maññe uṇṇametave taṇhādiṭṭhimānamaññanāhi “aha”nti vā “mama”nti vā “nicco”ti vātiādinā nayena yo uṇṇamituṃ maññeyya, paraṃ vā jātīādīhi avajāneyya attānaṃ ucce ṭhāne ṭhapento, kimaññatra adassanā ṭhapetvā ariyamaggena ariyasaccadassanābhāvaṃ kimaññaṃ tassa evaṃ uṇṇamāvajānanakāraṇaṃ siyāti.

Desanāpariyosāne nandā bhikkhunī saṃvegamaṇāpādi - “aho vata re, ahaṃ bālā, yā maṃyeva ārabha evaṃ vividhadhammadesanāpavattakassa bhagavato upaṭṭhānaṃ nāgamāsi”nti. Evaṃ saṃviggā ca tameva dhammadesanaṃ samannāharitvā teneva kammaṭṭhānena katipayadivasabbhantare arahattaṃ sacchākāsi. Dutiyapaṭṭhānepi kira desanāpariyosāne caturāsītiyā pāṇasahassānaṃ dhammābhisamayo ahosi, sirimā devakaññā anāgāmiphalaṃ pattā, so ca bhikkhu sotāpattiphale patiṭṭhahīti.

*Paramatthajotikāya khuddaka-aṭṭhakathāya*

*Suttanipāta-aṭṭhakathāya vijayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.*

## 12. Munisuttavaṇṇanā

**209.** Santhavāto bhayaṃ jātanti munisuttaṃ. Kā uppatti? Na sabbasseva suttassa ekā uppatti, apicettha ādito tāva catunnaṃ gāthānaṃ ayamuppatti - bhagavati kira sāvatthiyaṃ viharante gāmakāvāse aññatarā duggatitthī matapatikā puttaṃ bhikkhūsu pabbājetvā attanāpi bhikkhunīsu pabbaji. Te ubhopi sāvatthiyaṃ vassaṃ upagantvā abhiṇhaṃ aññamaññaṃ dassanakāmā ahesuṃ. Mātā kiñci labhitvā puttassa harati, puttapi mātu. Evaṃ sāyampi pātapi aññamaññaṃ samāgantvā laddhaṃ laddhaṃ saṃvibhajamānā, sammodamānā, sukhadukkhaṃ pucchamānā, nirāsaṅkā ahesuṃ. Tesaṃ evaṃ abhiṇhadassanena saṃsaggo uppajji, saṃsaggā vissāso, vissāsā otāro, rāgena otiṇṇacittānaṃ pabbajitasañña ca mātuputtasañña ca antaradhāyi. Tato mariyādavittikkamaṃ katvā asaddhammaṃ paṭiseviṃsu, ayasappattā ca vibbhamitvā agāramajjhe vasiṃsu. Bhikkhū bhagavato ārocesuṃ. “Kiṃ nu so, bhikkhave, moghapuriso maññati na mātā putte sārājati, putto vā pana mātari”ti garahitvā “nāhaṃ, bhikkhave, aññaṃ ekarūpampi samanupassāmi”tiādinā avasesasuttenapi bhikkhū saṃvejetvā “tasmātiha, bhikkhave -

“Visaṃ yathā halāhalaṃ, telaṃ pakkuthitaṃ yathā;  
Tambalohavilīnaṃva, mātugāmaṃ vivajjaye”ti ca. -

Vatvā puna bhikkhūnaṃ dhammadesanattaṃ - “santhavāto bhayaṃ jāta”nti imā  
attupanāyikā catasso gāthā abhāsi.

Tattha santhavo taṇhādiṭṭhimittabhedena tividhoti pubbe vutto. Idha  
taṇhādiṭṭhisanthavo adhippeto. Taṃ sandhāya bhagavā āha - “passatha, bhikkhave,  
yathā idaṃ tassa moghapurisassa santhavāto bhayaṃ jāta”nti. Tañhi tassa  
abhiñhadassanakāmatāditaṇhāya balavakilesabhayaṃ jātaṃ, yena saṇṭhātuṃ  
asakkonto mātari vippaṭipajji. Attānuvādādikaṃ vā mahābhayaṃ, yena sāsanaṃ  
chaḍḍetvā vibbhanto. Niketāti “rūpanimittaniketavisāraṇibandhā kho, gahapati,  
‘niketasārī’ti vuccatī”tiādinā nayena vuttā ārammaṇappabhedā. Jāyate rajoti  
rāgadosamoharajo jāyate. Kiṃ vuttaṃ hoti? Na kevalaṃ tassa santhavāto bhayaṃ  
jātaṃ, apica kho pana yadetāṃ kilesānaṃ nivāsaṭṭhena sāsavārammaṇaṃ  
“niketa”nti vuccati, idānissa bhinnasaṃvarattā atikkantamariyādattā suṭṭhutam  
tato niketā jāyate rajo, yena saṃkiliṭṭhacitto anayabyasanaṃ pāpuṇissati. Atha vā  
passatha, bhikkhave, yathā idaṃ tassa moghapurisassa santhavāto bhayaṃ jātaṃ,  
yathā ca sabbaputhujjanānaṃ niketā jāyate rajoti evampetaṃ padadvayaṃ  
yojetabbaṃ.

Sabbathā pana iminā purimaddhena bhagavā puthujjanadassanaṃ garahitvā attano  
dassanaṃ paṇṇasanto “aniketa”nti pacchimaddhamāha. Tattha  
yathāvuttaniketapaṭikkhepena aniketaṃ, santhavapaṭikkhepena ca asanthavaṃ  
veditabbaṃ. Ubhayampetaṃ nibbānassādhivacanaṃ. Etaṃ ve munidassananti etaṃ  
aniketamasanthavaṃ buddhamuninā diṭṭhanti attho. Tattha veti vimhayatthe nipāto  
daṭṭhabbo. Tena ca yaṃ nāma niketasanthavavasena mātāputtesu  
vipaṭipajjamānesu aniketamasanthavaṃ, etaṃ muninā diṭṭhaṃ aho abbhutanti  
ayamadhippāyo siddho hoti. Atha vā munino dassanantipi munidassanaṃ, dassanaṃ  
nāma khanti ruci, khamati ceva ruccati cāti attho.

**210.** Dutiyagāthāya yo jātamucchijjāti yo kismiñcideva vatthusmiṃ jātaṃ bhūtaṃ  
nibbattaṃ kilesaṃ yathā uppannākusalappahānaṃ hoti, tathā vāyamanto tasmīṃ  
vatthusmiṃ puna anibbattanavasena ucchinditvā yo anāgatopi kilesa  
tathārūpappaccayasamodhāne nibbattitū abhimukhībhūtattā vattamānasamīpe  
vattamānalakkhaṇena “jāyanto”ti vuccati, tañca na ropayeyya jāyantaṃ, yathā  
anuppannākusalānuppādo hoti, tathā vāyamanto na nibbatteyyāti attho. Kathaṃ na  
nibbatteyya? Assa nānuppavecche, yena paccayena so nibbatteyya taṃ  
nānuppaveseyya na samodhāneyya. Evaṃ sambhāravekallakaraṇena taṃ na  
ropayeyya jāyantaṃ. Atha vā yasmā maggabhāvanāya atītāpi kilesā ucchijjanti  
āyatīṃ vipākābhāvena vattamānāpi na ropīyanti tadabhāvena, anāgatāpi  
cittasantatīṃ nānuppavesīyanti uppattisāmatthiyavighātena, tasmā yo  
ariyamaggabhāvanāya jātamucchijja na ropayeyya jāyantaṃ, anāgatampi cassa  
jāyantassa nānuppavecche, tamāhu ekaṃ muninaṃ carantaṃ, so ca addakkhi  
santipadaṃ mahesīti evampettha yojanā veditabbā. Ekantanikkilesatāya ekaṃ,  
seṭṭhaṭṭhena vā ekaṃ. Muninanti munīṃ, munīsu vā ekaṃ. Carantanti  
sabbākāraparipūrāya lokatthacariyāya avasesacariyāhi ca carantaṃ. Addakkhīti  
addasa. Soti yo jātamucchijja aropane ananuppavesane ca samatthataṃ “na  
ropayeyya jāyantamassa nānuppavecche”ti vutto buddhamuni. Santipadanti

santikoṭṭhāsaṃ, dvāsaṭṭhidiṭṭhigatavipassanānibbānabhedāsu tīsu sammutisanti, tadaṅgasanti, accantasantiṃ seṭṭhaṃ evaṃ anupasante loke accantasantiṃ addasa mahesīti evamattho veditabbo.

**211.** Tatiyagāthāya saṅkhāyāti gaṇayitvā, paricchinditvā vīmaṃsitvā yathābhūtaṃ űatvā, dukkhapariññāya pariānitvāti attho. Vatthūnīti yesu evamayā loko sajjati, tāni khandhāyatanadhātubhedāni kilesaṭṭhānāni. Pamāya bījanti yaṃ tesāṃ vatthūnaṃ bījaṃ abhisāṅkhāraviññāṇaṃ, taṃ pamāya hiṃsitvā, bādhitvā, samucchēdappahānena pajahitvāti attho. Sinehamassa nānuppavecchēti yena taṇhādiṭṭhisinehena sinehitaṃ taṃ bījaṃ āyatīṃ paṭisandhivasena taṃ yathāvuttaṃ vatthusassaṃ viruheyya, taṃ sinehamassa nānuppavecche, tappaṭipakkhāya maggabhāvanāya taṃ nānuppaveseyyāti attho. Sa ve muni jātikhayantadassīti so evarūpo buddhamuni nibbānasacchikiriyāya jātiyā ca maraṇassa ca antabhūtaṃ nibbānassa diṭṭhattā jātikkhayantadassī takkaṃ pahāya na upeti saṅkhaṃ. Imāya catusaccabhāvanāya navappabhedampi akusalavittakkaṃ pahāya saupādisesānibbānadhātum patvā lokatthacariyaṃ karonto anupubbena carimaviññāṇakkhayaṃ anupādisesānibbānadhātuppattiyā “devo vā manusso vā”ti na upeti saṅkhaṃ. Aparinibbuto eva vā yathā kāmavittakkādino vittakassa appahīnattā “ayaṃ puggalo ratto”ti vā “duṭṭho”ti vā saṅkhaṃ upeti, evaṃ takkaṃ pahāya na upeti saṅkhanti evampettha attho daṭṭhabbo.

**212.** Catutthagāthāya aññāyāti aniccādinayena jānitvā. Sabbānīti anavasesāni, nivesanānīti kāmabhavādiṃ bhavē. Nivasanti hi tesu satta, tasmā “nivesanānī”ti vuccanti. Anikāmayā aññātarampi tesanti evaṃ diṭṭhādīnavattā tesāṃ nivesanānaṃ ekampi apatthento so evarūpo buddhamuni maggabhāvanābalena taṇhāgedhassa vigatattā vītagedho, vītagedhattā eva ca agiddho, na yathā eke avītagedhā eva samānā “agiddhamhā”ti paṭijānanti, evaṃ. Nāyūhatīti tassa tassa nivesanassa nibbattaṃ kusalaṃ vā akusalaṃ vā na karoti. Kiṃ kāraṇā? Pāragato hi hoti, yasmā evarūpo sabbānivesanānaṃ pāraṃ nibbānaṃ gato hotīti attho.

Evaṃ paṭhamagāthāya puthujjanadassanaṃ garahitvā attano dassanaṃ pasaṃsanto dutiyagāthāya yehi kilesehi puthujjano anupasanto hoti, tesāṃ abhāvena attano santipadādhigamaṃ pasaṃsanto tatiyagāthāya yesu vatthūsu puthujjano takkaṃ appahāya tathā tathā saṅkhaṃ upeti, tesu catusaccabhāvanāya takkaṃ pahāya attano saṅkhānupagamaṃ pasaṃsanto catutthagāthāya āyatīṃpi yāni nivesanāni kāmayamāno puthujjano bhavataṇhāya āyūhati, tesu taṇhābhāvena attano anāyūhanaṃ pasaṃsanto catūhi gāthāhi arahattānikūṭteneva ekaṭṭhuppattikaṃ desanaṃ niṭṭhāpesi.

**213.** Sabbābhibhūnti kā uppatti? Mahāpuriso mahābhinikkhamaṃ katvā anupubbena sabbaññutaṃ patvā dhammacakkappavattanaṃ bārāṇasiṃ gacchanto bodhimaṇḍassa ca gayāya ca antare upakenājīvakena samāgacchi. Tena ca “vippasannāni kho te, āvuso, indriyāni”tiādinā nayena puṭṭho “sabbābhibhū”tiādinā āha. Upako “hupeyyāvuso”ti vatvā, sīsaṃ okampetvā, ummaggaṃ gahetvā pakkāmi. Anukkamena ca vaṅkahārajanapade aññātaraṃ māgavikagāmaṃ pāpuṇi. Tamaṃ māgavikajēṭṭhako disvā - “aho appiccho samaṇo vatthampi na nivāseti, ayaṃ loko arahā”ti gharaṃ netvā maṃsarasena parivittitvā bhuttāviñca naṃ saputtadāro vanditvā “idheva, bhante, vasatha, ahaṃ paccayena upaṭṭhahissāmi”ti nimantetvā, vasanokāsaṃ katvā adāsī. So tattha vasati.

Māgaviko gimhakāle udakasampanne sītale padese carituṃ dūraṃ apakkantesu migesu tattha gacchanto “amhākaṃ arahantaṃ sakkaccaṃ upaṭṭhahassū”ti chāvaṃ nāma dhītaraṃ āṇāpetvā agamāsi saddhiṃ puttabhātukehi. Sā cassa dhītā dassanīyā hoti koṭṭhāsasampannā. Dutiyadivase upako gharaṃ āgato taṃ dārikaṃ sabbaṃ upacāraṃ katvā, parivisitūṃ upagataṃ disvā, rāgena abhibhūto bhuñjitumpi asakkonto bhājanena bhattaṃ ādāya vasanaṭṭhānaṃ gantvā, bhattaṃ ekamante nikkhipitvā - “sace chāvaṃ labhāmi, jīvāmi, no ce, marāmī”ti nirāhāro sayi. Sattame divase māgaviko āgantvā dhītaraṃ upakassa pavattiṃ pucchi. Sā - “ekadivasameva āgantvā puna nāgatapubbo”ti āha. Māgaviko “āgataveseneva naṃ upasaṅkamtivā pucchissāmī”ti taṅkhaṇaṇṇeva gantvā - “kiṃ, bhante, aphāsuka”nti pāde parāmasanto pucchi. Upako nitthunanto parivattatiyeva. So “vada, bhante, yaṃ mayā sakkā kātuṃ, sabbaṃ karissāmī”ti āha. Upako - “sace chāvaṃ labhāmi, jīvāmi, no ce, idheva maraṇaṃ seyyo”ti āha. “Jānāsi pana, bhante, kiñci sippa”nti? “Na jānāmī”ti. “Na, bhante, kiñci sippaṃ ajānantaṃ sakkā gharāvāsaṃ adhiṭṭhātu”nti? So āha - “nāhaṃ kiñci sippaṃ jānāmi, apica tumhākaṃ maṃsahārako bhavissāmi, maṃsaṅca vikkiṇissāmī”ti. Māgavikopi “amhākaṃ etadeva ruccatī”ti uttarasāṭakaṃ datvā, gharaṃ ānetvā dhītaraṃ adāsi. Tesaṃ saṃvāsamanvāya putto vijāyi. Subhaddotissa nāmaṃ akaṃsu. Chāvā puttatosanagītena upakaṃ uppaṇḍesi. So taṃ asahanto “bhadde, ahaṃ anantajinassa santikaṃ gacchāmī”ti majjhimadesābhimukho pakkāmi.

Bhagavā ca tena samayena sāvatthiyaṃ viharati jetavanamahāvihāre. Atha kho bhagavā paṭikacceva bhikkhū āṇāpesi - “yo, bhikkhave, anantajinoti pucchamāno āgacchatī, tassa maṃ dasseyyāthā”ti. Upakopi kho anupubbeneva sāvatthiṃ āgantvā vihāramajjhe ṭhatvā “imasmīṃ vihāre mama sahāyo anantajino nāma atthi, so kuhiṃ vasatī”ti pucchi. Taṃ bhikkhū bhagavato santikaṃ nayiṃsu. Bhagavā tassānurūpaṃ dhammaṃ desesi. So desanāpariyosāne anāgāmiphale patiṭṭhāsi. Bhikkhū tassa pubbappavattiṃ sutvā kathaṃ samuṭṭhāpesuṃ - “bhagavā paṭhamam nissirikassa naggasamaṇassa dhammaṃ desesī”ti. Bhagavā taṃ kathāsamuṭṭhānaṃ veditvā gandhakuṭṭo nikkhamma taṅkhaṇānurūpena pāṭihāriyena buddhāsane nisīditvā bhikkhū āmantesi - “kāya nuttha, bhikkhave, etarahi kathāya sannisinā”ti? Te sabbaṃ kathesuṃ. Tato bhagavā - “na, bhikkhave, tathāgato ahetuappaccayā dhammaṃ deseti, nimmalā tathāgatassa dhammadesanā, na sakkā tattha dosaṃ daṭṭhuṃ. Tena, bhikkhave, dhammadesanūpanissayena upako etarahi anāgāmī jāto”ti vatvā attano desanāmalābhāvadīpikaṃ imaṃ gāthamabhāsi.

Tassattho - sāsavesu sabbakhandhāyatanadhātūsu chandarāgappahānena tehi anabhibhūtattā sayaṅca te dhamme sabbe abhibhuyya pavattattā sabbābhīhuṃ. Tesaṅca añṇesaṅca sabbadhammānaṃ sabbākārena veditattā sabbaviduṃ. Sabbadhammadesanasamatthāya sobhanāya medhāya samannāgatattā sumedhaṃ. Yesaṃ taṇhādiṭṭhilepānaṃ vasena sāsavakhandhādibhedesu sabbadhammesu upalimpati, tesaṃ lepānaṃ abhāvā tesu sabbesu dhammesu anupalittaṃ. Tesu ca sabbadhammesu chandarāgābhāvena sabbe te dhamme jahitvā ṭhitattā sabbañjahaṃ. Upadhivivekaninnena cittaṃ taṇhakkhaye nibbāne visesena muttattā taṇhakkhaye vimuttaṃ, adhimuttanti vuttaṃ hoti. Taṃ vāpi dhīrā muni vedayanti tāpi paṇḍitā sattā muniṃ vedayanti jānanti. Passatha yāva paṭivisiṭṭhovāyaṃ muni, tassa kuto desanāmalanti attānaṃ vibhāveti. Vibhāvanattho hi ettha vāsaddoti. Keci pana vaṇṇayanti - “upako tadā tathāgataṃ disvāpi ‘ayaṃ buddhamunī’ti na saddahī”ti evaṃ bhikkhū kathaṃ samuṭṭhāpesuṃ, tato bhagavā “saddahatu vā mā

vā, dhīrā pana taṃ muniṃ vedayanti”ti dassento imaṃ gāthamabhāsīti.

**214.** Paññābalanti kā uppatti? Ayaṃ gāthā revatattheraṃ ārabba vuttā. Tattha “gāme vā yadi vāraññe”ti imissā gāthāya vuttanayeneva revatattherassa ādito pabhuti pabbajjā, pabbajitassa khadiravane vihāro, tattha viharato visesādhigamo, bhagavato tattha gamanapaccāgamanañca veditabbaṃ. Paccāgate pana bhagavati yo so mahallakabhikkhu upāhanaṃ sammussitvā paṇivatto khadirarukkhe ālaggitaṃ disvā sāvattiṃ anuppatto visākhāya upāsikāya “kiṃ, bhante, revatattherassa vasanokāso ramaṇīyo”ti bhikkhū pucchamānāya yehi bhikkhūhi pasaṃsito, te apasādentō “upāsike, ete tucchaṃ bhaṇanti, na sundaro bhūmippadeso, atilūkhakakkaḷaṃ khadiravanamevā”ti āha. So visākhāya āgantukabhattaṃ bhuñjitvā pacchābhattaṃ maṇḍalamāle sannipatite bhikkhū ujjhāpento āha - “kiṃ, āvuso, revatattherassa senāsane ramaṇīyaṃ tumhehi diṭṭha”nti. Bhagavā taṃ ṇatvā gandhakuṭito nikkhamma taṅkhaṇānurūpena pāṭihāriyena parisamajjhaṃ patvā, buddhāsane nisīditvā bhikkhū āmantesi - “kāya nuttha, bhikkhave, etarahi kathāya sannisinnā”ti? Te āhaṃsu - “revataṃ, bhante, ārabba kathā uppannā ‘evaṃ navakammiko kadā samaṇadhammaṃ karissatī””ti. “Na, bhikkhave, revato navakammiko, arahā revato khīṇāsavo”ti vatvā taṃ ārabba tesam bhikkhūnaṃ dhammadesanattaṃ imaṃ gāthamabhāsī.

Tassattho - dubbalakarakilesappahānasādhakena vikubbanaadhiṭṭhānappabhedena vā paññābalena samannāgatattā paññābalaṃ, catupārisuddhisīlena dhutaṅgavatena ca upapannattā sīlavatūpapannaṃ, maggasamādhinā phalasamādhinā iriyāpathasamādhinā ca samāhitaṃ, upacārappanābhedenā jhānena jhāne vā ratattā jhānarataṃ, sativapullappattattā satimaṃ, rāgādisaṅgato pamuttatā saṅgā pamuttaṃ, pañcacetokhilacatuāsavābhāvena akhilaṃ anāsavaṃ taṃ vāpi dhīrā muniṃ vedayanti. Tampi evaṃ paññādiguṇasaṃyuttaṃ saṅgādidosaṃyuttaṃ paṇḍitā sattā muniṃ vā vedayanti. Passatha yāva paṭivisiṭṭhovāyaṃ khīṇāsavamuni, so “navakammiko”ti vā “kadā samaṇadhammaṃ karissatī”ti vā kathaṃ vattabbo. So hi paññābalena taṃ vihāraṃ niṭṭhāpesi, na navakammakaraṇena, katakiccova so, na idāni samaṇadhammaṃ karissatīti revatattheraṃ vibhāveti. Vibhāvanattho hi ettha vā-saddoti.

**215.** Ekaṃ carantanti kā uppatti? Bodhimaṇḍato pabhuti yathākkamaṃ kapilavatthuṃ anuppatte bhagavati pitāputtasamāgame vattamāne bhagavā sammodamānena rañña suddhodaṇena “tumhe, bhante, gahaṭṭhakāle gandhakaraṇḍake vāsitaṇi kāsikādīni dussāni nivāsetvā idāni kathaṃ chinnakāni paṃsukūlāni dhārethā”ti evamādinā vutto rājānaṃ anunayamāno -

“Yaṃ tvaṃ tāta vade mayhaṃ, paṭṭuṇṇaṃ dukūlakāsikaṃ;  
Paṃsukūlaṃ tato seyyaṃ, etaṃ me abhipatthita”nti. -

Ādīni vatvā lokadhammehi attano avikampabhāvaṃ dassento rañño dhammadesanattaṃ imaṃ sattapadagāthamabhāsī.

Tassattho - pabbajjāsāṅkhātādīhi ekaṃ, iriyāpathādīhi cariyāhi carantaṃ. Moneyyadhammasamannāgamena muniṃ. Sabbatṭhānesu pamādābhāvato appamattaṃ. Akkosanagarahanādibhedāya nindāya vaṇṇanathomanādibhedāya pasaṃsāya cāti imāsu nindāpasaṃsāsu paṭighānunayavasena avedhamānaṃ. Nindāpasaṃsāmukhena cettha aṭṭhapi lokadhammā vuttāti veditabbā. Sīhaṃva

bherisaddādāsu saddesu aṭṭhasu lokadhammesu pakativikārānupagamena asantasantaṃ, pantesu vā senāsanesu santāsābhāvena. Vātaṃva suttamayādibhede jālamhi catūhi maggehi taṇhādītṭhijāle asajjamānaṃ, aṭṭhasu vā lokadhammesu paṭighānunaṃvasena asajjamānaṃ. Padumaṃva toyena loke jātampi yesaṃ taṇhādītṭhilepānaṃ vasena sattā lokena lippanti, tesāṃ lepānaṃ pahīnattā lokena alippamānaṃ, nibbānagāmmimaggāṃ uppādetvā tena maggena netāramaññesaṃ devamanussānaṃ. Attano pana aññena kenaci maggaṃ dassetvā anetabbattā anaññaneyyaṃ taṃ vāpi dhīrā muni vedayanti buddhamuniṃ vedayantīti attānaṃ vibhāveti. Sesamettha vuttanayameva.

**216.** Yo ogahaṇeti kā uppatti? Bhagavato paṭhamābhisambuddhassa cattāri asaṅkhyeyyāni kappasatasahasāṇca pūritadasapāramidasaupapāramidasaparamatthapāramippabhedāṃ abhinīhāraguṇapāramiyo pūretvā tusitabhavane abhinibbattiṃsaṃ tattha nivāsaguṇaṃ mahāvilokanaguṇaṃ gabbhavokkantiṃ gabbhavāsaṃ gabbhanikkhamaṇaṃ padavītiḥāraṃ disāvilokanaṃ brahmagajjanaṃ mahābhinnikkhamaṇaṃ mahāpadhānaṃ abhisambodhiṃ dhammacakkappavattanaṃ catubbidhaṃ maggaññaṃ phalaññaṃ aṭṭhasu parisāsu akampanaññaṃ, dasabalaññaṃ, catuyoniparicchedakaññaṃ, pañcagatiparicchedakaññaṃ, chabbidhaṃ asādhāraṇaññaṃ, aṭṭhavidhaṃ sāvakaśādhāraṇabuddhaññaṃ, cuddasavidhaṃ buddhaññaṃ, aṭṭhārasabuddhaguṇaparicchedakaññaṃ, ekūnavīsatividhapaccavekkhaṇaññaṃ, sattasattatividhaññavattā evamiccādiguṇasatasahasā nissāya pavattaṃ mahālābhasakkāraṃ asahamānehi titthiyehi uyyojitāya ciñcamāṇavikāya “ekaṃ dhammaṃ atītassā”ti imissā gāthāya vatthumhi vuttanayena catuparisamajjhe bhagavato ayase uppāditte tappaccayā bhikkhū kathaṃ samuṭṭhāpesuṃ “evarūpepi nāma ayase uppanne na bhagavato cittassa aññathattaṃ atthī”ti. Taṃ ṇatvā bhagavā gandhakuṭito nikkhamma taṅkhaṇānurūpena pāṭihāriyena parisamajjhaṃ patvā, buddhāsane nisīditvā, bhikkhū āmantesi - “kāya nuttha, bhikkhave, etarahi kathāya sannisinnā”ti? Te sabbaṃ ārocesuṃ. Tato bhagavā - “buddhā nāma, bhikkhave, aṭṭhasu lokadhammesu tādino hontī”ti vatvā tesāṃ bhikkhūnaṃ dhammadesanatthaṃ imaṃ gāthamabhāsi.

Tassattho - yathā nāma ogahaṇe manussānaṃ nhānatitthe aṅgaghaṃsanatthāya caturasse vā aṭṭhaṃse vā thambhe nikhāte uccakulīnāpi nīcakulīnāpi aṅgaṃ ghaṃsanti, na tena thambhassa unnati vā onati vā hoti. Evamevaṃ yo ogahaṇe thambhorivābhijāyati yasmiṃ pare vācāpariyantaṃ vadanti. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yasmiṃ vatthusmiṃ pare titthiyā vā aññe vā vaṇṇavasena uparimaṃ vā avaṇṇavasena heṭṭhimaṃ vā vācāpariyantaṃ vadanti, tasmīṃ vatthusmiṃ anuṇayaṃ vā paṭighaṃ vā anāpajjamāno tādibhāvena yo ogahaṇe thambhoriva bhavatīti. Taṃ vītarāgaṃ susamāhitindriyanti taṃ itṭhārammaṇe rāgābhāvena vītarāgaṃ, anitṭhārammaṇe ca dosamohābhāvena susamāhitindriyaṃ, suṭṭhu vā samodhānetvā ṭhapitindriyaṃ, rakkhitindriyaṃ, gopitindriyanti vuttaṃ hoti. Taṃ vāpi dhīrā muni vedayanti buddhamuniṃ vedayanti, tassa kathaṃ cittassa aññathattaṃ bhavissatīti attānaṃ vibhāveti. Sesāṃ vuttanayameva.

**217.** Yo ve ṭhitattoti kā uppatti? Sāvatthiyaṃ kira aññatarā seṭṭhidhītā pāsādā oruyha heṭṭhāpāsāde tantavāyasālaṃ gantvā tasaraṃ vaṭṭente disvā tassa ujubhāvena tappaṭibhāganimittaṃ aggahesi - “aho vata sabbe sattā kāyavacīmanovaṅkaṃ pahāya tasaraṃ viya ujucittā bhavēyyu”nti. Sā pāsādaṃ abhiruhitvāpi punappunaṃ

tadeva nimittam āvajjenti nisīdi. Evaṃ paṭipannāya cassā na cirasseva aniccalakkhaṇam pākaṭam ahosi, tadanusāreneva ca dukkhānattalakkhaṇāni. Athassā tayopi bhavā ādittā viya upaṭṭhahimsu. Taṃ tathā vipassamānam ṇatvā bhagavā gandhakuṭiyam nisinnova obhāsam muñci. Sā taṃ disvā “kiṃ ida”nti āvajjenti bhagavantam passe nisinnamiva disvā utthāya pañjalikā aṭṭhāsi. Athassā bhagavā sappāyam viditvā dhammadesanāvasena imaṃ gāthamabhāsi.

Tassattho - yo ve ekaggacittatāya akuppavimuttitāya ca vuḍḍhihānīnam abhāvato vikkhīṇajātisamsārattā bhavantarūpagamanābhāvato ca ṭhitatto, pahīnakāyavacīmanovaṅkatāya agatigamanābhāvena vā tasaramva uju, hirottappasampannattā jigucchati kammehi pāpakehi, pāpakāni kammāni gūthagataṃ viya muttagataṃ viya ca jigucchati, hiriyatīti vuttaṃ hoti. Yogavibhāgena hi upayogatthe karaṇavacanam saddasatthe sijjhati. Vīmaṃsamāno visamaṃ samañcāti kāyavisamādivisamaṃ kāyasamādisamañca pahānabhāvanākiccasādhanaena maggapaññāya vīmaṃsamāno upaparikkhamāno. Taṃ vāpi khīṇāsavaṃ dhīrā munim vedayanti. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yathāvuttanayena maggapaññāya vīmaṃsamāno visamaṃ samañca yo ve ṭhitatto hoti, so evaṃ tasaramva uju hutvā kiñci vītikkamaṃ anāpajjanto jigucchati kammehi pāpakehi. Taṃ vāpi dhīrā munim vedayanti. Yato īdiso hotīti khīṇāsavamunim dassento arahattanikūṭena gātham desesi. Desanāpariyosāne seṭṭhidhītā sotāpattiphale patitṭhahi. Ettha ca vikappe vā samuccaye vā vāsaddo daṭṭhabbo.

**218.** Yo saññatattoti kā uppatti? Bhagavati kira āḷaviyaṃ viharante āḷavīnagare aññataro tantavāyo sattavassikaṃ dhītaraṃ āṇāpesi - “amma, hiyyo avasiṭṭhatasaram na bahu, tasaram vaṭṭetvā lahuṃ tantavāyasālaṃ āgaccheyyāsi, mā kho cirāyī”ti. Sā “sādhū”ti sampaṭicchi. So sālaṃ gantvā tantaṃ vinento aṭṭhāsi. Taṃ divasañca bhagavā mahākaruṇāsamāpattito vuṭṭhāya lokaṃ volokento tassā dārikāya sotāpattiphalaṇissayaṃ desanāpariyosāne caturāsītiyā paṇasahassānañca dhammābhisamayaṃ disvā pageva sarīrapaṭijaggaṇaṃ katvā pattacīvaramādāya nagaraṃ pāvisi. Manussā bhagavantam disvā - “addhā ajja koci anuggahetabbo atthi, pageva pavitṭho bhagavā”ti bhagavantam upagacchimsu. Bhagavā yena maggena sā dārikā pitusantikaṃ gacchati, tasmim aṭṭhāsi. Nagaravāsino taṃ padesaṃ sammajjitvā, paripphosivā, pupphūpahāraṃ katvā, vitānaṃ bandhitvā, āsanaṃ paññāpesuṃ. Nisīdi bhagavā paññatte āsane, mahājanakāyo parivāretvā aṭṭhāsi. Sā dārikā taṃ padesaṃ pattā mahājanaparivutaṃ bhagavantam disvā pañcapatitṭhitena vandi. Taṃ bhagavā āmantetvā - “dārike kuto āgatāsī”ti pucchi. “Na jānāmi bhagavā”ti. “Kuhim gamissasī”ti? “Na jānāmi bhagavā”ti. “Na jānāsī”ti? “Jānāmi bhagavā”ti. “Jānāsī”ti? “Na jānāmi bhagavā”ti.

Taṃ sutvā manussā ujjhāyanti - “passatha, bho, ayaṃ dārikā attano gharā āgatāpi bhagavatā pucchiyamānā ‘na jānāmī’ti āha, tantavāyasālaṃ gacchantī cāpi pucchiyamānā ‘na jānāmī’ti āha, ‘na jānāsī’ti vuttā ‘jānāmī’ti āha, ‘jānāsī’ti vuttā ‘na jānāmī’ti āha, sabbaṃ paccaṇīkameva karotī”ti. Bhagavā manussānaṃ tamatthaṃ pākaṭam kātukāmo taṃ pucchi - “kiṃ mayā pucchitaṃ, kiṃ tayā vutta”nti? Sā āha - “na maṃ, bhante, koci na jānāti, gharato āgatā tantavāyasālaṃ gacchatī”ti; apica maṃ tumhe paṭisandhivasena pucchatha, “kuto āgatāsī”ti, cutivasena pucchatha, “kuhim gamissasī”ti ahañca na jānāmi. “Kuto camhi āgatā; nirayā vā devalokā vā”ti, na hi jānāmi, “kuhimpī gamissāmi nirayaṃ vā devalokaṃ vā”ti, tasmā “na jānāmī”ti avacaṃ. Tato maṃ bhagavā maraṇaṃ sandhāya pucchi - “na jānāsī”ti, ahañca

jānāmi. “Sabbesaṃ maraṇaṃ dhuva”nti, tenāvocaṃ “jānāmī”ti. Tato maṃ bhagavā maraṇakālaṃ sandhāya pucchi “jānāsī”ti, ahañca na jānāmi “kadā marissāmi kiṃ ajja vā udāhu sve vā”ti, tenāvocaṃ “na jānāmī”ti. Bhagavā tāya vissajjitaṃ pañhaṃ “sādhū sādhu”ti anumodi. Mahājanakāyopi “yāva paṇḍitā ayaṃ dārikā”ti sādhu kārāsahassāni adāsi. Atha bhagavā dārikāya sappāyaṃ veditvā dhammaṃ desento -

“Andhabhūto ayaṃ loko, tanukettha vipassati;  
Sakuṇo jālamuttova, appo saggāya gacchatī”ti. -

Imaṃ gāthamāha. Sā gāthāpariyosāne sotāpattiphale patitṭhāsi, caturāsītiyā pāṇasahassānañca dhammābhisamayo ahosi.

Sā bhagavantaṃ vanditvā pitu santikaṃ agamāsi. Pitā taṃ disvā “cirenāgatā”ti kuddho vegena tante vemaṃ pakkhipi. Taṃ nikkhamitvā dārikāya kucchiṃ bhindi. Sā tattheva kālamakāsi. So disvā - “nāhaṃ mama dhītaraṃ pahariṃ, apica kho imaṃ vemaṃ vegasā nikkhamitvā imissā kucchiṃ bhindi. Jīvati nu kho nanu kho”ti vīmaṃsanto mataṃ disvā cintesi - “manussā maṃ ‘iminā dhītā mārītā’ti ñatvā upakkoseyyuṃ, tena rājāpi garukaṃ daṇḍaṃ paṇeyya, handāhaṃ paṭikacceva palāyāmī”ti. So daṇḍabhayena palāyanto bhagavato santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā araṇṇe vasantānaṃ bhikkhūnaṃ vasanokāsaṃ pāpuṇi. Te ca bhikkhū upasaṅkamitvā pabbajjaṃ yāci. Te taṃ pabbājetvā tacapañcakakammaṭṭhānaṃ adaṃsu. So taṃ uggahetvā vāyamanto na cirasseva arahattaṃ pāpuṇi, te cassa ācariyupajjhāyā. Atha mahāpavāraṇāya sabbeva bhagavato santikaṃ agamaṃsu - “visuddhipavāraṇaṃ pavāressāmā”ti. Bhagavā pavāretvā vutthavasso bhikkhusaṅghaparivuto gāmanigamādīsu cārikaṃ caramāno anupubbena āḷaviṃ agamāsi. Tattha manussā bhagavantaṃ nimantetvā dānādīni karontā taṃ bhikkhuṃ disvā “dhītaraṃ māretvā idāni kaṃ māretuṃ āgatosī”tiādīni vatvā uppaṇḍesuṃ. Bhikkhū taṃ sutvā upaṭṭhānavelāyaṃ upasaṅkamitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. Bhagavā - “na, bhikkhave, ayaṃ bhikkhu dhītaraṃ māresi, sā attano kammena matā”ti vatvā tassa bhikkhuno manussehi dubbijānaṃ khīṇāsavamunibhāvaṃ pakāsento bhikkhūnaṃ dhammadesanatthaṃ imaṃ gāthamabhāsi.

Tassattho - yo tīsupi kammadvāresu sīlasaṃyamena saṃyatatto kāyena vā vācāya vā cetasā vā hiṃsādikaṃ na karoti pāpaṃ, tañca kho pana daharo vā daharavaye ṭhito, majjhimo vā majjhimavaye ṭhito, eteneva nayena thero vā pacchimavaye ṭhitoti kadāci na karoti. Kiṃ kāraṇā? Yatatto, yasmā anuttarāya viratiyā sabbapāpehi uparatacittoti vuttaṃ hoti.

Idāni muni arosaneyyo na so roseti kañcīti etesaṃ padānaṃ ayaṃ yojanā ca adhippāyo ca - so khīṇāsavamuni arosaneyyo “dhītumārako”ti vā “pesakāro”ti vā evamādinā nayena kāyena vā vācāya vā rosetuṃ, ghaṭṭetuṃ, bādhetuṃ araho na hoti. Sopi hi na roseti kañci, “nāhaṃ mama dhītaraṃ māremi, tvaṃ māresi, tumhādiso vā māretī”tiādīni vatvā kañci na roseti, na ghaṭṭeti, na bādheti, tasmā sopi na rosaneyyo. Apica kho pana “tiṭṭhatu nāgo, mā nāgaṃ ghaṭṭesi, namo karohi nāgassā”ti vuttanayena namassitabboyeva hoti. Taṃ vāpi dhīrā muni vedayantīti ettha pana tampi dhīrāva muniṃ vedayantīti evaṃ padavibhāgo veditabbo. Adhippāyo cettha - taṃ “ayaṃ arosaneyyo”ti ete bālamanussā ajānitvā rosentī. Ye pana dhīrā hontī, te dhīrāva tampi muniṃ vedayanti, ayaṃ khīṇāsavamunīti jānantīti.

**219.** Yadaggaṭṭoti kā uppatti? Sāvatthiyaṃ kira pañcaggadāyako nāma brāhmaṇo ahoṣi. So nipphajjamānesu sassesu khettaggaṃ, rāsaggaṃ, koṭṭhaggaṃ, kumbhiaggaṃ, bhojanagganti imāni pañca aggāni deti. Tattha paṭhamapakkāniyeva sāli-yava-godhūma-sīsāni āharāpetvā yāgupāyāsaputhukādīni paṭiyādetvā “aggassa dātā medhāvī, aggaṃ so adhigacchatī”ti evaṃdiṭṭhiko hutvā buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa dānaṃ deti, idamassa khettaggadānaṃ. Nipphannesu pana sassesu lāyitesu madditesu ca varadhaññāni gahetvā tatheva dānaṃ deti, idamassa rāsaggadānaṃ. Puna tehi dhaññehi koṭṭhāgārāni pūrāpetvā paṭhamakoṭṭhāgāravivarāṇe paṭhamanīhaṭāni dhaññāni gahetvā tatheva dānaṃ deti, idamassa koṭṭhaggadānaṃ. Yaṃ yadeva panassa ghare randheti, tato aggaṃ anuppattapabbajitānaṃ adatvā antamaso dārakānampi na kiñci deti, idamassa kumbhiaggadānaṃ. Puna attano bhojanakāle paṭhamūpanītaṃ bhojanaṃ purebhattakāle saṅghassa, pacchābhattakāle sampattayācakānaṃ, tadabhāve antamaso sunakhānampi adatvā na bhuñjati, idamassa bhojanaggadānaṃ. Evaṃ so pañcaggadāyakotveva abhilakkhito ahoṣi.

Athekadivasam bhagavā paccūsasamaye buddhacakkhunā lokaṃ volokento tassa brāhmaṇassa brāhmaṇiyā ca sotāpattimaggaupanissayaṃ disvā sarīrapaṭijaggaṇaṃ katvā atippageva gandhakuṭiṃ pāvisi. Bhikkhū pihitadvāraṃ gandhakuṭiṃ disvā - “ajja bhagavā ekakova gāmaṃ pavisitukāmo”ti ñatvā bhikkhācāraṇelāya gandhakuṭiṃ padakkhiṇaṃ katvā piṇḍāya pavisiṃsu. Bhagavāpi brāhmaṇassa bhojanavelāyaṃ nikkhamitvā sāvatthiṃ pāvisi. Manussā bhagavantaṃ disvā evaṃ - “nūnajja koci satto anuggahetabbo atthi, tathā hi bhagavā ekakova pavitṭho”ti ñatvā na bhagavantaṃ upasaṅkamiṃsu nimantanatthāya. Bhagavāpi anupubbena brāhmaṇassa gharadvāraṃ sampatvā atṭhāsi. Tena ca samayena brāhmaṇo bhojanaṃ gahetvā nisinno hoti, brāhmaṇī panassa bījaniṃ gahetvā ṭhitā. Sā bhagavantaṃ disvā “sacāyaṃ brāhmaṇo passeyya, pattaṃ gahetvā sabbam bhojanaṃ dadeyya, tato me puna pacitabbaṃ bhavyeyyā”ti cintetvā appasādañca maccherañca uppādetvā yathā brāhmaṇo bhagavantaṃ na passati, evaṃ tālavaṇṭena paṭicchādesi. Bhagavā taṃ ñatvā sarīrābhaṃ muñci. Taṃ brāhmaṇo suvaṇṇobhāsaṃ disvā “kimeta”nti ullokeno addasa bhagavantaṃ dvāre ṭhitaṃ. Brāhmaṇīpi “diṭṭhonena bhagavā”ti tāvadeva tālavaṇṭaṃ nikkhipitvā bhagavantaṃ upasaṅkamitvā pañcapaṭiṭṭhitaṃ vandi, vanditvā cassā utṭahantiyā sappāyaṃ viditvā -

“Sabbaso nāmarūpasmiṃ, yassa natthi mamāyitaṃ;

Asatā ca na socati, sa ve bhikkhūti vuccatī”ti. -

Imaṃ gāthamabhāsi. Sā gāthāpariyosāneyeva sotāpattiphale paṭiṭṭhāsi. Brāhmaṇopi bhagavantaṃ antogharaṃ pavesetvā, varāsane nisīdāpetvā, dakkhiṇodakaṃ datvā, attano upanītabhojanaṃ upanāmesi - “tumhe, bhante, sadevake loke aggadakkhiṇeyyā, sādhu, me taṃ bhojanaṃ attano patte paṭiṭṭhāpethā”ti. Bhagavā tassa anuggahatthaṃ paṭiggahetvā paribhuñji. Katabhattakicco ca brāhmaṇassa sappāyaṃ viditvā imaṃ gāthamabhāsi.

Tassattho - yaṃ kumbhito paṭhamameva gahitattā aggato, addhāvasesāya kumbhiyā āgantvā tato gahitattā majjhato, ekadvikaṭacchumattāvasesāya kumbhiyā āgantvā tato gahitattā sesato vā piṇḍaṃ labhetha. Paradattūpajīvīti pabbajito. So hi udakadantapoṇaṃ ṭhapetvā avasesaṃ pareneva dattaṃ upajīvati, tasmā

“paradattūpajīvī”ti vuccati. Nālaṃ thutuṃ nopi nipaccavādīti aggato laddhā attānaṃ vā dāyakaṃ vā thometuṃpi nārahati pahīnānunayattā. Sesato laddhā “kiṃ etaṃ iminā dinna”ntiādinaṃ nayena dāyakaṃ nipātetvā appiyavacanāni vattāpi na hoti pahīnapaṭighattā. Taṃ vāpi dhīrā muni vedayantīti tampi pahīnānunayapaṭighaṃ dhīrāva muniṃ vedayantīti brāhmaṇassa arahattanikūṭeṇa gāthaṃ desesi. Gāthāpariyosāne brāhmaṇo sotāpattiphale paṭiṭṭhahīti.

**220.** Muniṃ carantanti kā uppatti? Sāvatthiyaṃ kira aññataro seṭṭhiputto utuvasena tīsu pāsādesu sabbasampattīhi paricārayamāno daharova pabbajitukāmo hutvā, mātāpitāro yācitvā, khaggavisāṇasutte “kāma hi citrā”ti imissā gāthāya aṭṭhuppattiyaṃ vuttanayeneva tikkhattuṃ pabbajitvā ca uppabbajitvā ca catutthavāre arahattaṃ pāpuṇi. Taṃ pubbapariyāyena bhikkhū bhaṇanti - “samayo, āvuso, uppabbajitu”nti. So “abhabbo dānāhaṃ, āvuso, vibbhamitu”nti āha. Taṃ sutvā bhikkhū bhagavato ārocesuṃ. Bhagavā “evametaṃ, bhikkhave, abhabbo so dāni vibbhamitu”nti tassa khīṇāsavamunibhāvaṃ āvikaronto imaṃ gāthamāha.

Tassattho - moneyyadhammasamannāgamena muniṃ, ekavīhāritāya, pubbe vuttappakārāsu vā cariyāsu yāya kāyaci cariyāya carantaṃ, pubbe viya methunadhamme cittaṃ akatvā anuttarāya viratiyā virataṃ methunasmā. Dutiyapādassa sambandho - kīdisaṃ muniṃ carantaṃ virataṃ methunasmāti ce? Yo yobbane napanibajjhate kvaci, yo bhadrepi yobbane vattamāne kvaci itthirūpe yathā pure, evaṃ methunarāgena na upanibajjhāti. Atha vā kvaci attano vā parassa vā yobbane “yuvā tāvamhi, ayaṃ vā yuvāti paṭisevāmi tāva kāme”ti evaṃ yo rāgena na upanibajjhāti ayampettha attho. Na kevalaṃ virataṃ methunasmā, apica kho pana jātimaḍāḍibhedā madā, kāmaguṇesu sativippavāsasaṅkhātā pamādāpi ca virataṃ, evaṃ madappamādā viratattā eva ca vippamuttaṃ sabbakilesabandhanehi. Yathā vā eko lokikāyapi viratiyā virato hoti, na evaṃ, kiṃ pana vippamuttaṃ virataṃ, sabbakilesabandhanehi vippamuttattā lokuttaraviratiyā viratanti attho. Taṃ vāpi dhīrā muni vedayantīti tampi dhīrā eva muniṃ vedayanti, tumhe pana na vedayatha, tena na evaṃ bhaṇathāti dasseti.

**221.** Aññāya lokanti kā uppatti? Bhagavā kapilavatthusmiṃ viharati. Tena samayena nandassa ābharaṇamaṅgalaṃ, abhisekamaṅgalaṃ, āvāhamaṅgalanti tīṇi maṅgalāni akaṃsu. Bhagavāpi tattha nimantito pañcahi bhikkhusatehi saddhiṃ tattha gantvā bhuñjitvā nikkhamanto nandassa hatthe pattaṃ adāsi. Taṃ nikkhamantaṃ disvā janapadakalyāṇī “tuvaṭṭaṃ kho, ayyaputta, āgaccheyyāsī”ti āha. So bhagavato gāravena “handa bhagavā patta”nti vattuṃ asakkonto vihārameva gato. Bhagavā gandhakuṭipariveṇe ṭhatvā “āhara, nanda, patta”nti gahetvā “pabbajissasī”ti āha. So bhagavato gāravena paṭikkhipituṃ asakkonto “pabbajāmi, bhagavā”ti āha. Taṃ bhagavā pabbājesi. So pana janapadakalyāṇiyā vacanaṃ punappunaṃ saranto ukkaṇṭhi. Bhikkhū bhagavato ārocesuṃ. Bhagavā nandassa anabhiratiṃ vinodetukāmo “tāvatimsabhavanaṃ gatapubbosi, nandā”ti āha. Nando “nāhaṃ, bhante, gatapubbo”ti avoca.

Tato naṃ bhagavā attano ānubhāvena tāvatimsabhavanaṃ netvā vejayantapāsādadvāre aṭṭhāsi. Bhagavato āgamaṇaṃ viditvā sakko accharāgaṇaparivuto pāsādā orohi. Tā sabbāpi kassapassa bhagavato sāvakānaṃ pādamakkhanatelaṃ datvā kakuṭapādiniyo ahesuṃ. Atha bhagavā nandaṃ āmantesi - “passasi no, tvaṃ nanda, imāni pañca accharāsātāni kakuṭapādāni”ti sabbaṃ vitthāretabbaṃ. Mātugāmassa nāma nimittānubyañjanaṃ gahetabbanti sakalepi

buddhavadācane etaṃ natthi. Atha ca pañettha bhagavā upāyakusalatāya āturassa dose uggiletvā nīharitukāmo vejjo subhojanaṃ viya nandassa rāgaṃ uggiletvā nīharitukāmo nimittānubyañjanaggahaṇaṃ anuññāsi yathā taṃ anuttaro purisadammasārathī. Tato bhagavā accharāhetu nandassa brahmacariye abhiratiṃ disvā bhikkhū āṇāpesi - “bhatakavādena nandaṃ codethā”ti. So tehi codiyamāno lajjito yoniso manasi karonto paṭipajjitvā na cirasseva arahattaṃ sacchākāsi. Tassa caṅkamanakoṭṭiyaṃ rukkhe adhivatthā devatā bhagavato etamatthaṃ ārocesi. Bhagavatopi ñāṇaṃ udapādi. Bhikkhū ajānantā tathevāyasmantaṃ codenti. Bhagavā “na, bhikkhave, idāni nando evaṃ codetabbo”ti tassa khīṇāsavamunibhāvaṃ dīpento tesam bhikkhūnaṃ dhammadesanattaṃ imaṃ gāthamabhāsi.

Tassattho - dukkhasaccavavatthānakaraṇena khandhādilokaṃ aññāya jānitvā vavatthapetvā nirodhasaccasacchikiriyāya paramatthadassiṃ, samudayappahānena catubbidhampi oghaṃ, pahīnasamudayatā rūpamadādivegasahanena cakkhādiāyatanasamuddaṇca atitariya atitaritvā atikkamitvā maggabhāvanāya, “tanniddesā tādī”ti imāya tādilakkhaṇappattiyā tādīṃ. Yo vāyaṃ kāmārāgādikilesarāsiyeva avahananaṭṭhena ogho, kucchitagatipariyāyena samuddanaṭṭhena samuddo, samudayappahāneneva taṃ oghaṃ samuddaṇca atitariya atitiṇṇoghataṃ idāni tumhehi evaṃ vuccamānēpi vikāraṇāpajjanatāya tādīṃpi evampettha attho ca adhippāyo ca veditabbo. Taṃ chinnaganthaṃ asitaṃ anāsavanti idaṃ pañassa thutivacanameva, imāya catusaccabhāvanāya catunnaṃ ganthānaṃ chinnattā chinnaganthaṃ, diṭṭhiyā taṇhāya vā katthaci anissitattā asitaṃ, catunnaṃ āsavānaṃ abhāvena anāsavanti vuttaṃ hoti. Taṃ vāpi dhīrā muni vedayantīti tampi dhīrāva khīṇāsavamuniṃ vedayanti tumhe pana avedayamānā evaṃ bhaṇathāti dasseti.

**222.** Asamā ubhoti kā uppatti? Aññatāro bhikkhu kosalaratṭhe paccantagāmaṃ nissāya araṇṇe viharati. Tasmiṇca gāme migaluddako tassa bhikkhuno vasanokāsaṃ gantvā mige bandhati. So araṇṇaṃ pavisanto therāṃ gāmaṃ piṇḍāya pavisantampi passati, araṇṇā āgacchanta gāmato nikkhamantampi passati. Evaṃ abhiñhadassanena there jātasineho ahosi. So yadā bahuṃ maṃsaṃ labhati, tadā therassāpi rasapiṇḍapātaṃ deti. Manussā ujjhāyanti - “ayaṃ bhikkhu ‘amukasmīṃ padese migā tiṭṭhanti, caranti, pāṇīyaṃ pivanti’ti luddakassa āroceti. Tato luddako mige māreti, tena ubho saṅgamma jīvikaṃ kappenti”ti. Atha bhagavā janapadacārikaṃ caramāno taṃ janapadaṃ agamāsi. Bhikkhū gāmaṃ piṇḍāya pavisantā taṃ pavattiṃ sutvā bhagavato ārocesuṃ. Bhagavā luddakena saddhiṃ samānajīvikābhāvasādhakaṃ tassa bhikkhuno khīṇāsavamunibhāvaṃ dīpento tesam bhikkhūnaṃ dhammadesanattaṃ imaṃ gāthamabhāsi.

Tassattho - yo ca, bhikkhave, bhikkhu, yo ca luddako, ete asamā ubho. Yaṃ manussā bhaṇanti “samānajīvikā”ti, taṃ micchā. Kiṃ kāraṇā? Dūravihāravuttino, dūre vihāro ca vutti ca nesanti dūravihāravuttino. Vihāroti vasanokāso, so ca bhikkhuno araṇṇe, luddakassa ca gāme. Vuttīti jīvika, sā ca bhikkhuno gāme sapadānabhikkhācariyā, luddakassa ca araṇṇe migasakuṇamāraṇā. Puna caparaṃ gihī dāraposī, so luddako tena kammena puttadāraṃ poseti. Amamo ca subbato, puttadāresu taṇhādiṭṭhimamattavirahito sucivatattā sundaravatattā ca subbato so khīṇāsavabhikkhu. Puna caparaṃ parapāṇarodhāya gihī asaṇṇato, so luddako gihī

parapāṇarodhāya tesam pāṇānaṃ jīvitindriyupacchedāya kāyavācācittēhi asaṃyato. Niccaṃ munī rakkhati pāṇe yato, itaro pana khīṇāsavamuni kāyavācācittēhi niccaṃ yato saṃyato pāṇino rakkhati. Evaṃ sante te kathaṃ samānajīvika bhavissantīti?

**223.** Sikhī yathāti kā uppatti? Bhagavati kapilavatthusmiṃ viharante sākiyānaṃ kathā udapādi - “paṭhamakasotāpanno pacchā sotāpattiṃ pattassa dhammena vuḍḍhataro hoti, tasmā pacchā sotāpannena bhikkhunā paṭhamasotāpannassa gihino abhivādanādīni kattabbānī”ti taṃ kathaṃ aññataro piṇḍacāriko bhikkhu sutvā bhagavato ārocesi. Bhagavā “aññā eva hi ayaṃ jāti, pūjaneyyavatthu liṅga”nti sandhāya “anāgāmīpi ce, bhikkhave, gihī hoti, tena tadahupabbajitassāpi sāmaṇerassa abhivādanādīni kattabbānevā”ti vatvā puna pacchā sotāpannassāpi bhikkhuno paṭhamasotāpannagahaṭṭhato atimahantaṃ viśesaṃ dassento bhikkhūnaṃ dhammadesanattaṃ imaṃ gāthamabhāsi.

Tassattho - yvāyaṃ matthake jātāya sikhāya sabbhāvena sikhī, maṇidaṇḍasadisāya gīvāya nīlagīvoti ca mayūravihaṅgamo vuccati. So yathā haritahaṃsatambaṃsakhīrahaṃsakāḷahaṃsapākahaṃsasuvaṇṇahaṃsesu yvāyaṃ suvaṇṇahaṃso, tassa haṃsassa javena soḷasimpi kalaṃ na upeti. Suvaṇṇahaṃso hi muhuttakena yojanasahassampi gacchati, yojanampi asamattho itaro. Dassanīyatāya pana ubhopi dassanīyā honti, evaṃ gihī paṭhamasotāpannopi kiñcāpi maggadassanena dassanīyo hoti. Atha kho so pacchā sotāpannassāpi maggadassanena tulyadassanīyabhāvassāpi bhikkhuno javena nānukaroti. Katamena javena? Uparimaggavipassanāññājavena. Gihino hi taṃ ñāṇaṃ dandhaṃ hoti puttadārādijaṭāya jaṭitattā, bhikkhuno pana tikkhaṃ hoti tassā jaṭāya vijaṭitattā. Svāyamatto bhagavatā “munino vivittassa vanamhi jhāyato”ti iminā pādena dīpito. Ayañhi sekkhamuni bhikkhu kāyacittavivekena ca vivitto hoti, lakkhaṇārammaṇūpanijjhānena ca niccaṃ vanasmiṃ jhāyati. Kuto gihino evarūpo viveko ca jhānañcāti ayañhettha adhippāyoti?

*Paramatthajotikāya khuddaka-aṭṭhakathāya*

*Suttanipāta-aṭṭhakathāya munisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.*

*Niṭṭhito ca paṭhamo vaggo atthavaṇṇanāyato, nāmenaUragavaggoti.*



## ΠΑΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ ΓΙΑ ΑΥΤΗ ΤΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Η παρούσα μετάφραση αποτελεί μέρος του PaliVerse Project, της πρώτης πλήρους και ενιαίας αγγλικής μετάφρασης του Κανόνα Πάλι, μαζί με τα Σχόλια (Aṭṭhakathā) και τα Υποσχόλια (Ṭīkā) και συνοδεύεται από διαδραστικά εργαλεία μελέτης. Το PaliVerse είναι ένα έργο σε εξέλιξη. Οι μεταφράσεις που δημιουργούνται με τεχνητή νοημοσύνη βελτιώνονται συνεχώς μέσω αναθεωρήσεων και σχολίων από ειδικούς. Το παρόν κείμενο αποτελεί την πιο πρόσφατη μετάφραση κατά την ημερομηνία λήψης.

**Ημερομηνία δημιουργίας PDF:** 14 Σεπτεμβρίου 2026

## ΠΩΣ ΝΑ ΠΑΡΑΘΕΣΕΤΕ ΤΗΝ ΠΗΓΗ

*PaliVerse (2026). Σχόλια. Ο Κανόνας των Ομιλιών - Σχόλια. 5. Η συλλογή των μικρών κειμένων. 05. Σχόλια για την ανθολογία ομιλιών. 1. Το κεφάλαιο για το φίδι έχει ανακτηθεί από το [paliverse.org](https://paliverse.org)*

© 2026 The PaliVerse Project · Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος  
Κέντρο Μελέτης και Πρακτικής Βουδισμού Τεραβάδα  
Αστική Μη Κερδοσκοπική Εταιρεία εγγεγραμμένη στην Ελλάδα  
Το παρόν PDF μπορεί να διανέμεται ελεύθερα για σκοπούς μελέτης και πρακτικής.

**PaliVerse.org**